

1871

374
2-83

ԲՆԹԵՐՑԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ԿԱՄ

ԳԻՐԳ ԿԱՐԴԱԼՈՒ ՄԻՋՈՑԱԻ

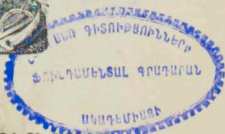
ՄՏԱՒՈՐԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱԵԼՈՒ

ՕԳՏԱԿԱՐ ԽՐԱՏՆԵՐ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐՈՒԹԵԱՄԲ

Ն. Մ. ԶՕՐԱՅԵԱՆ

A I
9632

Ի ԿՈՍՏԱՆՆՅՈՒՊՈԼԻՍ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՄԻՒՀԵՆՏԻՍԵԱՆ

= 1852 =

45318-64

Ի ՔԱՂՅՐ

ԵՒ ԱՐԳՈՅ ՅԻՇԱՏԱԿ

ՀՕՐ ԻՄՈՅ

Faint, illegible text at the top of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

Additional faint, illegible text at the bottom of the page, likely bleed-through from the reverse side.

ՈՒՂԵՐՉ

ԱՌՎՍԵՄԱՊԱՏԻՒ

ՄԿՐՏԻՉ ԵՄԻՐԱՅ

ՃԵՁԱՅԻՐԼԵԱՆ

Աղնուական Տէր խմ:

ՈՒՕԵԼՈՎ այս փոքր աշխատութիւնս ձեր բարձր անուան հովանաւորութիւնը պաշտպանելու, բնաւ չեմ կարծած որ այս գործը արժան ըլլայ ձեր բարձր անուան պաշտպանութեանը. այլ ճանչնալով ձեր Ասեմութիւնը ազգին իմացական կարօտութեանց հոգի և խնամք

Է
տանողներուն առաջինը , և
նիւթական պիտոյքը հոգա-
ցող անզուգական և առատ
բարերար մը , խորհեցայ , որ
ձեր ազնուական իղձերը և
փափաքները յառաջ տանե-
լու օգնող գործ մը՝ որչափ
թերի ալ ըլլայ ըստ ինքեան ,
կրնայ ընդունուիլ ձեր Վսե-
մութեանը ներողամտութե-
նէն , իբր ազգային երախտալ
գիտութեան նշան մը և իբր
խոնարհ ցոյց մը հեղինակին
խորին յարգանացը :

Հասարակութիւնը տես-
նելով ձեր Վսեմութեան փաշ-
աաւոր անունը գրքիս ճա-
կատը գրողմած , անշուշտ պի-
տի խորհի թէ , գիրքը թէ
և կատարեալ գործ մըն ալ

չըլայ, գոնէ հեղինակը օգտակար նպատակ մը ունեցեր է անով իր ազգակիցներուն դիտել տալու, և ասով վարձքըս բոլորովին առած պիտի ըլլամ :

Աւրեմն, կ'ազաչեմ, Ազնուական Տէր, շնորհեցեք ձեր բարձր անուան օգնութիւնը անանկ գործի մը համար, որ իր նպատակին հասնելու՝ կարօտ է ասանկ զօրաւոր յանձնարարութեան մը :

Այսու բերկրալից յուսով՝

Ս՛նամ

Գերասպատիւ Տեառնգ

Ամենախոնարհ ծառայ

Ն. Մ. Զօրայեան :

ՅԵՌԱՅԱՆ ԵՐԵՆՈՒԹԻՒՆ

ՄՆԱԻՈՐԱԿԱՆ մշակութեան վրայօք ուղեւորվ առաջիկայ ճառը հըրասարակել, կը փութամ ծանուցանել, որ անոր պատճառը ո՛չ իմ անձնական բաւականութեանս զգացումը եղաւ, և ո՛չ այս կարեւոր նիւթը ճառելու մասնաւոր յարմարութեան մը կարծիքը կամ վստահութիւնը. այլ ազգիս մեծագոյն մասին այսպիսի յորդորի մը կարօտ ըլլալուն հաստատ գիտութիւնը, ու միանգամայն այն յոյսը, թէ այս առաջին փորձս՝ որչափ թերի և անյաջող ալ ըլլայ իմ տկար ձեռօքս, կարելի է, ուրիշ աւելի յարմար ու աւելի կարող ազգակիցներուս գրգիռ մը կ'ըլլայ, կատարելագոյն գործքեր հրատարակելու այս ազնիւ

ու ամենահարկաւոր նիւթին վրայ .

« Օրինակը տարափոխիկ է » կ'ըսեն :

Սակայն , որչափ հնար էր , աշխատութիւնս օգտակար ընելու համար Զանացի , որ այս նիւթին վրայօք գըրող հեղինակներուն շատին խորհուրդ հարցունեմ , և անոնց փորձառութեանը և դիտողութեանցը եզրակացութիւնը հաւատարմաբար աւանդեմ բարեմիտ ընթերցողներուս մտառութեանը : Եւ այնպէս , պէտք է միշտ յիշել , որ այս գործը ազգակիցներուս կը նուիրեմ , ոչ իբր գիտութե՛ ազբիւր մը՝ որով կարող ըլլան իրենց ծարաւը անցընելու , այլ իբր փոքրիկ նպատտ մը՝ մտաւորական մը շահութե՛ հասնելու համար իրենց ընելիք ճիգը արդիւնաւորելու . կամ իբր լոկ առաջնորդ մը՝ ճշմարիտ գիտութեան շտեմարանները իրենց ցոյց տալու : Եւ որո՞ր նպատակս ուրիշ բան չէր , այլ հասկըցունել ընթերցողնե-

բուս թէ « Գիտութիւնը կարողու
 » թիւն է » . կամ թէ « Գաղափար
 » ները աշխարհք կը կառավարեն » .
 « Կամք եղած տեղը՝ հնարք ալ կ'ըլ-
 » լայ » . և թէ , « Գժուարը՝ անհը-
 » նար ըսել չէ . ու ասոնք իրարմէ ու
 » ըռչելը՝ մեծ խոհեմութի է » : Գայց
 թէ կրցի՞ այս նպատակիս հասնել՝ թէ
 ոչ , կը թողում բարեմիտ ընթերցող-
 ներուս դատողութեանը :

“ Լ՛- աս 'ի Դի-բեւիւն շարարո-ի գերո-
 թեան և շահայր-թեան՝ ին՝ Դիբեի գերո . շէ ծան-
 րանային յիս թախիծ* աս 'ի շգոյե վարժից ինչ
 'ի ճարակ և 'ի կաշար-բո-ժն ճարաց : Անի ըն՝ Դ
 թարս իճ . Լ՛րանի՛ որոյ քաշիակն իցեն Բոյ*
 Բաշից , և որ հաճ* իցեն և գոհ ըն՝ Դ Բեբի-
 րո-թի-նս անթեշ կենաց : Լ՛րանի՛ որոյ շօսանին
 'ի գիտո-թի-նս և 'ի Բարգասաճեւ շարան
 հճար-թեամբ* . շէ ո-ր և ընկեցի շնոս արաս-
 ցե Բաշրն ռեբիճ , քանին ըն՝ Դ ի-բեանս շըշ
 Բոսանս ի-բեանց . և քաշիո-թի-ն , որ 'ի
 վայել ի-ի գրգանաց հաշի՛ շայլ , հե-ի և 'ի
 նոյր-նց՝ որ* պարապին յընթերցո-ժն : Լ՛րանի՛
 որ ընթերցասեբքն իցեն , և ո՛չ շը-րի* 'ի ճարե-
 նից իբե- շէ ” :

Արհաճք Տեղամարց .
 զիբք Բ . ըստ նոր թարգ .

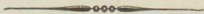
ԸՆԹԵՐՅԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳՆԱԿՆԵՐ

Ընթերցանութիւն՝ դպաստ մարդուն պարտականութեանը մէկ մասն է : (Քրիստոս) :

Գրեւել կարգաւու քիչ մը սէր շունեցող մարդը՝ չի կրնար քիչ մը ողւոյ մեծութիւն , կամ քիչ մը մտքի սրութիւն ունենալ : (Վճշունար) :

Կարգաւ սիրելը՝ մարդուս իր կենացը մէջ ունենալիք ձանձուրութե՛ք ժամերը՝ հեշտալի ժամերու հետ փոխանակել ըսել է : (Մօնիւեայի՛ք) :

ԳՒՆՈՒԽ Ը.

Սիրտ-տրտիւնի մշակութեան հարկա-որո-ւի-նը :

ՍՆՐԴՍ նիւթական ու իմացական բնութեանէ խառն արարած մըն է :

Մեր գոյութեանը այն իմացական մասը՝ որ կը խորհի , կը կամի , կը յիշէ , կը հնարէ , կը բազդատէ , կ'որոշէ ու կը վճռէ , Բայ՛ կ'ըսվի :

Սարմինը՝ մտքի գործողութիւններուն , ու հրամաններուն մէկ կոյր գործիքն է , որ մի միայն անոր լուսու-

վր կամ առաջնորդութեամբը կը շար-
 ժի : Անանկ որ, կեանքերնուս մէջ կա-
 տարած ամենէն սարգ և ամենէն ու-
 չինչ երեւցած գործերն անգամ՝ մըտ-
 քին ազդեցութենէն ազատ չեն : Միտ-
 քը՝ մարմնական զգայարանաց միջո-
 ցաւ նիւթական աշխարհին հետ սերտ
 կերպով մը կապուած, անոնցմէ ամեն
 կերպ տպաւորութիւնները կ'առնէ,
 անոնցմէ գաղափարներ կը կազմէ, յե-
 տոյ անոնք իրարու հետ խառնելով՝
 անոնցմով նոր նոր բաներ կը հնարէ,
 ու եղած անցքերը՝ խորհուրդները՝
 պատճառները կըռելով, իրարու հետ
 բաղդատելով ու անոնցմէ հետեւու-
 թիւններ հանելով՝ իր կարծեացը հի-
 մունք, և իր վարքին կանոններ կը
 ճարէ :

Եւ այց մտքին՝ մարմնոյն հետ ունե-
 ցած այս սերտ կապակցութիւնը՝ մի
 միայն իր գործքերէն կրնանք հասկը-
 նալ. անոր խորհրդաւոր բնութեանը,
 գործելու սքանչելի եղանակներուն և
 պատճառներուն վրայօք քննութիւն-
 ներ ընել, ու ճիշդ ու ապահով գի-
 տութիւն մը ստանալը անհնար է. վն
 զի, մարդուս կարողութենէն վեր բան

է : Այսոր համար շատ իրաւամբ բսած
 են թէ , միայքը՝ մարդուս ամենամեծ
 յառքն է , և անհուն Արարչին ալ ի-
 մաստու թեանը և կարողութեանը ա-
 մենամեծ ցոյցը ։

Արբոր մարդս աշխարհք կուգայ ,
 կը տեսնէ որ Աստուած իբր բացար-
 ձակ տէր ամեն արարածոց , և իբր
 ճշմարիտ հայր իր ստեղծածներուն ,
 ամեն բան իրեն կենացը պահպանու-
 թեանը , հանգստութեանը և զբօսա-
 նացը համար նախատեսեր , հոգացեր
 ու պատրաստեր է : Իրեն այլ և այլ
 պիտոյիցը համար ամեն պէտք եղածը՝
 իր իշխանութեանը հպատակեր է , որ
 ուղածին պէս գործածէ . մէկ խօսքով ,
 զինքը բոլոր աշխարհի թագաւոր բ-
 րեր է :

Բայց այս անդին ու ցանկալի ար-
 տօնութիւնը վայելելու համար , Աստ-
 ուած իր խորին իմաստութեամբը մար-
 դուս վրայ ամենահարկաւոր պայման
 մը դրեր է . այս պայմանը իր ճշդին
 գործածութիւնն է : Մինչեւ որ մարդս
 իր այս յատուկ գործիքը , կամ այս զօ-
 րաւոր կարողութիւնը չի գործածէ ,
 իր բոլորը գանուած նիւթերուն մէկն

ալ չի կրնար իր կենացը պահպանու-
թեանը ծառայեցունել, չի կրնար ա-
նոնցմէ իր երջանկութեանը նպաստ
մը հանել: Ի՞նչ օգուտ կ'ընեն մար-
դուս՝ երկրի տակը թաղուած անհատ-
նում մետաղները, թէ որ մարդս՝ իր
միտքը չի գործածելով հանքագործու-
թիւն չի սորվի, ու զանոնք դուրս չի
հանէ ու չի գործէ: Ի՞նչ շահ կ'ըլլար
մեզի դաշտերուն անսպառելի բեզմ-
նաւորութենէն, թէ որ մենք մտքեր-
նիս չի գործածելով կլիմաներուն յատ-
կութիւնները, տեսակ տեսակ բոյսե-
րուն, հունտերուն, ծառերուն ու
հողերուն բնութիւնը և յարմարու-
թիւնները չի սորվինք, ու զանոնք իւ-
րեկն բնութեանը և յարմարութեան-
ցը համեմատ չի մշակենք: Ի՞նչ շահ
կ'ըլլար մեզի Աստուծոյ նախասնամու-
թեանը այն անգին բարութենէն, ու
րով բամպակին պղտի մէկ հունտին
այնքան աճողական զօրութիւն տուեր
է, թէ որ մենք զանիկայ սերմանել,
հնձել, մանել ու գործել չի գիտնանք:
Այսքան անհամար ու անսպառելի բա-
րութեանց մէջ՝ որ Աստուած մար-
դուս տուեր է, շատերուն աղքա-

տու թեան, նեղութեան ու վիշտերու մէջ ապրելու պատճառը՝ չէ՞ մի որ իրենց անհոգութիւնը, ծուլութիւնը կամ տգիտութիւն է: «Այրջանիկ կեանք» ունենալու համար արուեստ, կարգ ու չափ պէտք է ու ըսեր են, ասոնց երեքն ալ միտքը գործածելով կ'ըստացուի: Ի՞նչ օգուտ կ'ըլլայ մեզի, մեզմէ առաջ և մեր օրովը եկող դաշող այնքան խմսատուն ու գիտուն մարդոց գիտութեանէն, փորձերէն ու գրուածքներէն, թէ որ մենք, մլտքերնիս գործածելով այն գիրքերը չի փնտրուենք՝ չի քննենք ու անոնց արված լոյսերովը չի լուսաւորուինք:

Մտքերնուս միայն այս ամենամեծ ծառայութեանէն յայտնի կը տեսնուի, թէ ո՞րչափ պատուական ու անգին բարիք մըն է անիկայ մեր ձեռքը, և թէ ո՞րչափ գերազանց ու վսեմ է մարմինէն, որ կրաւորաբար անոր հըրամաններուն ու կամացը կը հնազանդի. և թէ ո՞ր աստիճան կրնայ մեզի վաշելից և ուրախութեան աղբիւր ըլլալ, թէ որ գիտնանք զանիկայ ըստ արժանւոյն գործածել, այսինքն, աւանին սկսինք իր պաշտօնին յարմար

կերպով մը մշակել, պէտք եղած վարժու-
թիւններով կրթել, պիտանի հրմ-
տու-թիւններով լեցունել, ու անոր
անանկ կարողութիւն մը ստացունել,
որով իր գործքերուն մէջ համարձակ,
ապահով, անվրէպ և ուղիղ ըլլայ. ու
արժանապէս մարմնոյն վրայ ստանայ
այն կարողութիւնը, որ մէկը իր ըս-
տացուածքներուն վրայ կ'ունենայ: Այլ-
մանապէս, կրնանք անտարակուսելի
կերպով հետեւցնել, թէ մտքին այս
անգին ու պատուական կարողութիւ-
նը՝ որ Աստուած մեզի պարգեւեր է
մեր երջանկութեանը ու արդարու-
թեանը գործիք ըլլալու համար, որ-
չափ մեղաց, վիշտերու, կարօտութի-
ւներու ու թշուառութեանց պատ-
ճառ կ'ըլլայ մեզի, թէ որ զանիկայ
անխնամ ձգելով անոր մշակութեանը
հոգ չի տանինք ու տկարցնենք. կամ
չար սկզբունքներու մէջ կրթելով չա-
րութեան և կորստեան գործիք ընենք:
Տգիտութիւնը՝ թէպէտ մարդկային
ազգին ամենամեծ ախտն է, բայց մո-
լի գիտունն ալ ժանտախտն է:

Մտքին՝ մարմնոյն վրայ ունեցած
գերազանցութիւնը և անչափ կարօ-

զուժիւնը հասկընալու համար՝ դր-
 սէն աստուծոյն երու ու վկայուժիւն-
 ներու կարօտ չենք, բուն խկ իր
 գործքերը մեզի անժիւ ու զօրա-
 ւոր աստուծոյն եր, սակայն միտքը՝
 իր այն կարողուժիւնը ըստ մեծի մա-
 սին իր կրթուժեանէն կ'ստանայ : Այն
 մեծագործուժիւնները ու այն զար-
 մանալի գիւտերը՝ իր մշակուելուն սը-
 տուղներն են . ինչպէս որ այգի մը կամ
 ցորենի արտ մը՝ այնպէս ալ միտքը մը
 շակուժեամբ կը բեզմնաւորի ու կը
 ստղարբերէ : Անանկ որ, այն երեւե-
 լի անձինքը՝ որ ամեն դարու մէջ ե-
 կեր, իրենց գիտուժեանը և ճարտա-
 րուժեանը փառքովը անուն են ստա-
 ցեր, իրենց գործքերնուն օգուտովը
 մարդկային ազգը երախտասպարա են
 ըրեր, ըրած գիւտերնուն մեծուժքը
 սքանչացուցեր են իրենց և օտար ազ-
 գերը, այն երեւեւի անձինքը կ'ըսեմ,
 գրեթէ բոլորն ալ իրենց փառքն ու
 մեծուժիւնը մտքերնուն մշակուժեք
 սարտական են : () ինաւոր դաստիա-
 րակուժեան մը սակասուժեանէն, սի-
 սոն, սրչափ երեւեւի մարդիկ արդ-
 եօք տարուէ տարի անձանօժ չեն մեռ-

նիր, ի՛նչ հրաշալի միտքեր ծածկող
 գլուխներ չեն փճանար, ու իրենց տի-
 բոջը յիշատակն ալ իրենց հետ մէկ
 տեղ յաւիտեան չեն բառնար աշ-
 խարհի մէջէն . . . Ա՛հ, ո՞րչափ անհը-
 նարին կորուստ՝ փոքրիկ մէկ զանցա-
 ռութենէ մը . . . և ո՞րչափ ալ ան-
 ներելի մեղք, երբոր մտմտանք, որ
 մտաւորական մշակութեան անկշռելի
 բարութենէն զրկուելու համար, մար-
 գուս իր կամաւոր անհոգութենէն ու
 ծուլութենէն ուրիշ արգելք մը չի
 կայ : Ա՛յան զի, ինչպէս որ անթիւ ա-
 սացոյցներով անտարակուսելի կեր-
 սով գիտենք, որ մշակութեամբ մար-
 գուս միտքը կը զարգանայ կը զօրանայ
 ու նորէ նոր կարողութիւններ երեւան կը
 հանէ, նոյնպէս ալ անտարակուսե-
 լի կերսով գիտենք, նախ, որ այս զար-
 գացմանն ալ չա՛ր շէշտա՛ր . ու երկրորդ,
 այս զարգացումը ամէնուհէն մտացը հա-
 մար ալ հնարաւոր է : Ա՛յ խարհի մէջ չի
 կայ անանկ մէկը՝ որ ինք կամք ընելէն
 և աշխատելէն ետեւ, ինչ անյաջող
 պարագայներու մէջ ալ գտնուելու ըլ-
 լայ, քիչ շատ մտաւորական մշակու-
 թեան բարիքը վայելելու կարող չըլ-

լայ, ինչպէս որ երբորդ գլխուն մէջ
 ապացոյցներով պիտի հաստատեմ: Ար-
 մանապէս, աշխարհի մէջ չի կայ ա-
 նանկ իշխանութիւն մը՝ որ ՚ի բնէ ա-
 ռողջ ու կատարեալ մտքի մը զար-
 քացմանը ու յառաջագիմութեանը՝
 կարող ըլլայ սահման մը կամ արգելք
 դնելու. միտքը բանտ չի ճանչնար:

«Արդս յառաջագիմութեան ըն-
 րդունակ էակ մըն է, ու կենացը
 մէջ կը մանէ յառաջագիմութեան
 բոլոր յարմարութիւնները հետ բե-
 ղելով: Անոր միտքը նախ տկար է,
 բայց իր մարմնական կարողութիւն-
 ներուն աճելովը՝ զօրանալովը՝ ու
 ընդարձակելովը՝ աւելի յարմար կ'ըլ-
 լայ՝ գործելու և կրթութեան. մին-
 չեւ պիտութիւն ստանալու համար
 աղէկ գործածուելովը՝ մեծ անօրէն
 մը կ'ըլլայ, ոչ միայն անհատ մար-
 դոց գործքերուն, այլ շատ անգամ
 լման ազգաց գործառնութիւններ-
 րուն, երբոր կը տեսնենք, որ իր
 կարողութեան ցոյցերը կը սփռէ
 երկրի վրայ »:

«Պատերազմի դաշտերուն մէջ ըս-
 տաննուած զոհերուն վրայ ուրա-

77 խացող անագորոյն Հնգկաստանցիին
 77 միտքը՝ խիստ շատ տարբեր է՝ Ա, եւ
 77 տոնի միտքէն, որ հանգարտաբար
 77 մարտակաց երկնային ընթացքը կը
 77 քննէ. սակայն այս մեծ տարբերու
 77 թիւնը՝ պէտք չէ այնչափ բնական
 77 յատկութեան մը տալ, որ իբր թէ
 77 մէկին միտքը ունենար ու մէկալինը
 77 չունենար, որչափ որ, մտաւորական
 77 մշակութեան ու կրթութեան, որ
 77 մէ մէկը փայելեր ու մէկալը բոլր
 77 բովին զրկուեր է :

77 Այրենիին քով ալ բաւական
 77 միտք կայ երկնային գիտութիւնը
 77 սորվելու, ու փիլիսոփայութեան
 77 անհուն գաւառները տարածուելու.
 77 բայց մշակող ձեռք մը չէ առաջնոր
 77 դած անոր զարգացմանը, և ո՛չ ալ
 77 ջրուեր է գիտութեան աղբիւրէն :
 77 Միտքը ուր ըլլայ գանձ է. բայց
 77 կրնայ ծածկուած գանձի մը պէս ըլ
 77 լալ, աւերակաց տակը թաղուիլ ու
 77 փձանալ * :

Այսու ամենայնիւ, մարդկանց մեծ
 մասը իր մտացը այս կարողութիւնը և

մշակութեան այս ընդունակութիւնը
 սրհամարհելով՝ անխնամ թողուցեր,
 անոր օգնութենէն զրկուեր, կամա-
 ւոր աղքատութիւն մը կը քաշէ խել-
 քի կողմանէ, ու բեւեռը կորսնցուցած
 նաւասպետի մը պէս, այս աշխարհի
 ծովին մէջ աստանդական կը տատանի,
 ու վիշտերու մէջ ծածանելով կ'ապրի,
 մինչեւ որ իր կենացը տեար նաւակը
 ձախորդութեանց ժայռերուն վրայ կը
 փարատէ ու մահուան անդունդը կ'ըն-
 կրղմէ. ու անանկով կ'ստուգէ առա-
 ծին խօսքը, թէ « Աշխարհք ծովու-
 » կը նմանի, ով որ լողալ չի գիտեր մէ-
 » ջը կը խղզըվի » :

Նանք չը գիտցող մարդիկը երկու
 կարգի բաժնելով՝ կրնանք առաջինին
 մէջ պարունակել անոնք, որ մտաւո-
 ըրական մշակութեան վրայ ամենեւին
 գաղափար մը անգամ չունին, կամ
 թէ իրենց կարօտ ըլլալը չեն կասկա-
 ծիր : Արկրորդ կարգին մէջ ալ կրը-
 նանք պարունակել անոնք, որ թէպէտ
 մտաւորական մշակութեան յարգը կը
 ճանչնան, բայց անոր պիտանաւորու-
 թեանը վրայ ծուռ կարծիք ունին :

Արկրորդ կարգի մարդիկը յաջորդ

գլխուն նիւթ պահելով, անմիջապէս
 քանանք առաջիններուն սխալը շխտե-
 լու : Այլ որովհետեւ իմ նպատակս հա-
 սարակութե մեծագոյն՝ այսինքն խիտ
 ռամիկ մասին հետ խօսել է, ուստի
 կը յուսամ, որ անոր կենացը՝ բարու-
 ցը ու սովորութեանցը վրայօք ընելիք
 նկարագրութիւններս՝ ընթերցողնե-
 րուս մէջէն ոմանց չափազանց կամ
 անտեղի չեն երեւնար :

Արդ, կան շատ մարդիկ որ կ'ըսեն .
 — Այս ի՞նչ ընեմ մտաւորական մշակու-
 թիւնը ու գիտութիւնը, ես սոսկ
 մարդ մը՝ պարզ արհեստաւոր մըն եմ.
 ինծի պէս հասարակ դերձակ մը, դար-
 բին մը, ատաղձագործ մը, ի՞նչ պիտի
 ընէք ու մտաւորական մշակութիւնդ,
 քու երկրաչափութիւնդ, ուրուապ-
 րութիւնդ, բնաբանութիւնդ, բնա-
 լուծութիւնդ և ասոնց նման ծանր
 գիտութիւնները : Քու ըսածդ անանկ
 մարդոց համար պէտք է որ հարուստ
 են, գործքի և գործաւորներու տէր
 են, ինծի պէս շատ մը աշխատողներ
 կը գործածեն, իմ առջիս ինչ գործ որ
 դնեն, ես այն կը կատարեմ, և այսբան
 ժամանակէ ՚ի վեր ալ՝ մարդ իմ ըրա-

Տիս թերութիւն մը գտած չունի՝ ին-
 ծի ասկէ աւելին փնտռելը զիս կը շը-
 փոթէ ու եղածն ալ կը տանի : Այս աղ-
 քատ մարդ մըն եմ, իրիկուան ուտելիք
 ու գիշերուան պառկելու տնակ մը ան-
 գամ չունիմ. թէ որ ես կարողու թիւն
 ու ժամանակ ունենամ, աղքատու-
 թենէս ազատելու ու ինծի աւելի
 հանգիստ կեանք մը ձարելու հնարքը
 կը սորվիմ . . . և այլն — :

Այս խօսքը ընողին կը հարցունեմ,
 թէ ի՞նչ է պատճառը որ դուն ա-
 տանկ հասարակ մարդ մը մնացեր ես :
 Ինչո՞ւ համար դուն ալ՝ գիւրակեաց
 մարդոց պէս հանգիստ բնակարան մը՝
 մտքուր հանդերձներ ու սննդարար
 կերակուր չես ունեցեր : Ինչո՞ւ հա-
 մար դուն ալ ուրիշները քու իշխա-
 նութեդ տակը աշխատացունելու տե-
 ղրդ՝ դուն ուրիշի վարձքովը կ'աշխա-
 տիս : Ո՞վ դատապարտեց քեզ, որ Այս-
 տուծոյ՝ ուրիշներուն պարգեւած վա-
 յելքներէն, հեշտութիւններէն և
 ուրախութիւններէն զրկուած մնաս :
 Ինչո՞ւ համար դուն և ուրիշ քեզի պէս
 անթիւ ընկերներդ՝ ձեր կենացը հար-
 կաւոր եղածները ունենալէն զատ,

քաղցրակրթութեան ճարտարած այն
անթիւ մտաւոր և մարմնաւոր փափու
կութիւններէն դուք ալ (որոնք հաւ
րուսաներուն վրայ կը նախանձիք) ձեր
մասը չունենաք : Ինչո՞ւ համար քու
ազգիդ , քու գիւղիդ մէջը գտնուած
ընկերութեանդ կառավարութեանը՝
դուն ալ մասնակից չես եղեր , ու ան
բան էակի մը սէս մինչեւ 'ի մահ ու
րիշի խնամատարութեանը ու առաջ
նորդութեանը տակը մնացեր ես . ու
րոնք դժբաղդարար շատ անգամ ալ
քեզ իրենց կրիցը ու շարութեանը
գործիք կ'ընեն , ու փոխարէն բոլոր
վատըկածդ իրենց արհամարհութիւ
նը , քու նախատինքդ և շատ շատ քու
ընկերներուդ գերութիւնը կ'ըլլայ :
Ասոնց ամենուն սխառճաւը ես ըսեմ
քեզի , որ քու մտաւորական մշակու
թեան հոգ չի տաներդ է , գիտութիւ
նը արհամարհելդ է . ես ըսեմ քեզի ,
որ ազքատութեանդ և վիշտերուդ
մեծագոյն մասը՝ քու իմացական բը
նութեանդ ու քու ազնուութեանդ
համեմատ չի գործելդ է , ազնուական
ու իմացական էակի մը իղձերը ու
կարօտութիւնները ունենալով՝ սոսկ

նիւթական էակի մը պէս ապրելուդ
 համար է, որ քու երկու բնութիւնդ
 չես կրնար իրարու հաշտեցունել, ըզ-
 գացումներդ ու կարողութիւններդ
 իրարու հետ կը մաքառին քեզ անհան-
 գիստ կ'ընեն : Արարչին քեզի տուած
 զօրաւոր ու բեղմնաւոր կարողութիւ-
 ները չի գործածելուդ համար է, որ
 թմբեր ու գրեթէ ոչնչացեր են, և
 դուն ալ շատ վայելքներէ ետ մնա-
 ցեր ես : Թէ որ քու միտքդ ինչ ըս-
 քանչելիքներ ընելու, ինչ ըլլալու և
 ինչ վայելքներ ունենալու կարող ու
 յարմար ըլլալը գիտնայիր, բոլոր բազ-
 ձանքդ միտքդ մշակելու ետեւէ կ'ը-
 նէիր, ու հետեւաբար ալ ասանկ հա-
 սարակ, ռամիկ, աղքատ ու խեղճ մարդ-
 չէիր ըլլար, ինչպէս որ հիմա եղեր ես :

« Ատուած ամեն մարդ երջանիկ
 » ըլլալու համար ստեղծեց, և ըլլալու
 » միջոցներն ալ անոր տուաւ : Թէ որ
 » շատ ժամանակ կը տեսնենք, որ ա-
 » նոնք Ատուծոյ նպատակէն հեռա-
 » ցեր են, պատճառը՝ միջոցներու
 » ընտրութեան վրայօք անոնց խաբ-
 » ու ին է. որով ղիրենք երջանակու-
 » թեան տանելու ճամբէն կը հե-

» Բանասն » * :

Արքորքեղի մտաւորական մշակութիւնն կ'ըսեմ, մի հասկընար որ մի միայն քու արհեստիդ կամ ամեն օրուան զբաղմունքիդ վերաբերեալ այն ամենահարկաւոր ծանօթութիւնները կը հասկընամ, առանց որոց չես կրնար այն արհեստիդ սլահանջած գործողութիւնները կատարել: Ասան զի, առանք բան մը ըսել չեն բաղդատութեամբ այն գիտութեանը կամ այն ծանօթութիւններուն, որ միայն բաւական են իր անձը յարդող, իր կոչմանը համեմատ սպրեւ ուղող մարդումը խիղճը հանդարտեցընելու. ամեն բան յարմար ճամբովը ընել սորվեցունելով՝ քեզ, քենէ վեր ու քենէ ալեկեղողներուն հաւասարցունելու, և որ այն մշակութիւնը՝ մարդ ինչ անյաջող վիճակի մէջ ըլլայ՝ կրնայ ձեռք բերել. վերջապէս այն գիտութիւնը կը հասկընամ, որ քու նիւթական վիճակդ դիւրացուցած ժամանակը՝ միանգամայն քու բարբդ սլ ուղլելու համար հարկաւոր է:

* Եզրիկան սոս:

A I
9632

17

Համարենք թէ մէկը՝ իր արհեստը հասկընալու, յարգի ընելու, լույսնելու կամ անոր մէջ աստիճանն աստիճանն առաջ երթալով՝ իր վիճակին ալ համեմատաբար բարձրացունելու համար մտաւորական մշակութեան կարօտ չըլլայ. համարենք թէ նաեւ, առողջ մարմին մը, մարմնաւոր դիւրութիւն և երկնաւոր կեանք մը ունենալու համար ալ մարդս քիչ շատ կրթութեան կարօտ չըլլայ. բայց և այնպէս, տակաւին մեծ ու զօրաւոր շարժառիթ մը ունի մարդս իր ստրագաններուն ներածին շափ իր մտքը մշակելու. այս զօրաւոր շարժառիթը մտաւորական մշակութեան բուն իսկ հեշտութիւնը և իրաւացի պերճութիւնն է: Բաւական է իրեն մըտածելու, որ որչափ առաւել իր մտքը մշակէ և հմտութիւնով լեցունէ, այնչափ առաւել, անբաւական տըխուր ու կոշտ կեանքէ մը կը հեռանայ ու բանաւոր զուարթ ու փափուկ կեանքի մը կը մօտենայ:

Արդարեւ ի՞նչ յոյսեր, ի՞նչ գոհութիւն, ի՞նչ գեղեցիկ գրացումներ, ի՞նչ երջանկութիւններ սպաս

ճառեր ամենէն յեօթն ռամկին սրտին
 մէջ գխտութեան այն մանր մասուհիքը՝
 որ քիչ քիչ անոր միտքը կը մտնեն ու
 ման և վարժութեան միջոցով : Քրն-
 նէ , բաղդատէ այն մարդը՝ իր կրկին
 վիճակին մէջ ալ . տե՛ս թէ տգիտու-
 թեան ու նուաստութեան մէջ՝ այն
 կոշտ , տգեղ , անշուք ու խեռ ու ար-
 կար մարդը՝ որչափ փափուկ , կարող ,
 սիրուն փառաւոր ու բարի մէկը կ'ըլ-
 լայ : Ար անձին օգուտ մը՝ աղէկու-
 թիւն մը ընելու այն անկարող մարդը՝
 իր մշակեալ մտայը կարողութիւննե-
 րովը ի՛նչ մեծամեծ բարիքներ հաս-
 ցունելու կարող չըլլար : Ար անկիրթ
 վիճակին մէջ անիկայ մտածելու կարո-
 ղութիւն ունի , բայց այն կարողու-
 թիւնը անարտուղ ու ամուլ է . ամե-
 նեւին չէ ճաշակեր մտայ սնունդէն .
 և իր զգայարանքը հաճեցունելու
 թանձր ու նուաստ առարկաներէն ու-
 րիշ նուրբ բաներու բարձրացած չու-
 նի : Ար բոլոր կեանքը աշխատելով ,
 քնանալով , նիւթական վայելքներու
 յոյսերով , կամ անօթի ու ծարաւ չի
 մեռնելու վախով , կոշտ կերակուր մը
 ու անհանգիստ բնակարան մը գանա-

լու հոգերովը կ'անցունէ : Այս մարդը կրնայ ՚ի բնէ ճարտար մէկը ըլլալ, բայց չի կրնար իր գործքը կամ աշխատուիլը սիրել. ինչու որ, իր արհեստին հընարքը (փռօսէտէ) կատարելագործելու կամ փոփոխելու գրգիւը՝ իր թմրած սիրտը չի քաջալերեր, և ոչ ալ լաւագոյն վիճակի մը հասնելու յոյսը իր սիրտը կը զուարթացունէ : Այլևս իր աշխատութենէն դադարի՝ չի ուրախանար. վասն զի, սոսկ սարապութիւնը վայելք մը չէ. այն միջոցին ոչ գիրք ունի կարդալու, ոչ ուսմունք ունի սլարապելու, ոչ մտքը արժան կերպով մը զբօսեցունելիք բաւական խաղ մը կամ որ և է շահաւոր զբաղմունք մը՝ իր սլարապուիլը քաղցրութեանցունելու : Արտունը՝ իր աչքին բան մը չերենար. խաղաղ նստելով իր ընտանեացը հետ անուշ անուշ խօսակցելէն և ընտանեկան ուրիշ անմեղ զբօսանքներէն ու վայելքներէն համ մը չառներ : Ար ընկերներուն վրայօք բնաւ հոգ մը չըներ. ինչու որ, անոնց ոչ հեշտութեանցը՝ ոչ զբաղմունքներուն՝ ոչ հոգերուն, և ոչ վիշտերուն համակրութիւն մը կը զգայ .

իր վրայ՝ կերպիւ մը անոնց հետ մերձաւորութիւն մը կամ կապակցութիւն մը չի տեսներ : Արեւիկամութեան անունն անգամ չի գիտեր, իր բոլոր ճանօթութիւնները իրեն նման քանի մը խեղճեր են, որոնց հետ միանալով իր ապարդիւն ու հէգ կենացը թելը՝ ժամ մը առաջ կարճեցունող մոլութիւններու մէջ կը թաւալի : Ասանկ խեղճ մարդը կրօնքի ու բարոյականի հաստատ սկզբունքներով զինեալ չըլլալուն, փորձութեան տկար մէկ յարձակումը կրնայ զինքը յաղթել, իր սահմանէն հեռացունել, գերի ընել, մոլութեան ու մեղաց յորձանքը ձգել : Պլաի մէկ օրինակ մը, երկու չար խօսք, բաւական են անանկ մարդուն չափաւորութիւնը, համբերութիւնը ու բաւականասիրութիւնը իրեն կորսնցունել տալու, ու անանկով կերպ կերպ մեղքերու և յանցանքներու մէջ մտցունելու : « Տգէտ մարդիկ » ոչ Աստուած կրնան ըստ արժանւոյն » գովել ու սղաշտել, և ոչ թագաւորները » :

Աստի զարմանք չէ՛, որ ամեն տեղ ու ամեն ժամանակ, ագէտ մարդիկ,

կարգի կանոնի և օրինաց դէմ ելեր
 են . վասն զի , իրենց հնազանդութիւ
 աւելի կոյր սովորութեամբ կամ վա
 խով է , քան թէ իրենց պարտքերուն
 ծանօթութեանը յորդորովը : Տու
 դանք , բանտ , մինչեւ մահն անգամ
 չեն կրնար անանկ մարդուն մոլութիւր
 արգելք մը ըլլալ . վասն զի , երկիւղը
 չէ մարդուս բարոյականը շտկող և ու
 թիչի անձին ու ստացուածքին դէմ մե
 ղանչեւուն արգելք ըլլողը , այլ մաքին
 լուսաւորութիւր , մարդուս իր պարտ
 քերուն իրաւանցը ծանօթութիւնը
 և գիւրակեցութիւնն է , որ ինչ չա
 փով աղգի մը մէջ տարածուի , այն չա
 փով ալ՝ այն աղգը բարոյապէս ազատ
 կ'ըլլայ շատ մեղքերէ , ու նիւթապէս
 ալ երջանիկ : Վարդուս բնաւորուեը
 և բարուցը եղծանելուն բուն պատ
 ճառը ագիտութիւնն է : Վտաւորա
 կան մշակութեանէ զուրկ եղողը չի կրը
 նար ձախորդութեանց մէջ նոյն հան
 դարտութիւնը , նոյն ազնուական համ
 բերութիւնը և նոյն վեհ քաջութիւ
 նը ունենալ , որոնք մարդուս իր խել
 քին , գիտութեանը և իր տաղանդնե
 րուն վրայ վստահ ըլլալէն առաջ կու

գան . փոքրիկ վիշտ մը , թեթեւ ներ-
հակութիւն մը զինքը կը լքանեն , կ'ընկ-
ճեն և յուսահատութեան մէջ ձգե-
լով շատ գէշութիւններու և մեղքե-
րու գործիք կ'ընեն :

Եւ այց ասոր ներհակ , երբ որ օր մը
գիտութեան լոյսը գայ ան մարդուն
վրայ ծագէ , երբ որ հմտութեանց
անսպառելի աղբիւրը անոր առջին
բացուի , կրօնից և փիլիսոփայութեան
մէկ քանի սկզբունքներ մտքը մտնան ,
ու մտածութեան թմբած կարողու-
թիւնները արթնցունեն , անիկայ այն
ժամանակը իր արհեստին վրայ ուրիշ
աչօք կը նայի : Սանիկայ ինչ վիճակի
մէջ որ գտնէ , կատարեալ չի սեպեր ,
այլ միշտ աւելի կատարելագործու-
թեան ընդունակ . մի միայն նիւթա-
կան լոկ աշխատութեամբ լըմնալիք
գործ մը չի սեպեր . այլ զանիկայ խու-
զարկութեան նիւթ մը կը համարի ,
և կ'սկըսի անոր գործքերուն սպառ-
ճառները ու եղանակները քննել ու
լուծել : Գործածած գործիքները կը
սկըսին ձեռքը դողալ , ալ անկէ ետև
կ'սկըսի իր ըրածին , խօսածին , լրսա-
ծին ու սովորութեանցը վրայօք ՚ի վա-

զուց ունեցած սխալ կարծիքները ու
 ճամբայները փոխել, ալ կ'սկըսի միշտ
 « Եւր՝ լաւագունին համար » ձը-
 գել, նորէնոր բարեկարգութիւններ
 փնտրուել, ուրիշի փորձառութենէն
 շահելու և ուրիշի չըրած փորձը ընե-
 լու ջանալ : Ար գործքերուն և խոր-
 հուրդներուն մէջ առաջուան պէս
 փոքրիկ դժուարութիւն մը, տկար ար-
 գելք մը չի կրնար զինքը կայնեցունել,
 իր գիտութիւնը, փորձը ու խոհեմու-
 թիւնը իրեն հաղարումէկ հնարքներ
 կուտան ու զած նպատակին հասնելու :
 Օր աւուր վրայ իր եռանդը, իր ջան-
 քը ու հետեաբար ալ իր գիտութիւ-
 նին ու ճարպիկութիւնը աւելնալով՝
 իր արհեստը, գործքը, որ և է կերպիւ
 կը կատարելագործէ, ու միանգամայն
 աշխատութին ալ կը կարճեցունէ : Այն
 ժամանակը՝ այն յուսահատութեան
 ու թշուառութեանց մայր եզող ծու-
 լութիւնը վրայէն կ'երթայ, աշխա-
 տութիւնը իրեն քաղցր կուգայ . վասն
 զի, կ'սկըսի փորձով համոզուիլ, որ
 քանի իր գործքը մեծցունէ, իր նիւ-
 թական կարողութիւնն ալ պիտի մեծ-
 նայ, ու սակաւ առ սակաւ զինքը իր

նմաններուն կարգին մէջ պիտի բարձրացունէ :

Մ, որչափ մեծ տարբերութի կայ միտքը չի մշակող մարդուն ու մշակողին պարապութեանը մէջ տեղը : Առաջինը՝ իր պարապութիւնը կը գործածէ, նիւթական, անարդ, անպիտան ու զինքը անասունի նմանեցունելու գործքերով ու զբօսանքներով, չիյտէ թի՛նչպէս անցունէ զանիկայ, անոր համար, շատ ժամանակ, երբոր պարապութեան օրը գայ, տարակուսանքը զինքը կ'առնէ : Այց լուսաւորեալ մարդուն համար իր պարապութեան ժամերէն աւելի քաղցր ու ցանկալի բան չըլլար, վասն զի, անիկայ առիթ մըն է իրեն՝ իր մտաւոր գանձը աւելցունելու, ու անարգել մտածութիւններով զանոնք բեղմնաւորելու : Իր տունը իրեն նոր հրապոյր մը, նոր գեղեցկութիւն մը կ'ստանայ, ինչու որ, ինք հանդարտ մտածութեց կամ անարգել գործելու կարօտ ըլլալուն, իր տանը առանձնութիւնը ու խաղաղութիւնը իրեն քաղցր կուգան : Աւորովհետեւ ինք իր գործքէն ու յաջողութեանէն գոհ է, ուստի, իր գէմըն

ալ զուարթ է, տանը մէջ ամենուն
 քաղցրութիւն ու մարդավարութիւն
 կը ցըցունէ, անկիրթ մարդուն պէս
 տժգոհութեան, կռիւներու, անէծ-
 քի և արտասուաց պատճառ չըլլար,
 ուրախութեան պատճառ կ'ըլլայ. իր
 բոլորը ամեն երես կը խնդայ: Անտա-
 նիքը անհամբերութեամբ կը սպասեն
 ժամ մը առաջ իր տուն մանալուն,
 ինչպէս որ անկիրթ մարդուն ընտա-
 նիքն ալ՝ անհամբերութեամբ կը սպա-
 սեն իրեն ժամ մը առաջ տունէն պակ-
 սելուն: Օլակըներուն (թէ որ ունի
 նէ) ամեն մէկը՝ իր մէյմէկ ուրիշ ան-
 ձերն են, որոնք իրենին պէս կը սիրէ,
 ու զանոնք իր աշխատութիւնը կանգ-
 նած յաջողութեանը ժառանգները
 կամ շարունակողները սեպելով՝ ու-
 րախ աչօք կը նայի վրանին: Անկիրթ
 մարդուն պէս օրը քսան անգամ զա-
 նոնք մահուան բերանը չի խրկեր, այլ
 վրանին հոգ կը տանի, ու կ'ուզէ որ
 իր ճամբուն կըթէ: Ասանկով միտքը
 մշակելու ետեւէ եղող մարդուն միտ-
 քըն ու սիրտը մէկ տեղ կը բացուի.
 անոր մարմնոյն վրայ գլխաւոր յեղա-
 փոխութիւն մը կը կատարի, իմացա-

կան մասը՝ նիւթական մասին կը տիրէ, ու ամեն կերպիւ իր հրամանին կը հնազանդեցունէ : Ար յարգը որ աւուր վրայ իր աչքին առջին կ'եւելնայ, ու հետեւաբար ուրիշի համար ալ աւելի սէր մը ու կարեկցութիւն կը դրայ . մի միայն ինքզինքին համար չապրիր : Վարդկային ընկերութիւնը՝ նոր աշխարհի մը պէս աչքին առջին կը բացուի, ու անոր ամեն մէկ անհատին վրայ իրաւունք մը կը տեսնէ իրմէ համակրութիւն ու օգնութիւն գտնելու : Թշուառութիւններն ու ձախորդութիւնները չեն կրնար սաստիկ մը շփոթեր ու դիւրաւ ու խորին կերպով զինքը թուլորներ ու յուսահատեցրներ, վասն զի, « Չախորդ » դութիր որ տկար սիրտերը կը սրըզ » տիկցունէ, հաստատ սիրտերն ալ » կը մեծցունէ » : Արձեալ, ինչ կրնայ ընել ձախորդութիւնը անանկ սրտի մը վրայ, որ իր հմուտութեամբը առաջուց կը սպասէ անանկ դէպքերու, ու ամեն բանին հնարաւոր սպառագայները սորվելով՝ անցաւոր ու անհաստատ բաներուն՝ տեղողական ու հաստատուն բաներու աչօք չինայիր :

Խիստ քիչ անգամ կը սլատահի, որ
 փորձութիւնը զանիկայ անսլատարաստ
 գանէ. անոր սիրտը բարձր ու ազնիւ
 խորհուրդներով զինեալ է. և որովհե-
 տեւ չքաւոր չէ, շատ մեղքեր ու չա-
 բութիւններ ալ անոր դուռը գոց կը
 գանեն: Վիտէ իր անձնական փորձե-
 րովը՝ որ աս աշխարհի մէջ առանց աշ-
 խատութեան ու իրական արդիւնքի
 աղէկ գործք մը կամ ճշմարիտ մեծու-
 թիւն մը չըլլար. ուստի, իրմէն վար-
 եղողը իրեն հաւասարելու համար օգ-
 նել սորված ատենը՝ միանգամայն իր-
 մէ վերն ալ յարգել ու սլատուել կը
 սորվի: Աւրիշի կատարելութեանը ու
 աղէկութեանը վրայ չի նախանձիր.
 Թերութիւններուն վրայ ալ չուրա-
 խանար. ինչպէս շողորորթութենէ՝
 նոյնպէս ալ չարախօսութենէ ու բամ-
 բասանքէ կը հեռանայ: Մէկ խօսքով
 մարդկային բնութիւնը զարգարող բու-
 լոր առաքինութիւնները կը սիրէ ու
 խնդութեամբ կ'ընդունի, ու աշխար-
 հի մէջ իր միակ յոյսը զուարճութիւ-
 նը ու փառքը՝ արարչին իրեն առաջ-
 նորդ տուած խելքը գործածելուն վը-
 րայ կը գնէ:

Աւրեմն անոնք՝ որոնց համար յառկապէս սա աշխատութիւնը յանձն առած եմ, կը յուսամ, որ մտաւորական մշակութեան հարկաւորութեանը վերայ մինչեւ հիմա ըսածներէս աւելի զօրաւոր գրգիռներ և համոզիչ յորդորներ չեն փնտրուեր կամ չեն սպասեր իրենց կամքը շինելու համար։ Այլ յիրաւի, լուսաւորեալ, գիտուն, յարգի ու երջանիկ մարդ ըլլալու յոյսէն աւելի ինչ ազդու յորդոր կամ գրգիռ կ'ըլլայ մարդուս։ Աստի ես ալ անոնք թողելով՝ անմիջապէս կը դառնամ անոնց՝ որ մտքերնին արդէն մշակուած է, և կ'ուզեն որ իրենց ազգակիցներն ալ լուսաւորութեան բարեացը մասնակից ընեն։ Ասանկներուն ալ կ'ըսեմ, որ մտաւորական մշակութեան զանցառութենէն իրենց ազգայնոց ըրած կորուստը միայն մտածելով ու տրամելով՝ սարտքերնին կատարած չեն ըլլար։ Այն մարդը ճշմարիտ ազգասէր ու ճշմարիտ բարերար է, որ ճանչցած կամ ստացած ազէկութիւնները իրեններուն ստացունելու կը ջանայ, և ապարդիւն կեանքով մը իր օրերը վերջացրնողներուն թուոյն վրայ միայն

ցաւելլու գոհ չըլլալով՝ կենդանի ե-
 զողներուն մէջէն նոյն անպտուղ ճամ-
 բուն մէջ եղողները վեր կը վերցունէ
 ու բանիւ և գործով զանոնք ուղիղ
 ճամբուն կ'առաջնորդէ : « Բարու-
 » թիւնը պէտք չէ որ ինքզինքը երեւ-
 » ցընէ (այսինքն հեռուանց), կ'ըսէ
 » Վղատոն , այլ պէտք է որ ինքզինքը
 » տեսցընել տայ (այսինքն մօտանց) :
 Կամ Լապրիւէռի ըսածին « Բարին
 » այն է , որ ուրիշի բարի կ'ընէ . և ով
 » որ ըրած բարուէը համար վիշտ ալ
 » կը կրէ , այն մարդը խիստ բարի է » :
 Բարութիւն , օգնութիւն , աղ-
 գասիրութիւն բառերը շատերը շատ
 կերպով կը հասկընան : Վմանց համար
 միայն տասնց խօսքը ընելը բաւական
 է . ոմանց համար այն խօսքերուն կա-
 տարումը ընելու համար ուրիշը յոր-
 գորելը բաւական է . ոմանք ալ աւել-
 լի զգաստ ու աւելի չափաւոր բլլա-
 լով՝ տկարութիւննին կը ճանչնան , ու
 ժամանակնին հառաջելով միայն կ'ան-
 ցունեն : Միտոս կ'ըսեն , երբ որ մեր
 եղբայրներուն ողորմելի վիճակը կը
 տեսնենք , սրտերնէս արիւն կ'երթայ .
 բայց ինչ կրնանք ընել , Աստուած ինք

ողարմի , մեզի պէս տկար մարդոցմէ
 ի՛նչ օգուտ . ե՞րբ արդեօք գխտութիւ
 ները ծաղկած պիտի տեսնենք , աղբը
 իր ճշմարիտ շահը պիտի ճանչնայ ու
 խելքը քիչ մը գլուխը գայ . գիշեր ցու
 բեկ մամբատութիս աս է : Բայց երանի
 էր թէ աս սրբապ փափաքները գիւ
 շեր ցորեկ ձեզի մամբատութ ու խօսակ
 ցութեան նիւթ ընելնուդ՝ օրը մէկ
 ժամ ձեզի զբաղմունք ընէիք , ու ձեռ
 նոցները ձեռվընուդ հանելով՝ զանոնք
 գործքով կատարելու աշխատէիք : « Բա
 » ըին գտնարու համար , փնտրուելու
 » է . և մինչեւ որ չիցանես՝ չես կրը
 » նար հնձել » : Բս աշխարհի մէջ ա
 մեն բան գին ունի . և ազգասէր կոչ
 ուելու գինն ալ՝ ազգասիրական գործ
 քերու համար քաշուած աշխատու
 թիւններն են . թէ որ կ'ուզես իմա
 նալ , ո՞րն է ճշմարիտ ազգասիրութիւ
 նը , և ի՛նչ բաներու վրայ կը կայանայ
 ստոյգ բարեսիրութիւնը , կարգա՛ սա
 հատուածը ու ըստ այնմ՝ գործէ :
 « Կարդկանց սխալներուն վրայ վըշ
 » տակցիլ , տկարութիւններնուն նե
 » ղողամիտ ըլլալ , խելքերնին կրթել ,
 » իրենց բարոյական աստեղնին քաղց

77 բու թեամբ դարմանել, զանոնք ան-
 78 գործու թենէ հեռացրնել աշխա-
 79 տու թիւննին քաջալերելով, ամենայն
 80 փու թով աշխատիլ կատարելու՝ ինչ
 81 որ մարդկային ազգք կատարելագոր-
 82 ծելու կը նպաստէ, հաստատու թք
 83 և արիութեամբ անիրաւու թեան
 84 դէմ հարստահարեալները օգնել,
 85 իշխանու թիւնը լուսաւորել իրեն
 86 գործակալներուն զեղծմանցը վրայ,
 87 կարգի և միաբանու թեան օգին ան-
 88 միաբանու թեան և կուսակցու թեան
 89 ուլոյն ընդդիմադրել, դժբաղդնե-
 90 ըր միսի թարել, հակառակ կարծիք-
 91 ները ներողամտութեամբ հաշտե-
 92 ցունել, հզօրները քաղցրացունել,
 93 տկարները պաշտպանել, ու ամե-
 94 նուն կրկին օրինակ տալ իմաստուն
 95 ազատութեան սէր ունենալու և
 96 հնազանդելու օրինաց և կառավա-
 97 բու թեան, որուն իշխանութեան
 98 տակը կ'ապրինք, վերջապէս մեր ա-
 99 մեն միջոցներովը աշխատիլ բնու թե
 100 մեզի հաւասար ու եղբայր բրած
 101 մարդիկը երջանիկ ընելու, ահա՛ ա-
 102 սոնք են, բարեսրտութեան քաղցր
 103 ու սրբազան պարտքերը 712

Սքանազանի ման ճշարտութեան արամայան օգոտար :

ԱՍԿԷ առջի գլխոյն մէջ մտաւ ուրական մշակութեան ընդհանուր օգուաններուն վրայ խօսեցայ . ըսածնէրուս բողոքն ալ յարգ , հանգիստ , կարողութիւն , ապահովութիւն , վրասահութիւն և յաջողութիւն գտնաւ լու վրայ էր , որ պիտանի և գործնական ծանօթութիւններէ կը ծագին : Այս գլխոյն մէջ ըսելիքներուս բողոքն ալ մտաւորական մշակութեան գրամական օգուաններուն վրայ պիտի ըլլան , և կը յուսամ որ ասոնք ալ առջիններուն չափ ճշմարիտ ու ծանրակշիւ պիտի ըլլան :

Կան անանկ մարդիկ , որ մինչև որ խրատ մը՝ ծանօթութիւն մը՝ խորհուրդ մը՝ մէկէն ՚ի մէկ իրենց ձեռքը ստակ չի բերէ , բանի տեղ չեն գներ . կ'ուզեն որ իրենք իրենց գտնուած վիճակնուն կամ արհեստնուն մէջ ծոյլ , անխոյժ և անհոգ կենան , զուհիկայ աղէկցընելու կամ կատարելու

գործելու համար չաշխատին, իրենց
 ազէտ ու կոյր ճամբուն մէջ քաղելու
 շարունակեն, ու սորված գիտութիւ
 նին ձեռուրնին ու ծոցերնին լեցու
 նէ. իբր թէ մէկը ուզէր շաքարը գրը
 պանին մէջ պահելով բերանը անուշ
 ցրնել, կամ թէ գիտակը իր պատեա
 նին մէջ թողելով հեռուները տեսնել:
 Ահա ասոնք ալ այն տեսակ մարդիկ են,
 որ առջի գլխոյն մէջ մտաւորական մը
 շակութեան օգուտը ծուռ կերպով
 հասկըցող անուանեցինք: Ասոնք կ'ը
 սեն. « Իբաւ, կարգալը գրելը շատ
 » ազէկ բան է, մարդուն միտքը կը
 » բանայ, մարդուս շատ բաներ կը
 » սորվեցընէ, բայց ինչ օգուտ, այս
 » երկիրը փարայ ջրներ, քիչմ'ալ այս
 » երկրին մէջ անցած ստակը նայելու
 » է, և այլն »:

Այս կարծիքին ալ սխալը յայտնե
 լու համար կ'ըսեմ թէ, արհեստ չի
 կայ՝ որ որչափ հասարակ ալ երևնայ,
 գոնէ քիչ մը գործնական գիտութեան
 չի կարօտի: Ամեն մարդ իր արհեստին
 հնարքը (փոօսէտէ) ազէկ մը չի
 հասկընալուն կամ չի գիտնալուն՝ որ
 չափ անգին ժամանակ չի կորսնցու

ներ արդեօք, որ բուն իսկ սակի է. որչափ պարսպ աշխատութի չի քաշեր, չնայր է որ մէկը՝ իր արհեստին մէջ կատարած բոլոր գործքերուն պատճառները, արդիւնքը, նպատակը, գիտնական սկզբունքը, գործածած մեքենաներուն կամ գործիքներուն զօրութիւնը, դրամագլխոյն ինչ օրինաց վերայ գոյանալ, սպառիլ և շրջաբերելը. իր շինած գործքին մէջ այն դրամագլխոյն ինչ մաս և անոր հետ ինչ կատակցութիւն ունենալը գիտնալէն ետեւ, թէ որ վարպետ է՝ իր գործաւորներուն վրայ ինչ իրաւունք ունենալը, թէ որ գործաւոր է՝ իր վարպետին հետ ինչ վերաբերութիւն ունենալը, իր աշխատութեանը արժէքը, ու վարձելու աղէկ պայմանները գիտնալէն ետեւ, չնայր է կ'ըսեմ, որ ասանկ բաներ գիտցող մարդը աւելի չի վաստակի այն մարդէն, որ գիրքն ու թուղթը հացագործը շառները ըսելով իր միտքը բոլորովին մէկդի կը ծալէ, ու անբան կենդանիի մը պէս կ'աշխատի, այսինքն չափէն աւելի տաժանելի կերպով և քիչ շահով:

Ամեն ընկերութեան մէջ ժողովրդ

դեան մեծ մասը արհեստաւոր ու բան-
 ուոր է . ուրեմն ս՛վ կրնայ տարակու-
 սիլ , որ ժողովրդի մը գործաւոր մասին
 մէջ իրենց ամեն օրուան գործքերնուն
 պէտք ըլլալիք օգտակար գիտութիւն-
 ներ տարածուելու ըլլայ՝ այն ժողո-
 վուրդը երջանիկ չըլլար : Այց որով-
 հետեւ գիտութեանց գանձը մեծ է ,
 բոլոր տիեզերքը իր մէջը կ'առնէ , ուս-
 տի ամեն մարդ շփոթելով , գուցէ իւ-
 րենց պէտք եղածը ձգելով պէտք չե-
 ղածը կը սորվին , անոր համար սորվե-
 լիք նիւթերնուն վրայօք պէտք է մեծ
 զգուշութիւն ընել . պէտք է որ ամեն
 մէկերնիս մեր վիճակին ստոյգ յարմար
 եղածը սորվինք : « Արեք տեսակ տգի-
 յ սութիւն կայ . բնաւ բան չի գիտ-
 յ նալ , գիտցածը աղէկ չի գիտնալ , և
 յ իրեն պէտք եղածէն ուրիշ բան
 յ գիտնալ »¹ : Այսու նկատմամբ՝ ժո-
 ղովուրդի մը գործաւոր կարգին պէտք
 են . և , Արեքնագործութեան տեսա-
 կան մասը , որ բոլոր մեքենական զօ-
 րութիւնները մեզի կը սորվեցընէ ,
 ու մեքենայներուն և գործիքներուն

1 Տիւբլօս :

Թ՛նչ օրէնքի վրայ շինուած ըլլալին կը
 գիտցունէ : Այս գիտութիւնով կա-
 ըրող կ'ըլլանք բնական զօրութիւնները
 մեզի գործակից ընել, մեր նիւթական
 կարողութեան չի կրցածը կատարելու
 կարող ըլլալ, աշխատութիւն խնայել
 ու հետեւաբար ալ առատութեան,
 աժանութեան ու դիւրակեցութեան
 հասնիլ : ք, Անական փիլիսոփայու-
 թիւն, որ տիեզերաց մէջ գտնուած
 մեծամեծ զօրութիւններուն և մար-
 միններուն (ինչպէս են օդը, ջուրը,
 հուրը, լոյսը), ընդհանուր բնութիւ-
 նը կը մեկնէ, որով անոնց ամեն մէկին
 կարողութիւնն ու յարմարութիւննե-
 րը կը սորվինք ու մեր արհեստներուն
 կը ծառայեցընենք : զ, Անալուծու-
 թիւն, որ մարդուս արհեստներուն
 ու գիտութիւններուն նիւթ եզող
 գոյացութիւնները կը լուծէ, անոնց
 ամեն մէկուն մասնաւոր բնութիւնն
 ու յատկութիւնները կը սորվեցունէ,
 որով մարդս ո՛չ միայն կարող կ'ըլլայ,
 անոնց ամեն մէկին նման արուեստա-
 կան գոյացութիւններ շինելու՝ որ
 ըստ մասնեայ առջիններուն տեղը կը
 բռնեն, այլ և կարող կ'ըլլայ ուրիշ

անթիւ անանկ բաղադրութիւններ
 հաստելու՝ որոնք նոյն իսկ բնութիւնը
 չի կրնար ստեղծել : Հիմա կ'ըսեմ, ո՞վ
 կրնայ ուրանալ, որ մէկը այս տեսակ
 գիտութիւններով զինուելէն, և ինքն
 ալ աշխատելու յօժարութիւն և յար-
 մարութիւն ունենալէն ետեւ, իր
 գործքերուն մէջ իր գիտութենէն չի
 շահիր, կամ թէ իրենց լեզուովը խօ-
 սելով՝ անանկ մէկու մը գիտութիւ-
 նը հայագործը կամ նպարտախառը
 չառներ : Վի կրնայ երկբայիլ, որ մէկը
 աւելի ճարտարութեամբ կը գործէ
 մէկ գործ մը՝ երբ որ անոր պատճա-
 ռը ու օրէնքները գիտէ, քան զայն,
 որ տգիտութե խաւարին մէջ կը գոր-
 ծէ : Արբոր մէկը հասկըցեր է իր գոր-
 ծածած նիւթերուն բնութիւնը, կա-
 բող եղեր է, օդի, ջերմութեան ու
 խոնաւութեան անոնց վրայ ընելիք
 ներգործութիւնը առաջուց գիտնա-
 լու, ու երբոր սորվեր է այն ազդե-
 ցութիւնները արգիլելու, ո՞վ կրնայ
 երկբայիլ կ'ըսեմ, որ անանկ մարդուն
 գործը հաստատ ու դիմացկուն կ'ըլ-
 լայ ու հետեւաբար ալ աւելի կը փըն-
 տըռուի : Արբոր մէկը բնութեան

գազանիքներուն կ'ընտանենայ ու ա-
նանկող կարող կ'ըլլայ երկար ու բազ-
մաճախ եղանակները (ուսուլ) ու-
րիշ աժան ու կարճ եղանակներու հետ
փոխելու, ո՞վ կրնայ տարակուսիլ կ'ը-
սեմ, որ ասանկ մէկը իր խնայած ժա-
մանակին ու աշխատութեան համե-
մատութեամբը ուրիշներէն աւելի կը
վատորկի ։ Ա՛ երջապէս երբոր մէկը
ուսմամբ և վարժութեամբ իր դա-
տումը կ'ուղղէ, ասորժակը կը կրը-
թէ, ո՞վ կրնայ տարակուսիլ, որ անան-
կը համբաւ կը վատորկի, անանկին
գործը կը փնտրուուի, ու հետեւա-
բար ալ իր յաջորդներէն աւելի հա-
րըստութիւն ու պատիւ կը վատորկի ։
« Արբոր մէկը իր արուեստին մէջ կը
» գերազանցէ և ընդունելու յարմար
» եղած բոլոր կատարելութիւնը ա-
» նոր կուտայ, կերպիւ մը անկէ կ'ել-
» լէ ու ինքզինքը կը հաւասարէ սո-
» որ ինչ ամենէն ազնիւ ու ամենէն
» բարձր է »¹ ։

Ատաւորական մշակութեան և գի-
տութեանց օգուտներուն ամենէն ան-

1 Լապուիւէն ։

հակառակելի ապացոյցը մեր և ուրիշ արեւելեան ազգերուն ողորմելի վիճակն է . բայց ասոնց մէջ ամենուս աչքին առջին եղածը՝ մեր երկիրը բլրալուն , անիկայ մեղի առարկայ ընելով՝ կը հարցունեմ պիտանի հմտութեանց ստակ ըլլալը չի հաւատացողին թէ , ինչո՞ւ համար Աւրոպիոյ մէջ գանուած անթիւ արհեստներուն և գործքերուն մէկ հինգերորդն անգամ մեր երկիրներուն մէջ չի կան . ինչո՞ւ համար մեր երկրացիք այն արհեստներուն գոյութիւնն անգամ չեն կատարածիր . ինչո՞ւ համար մեր երկրին մէջ եղած արհեստներն ալ առ հասարակ ինկան , ու տակաւին մնացածներն ալ օտար ազգաց հետամտութեանը չեն կրնար կոր դիմանալ . ինչո՞ւ համար օտար երկրէ եկած ձեռակերտները մեր արհեստաւորներուն խելքէն ու մըտքէն վեր կ'երեւնան ու վայելչութեան կողմանէ ալ մերիններուն շինածէն խիստ գերազոյն և միանգամայն շատ աժան են . ինչո՞ւ համար ամեն մարդ իր երկրին , իր ազգայնոցը հաստուածները կը թողու , ու ֆրէնկին շինածներուն ետեւէն կը վազէ . ի՞նչ է այս օ

տարասիրութեան բուն պատճառը .
ինչո՞ւ համար այսքան հազարաւոր մար-
դիկ իրենց կրօնականներէն վար իջեր ու
ձեռուընին ծոցերնին կը պաշտին . և
գործ մը ունեցողին աշխատութիւնն
ալ հազիւ թէ զինքը կ'ապրեցընէ : Ա-
ռանց կարող ըլլալու այս կարգէն ե-
ղած բոլոր խնդիրները հասցընելու ,
կը փութամ մինչեւ հիմա հարցու-
ցածներուս պատասխանը տալու թէ ,
ասոնց բուն պատճառը ուրիշ բան
չէ , այլ խիստ շատերնուս այն ծուռ
և փնասակար կարծիքը՝ թէ գիտու-
թիւնն ու վաստակը երկու իրարու
ներհակակիր բաներ են . պատճառն
այն է , որ մենք ալ Սինէացւոց պէս
մինչեւ հիմա միեւնոյն բանը միշտ մի
եւնոյն կերպով ըրինք , առանց քննե-
լու , թէ մեր երկրին սահմաններէն
գուրս օտար ազգեր ի՞նչ կերպով կ'ը-
նեն այն բաները . և թէ արդեօք ու
րերնո՞ւս ընտրած եղանակը լաւագոյն
է : Աւրեմ յայտնի է որ այս յետնու-
թեան , տկարութեան , ծուլութեան
ու անհոգութեան պատճառը տրդի-
տութենէ կամ մտաւորական մշակու-
թեան սակասութենէ կուգայ . վասն

զի անով մարդ կարող է ամեն պակա-
 սու թիւնները լեցունելու և ամեն
 դժուարութեանց յաղթելու : Արբոր
 տգիտութիւնը մէկուն միտքը կը պա-
 տէ , անիկայ չուզեր որ իր սորվածին
 վրայօք նոր բան մըն ալ սորվի , նոր
 հնարք մըն ալ գտնէ . իր գիտցածին
 վրայ կը յամառի , կատարելութիւն ու
 թերութիւն բառերը իրեն Քաղզէե-
 րէն կուգան , ժառանգական հին ճամ-
 բաներու մէջ յամառելով կը շարու-
 նակէ այն ծեր երկրագործին պէս , որ
 իրեն պաշար ըլլալէք ցորենը աղացքը
 տարած ժամանակը՝ միշտ պարկին մէկ
 կողմը կը դնէ եզեր ու միւս կողմն ալ
 նոյնչափ քար՝ հաւասարակշռութեան
 համար . այս եղանակը մինչեւ 'ի մահ
 գործածեր է , ու մէկը չէ կրցեր իր
 ճամբէն փոխել տալով ցորենը երկու-
 քի բաժնել տալ , որ քարին տեղը պար-
 կին երկու կողմը դնէ : Բան մը ընե-
 լու համար վերջապէս երկու կերպ
 կայ . աղէկ կամ գէշ : Աղէկն ալ կըր-
 նայ ըլլալ որ , «-ե՛լի աղէկի ու ի՞նչ ա-
 ղէկի բաժնուի , ինչպէս որ գէշն ալ
 կրնայ «-ե՛լի գէշի , ի՞նչ գէշի բաժնը
 վիլ : Ահա մտաւորական մշակութիւ-

նը անոր համար պէտք է , որ մէկը այս
 աստիճանները իրարմէ որոշէ ու ըստ
 այնմ գործէ : Աստի որոնք որ ամէն
 բանին աղէկ կերպը կրնան որոշել ու
 գործել՝ կը յաջողին , առաջ կ'երթան
 Եւրոպացւոց պէս . իսկ անոնք որ չեն
 ճանչնար կամ սորվիլ չեն ուղեր , մըտ-
 քերնին թանձր ու ձեռքերնին կա-
 պած կը մնայ , ինչպէս որ մենք մնա-
 ցեր ենք . ու իրենց անհիմն ու ան-
 կանոն գործքերուն հետ կը նուազին
 ու կը կորսուին :

Ինչ որ վերը ըսի ծեր երկրագոր-
 ծին վրայօք , անշուշտ բանը դէշ կեր-
 պով ընելու օրինակ էր . ահա այս հե-
 տեւեալն ալ բանը աղէկ կերպով ը-
 նելու օրինակ է , որով յայտնի կ'երե-
 ւայ թէ բեռնակիր մը անգամ՝ քիչ
 շատ գործնական գիտութեան կարօտ
 է իր կեանքը դիւրաւ շահելու ու իր
 վիճակը անյուսալի աստիճան աղէկցը-
 նելու կարող ըլլալու համար . Արտա-
 գորսս փիլիսոփան իր երիտասարդու-
 ժամանակը հասարակ բեռնակիր մըն
 էր . օր մը երբոր փայտ բարձած կ'եր-
 թար , Վիմսկրատ իմաստասէրին պա-
 տահեցաւ , որ զարմացաւ անոր բե-

ուանը կարգաւոր շարքին վրայ . վասն
 զի փայտերը անանկ վարպետ՝ կերպով
 մը շարուեր էին , որով հարկաւ բե-
 ուք փոքր ու դիւրատար եղեր էր :
 Աւստի խնդրեց երիտասարդէն որ բե-
 ուք ցրուէ ու նորէն կապէ , որով կ'ու-
 ղեր հասկընալ թէ արդեօք փայտերը
 դիպուածով անանկ շարուեր էին թէ
 դիտմամբ : Արտագորաս կատարեց ի-
 մաստասէրին խնդիրը ու միանգամայն
 հաստատեց , որ փայտերուն կանոնա-
 ւոր շարքը դիպուածի ստուղ չէ , այլ
 գոնէ բեռնակրի մը պէտք ըլլալու չափ
 երկրաչափութեան : Վիմոկրատ այն-
 քան հաճեցաւ աս բանին վրայ որ զին-
 քը իրեն աշակերտ բրաւ , ու զանի-
 կայ բեռնակրութե աստիճանէն մին-
 չեւ իմաստասիրի աստիճան հասուց :
 Թէ որ մէկը ուղէ բանը ուղիղ
 ճամբով չընելէն , այսինքն , քիչ մը գի-
 տութեան սակասութենէն ամեն օր
 թէ կեանքերնուս և թէ ինչքերնուս
 (մայ) ծագած փոսաները հաշուելու ,
 անհնար է որ չի սոսկայ անոր մեծու-
 թեանը վրայ : Քանի մը աշխարհագ-
 րական տախտակներու ու ծովային
 ծանրաչափ գործիքի մը գործածու-

Թիւնը գիտնալէն ո՛վ գիտէ տարին քա-
նի հարիւր մարդու կեանք ծովու ան-
դունդներէն չէր ազատեր , քանի՛ նա-
ւեր խորտակելէն կ'ապրէր , որչափ
գանձ յաւիտեան չէր կորսուեր . և
այս վնասները խուսելու համար պէտք
եղած բոլոր գիտութիւնը՝ ծանրաչա-
փի սնդկային գաւազանին անձայն՝
բայց անվրէպ ազդեցութիւնը հասկը-
նալն էր , որ ամենէն զուարթ և ա-
մենէն պայծառ օդին խաբուսիկ երե-
ւոյթներուն մէջ՝ ամենէն հմուտ նու-
ւապետէն աղէկ կը գուշակէ սոսկալի
վտանգներուն մօտենալը : Ամանապէս
քիչ մը աւելի անդամաղննական , բու-
սաբանական և օխտաբանական տե-
ղեկութիւններու ծանօթութիւնով ,
ո՛վ գիտէ գերեզմանատանց մէջ որ-
չափ անդունդներ քիչ կը լեցուէր , որ-
չափ խեղճեր որք ու այրի չէին մնար ,
որչափ ալեղարդ ճնողք իրենց զաւկը-
ներուն մահուան կսկիծովը՝ օրերնին
տխրութեան ու դառնութեան մէջ
չէին վշտացըներ . . . :

Նական փիլիսոփայութեան վրայ
քիչ մը ծանօթութիւն , մեքենական
զօրութեանց օրէնքներուն վրայ քիչ

մը հմտութիւն , ջերմութեան՝ մարմինները ընդարձակելը , անօրացած օդին հասարակ օդէն թեթեւ ու վերելելու յարմար ըլլալը , մթնոլորտին ծանրութիւն ու ճնշում ունենալը , մարմնոց մատուցներուն քիմիական ձգողութեան սատճառաւ բաղադրութեանց մէջ շատ յատկութիւններ կորսնցունել և փոխարէն շատ նոր յատկութիւններ ստանալնին , անոնց բնական ջերմութեն ու խտութիւնը աւելնալն ու պակսելը , և ուրիշ ասոնց նման պարզ ծանօթութիւններու գիտութիւն որչափ ինչք չէր պահել , որչափ պիտանի և պատուական կարասիներ ապականութենէ չէր ազատել , որչափ օգտակար գիւտեր ընելու չէր օգնել , և մեղի ալ որչափ մնասներէ ու նեղութենէ չէր ազատել արդեօք , որոնց մէկը յախորտ-ի-ն կամ Դժբաշտ-ի-ն կ'ըսենք . բայց իրօք եղա՞ծը բնութեան գործքերն են , որ մեր՝ ամեն բան իր յարմար ճամբովը ընել չի գիտնալնուս համար մեր գէ՞մը կ'ելլեն : Այս կէտին որ կը գրեմ , լրագիրները կ'իմացընեն որ Վաղղիոց մէջ հիմա տեսակ մը նոր զրահի փորձ կ'ըլ-

լայ : Այս զրահը կարծրացած առա-
 ձգական խէժէ կը շինուի , և այնպի-
 սի կարծրութիւն ու հաստատութիւն
 ունի , որ հրացանի գնդակի դէմ կրը-
 նայ դնելէ թէ որ իրաւ լսածնուս
 պէս մահաբեր գնդակին զօրութիւ-
 նը այս նոր զրահին առաձգականու-
 թեանը դէմ կը կտորի , ու կեանք բառ-
 նալ ու զողին առջին կ'իյնայ կը մնայ ,
 անշուշտ կ'ըսեմ , չի կրնար մէկը գի-
 տութեան օգուաներուն վրայ ասկէ
 աւելի համոզիչ օրինակ մը ուզել , եր-
 բոր մտւրոսայ , որ մի միայն բնալուծու-
 թեան ու բնաբանութեան փոքրիկ
 ծանօթութիւթ մը՝ մարդիկ կրնան կոր
 բուն խի իրենց կեանքը շահել , որ
 աշխարհի մէջ ամեն բարեաց էն ցան-
 կալին ու թանկագինն է : Վի գիտէ ,
 որչափ դարեր Անթիպիուրի լեռնե-
 բուն վրայ այս ալնիւ խէժը կորսուեր
 էր Հնդկաստանի վայրենիներուն ձեռ-
 քը , և որչափ ժամանակ տակաւին
 այս պիտանի խէժը անօգուտ պիտի
 մնար , թէ որ Ալբոսպացւոց գիտու-
 թիւնը չի գար անկէ կոչիկներ , ան-
 թրջելի զգեստներ (էնպէս մէսապը)
 ժանգապահ վէռնիջ , անկողին , բարձ ,

գօտի, կապ, զարդեր և ուրիշ տեսակ տեսակ բաներ շիշիններ :

Ար կարծուի, որ կարնթարդ սպառ կիները նախնիք ալ գիտէին, բայց գիտուածով երկու սպակի իրարու քով գալով անոնց միջոցաւ տեսնուած իրերը մօտ երեւնալը առիթ տուաւ Հորանտացի բաւական հմուտ ակնուցադործի մը, որ վրան ուրիշ շատ փորձեր ու խուզարկու թիւններ ընելով գիտակի մեծահանձար ու բազմօգուտ գիւտը բրաւ : Այսինիք մենէ շատ առաջ ստորու թիւն ունէին մակագրով (վրան գրուած) մատանիներ գործածելու և իրենց ոչխարներուն հօտերն ալ տարցած երկաթով նշանակելու . բայց սպառու թեան ամենասօգուտ ու մարդուս մտացը ամենէն աւելի փառք ու սրտիւ եղող գիւտը ժե. դարուն մէջ Արիթէմպէրկի լուսաւորեալ հանձարին սրահուած էր : Իմ միաքս հոս գիտուածով կամ գիտմամբ եղած գիւտերուն ցանկ մը շինել չէ, որ այս տեսակ օրինակները յանչափս շարունակեմ. այլ այս միայն կ'ուզեմ ըսել, որ այս տեսակ գիւտերը ընող մարդիկ սրաւրասդ մարդիկ չեն եղեր, քիչ շատ մը ա-

քերնին մշակուած է եղեր, որ Նեւ-
դոնի և Նալիլէոսի պէս՝ շատերուն ու-
շինչ կամ անտարբեր երեւցած դիպ-
ուածներէն մեծամեծ գիւտեր ըրեր,
ու մեղի անկշռելի օգուտներ հասու-
ցեր են, և իրենք ալ միանգամայն եր-
ջանիկ ու անուանի եղեր են:

Իսկ աղէկ կերպով ընել չի
գիտնալուն կամ քիչ մը գիտութեան
պահասութիւնը՝ ընդհանրապէս ոչ
միայն անհատ մարդկանց կը մնասէ,
այլ շատ անգամ լրման ժողովրդի մը
ապրելու հնարքները կը բառնան, և
շատ անգամ մինչեւ իսպառ: Իսպառ
օրինակով մը հաստատեմ. Պրանտի
ըսուած օղին որ գինիէն կ'ելլէ, իր
քիչ կամ շատ աստիճան թանձրու-
թեանը համեմատելով քիչ կամ շատ
զօրութիւն կ'ստանայ: Իսպառիցիք՝
որ առաջինը եղան իրօք ըսուած
ջրաչափ գործիքով այս օղինն թանձ-
րութեան աստիճանները չափելու,
կարող եղան իրենց պուանտիները միշտ
այն աստիճան զօրութիւն ճիշդ մը շինե-
լու որ վաճառելու տարած երկիրներ-
նուն մէջ կը փնարուուէր: Սպանիացիք,
որոնց թանձր ու զօրաւոր գինիներէն

չատ պատուական պռանտիներ կրնար ելլել, ջանացին որ այս մասին գաղղիացւոց հետամտութիւն ընեն. բայց որովհետեւ անոնք ջրաչափի գործածութիւնը չի գիտէին՝ իրենց օղիներուն տեսակարար ծանրութիւնը ճշգեղու համար, պարտաւորեցան հետեւեալ անհանձար ու անպիտան հնարքը գործածելու: Արոշեալ բարձրութենէ մը կաթիլ մը իւղ կը կաթեցունէին պռանտիին մէջ, այն կաթիլը որչափ խորը իջնար կամ վերը մընար, նոյն համեմատութեամբ ալ սլոռանտին թանձր կամ թեթեւ կը սեպէին: Այս կանոնը միշտ զիրենք կը խաբէր. հետեւաբար ալ բնաւ անոնց պռանտիներուն զօրութեանը վստահութիւն չէր ըլլար: Արբ որ մէյմը Սպանիացւոց պռանտիներուն յարգը այս կերպով կոտրեցաւ վաճառատեղեաց մէջ, գաղղիացիք զանոնք ծախուկ'առնէին, ջրաչափի միջոցաւ սէտք եղած աստիճանի կը թանձրացունէին ու յետոյ իբր բնիկ Վաղղիոց պռանտի կը վաճառէին: Վաղղիացիք, այս տեսակ շինծու պռանտիէն՝ միայն հիւսիսային երկիրներու մէջ ծախսածով-

նին՝ իրենց առջի մեծ յեղափոխութե-
նէն առաջ (1793) տարին 18 միլիոն
դահեկան կամ 36,000 քսակ կը շահե-
ին . և մինչև այսօր ալ՝ Վաղղիոյ յար-
դագոյն պռանտին ամենէն աղէկը հա-
մարուած է : Ա՛հա՛ ուրիշ օրինակ մ'ալ :

Հիւսիսային Ամերիկայի () հիօ ըս-
ուած նահանգին մէջ , Աինկինատ ա-
նուն քաղաք մը կայ . ինչպէս որ ա-
տենօք կոկորդիլոսները Ագիպտոսի ,
ու հիմա ալ կովերը Պէնկալայի , ու
արագիլները , Հորանտայի մէջ սրբա-
զան կենդանիներ համարուած են , ա-
սանկ ալ խողերը Աինկինատայ մէջ
սրբազան կենդանիներ համարուած
են . միայն այս տարբերութեամբ , որ
խողերը այս յարգութիւնը քանի որ
ողջ են կը վայելեն , մեռնելէն ետեւ
բոլորովին այն յարգը կը կորսնցունեն
անսպիտան կը համարուին : Աւստի այս
քաղաքին փողոցները խողերով լեցուն
է , որ արձակ ազատ մեր երկրի շքնե-
րուն պէս անցնող դարձողին ոտուը-
ներուն տակը կը ստըտին : Տասն և
հինգ տարի առաջ երբոր այս քաղա-
քին բազմամարդութիւն հիմակուան
եղածին (100,000) իբր թէ մէկ հին

գերորդն էր, քանի մը սրտոտ շահա-
 դէտ (սրէքիւլադէտ) մարդիկ սա ա-
 ռուտուրը հաստատեցին : Այսան նախ
 աս կենդանիներուն ազդերքը ու եր-
 կու կողերուն մէջի հատուածները
 ապխտել, որոնք շատ յարգ ունին Աւ-
 րոպիոյ մէջ Ժանպօն անուամբ : Շատ
 չանցաւ իրենց ընկերներէն քանի մը
 աւելի ուշիմ անձինք մտմըտացին, որ
 այս կենդանիներուն գլուխն ու ոտ-
 ուրները, երիկամուները և ողնական
 մասերն ալ վաստակի նոր աղբիւրներ
 կրնան ըլլալ. ուստի զանոնք շուկան
 հանեցին, և գնողներ ալ եղան : Ահա
 այս ժամանակն եղաւ, որ ապխտա-
 գործները խողի երեշիկ (սուճուխ) շի-
 նել հնարեցին ու յետոյ վաճառման
 ալ աղէկ նիւթ մը եղաւ : Այլ ասոր
 վրայ հասնողը սկըսաւ խող մորթել
 ու իր հասկըցած կերպովը շահեցընել :

Վաղղիոյ ոգին իր սովորական ճար-
 պիկու թեամբը այս յաջող առիթը շու-
 ղեց փախցունել : Փորձով ստուգեց,
 որ « Ամենէն մեծ ճարտարութիւնը՝ ի-
 յ ըաց բուն յարգը ճանչնալն է » :
 Վաղղիացի մը եկաւ ու այս քաղաքիս
 մէջ վրձնի գործարան մը կանգնեց ու

խողի մազերու առուտուր մը հաս-
տատեց : Բայց շատ չանցաւ իր ազ-
գակիցներէն մէկը զինքը գերազան-
ցեց , որ քիչ մը ետքը եկաւ մէջ մը
տաւ : Այս վերջինն ալ գիտես թէ
հաստատ մը միտքը դրեր էր , որ այս
սպաննուած կենդանիներուն կողոպու-
տէն իրեն ալ մաս մը հանէ : Բայց տես-
նելով որ խողի ամենանուրբ բրդային
մազերէն ուրիշ բան չէր մնացած ի-
րեն , զանոնք ժողվեց , լուաց , չորցուց ,
ոլորեց ու անկէ աթոռներ ու բազ-
մոցներ շինեց : Բայց այս վերջինն ալ
խաբուեցաւ , կարծելով որ , իրմէ ետ-
քը գալիք մէկու մին ալ բան չէր թու-
ղուցած : Արովհետեւ խողի գիրուցը
առանց շահեցրնելու ձգած էին , ու-
րիշ մէկն ալ մեքենայներ հաստատեց
ու այն գիրուցը իւղի դարձուց ու ե-
լած անպիտան մասերը ձգեց : Բայց
այն անպիտան մասերն ալ չորրորդ հը-
նարագէտ մարդ մը առաւ , անոնցմէ
մամ շինեց ու այս կերպով շատ ստակ
շահեցաւ : Արջապէս այս սրբազան
խողերուն ամեն մասերը շահեցուցած
կերեւնար , երբ որ մօտ ժամանակ-
ներս ուրիշ մէկը մէջ ինկաւ բնալու-

ճակիան թորանոցներով (իմպիկ) ու
 կաթասներով (խաղան) զինեալ : Այս
 յեցաւ որ խողերուն արիւնը փողոց
 ներուն ու քաղաքին լուալեաց ական
 ներուն (լաղըմ) մէջ կ'երթար ու կը
 կորսուէր . ասոր աղբիւրը գտաւ եր
 կար ժամանակ վրան խօրհեցաւ , ու
 վերջապէս հնար մը գտաւ այն արիւ
 նը մասնաւոր ընդունարաններու մէջ
 ժողվելու , որ ետքը անկէ փոխապէս
 քը Բօլնաւ ըսուած քիմիական աղերու
 բաղադրութիւնը հանէ : Ասանկով , քիչ
 մը գիտութիւնը՝ քաղաքի մը գրեթէ
 լման ժողովուրդին սպրեւելու միջոց գը
 տաւ , քանի ճը մարդու հարստանալու
 աղբիւրներ , ու այն կենդանիներն ալ՝
 որ Ախախնամութիւնը իբր պիտանի
 բարիք մը իրենց տուեր էր , երես
 նուն վրայ չի կորսուեցան , այլ մինչև
 վերջի մանր մասունքնին օգտակար
 կերպով մը գործածուեցան : Ահա ա
 սոր ալ կ'ըսեն բանը աղէկ ճամբով ը
 նել գիտնալ : Այլ գիտէ , օրը քանի հո
 գի , քանի անգամ , այս գիտութեան
 ճամբուն մէջ սպրեւելու բաղմաթիւ
 աղբիւրներ չեն կոխեր անցնիր , ա
 ունց մինչև անգամ կասկածելու Արն

կինատայ ժողովուրդին պէս : Ով գիտէ , այս կերպով մինչեւ հիմա ինչ առ ռիթմներ չի փախցուցինք , ինչ հացեր չի տուինք օտարին ու մենք բերաննիս բացեր կ'սպասենք որ ԲՈՒՆԸ գայ լեցրնէ . . . :

Վիչ մը գործնական հմտութեան պահասութենէն ոչ միայն մարդ շատ շահաւոր առիթներ կը փախցրնէ , իր օգուտն ու շահը չի կրնար փնասէն ու փնասակարէն որոշել , այլ և շատ անգամ իր ձեռքը գտնուած գանձն ալ չի կրնար ճանչնալ , առատութեան մէջ սով (քրթլըք) կը կրէ : Փարիզի , Լօթնեակ (Լա Սրմէն) անուն լրագրոյն այս տարուան (1851) 38 երօրգթուոյն մէջ մեռեալ ձիերուն արժուութեանը վրայօք հետեւեալ տեղեկութիւնը կար , որով կը հաստատուի այս ըսածիս ճշմարտութիւնը : Վիպուածով մեռած կամ հիւանդացած ձիու մը մազերը կ'ըսէ յիշեալ օրագիրը , 10 հարիւրորդէն մինչեւ 30 հարիւրորդ կ'ընէ . մորթը 13 էն մինչեւ 18 ֆրանք . արիւնը եփելէն ու փոշի բնելէն ետեւ 2,70 էն մինչեւ 3,30 ֆրանք . միսը՝ որ արտերուն պարար-

տուժիւն և կենդանեաց կերակուր
կ'ըլայ, 35 էն մինչեւ 45 ֆռանք կ'ար-
ժէ. աղիքը 1,60 էն մինչեւ 1,80 ֆը-
ռանք կ'ընէ. ձգունքը՝ (սինեիր) ու-
րոնցմէ սոսինձ (թուժքալ) կը շինեն,
1,20 կ'արժէ. ճարտը (իչ եաղը) 4,80
էն մինչեւ 36 ֆռանք կ'արժէ. պայ-
տերը և բեւեռները 22 էն 50 հարիւ-
րորդ. եղունգները փոշի ընելէն ե-
տեւ, 1,50 էն 2 ֆռանք. ոսկորները՝
որմէ սեւ ներկ կը շինեն 2,30 էն 2,40
կ'արժէ :

Վերի գրած այլ և այլ գումար-
ները միացունելով կը գտնենք որ քիչ
մը բնալուծուի գիտցող մարդոց ձեռ-
քը՝ էն վտիտ ձին 62 ֆռանք կամ 280
ղուռուշ կ'արժէ, ու էն գէրը 110 ֆը-
ռանք կամ 500 զուռուշ. ուր մեր եր-
կիրները մեռեալ ձի մը վտիտ ըլլայ
թէ գէր, էն շատը 25 զուռուշ կ'ը-
նէ թէ որ վրայի մորթը ծախեն, որ
շատ անգամ ան ալ չեն ըներ ու ծովը
նետելու համար պայտերն ու պոչն ալ
վրայ կուտան փոխանակ վարձքի : Թէ
որ մէկը մեր երկիրներուն մէջ տարին
որչափ ձի մեռնիլը միտք բերէ, այն
ժամանակը կը հասկընայ որ քիչ մը

գործնական հմտութեան պակասութեանէն տարին որչափ գանձ ծովը չենք նետեր, ու որչափ վայելքներէ կը զըրկուինք . . . :

Հատերուն բերանն է, բազդ չունիմ, թէ որ ես բազդ ունենայի . . . բազդ չունենալէդ ետեւ հազար տարի աշխատէ . . . Էայն : Վայց որովհետեւ այս կարծիքը եղող մարդոց շատ դժար է բազդին անհիմն բան մը ըլլալը հասկըցընելը. կամ թէ անտողի կ'երեւնայ իրենց ըսելը, թէ որ բազդ չունիս՝ գնէ՛ք ու աշխատութեամբդ. կամ թէ որ բազդը քու քովդ չի գար՝ դուն գնաս անոր քով. ուստի ես ալ անոնց հետ մէկ ըլլալով կ'ըսեմ, — Նրաւ որ ամեն բանի քիչ մը բազդ պէտք է, կամ թէ առանց քիչ մը բազդի աղէկ բան մըն ալ չի կրնար ըլլալ. միայն թէ աս մասին մէջ իմ կարծիքս սա մեծ տարբերութիւնը ունի, որ իմ հասկըցած բազդըս՝ արևո-լիէնէ, իշիէ, ժրո-լիէնէ ու յարապե-ո-լիէնէ ծագած յօժարութիւն մըն է, ձեռուրնիս գանուած պարապայներէն հնարաւոր օգուտը հանելու. ուր շատերուն հասկըցած բազ-

դը՝ ոչ նիւթական պատճառէ մը յա-
ռաջ կուգայ, ոչ աննիւթական. մտա-
ցածին էակ մըն է, որ ուղածին կ'եր-
թայ, չուղածին չերթար. վերջապէս
առանց պատճառի արդիւնք մըն է,
որն որ տիեզերաց անտեսութեանը ա-
մեն օրինաց գէմ կարծիր մըն է — :

Մինչեւ որ մէկը չի գիտնայ պա-
տեհութենէ շահիլ, հանդիպած աղէ-
կութիւններն ալ պարապը կ'երլեն. և
աս ալ աղէկ փորձեր են, որ բարի
բաղդը միշտ մէկ կարգ մարդոց կը
հանդիպի, այսինքն անոնց՝ որ պատե-
հութիւն կը փնտրուեն, անոնց յարգը
գիտեն ու յօժար են այն պատեհու-
թիւններուն յարմար գործել. մէկ
խօսքով՝ բարի բաղդը արժանաւորին
կը հանդիպի, կամ թէ ուրիշ խօսքով
« Բարի բաղդը ջանասիրութեան ծը-
նունդն է » : Թէպէտ, մինչեւ այս
օր աշխարհի մէջ եղած գիւտերուն
պատմութիւն մէջ, յաջող դիպուած-
ներէ շատ հանձարեղ թելադրութի-
ւներ ծագած է շատերուն մտքին մէջ,
և անոնցմէ փառաւոր շատ գիւտեր
եղած կան, բայց ինչպէս որ ըսինք,
այս դիպուածները հասարակաբար ա-

նոնց կը պատահին՝ որ իրենց մտաւոր տեսութիւնը բացեր, արթուն կեցեր են այս կերպ դիպուածները չի փախցընելու : Այսու ամիւ, երբոր քսի, որ յաջող շատ դիպուածներու միջոցաւ փառաւոր շատ գիւտեր եղած կան, պէտք է գիտնալ, որ եթէ անանկ ամեն պատահած յաջող դիպուածներէն ամեն հնարաւոր գիւտերը կատարուած ըլլային, այն շաբաթը՝ այն ժամանակը գրեթէ ոչինչ կը նշանակէր : Արբոր աչուրնուս առջին բանանք գիւտից և հնարագիտութեց բառարանի մը փառաւոր թղթերը, կամ թէ զնենք արուեստից և գիտութեց յիշատակարաններուն բերկրալի հատորները՝ անշուշտ կրնանք հետզհետէ մէկ երկու հարիւր ասանկ դիպուածով եղած գիւտերու օրինակներ գտնալ, վասն զի անոնց յիշատակը կրցեր ենք սրահելու : Այց, թէ որ մէկ անգամ մ'ալ հնար ըլլար թըւելը, քիչ մը գիտութեան, քիչ մը ջանասիրութեան, քիչ մը արթնութեան և քիչ մը ուղիղ կերպով գործել գիտնալու պակասութէն փառաւոր գիւտերու ծագում տալիք փախուցած

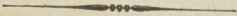
այն անհամար յաջող առիթներնիս ,
այն ժամանակը կը հասկընայինք՝ որ
դիպուածի միջոցաւ եղած գիւտերը
անբաղդատելի կերպով քիչ են տգիւ
տութեան միջոցով կորսուածներուն
նայելով : Մնչ ցաւալի ու տխրասլա
տում գործ կ'ըլլար արդեօք այն յիշա
տակարանը՝ երբօր մեզի մէկիկ մէկիկ
ցրցունէր այն անմշակ ու կոշտ միտ
քերը՝ որ մեծամեծ գիւտերու մօտե
ցեր , գրեթէ ձեռօք շօշափեր են ,
բայց առանց կասկածելու անգամ
թող տուեր են որ կորսուին : Այս տե
սակ կորուստներ ամեն օր և ամեն
արհեստի մէջ կը պատահին , որ ինքի
րեննուն որչափ մանր մունր բաներ
ալ ըլլան , ամենը մէկէն բաւական են
մշակեալ միտք ունեցողը բաղդաւոր
ու յաջող ընելու : Հնդկաստանի սըն
դիկի հանքը գտնող տգէտ տակառա
գործը (Ֆրչըճը) ոչինչ վարձը մը վաս
տըկած է անանկ դիպուածի մը հա
մար , որ կրնար զինքը Սօտշիլա՝ մը ը
նել : Սնդիկին օրինակը առեր տխմա
րաբար բնալուծին (կարծեմ բժշկի մը)

Մեկին տարեր է , որ իրմէն աւելի գիւ
 առն ըլլալուն իր գործը ուղածին պէս
 հոգացեր ու թող տուեր է որ տգէտ
 տակառագործը ուրիշ լաւագոյն բաղ-
 դի մը սպասէ : Այնն ալ չօղալէ ըս-
 ված կապոյտ ներկին պատահեր է , որ
 յախճապակի և ուրիշ սպակիներ ներ-
 կելու համար խիստ յարգի է : Այս
 ներկը Շուէտի հանքերէն կ'ելլէ , այն
 երկրին մարդիկը՝ միջին դարուն մէջ
 չօղալէ անունը տուին այն հանքին՝ որ
 իրենց լեզուով անօգոս ըսել է . ըստ
 որում այն հանքը՝ իրենց բոլորովին ան-
 պիտան բան մը երեւցեր էր : Ատեւ
 կարծեր էին , որ Քօլօլա անունով չար
 ոգի մը զիրենք նեղելու համար այն
 անպիտան նիւթը իրենց դէմը կը հա-
 նէր , ինչու որ , իրենց ուրիշ հանքե-
 րուն մէջ պղինձ , արծաթ , կամ եր-
 կաթ փնտրուած ատեննին՝ միշտ իրենց
 դէմը այս անպիտան համարուած նիւ-
 թը կ'ելլէր . անանկ որ , Ատուծոյ ա-
 ղօթք կ'ընէին , որ զիրենք չօղալէն ու-
 շանիկայ իրենց շէն հանող չար ոգիէն իրիկ :
 Իսպ 1540ին Գերմանացի հանձա-
 րեղ վարպետ մը՝ սպակի ներկելու
 համար այս հանքը գործածել սկը-

սաւ , և այն օրէն այս ներկը խիստ մեծ
 յարգ ստացաւ ու Շուէտի մէջ ալ
 օտար երկիր երթալու նշանաւոր վա-
 ճառք մը եղաւ . բայց շահը Վեր-
 մանացիք ըրին . վասն զի , սպակի ներ-
 կելու կողմէն հիմա այնքան անու՛ն ըս-
 տացան , որ անոնց շինած սպակինե-
 ըր՝ ուրիշ ամեն տեղ շինուածներէն
 լաւ համարուած են , ու անցեալ տար-
 ուան Վնստնի համաշխարհական ճար-
 տարութեան ցոյցին մէջ իրենց ազ-
 գային վարձք վաստրկցուցին : Վեո-
 շատ ժամանակ չըներ , որ Վմերիկայի
 մէջ երկիր մը ծախուեր է , գնողները
 ծախողներէն քիչ մը աւելի հանքա-
 բանութիւն գիտնալուն , այն տեղը
 քար հանք մը կասկածեր , քններ , գը-
 տեր ու բանեցուցեր են ու շատ դը-
 րամ շահեր են : Անշուշտ այս տեսակ
 օրինակներ որ ամեն օր շատերուն կը
 սլատահին յաջող Դիպոմաթներ են , որ ինչ-
 պէս որ տեսանք , քիչ մը գիտութիւն
 ունեցողին Բաշտ , և չունեցողին Դըժ-
 Բաշտ-Բիւն եղեր են :

Վերջապէս , թէ որ մէկը ուզէ , քիչ
 մը սխտանի ծանօթութիւններու գը-
 րամական օգուտը ըստ արժանւոյն ցը-

ցունեւելու, հարկ կ'ըլլայ, որ աշխարհի
 ամեն մէկ վիճակը, արհեստը ու գոր-
 ծը երկերկու մարդու ձեռքը ներկա-
 յացունէ, որոնց մէկուն միտքը մշա-
 կեալ ու մէկալինը անմշակ եղած ըլ-
 լայ. ու յետոյ օրինակներով ցրցունէ
 թէ այն մի և նոյն գործը կամ արհես-
 տը՝ այն երկու տարբեր մտքերուն ա-
 ռաջնորդութեանը տակը ի՞նչ կ'ըլլայ.
 մէկուն ձեռքը որչափ յաջող ու բեղմ-
 նաւոր, ու մէկալին ձեռքը որչափ
 ձախող ու անպտուղ: Բայց որովհե-
 տեւ ասանկ քննութիւն մը ընելը ոչ
 իմ կարողութեանս կը համեմատի և ոչ
 առաջադրեալ նպատակիս, ուստի կը
 վերջացընեմ այս գլուխս ալ այսքա-
 նով, մանաւանդ որ, այս նիւթիս վը-
 բայօք ուրիշ տեսութեամբ ալ պիտի
 խօսիմ վեցերորդ գլխոյն մէջ:

ԳՒՈՒԽ Գ.

Չառորոթիւնն ու շքաշնանքը լինելու
էրբէք արժէքը ըլլալով ԳՆԻԼ ու շնորհ :

ՄՏԱՒՈՐԱԿԱՆ մշակութեան
հարկաւորը և օգտակար բան ըլլալը
ցըցունելէն ետեւ, թէ որ անոր ըս-
տացումն ալ՝ ամեն վիճակ մարդու
հասարակօրէն կարծուածէն շատ դիւ-
րին ու հնարաւոր ըլլալը հաստատե-
լու փորձ չընեմ, հարկաւ առջի ըսած-
ներուս զօրութիւնը կերպիւ մը տը-
կարացուցած կ'ըլլամ : Աւստի սխալ
ջանամ, իմ կարծիքս այս մասին ալ ար-
դարացընելու, ըսածներուս միշտ վը-
կայ կամ ապացոյց ընելով՝ սպասմա-
կան անանկ օրինակներ, որոնց ստու-
գութիւնը տարակուսանաց տեղ չի
թողուր :

Շատ ատեն, երբոր ուսմունքի կա-
րօտ մարդոց խրատ կուտաս մտաւո-
րական մշակութեան ետեւէ ըլլալու,
կամ անոր օգուտներուն վրայ խօսք մը
կը բանաս, մէկէն 'ի մէկ քեզի սպասա-
խան կուտան թէ — Մենք քենէ աղէկ

գիտենք, որ ուսմունքը ու գիտու-
 թիւնը աղէկ բան է և այնքան հար-
 կաւոր է ագիտութեան մէջ՝ որչափ որ
 լոյսը հարկաւոր է մութ գիշերուան
 մը մէջ: Այլ չկատէ, կ'ըսեն, որ մար-
 դը մարդէն սրտաղը՝ գիտութիւնն է.
 անիրաց մարդուս ձեռքը մեծ կարու-
 ղութիւն մըն է, և շատ յաջողութի-
 ներու սրտածատ: Թէպէտ աղէկ գի-
 տենք, որ այս մեծ բարիքը ստանալու
 միակ միջոցը միտքը պարսպ ու անմը-
 շակ չի թողելով կ'ըլլայ, բայց ի՞նչ լ-
 նենք, կրնա՞նք հիմա նորանց աղայ ըլ-
 լալ, դպրոց երթալ, բաներնիս գոր-
 ծերնիս ձգել, կամ որ նոյնն է, կեան-
 քերնիս իբր թէ նորանց սկըսիլ: Ար-
 ժամանակը մեզի ասանկ բաներ սոր-
 վեցունող չի կար, ճնողքնիս՝ աշխարհ-
 քը այս վիճակը գալիքը չէին մտա-
 ծեր, անոր համար, մեզի ալ ասանկ
 գիտութիւներ չի սորվեցուցին: Անք
 հիմա մեծցանք, կնոջ՝ զաւկի տէր ե-
 ղանք, գործք ու զբաղմունք ունինք,
 քու ըսած մտաւորական մշակութիւ-
 թաւանձնութիւն, հանգիստ սիրտ, և
 անզբաղ միտք կ'ուզէ. մենք հիմա ուր
 գանանք այդ ճնաշխարհիկ վիճակը:

Անդի դպրոց՝ ասկէ ետեւ մեր կրպաւ
կը , մեր շուկան և գիրքերնիս ալ՝ մեր
առուտուրի ասմարներն են : Գարձ
եալ , թէ որ տարիքնիս ու զբաղմունք
նիս ալ մեզի արգելք չըլլային , ո՞ւր
գտնալու է այն երանելի ժամանակը ,
այն ամենահարկաւոր ժամանակը ուս
ման սարապելու համար , առանց ու
րոյ՝ բան մըն ալ չի կրնար ըլլալ . և ու
րուն սրահասութիւնը ըստ ինքեան
բաւական է ամեն հաշիւ և ամեն
ջանք ստարապը հանելու — :

Կան ուրիշ մարդիկ , որ անոնք ալ
իրենց անհանգիստ և ողորմելի վիճա
կը իրենց անուսումնութենէն ըլլալը
կը ճանչնան ու կը խոստովանին , բայց
անոնք ալ միտքերնին գրեթէ են , որ ալ
անկէ ետեւ իրենց ճար մը չըլլար : Ատի
կ'ըսեն , մեր ազքատուիր մեզի արգելք
մըն է ուսմունք սորվելու , վասն զի
առանց ծախքի բան չըլլար , մենք մեր
օրական հացը չենք կրնար կոր գնել՝
ի՞նչպէս գիրքի գրիչի փարայ տանք ,
անոնք կարդալու ստարապ ժամանակ
անցընենք : Արկրորդ , բան մը սորվե
լու համար խելք կ'ուզէ , և առաջուց
միտքը սխալաստուած պիտի ըլլայ .

մենք բոլոր այդ աղէկու թիւերէն զըր-
կուած ենք . դժբաղդ մարդը երբ խըն-
դացեր է , — և այլն : Ալ յուսամ , որ այս ,
և յաջորդ գլխոյն մէջ ըսելիքներս՝ վե-
րոյիշեալ փուճ և անհիմն սրտաճառան-
քը և այն վհատեցուցիչ խորհուրդ-
ները պիտի ցրուեն . ու միանգամայն ,
“ Աամք եղած տեղը հնարք ալ կ'ըլ-
” լայ ” ըսուած առածը՝ ինչպէս ու-
րիշ ամեն բանի մէջ , նոյնպէս ալ մը
տաւորական մշակութեան մասին ճիշ-
մարիտ ըլլալը պիտի հաստատեն :

Այլսինք նախ յուսահատներուն
սիրտ տալու :

Դուն կը կարծես , որ աղքատու-
թիւնը և անուսումնութիւնը բեղի
արդելք են , հանգիստ սպարադայներ
և օգնութիւն կը փնտրուես որ մտա-
ւորական մշակութեան ետեւէ ըլլաս .
բայց հարցուր , տեղեկացիր հմուտ
մարդոցմէն , թէ ամեն դարու մէջ ե-
կող գացող երեւելի մարդիկ ի՞նչպէս
բան սորվեր են , ի՞նչ վիճակի մէջ են
եղեր , և ա՛յ իրենց օգներ է , ու
չուտով կը համոզուիս , որ անոնց խիստ
չատին մեծութիւնն ու փառքը՝ ա-
ռաւել ինքզինքնին կը թելու համար

ունեցած ստոյգ յօժարու թենէ մը և հաստատ առաջադրու թենէ մը յառաջ եկած է՝ քան թէ կրթուելու յարմար սրբապայներու մէջ ըլլալէն . կր հասկընաս , որ անոնց շատը՝ ոչ միայն ուտելու հաց անգամ՝ չունին եղեր , այլ որ մէկը՝ իրենց ուսմանցը գործիք ըլլալու գիրք , և գրիչ ալ չունին եղեր , և խելքի կողմանէ քենէ ալ շատ վեր չեն եղեր . բայց եռանդով՝ ջանքով և յարատեւութեամբ շատ թերութիւններու ու կարօտութիւններու տեղը լեցուցեր են : Հատերը ոչ միայն օգնութիւն և մէկէ մըն ալ քաջալերութիւն չեն գտեր , այլ և շատ դժուարութիւններ քաշելէն զատ , շատ թշնամիներ են ստացեր , շատ հարստահարութիւններ և շատ հալածանք են կրեր իրենց ժամանակի թէ կրօնաւոր և թէ աշխարհական իշխաններէն , որոնք վախնալով հասարակութեւնը սաւորութենէն , ուսումնասէր մէկը փոխան մարդկային ազգին բարերար մը սեպելու , իրենց անձնահաճ և անիրաւ խորհուրդները ոչնչացընելիք ահաւոր թշնամի մը կր սեպեն եղեր . և այս կերպով իրենց կեանքը

իրենց ուսումնասիրութեանը զոհ քննող մարդիկ ալ քիչ չեն գտնուեր : Շատ անգամ կը լսենք , որ « Աամբին » ձեռքէն բան մը չի ազատիր » կ'ըսեն . կամ թէ « Աամելը՝ կարել է » : Այս խօսքերը անշուշտ , շատ տառապանաց մէջ գիտութեամբ երեւելի եղող մարդոց օրինակներուն վրայ հիմնեալ ճշմարտութիւններ են , որ կը լսես : Արազմաս որ Ճ.Ջ. դարուն էն երեւելի գիտունն էր , երբոր Փարիզի մէջ ուսման ետեւէ էր , յետին ազգատութեան մէջ էր , վրան գլուխը պատառ պատառ : Այս ժամանակ հարկաւ կ'ուզէր իր վիճակին քիչ մը աղէկնալը . բայց իր բոլոր բաղձանքը՝ ոչ դիւրագոյն կեանք մը վարել էր և ոչ ալ քիչ մը վայելուչ հանդերձ , այլ նամակի մը մէջ իր մէկ բարեկամին գրեր էր որ՝ « Չեռքս գրամ ան » ցածին պէս , նախ յունարէն գրքեր » պիտի գնեմ , ու յետոյ հանդերձ » : Գիտէր որ ծախու առնելիք բաներուն մէջ , յունարէն գիրքերը՝ իրեն

1 Յունարէն գիրք բռնելուն պատճառը այն է որ , այն ժամանակները Յունարէն ու Լատիներէն լեզուաց գիտութիւնը՝ ամենայն գիտութեանց կա-

հաստատուն վայելք ու համբաւ պիտի վասարկցընէին ու հետեւաբար ալ՝ ամեն մարմնաւոր վայելքը աչքին չէին երեւնար :

Վէփլըր երեւելի աստեղաբաշխը իր բոլոր կեանքը աղքատութե՛մ մէջ անցուց . և բոլոր այն քաշած դըժուարութիւններուն մէջ՝ միշտ կ'ըսէր , թէ աւելի կը ցանկար իր գրած գիրքերուն հեղինակը ըլլալ , քան թէ Սաքսօնիայի բոլոր դքսութե՛ տէրը :

Սինթրման Վերմանայի երեւելի մատենագիրը՝ ուսմունք սորված ժամանակը այնքան աղքատ է եղեր , որ իր ապրուստը ճարելու համար գիշերները քաղաքին փողոցներուն մէջ դրամով երգ կ'երգէ եղեր : Այլ ուրովհետեւ ծառայ չունի եղեր որ ժամանակին իրեն ձայն տայ , ուստի ոտքը զանգակ մը կապած բոլոր գիշերը աթոռի վրայ կը քնանայ եղեր , որ քունը տարած ժամանակը՝ զանգակին ձայնէն արթըննայ :

տարու մը սեպուած էր . ինչպէս որ աստեղագիտութեան մէջն ալ Քերականութիւն գիտցողը՝ ամեն գիտութիւն սորված կը համարուէր :

Նոյնպէս ալ Պիւլինճըր աստուա
 ծաբանը՝ շատ տարիներ ուսման ետե-
 ւէ եղեր է, գիշերները ստակով եր-
 գելով քաղքին փողոցներուն մէջ :

Հռովմայ Ադրիանոս Զ. պապը աղ-
 քատ նաւագործի մը տղայ էր . հայ-
 րը շատ կը ցանկար իր որդւոյն աղէկ
 կրթութիւն մը տալ, բայց չէր կրու-
 նար ծախքին հասնիլ . վերջապէս շատ
 աշխատելով՝ հնարը գտաւ իր տղան
 Սուլէնի համալսարանը ձրի աշակեր-
 տաց կարգը մտցընելու : Արքոր խեղճ
 տղան հոն ուսանող էր, իր դրամա-
 կան միջոցները այնքան նուազ էին,
 որ ուսանելու համար գիշերը ճրագ
 ձարելու կարող չէր, այսու ամենայ-
 նիւ չիյուսահատեցաւ և ծուլութի
 չքրաւ : Այլ պատմեն թէ գիրքերը ձեռ-
 քը՝ եկեղեցիին դաւիթներուն մէջ կը
 կայնի եղեր կամ փողոցներուն ան-
 կիւնները՝ ուր որ սովորաբար կան-
 թեղ կը վառի եղեր ու անոնց լոյսովը
 կարդացեր ու սորվեր է :

Փեռիէ, Ժէ. դարուն հռչակա-
 ւոր պատկերհանր՝ յետին աղքատու-
 թեան մէջ աննշան կ'ապրէր Սիւն
 քաղաքը, բայց գիշեր ցորեկ Հռով-

մայ մէջ եղած երեւելի վարպետներուն գործքերը տեսնելու փափաքելով, անչափ ուրախութեամբ յանձն առաւ կոյր մէկու մը առաջնորդ ըլլալու մինչեւ Հոսովմ, բայց այն պայմանով՝ որ իր ճամբուն ծախքն ալ այն մարդը վճարէ . և այս կերպով գրեթէ չորս հարիւր մզոն ուղքով քալելէն ետեւ, գտաւ իր սիրտը գոհ ընելիք գործքերը ու այն չքաւորութե մէջ զանոնք ուսանելով՝ երեւելի նկարիչ մը եղաւ :

Պլուսմֆիլոս բանաստեղծը, որ 1823 ին մեռաւ, բաւական բանաստեղծ մըն էր . մէկ կողմէն իր մարմնոյն վաւ առողջութիւնը և միւս կողմէն իր յետին չքաւորութիւնը չի կրցին իր եռանդը շիջուցանելու, որով այն ամեն տառապանացը յաղթեց ու կոշկակարի հերիւնով (պիղ) մը գեղեցիկ բանաստեղծութիւներ գրեց մորթերու վրայ :

Բաղբալ, մեծանուն իմաստասէր և չափաբանին համար կ'ըսեն, որ իր երկրաչափական ձեւերը՝ պատերուն վրայ կը գրէ եղեր ածուխով :

Սիթէն Հավզ երեւելի աստեղա

բաշխը՝ իր սղտիկութեան ժամանակը մշակ (բէնչպէր) է եղեր. բայց գիտութե սաստիկ փափաքը կարողացուցեր են զինքը խաւարման հաշիւներ ընելու արօրին (սասպան) կոթին վրայ :

Թօմազ Արմբան խիստ աղքատ ուստայնանկ (չուհա) մըն էր. իր սպարապ ժամանակները չափաբերական ուսման սպարապեցաւ անանկ փոյթով ու համբերութեամբ՝ որ մէկ քանի տարուան մէջ կարող եղաւ այն ամենա հարկաւոր գիտութեան վրայ գիրք հրատարակել. վերջապէս Ամերիկայի գպրոցներուն մէկուն մէջ ալ այս գիտութեանը դասատու ընտրուեցաւ :

Ալիլ իամ Հրթրթրն, գուրպայի (չօրապ) ուստայնանկ մըն էր. իր տղայութեանը ժամանակը շատ տառապանք ու կարօտութիւններ քաշելով ինքզինքը մինչեւ ակնածելի գրածախի մը սասիճանին հասուց : Հոն, իր ամեն գիտարութեանցը մէջ օրական սպարտականութիւններէն գողցած ժամանակը անդուլ գործածելով ինքզինքը կարողացոյց ուրիշ շատ գրուածքներու մէջ « Պատմութի Պեռմինկադ մայ » ըսուած գործքը շինելու, որ

պատմական գործքերու մէջ մեծ յարգ
ունի :

Նէմս Ֆէրկիւսն , բնական փիլի-
սոփայութեան տարրական սկզբունքը
սորվեցաւ նախ , երբոր իր հօրը ոչ-
խարները կ'արածէր . երկրորդ՝ երբոր
երկրագործի մը ու աղօրէպանի մը
(տէյիրմէնճի) ծառայութիւն կ'ընէր :
Ըստ մեծ մարդը նաեւ կարող եղաւ
ինքնիրեն պատկերհանութիւն սորվե-
լու , որով շատ տարիներ բաւական
ինքզինքը ապրեցուց . ասկէց զատ փի-
լիսոփայական ուսմանց մէջ այնքան յա-
ռաջադիմութիւններ ըրաւ , որ մին-
չեւ զանազան գործքեր ալ հրատարա-
կեց անոր վրայօք :

Դանիէլ — տը — Պօ որն որ ազգեր-
նուս լաւ ծանօթ է՝ « Սօսկէնսօն Քը-
ռիւզօէ » անուն իր գեղեցիկ վիպա-
սանութիւնովը : Ասիկայ նախ շուկան
խանութպանի աշկերտ եղաւ , յետոյ
ինք իր գլխուն վարպետ եղաւ . բայց
երբոր գեռ իր աշակերտութեան մէջն
էր , բաւական հմտութիւն ստացեր
էր , քաղաքականութեան (տէվէթ-
ճէ) վրայ գրուածք հրատարակելու :
Մանասկէս Պէնճամին Վէսթ ա-

նուն երեւելի պատկերհանր, որ 1820
ին մեռաւ Վսնտանի մէջ, իր արհես-
տին սկըսելու ժամանակը այնքան աղ-
քատ էր, որ իր առաջին վրձինը (Ֆրա-
չա) կատուի պոչէ ըրեր էր :

Ըսոնց քով կրնանք եւեցընել նաև
Բոէսիաս, Սէրվանթէս, Պիւքանան,
Թասսո, Սմարգ, Սաճճի, Սասի,
Լօսէնցօ Լօսէնցինի, Ուիլիամ Փը-
ռինն, Ռօլլան տիկինը, և սւրիշ շատ
երեւելի հեղինակներ ալ, որ իրենց
ժամանակի անտանելի բանտերուն մէջ
մեծամեծ գործքեր են գրեր, որոնց
վրայ մէկիկ մէկիկ խօսելը շատ երկար
կ'ըլար :

Բայց այս օրինակներն ալ բաւա-
կան կրնան հասկըցընել, որ իր միտքը
մշակելու համար հաստատուն կամք
ուենցողին ոչ աղքատութիւնը կրնայ
արգելք ըլլալ, ոչ բանտը, ոչ մահ
ուսն երկիւզը, այլ աշխատութիւնը
ամեն բանի կը յաղթէ : Թէ որ օր մը
աղգերնուս բաղդը բանելով՝ Պրու-
տարքօսի Օուգակչիսներուն, ու Վարք
Իմաստասիրացին քով «Վարք երեւել-
» լի Գիանոց և Ըրուեստաւորաց »
անուամբ աշխարհաբար և աժան գիւ-

նով գիրք մըն ալ ստանար, որով աղ-
 գերնուս հասարակութիւնը կարողա-
 նար՝ հին ստեղծութիւնն ՚ի վեր մարդ-
 կային հմտութեանց ամեն մէկ ճիւ-
 ղին մէջ նշանաւոր եղող մարդոց վա-
 բուցը ծանօթանալու, այն ժամանա-
 կը անշուշտ մեր ազգին մեծ բարու-
 թիւն մը եղած կ'ըլլար, և ան ժամա-
 նակը դուն և քու հետդ ալ շատերը
 այն վնասակար կարծիքնիդ կը փոխէիք
 ու մտաւորական մշակութիւնը Քի Քայն
 կարգաւոր դպրոցներով, ստակով, սա-
 բապով և հանդստութեամբ կ'ստաց-
 ուի չէիք ըսեր, վասն զի, այն գրք-
 քին մէջ վերայիշելոց պէս ուրիշ ան-
 թիւ օրինակներ ձեզի պիտի համոզե-
 լին, որ աշխարհի վրայ անուն ու փառք
 ստացող, ու մեծամեծ գործքեր կա-
 տարող մարդոց շատը՝ ինքնուս, (ինք
 իրեն սորված) և ինքիրմէն կրթուած
 մարդիկ են եղեր, ու մտաւորական
 մշակութեան հասնելու հարկաւոր
 պարագայներուն ու միջոցներուն շա-
 տէն ալ բոլորովին զրկուած, միայն
 թէ, ստացման դժուարութիւնները՝
 ստանալիք բաներնին իրենց աւելի
 ցանկալի են ըրեր, դիտաւորութիւն

նին աւելի հաստատեր, ճիգերնին ու
արիւթիւննին բազմապատկեր. ինչ
պէս որ քաջ բանակ մըն ալ թշնամի-
ներու հետ պատերազմած ժամանա-
կը՝ անոնց ընդդիմու թեանք համեմատ
ինք ալ իր ճիգը կ'եւելցընէ ու աւել-
լի սաստիկ կը պատերազմի : Հատերը
կը յիշեն թերմոպոլիէի մէջ 300 Ասար-
տացիներուն ըրածը . և պատմու-
թեանց մէջ շատ անգամ կը պատահի
որ պղտի ժողովուրդ մը, վառօդ,
ուռմբ, ղէնք չունենալով, փողոցնե-
րուն քարերովը, տաք ջրով, և ուրիշ
ասոնց նման հնարքներով իրենցմէ շատ
աւելի թուաւոր և հզօր թշնամիներ
ու գէմ կեցեր ու յաղթեր են : Ահա
նոյնն ալ ըրած են մարդկային ազգին
պարծանք և բարերար եղող երեւելի
անձանց շատերը, երբոր սգխու-
թեան, խաբէութեան ու նախապա-
շարմանց յաղթելու համար, գխու-
թեան ու ճշմարտութեան դաշտին
մէջ պարտաւորեր են, աղքատութե,
անօգնականութեան, հալածանաց և
ամեն կերպ արգելքներու հետ պա-
տերազմելու :

Արկրորդ, կ'ըսես, որ դուն հիմա

մեծցեր ես դպրոց չես կրնար երթալ,
 գործք ու զբաղմունք ունիս, բան սոր-
 վելու ժամանակդ անցեր է, սարա-
 փայներուդ ամենն ալ միտքդ մշակե-
 լու քեզի մէյմէկ արգելքներ են, և
 այն: Բայց ես կը կարծեմ և կը յու-
 սամ ալ քեզ համոզելու, որ քեզի գան-
 փատելի երեւցած այդ վիճակդ՝ ամե-
 նէն աւելի յարմար է քու միտքդ մը-
 շակելու: Դուն գործի ու զբաղմուն-
 քի տէր ըլլալովդ, մեծացած ըլլալովդ
 ոչ միայն միտքդ մշակելու ժամանակդ
 անցած չըլլար, այլ մանաւանդ նոյն
 իսկ զբաղեալ վիճակդ, նոյն իսկ քու
 առուտուրդ, քու ընտանիքդ քեզի
 անթիւ յարմարութիւններ կուտան,
 անգին առիթներ կը մատակարարեն
 դիտողութիւններ ու փորձառութի-
 ներ ընելու, որոնք մեծասպէս կ'օգ-
 նեն՝ քեզի նպատակ դնելիք մտաւորա-
 կան մշակութեանդ հասնելու, որ
 ինչպէս ըսի, մարդկանց և իրաց գի-
 տութիւնը և բանը ուղիղ ճամբով ը-
 նել սորվելն է: Դուն կը կարծես, որ
 միայն դպրոցներու մէջ բան կը սոր-
 վլի, միայն սղտիկութեան ժամանակ
 մարդ կրնայ ինքզինքը կրթել, բայց

ջանասէր ու արթուն մարդու մը հա-
 մար իր բոլոր կեանքը իրեն դպրոցա-
 կան ժամանակ է, աշխարհք իրեն հա-
 մար դպրոց մըն է, մէջի մարդիկն ու
 իրերը մէյմէկ պատուական դիրք և ա-
 նոնց վրայօք կատարուած անցքերն ու
 դէպքերը մէյմէկ դաս, որոնցմէ ի-
 մաստուն մարդը ամեն վայրկեան կրը-
 նայ մէյմէկ բան սորվիլ, թէ որ դի-
 տողութիւնն ու խորհրդածութիւնը
 իրեն օգնական ընէ: Սէտիրաստոս
 փիլիսոփան, որ իր կենդանութեանը
 ժամանակը շատ աղէկ անցուցեր էր,
 ու միշտ կը քարոզէր, թէ « Չիք կո-
 ՞րուստ չար քան զժամանակին »,
 ինք հարիւր տարին անցուցած երբոր
 ալ կը մեռնէր, ըսաւ. « Օ, իղջ է ինձ
 ՞ մեռանել՝ դեռ այն ինչ սկսեալ լի-
 ՞ նել խմաստուն »: Այն, խմաստուն
 մարդուն համար հարիւր տարին ալ
 չի բաւեր բան սորվելու. և հարիւր
 տարեկան ճերութեամբ ալ կրնայ ինք-
 ղինքը աշակերտի կարգ անցունել:
 « Մի միայն խնայականութիւնն՝ է որ

1 Հոս, խնայականութիւն ըսելով՝ մարդու
 տեսածները ու լսածները հասկընալու և իր վիճա-
 կին ու պարագայներուն յարմար գործել տուող
 կարողութիւնը կ'իմանամ:

79 մարդուս ծերանալովը կ'առոյգաւ
 79 նայ : յամանակը՝ որ ամեն բան կը
 79 բառնայ , նորէնոր ծանօթութիւն
 79 ներ կը յաւելցունէ ծերութեան՝ 79 :
 “ Կատարակութիւնը բանաւոր և
 79 շարունակ վարժութիւն մըն է՝ 2 ” :

Աւրիշ ամեն բաներու պէս մարդուս սորվելիքն ալ ու առնելիք կրթութութիւնն ալ կրնան ըստ հարկին , ըստ տեղւոյն և ըստ ժամանակին փոփոխութիւններ կրել : Կարողներու մէջ մեր ստացածը տեսական կրթութիւն մըն է . հոն կը սորվինք (թէ որ սորվեցնեն) շատ գիտութիւններու սկզբունքը , օրէնքները , լեզուներու կանոնները , գրոց վրայօք հմտութի , ուսումնական բառեր , ու շատ շատ՝ ետքը ստանալիք գործնական կրթութիւնը դիւրաւ ձեռք բերելու յարմարութիւն մը կը վատրելինք . բայց նոյն իսկ գործնական կրթութիւնը՝ որ բանը ուղիղ կերպով ընել է և աչխարհի ծանօթութիւնն է ըսինք , աւնիկայ գարողներու մէջ չի սորվուիր :
 “ Աւսիր , ճիշդ մը ինչ որ մարդոցմէ

1 Պլուտարքոս :

2 Տւէվէ :

" Ընդհանրապէս և մասնաւորաբար
 " կրնաս սպասել, ու անկէ ետե նե-
 " սէ ինքզինքդ աշխարհի կենցաղա-
 " վարութե մէջ " 1 : Ահա ասոր հա-
 " մար է, որ իր բոլոր կեանքը գիրքե-
 " րու մէջ անցընող մարդը շատ անգամ
 " կը տեսնենք, որ կենաց հասարակ
 " գէտքերուն մէջ անուսում ուսմիկէ
 " մը աւելի կը սխալի, կը շփոթի ու չա-
 " բաշար կը խաբուի. ձախորդութեանց
 " մէջ մէկէն ՚ի մէկ ամեն հնաբքը կը
 " հասնի, կը վհասի, ու իր բոլոր կե-
 " նացը մէջ տղայամիտ կը մնայ : " Աշ-
 " խարհքը հասկընալը՝ միայն աշխար-
 " հի մէջ կ'ըլլայ, և ոչ թէ սենեակի
 " մէջ : Աիրքերը միայնակ չեն կրնար
 " զանիկայ քեզի սորվեցընելու. բայց
 " կրնան շատ բաներ քու դիտողու-
 " թիւնդ սադրել, որ գիրքերը չեղած՝
 " կրնային քու դիտողութենէդ վրի-
 " սիլ. ու մարդկային ազգին վրայ ը-
 " րած դիտողութիւններդ գիրքերուն
 " մէջ գտնալիքներուդ հետ բաղդա-
 " տելով քեզի մեծ օգնութիւն կ'ըլ-
 " լայ ուղիղ ձամբան գտնալու " :

Ուրեմն, այն դաստիարակութիւնը աւելի շահաւոր կ'ըլլայ մարդուս, ու ճշմարտապէս գիտուն և խմաստուն կ'ընէ մեզ, որ ուսումնական և գործնական կեանքերնուս խառն խրատներովը ու վարժութիւններովը կ'ստացուի. կամ որ նոյնն է, սլ որ իր ազրուստը ճարելու և զինքը մարդկանց ու իրաց մօտեցընելու համար կանոնաւոր գործ մը ունեցեր, ու միանգամայն կրցեր է, ուսման, ընթերցանութեան և խորհրդածութեան անդին ունակութիւնն ալ ստանալու, այն անձը կ'ըսեմ, ամենէն աւելի յարմար վիճակի մէջ է իր միտքը մշակելու: Պատմութեանց մէջ լեցուն են անանկ մարդոց օրինակներ, որոնք ծանրը գործքերու և անդադար զբաղմունքներու հետ կրցեր են գրականութեան և գիտութեան ամեն ճիւղերը մշակելու մեծաւ յաղթանակաւ:

Վիկերոն, իր քաղաքական ծանր գործքերուն և փաստաբանութեան զբաղմունքին մէջ ժամանակ գտնալով՝ այնքան բան սորվեր և այնքան բան գրեր էր, որ իր բոլոր կեանքը միմիայն գրականութեան մէջ անցընող

մարդ մը չէր կրնար ընել : Վխտութե
 և գեղարուեստից գրեթէ ամեն ճիւ
 դին վրայ բան գրեց . ճարտասանու
 թեան , բանաստեղծութեան , փիլի
 սոփայութեան , օրինաց , պատմութե ,
 բանադատութեան , քաղաքավարու
 թեան (բօլիգիք) բարոյականի , և ա
 սոնց շատին մէջ իր ատենի մեծամեծ
 վարպետներուն հաւասարեցաւ . և որ
 մէկին մէջն ալ մինչեւ հիմա անհա
 ւասար մնաց : Այս զարմանալի ժը
 րութեան և կատարեալ յաջողութե
 բոլոր գաղանխքը՝ նոյն ինքը մեզի ար
 ւած է , իր մէկ ճառին մէջ բտերով
 թէ՛ « Ինչ որ ուրիշները իրենց անձ
 » նական գործքերուն , թասարսնե
 » բուն , և ուրիշ զբօսանաց , տօնե
 » բու և խաղերու , նաեւ մտաւոր
 » և մարմնաւոր հանգստութեան կը
 » ծախեն , նոյնը ես ուսման և իմաս
 » տասիրութեան կը ծախեմ » : Վար
 ձեալ իր մէկ նամակին մէջ բարեկամի
 մը գրեր է թէ՛ « Իմ պարագութեան
 » ժամերս անգամ իրենց գործքերը
 » ունին » :

Յուլիոս Աետար , որ հին Հռով
 մոյ աշխարհակալներուն ամենէն հըռ

չակաւորն էր, նաեւ իր մատենագիր-
ներուն ալ ամենէն ընտիրն էր: Ար-
սեն թէ Աբսար՝ իր բանակներուն էն
աշխատալից և էն տաղնապող ժամա-
նակները գրեր է իր Յիշատակարան-
ները, որ իր բոլոր քաջութիւններէն
աւելի իր անունը անմահացուցին ու
անանկով արդարացաւ իր մէկ ջանքը
որ ըրաւ այն գործը ազատելու: Ար-
սպամեն թէ, երբոր Աղէքսանդրիոյ
խորշին մէջ սարտաւորեցաւ նաւէն
ծովը նետուելու և ինքզինքը ազատե-
լու, ցամաքը հասաւ մէկ ձեռքով
զէնքերը բռնած ու ակռաներովն ալ
այն Յիշատակարանները: Աբսար նաև
քերականութեան, աստեղաբաշխու-
թեան, սրտմուտեան և ուրիշ շատ
նիւթերու վրայ ալ գրեց: Մէկը ա-
նոր չափ մարդկանց և իրաց վրայ տե-
ղեկութիւն չունեցաւ, և մէկու մըն
ալ ունեցած տեղեկութիւնները անոր
ստացածներուն չափ ճիշդ չէղան:

Սեծն Պրետերիկոս Նրուսիոյ թա-
գաւորը՝ մինչեւ իր յետին ձերութիւնը՝
առաւօտուն ժամը իննին կ'երէր, և
ելածին սէս ալ կը հագնուէր, որ եր-
կու անգամ հագուելու ժամանակ չի

կորսընցունէ : Մնաւ մէկ օրուան գործը մէկալին չէր ձգեր . և որովհետև շատ կը բնանար , իր այն սովորութիւնը կտարելու համար սրատուիրեց , որ արթընցընելու համար երեսին վրայ սրաղ ջրով թրջած լաթ մը նետեն . ուստի անանկով էր , որ գաղղիացիներէն ու աւսդրիացիներէն ազատեցաւ , Սիլէզիան ու Վօլօնիայի մէկ հինգերորդ մասը իր երկիրներուն վերայ աւելցուց ու իր տերութիւնը երեւելի պետութեանց կարգը անցուց . և անանկով էր , որ աշխարհակալ եղած ժամանակը՝ միանգամայն օրէնսդիր , երաժիշտ , պատմաբան ու բանաստեղծ ալ եղաւ :

Սեծամեծ գործքերով և հասարակաց ծանր գործառնութիւններով բզբաղեալ մարդոց մէջ , ուսմամբ և գրբաւորական աշխատութիւններով ալ նշանաւոր եղած մարդոց օրինակ են նստել Սիւլի՝ Վաղղիոց մարեջատ և չորրորդ Հենրիկոսի առաջին պաշտօնեան , հետմայեցի Վիպլին զօրապետը , Պօղիբիոս յոյն մատենագիրը , Սելզըն անգղիացի հնագէտ ու պատմաբանը , Վրոտիոս , և զարմանալի

Հէյլ դատաստանապետը : Վասն զի այս վերջինը , իրեն սովորական գործը եղած օրէնսագիտութիւնը աղէկ սորվելէն ետեւ , թուարանութե՛ն , գրահաշիւի և շափաբերական ուրիշ գիտութեանց , բնաբանութեան , աստեղաբաշխութեան , վիրաբուժութե՛ն , հնագիտութեան , փիլիսոփայութեան մէջ ալ նշանաւոր էր , և աստուածաբանութեան մէջ ալ այնքան յառաջագէտ էր , որ իր գրուածներուն նայելով կարծես թէ բոլոր կեանքը աստուածաբանական ուսմանց հետ էր անցուցած :

Օ՛րինուորներուն մէջ ալ շատ երեւելի օրինակներ կան իրենց ծանր և տաժանելի պաշտօնին հետ գրաւորական պսակեալ աշխատութիւններ միացրնողներու : Այս կարգէն են , Տէրքարդ մեծանուն փիլիսոփան , Այլլըրս , Տամիիէ , Տավիս , Տրիւրի , Ֆօքնըր , Ղիօռտանի , Ֆուանշամ , Օսուարտ , Քօլումպոս , Քուք , Վանքուվը , Քօլլինկվուտ , Պիւքանան ու Սէնվանդէս , որոնց երկու վերջիններուն խօսքը արդէն վերը ըրի :

Առուտուրի զբաղող մարդոց մէջ

ալ շատեր եղեր են, որ ուսման հանդարտ նայեցողութիւնը կրցեր են աւուուտուրի աղմկալից յուզմանց հետ դաշնակաւորելու. ինչպէս եղան Սուղոն, Ալուխ, Աօրթհ, Ախբարտոս և այլք :

Ահա ասոնց պէս անթիւ օրինակներով կրնանք հաստատել, որ կամք եղած տեղը հնարք ալ կ'ըլլայ. և թէ զբաղմունքը ու միջոցի պահասութիւնը՝ մէկ ժամանակ չի կրնար արգելք ըլլար իր միտքը մշակելու համար սատիկ սէր, բուռն ջանք և անխոնջ փոյթ ունեցողին :

Վարձեալ, օրինաւոր դաստիարակութեան վախճանը մարդու մարմինն ու միտքը մէկանց զարգացրնել ըլլալուն, զբաղմունքի տէր մարդիկ մըաքերնին մշակելու հնարաւորութիւնը ունենալէն զատ, սա մեծ ազէկութիւնն ալ ունին, որ իրենց վիճակին հարկէն մարմիննին ու մտքերնին միակերպ կ'աշխատացունեն. կամ թէ միտքն ու մարմինը փոխադարձաբար կը վարժուին. և մտքին ու մարմնոյն այս հաւասար վարժութիւնը այնքան հարկաւոր է առողջութեան, որ օրինա-

ւոր դաստիարակութեան ինչ ըլլալը
 գիտցող ազգաց դպրոցներուն մէջ
 մասնաւոր կրթութիւններու (ժիմ-
 նասթիք) և խաղերու միջոցաւ ձեռք
 բերելու կը նային . որն որ , գործքի
 տէր մարդոց նոյն խակ վիճակը իրենց
 կը մատակարարէ առանց ծախքի և
 առանց դժուարութեան :

Արեւի է հիմա դուն պիտի բսես .
 — աղէկ , շատ ճշմարիտ են քու բ-
 սածներդ , շատ ստոյգ են բերած օ-
 ըրինակներդ , բայց այդ մարդիկը մեզի
 պէս մարդ չեն եղեր . մարդ կայ ,
 մարդ ալ կայ . ո՛ւր գտնամ անոնց խել-
 քը՝ որ այդքան բանի օգտեցունէ . ա-
 նոնք ընտիր մարդիկներ են , մեր կարճ
 խելքովը ու ծանծաղ մտօքը ինչպէս
 կրնանք անոնց հետեւիլ . հազիւ թէ
 իմ խելքս իմ առուտուրիս կը բաւէ
 կոր , թէ որ անոր մէկ մասն ալ ուս-
 ման ծախելու ըլլամ , բանէս գործէս
 ալ կ'ըլլամ՝ ու շատ հաւանական է որ
 անօթի մնամ — : Իսկ դուն ինչ գի-
 տես քու խելքիդ կարճ ըլլալը , ինչ
 բանի վրայ փորձեցիր . նախ և առաջ
 խելքը ծածկեալ գանձի նմանեցուցեր
 են . թէ որ իրօք անոր վրայի հողերը

չի փորեա , մէկդի չընես ի՞նչպէս կը
 հասկընաս այդ գանձիդ որչափ ըլլալը :
 Դարձեալ չէ՞ մի որ խելքը քանի վար-
 ժես այնքան աւելի կը զօրանայ : Աւս-
 տի դիցուք թէ իրօք խելքդ կարճ ալ
 եղած ըլլայ , պէտք չէ՞ որ վարժես , որ
 գոնէ քիչ մը կրթութեամբ զօրանայ ,
 ու անմշակ մնալով այն քիչն ալ չի տը-
 կարանայ ու չի ոչնչանայ : Թէ որ չի-
 տես , լիք նայէ՛ ի՞նչ փոփոխութիւն և
 ի՞նչ ազդեցութիւն կ'ընէ ուսմունքը
 մարդուս խելքին ու մտքին վրայ , երբ
 որ մէկը՝ դիտողութիւնը , կարգը ու
 խորհրդածութիւնը իրեն առաջնորդ-
 ու ընկեր կ'ընէ : « Աւսման մեծ օ-
 ՞ գուտներուն մէկը այն է որ , շատե-
 ՞ րուն հանդիպած խելքի ամբողջ
 ՞ տեղը կը լեցընէ : Իրեն քովը չեղա-
 ՞ ծը անոր ուրիշ տեղէն առնել կու-
 ՞ տայ , անոր ծանօթութիւնները և
 ՞ մտացը լուսաւորութիւնը կ'ընդար-
 ՞ ձակէ օտար օգնութիւններով , զա-
 ՞ նիկայ հեռատես կ'ընէ , գաղափար-
 ՞ ները կը բաղմապատկէ աւելի բազ-
 ՞ մազան , աւելի որոշ և աւելի կեն-
 ՞ դանի կ'ընէ : Աւսմունքը մարդուն
 ՞ կը սորվեցընէ բանը ամեն կողմէն

77 զխտելու, սկզբանց բեղմնաւորու-
 78 թիւնը անոր կը գիտցընէ, ու կ'օգ-
 79 նէ անոր այն սկզբունքներէն հեռա-
 80ւոր հետեւու թիւններ հանելու .
 81 ինչու որ, վերջապէս մենք ամենս
 82 ալ տգիտութեան խաւարին մէջ կը
 83 ծնինք, ու անկարգ դաստիարակու-
 84 թիւնն ալ այն տգիտութեանը վրայ
 85 շատ մը նախապաշարումներ կ'ա-
 86ւելցընէ : Աւամունքը՝ կը փարատէ
 87 առաջինը (տգիտութեան խաւարը),
 88 և կ'ուղղէ երկրորդը (նախապաշա-
 89րումները) . մեր խորհուրդներուն
 90 և խորհրդածութեան ուղղութիւն
 91 և ճշգուծիւն կուտայ . խօսելու
 92 կամ գրելու ամեն նիւթերնուս մէջ
 93 կարգ կանոն դնել մեզի կը սորվեցը-
 94 նէ . ուսմունքը մեզի առաջնորդ և
 95 օրինակ կը ներկայացընէ նախնեաց
 96 ամենէն լուսաւոր և ամենէն իմաս-
 97 տուն մարդիկը՝ որ կրնանք այս մը
 98 տօք Անեկայ բաժին պէս մարդ-
 99 կային ազգին վարպետներն ու դաս-
 100 տիարակները անուանել : Անոնց ընտ-
 101 րողութիւնն ու աչքը մեզի փոխ
 102 տալով, ուսմունքը մեզի քալել կու-
 103 տայ ասպահովութեամբ դէպ ՚ի այն

7 լոյսը՝ որ մեր առջեւը կը բռնեն այն
 7 ընտիր առաջնորդները, որոնք այն
 7 քան դարերուն և այնքան ժողովրդ
 7 դեան խիստ քննութիւնը անցրնե-
 7 լէն ու այնքան պետութեան աւե-
 7 ղակներուն կործանմանը վրայ ալ
 7 սպրեւելն ետեւ, ընդհանուր հա-
 7 լանութեամբ արժանի եղան յետա-
 7 դայ բոլոր դարերուն համար ընտիր
 7 ախորժակի գերագոյն դատաւոր և
 7 դրականութե՛ն էն կատարեալ գործ-
 7 քերուն կատարեալ օրինակ ըլլալու :
 7 Վայց ուսման օգուտը՝ մի միայն գի-
 7 տութի՛ր բռնածին չի սահմանուիր ,
 7 ու անիկայ նաեւ յարմար կ'ընէ մար-
 7 դըս գործառնութիւններու և պաշ-
 7 տօններու : Վսկից զատ, ուսմունքը
 7 աշխատութեան սէր ալ կ'ստացրնէ
 7 մարդուս, անոր (աշխատութեան)
 7 դառնութի՛ր կը քաղցրացրնէ, մար-
 7 դուս մտացը թեթեւութիւնը հաւ-
 7 տատելու կ'օգնէ, նստողական և պա-
 7 րասպող կեանքի մը և ամեն նուա-
 7 ճող գործքերու դէմ ունեցած ա-
 7 տելութիւնները կը յաղթէ, դատար-
 7 կութեանէ և ցոփութեանէ կը կարէ,
 7 օգտակար կերպով կը լեցունէ օր

70 ուան այն պարսպ ժամանակները որ
 71 շատերուն վրայ այնքան կը ծանրա-
 72 նան . հրատարակուած գործքերը
 73 ուղղութեամբ դատել կուտայ , խե-
 74 լացի մարդոց հետ ընկերութիւն կա-
 75 պել կուտայ , էն գիտուն մարդոց
 76 խօսակցութեանը մասնակից կ'ընէ
 77 ու իր կողմէն ալ նիւթ տալ կուտայ
 78 խօսակցութեան , սպա թէ ոչ համը
 79 կենալու է . այն խօսակցութիւնը ա-
 80ւելի օգտակար և աւելի ախորժա-
 81 լուր կ'ընէ , անցքերը խորհրդածու-
 82 թեանց հետ խառնելով և զանոնք
 83 իրարմով շքեղացընելով ¹ :

Ուրէնի այս պերճ և ճշգրիտ հատ-
 ուածին վրայ երկար խորհրդածութի-
 ներ աւելցընելը աւելորդ համարելով ,
 Սենեկայ սա մէկ խօսքովը կը վերջա-
 ցընեմ : « Աւսիր , չէ թէ աւելի գիտ-
 նալու համար , այլ ուրիշներէն ա-
 ղէկ գիտնալու համար » . կամ որ
 նոյնն է , բանը ուղիղ ճամբով ընել
 գիտնալու համար :

Ար մնայ հիմա ինձի , մտաւորական
 մշակութեան արգելք համարուած

1 Ուրէն :

ներէն վերջինը քննել, որ էր Չամանկի
 պահաս-ի-նը. բայց որովհետեւ ասի-
 կոյ խիստ ծանր ու մեծ նիւթ մըն է,
 կ'աժէ, մանաւանդ սէտք է, որ ա-
 սոր վրայ առանձին խօսիմ յաջորդ
 գլխոյն մէջ:

Մէկը որչափ շատ զբաշտուի ունեւնայ, չի կրնար իր Բիւրիւ մշակելու ժամանակ չի գտնուլ :

ՆԻՄԱ գուն կը կարծես, որ զբաշտուինքիդ շատու թեւէն միտքդ մշակելու ժամանակ չի մնար կոր քեզի : Այս խօսքդ, ախարս, որ այնքան անբաւական է քու անհոգութիւնդ արդարացունելու պատճառանք մը սեպուելու, որչափ առաւել քու համարմունքդ կը կորսնցունէ քու անտեսութեանդ և քու ընտրողութեանդ մասին. վասն զի, ասով յայտնի կը տեսնուի, որ գուն քու ժամանակդ դեռ խնայել չես սորված. այն անգին ժամանակը, որ պզտի մէկ կաղինը (փալամուտ) շքեղ կաղնիի (մէշէ) կը դարձունէ : Ասով յայտնի կը տեսնուի, որ այն ցանկալի ժամանակը՝ որ կեանքնորս բռն իսկ նիւն է, դեռ չես սորվելը ըստ արժանւոյն գործածելու, որ աս աշխարհի մէջ յաջողելու միակ հրնարքն է : Ժամանակ չես կրնար կոր գտնալ միտքդ մշակելու. բայց ըսէ՛

ինծի ո՞վ լսաւ քեզի, որ եթէ օրը մէկ
քանի ժամ այն աղտոտ ու գարշ սրբ-
ճարաններուն մէջ, այն հոգեկորոյս
գինետուններուն մէջ չանցրնես՝ անօ-
թի կը մնաս, ու բանիդ գործիդ յա-
ջողութիւն չես կրնար գտնալ: Ո՞վ ը-
սաւ քեզի, որ օրը մէկ քանի ժամ ա-
սոր անոր հետ փուճ խօսակցութիւն-
ներ ընելը, շաբաթը մէկ քանի օր վը-
նասակար անկարգ կամ անմիտ զբօ-
սանքներով ու զուարճուիլներով անցը-
նելը՝ քեզի անհրաժեշտ պարտք մըն
է: Ո՞վ ըսաւ քեզի, որ գիշերը մինչև
ժամը եօթը ութը նստիս խոճար՝ խա-
զաս, հոգւոյդ, քսակիդ ու առողջու-
թեանդ մնասելու ըլլաս՝ մեծ պարտք
մը կատարած կ'ըլլաս: Ասոնց ամենուն
ժամանակ կայ, բայց միայն տունը նրա-
տելով օգտակար ընթերցմունք ընե-
լու, կամ իմաստուն ու բարեջան բա-
րեկամներու հետ միանալով՝ կրթա-
կան խօսակցութիւններ, քննութիւն-
ներ ու փորձեր ընելու ժամանակ չի
կայ: Այլ թէ, քու արհեստակիցնե-

1 Իսպիբուն վրայ տես Վ. Հ. Մէքայէլ Վար-
դապետին մէկ ազգու գրուածը 1845 տարւոյն Բազ-
ժապէտին մէջ:

բուդ հետ միանալով՝ ձեր շահուն վը-
րայօք հարկաւոր կարգադրու թիւններ
ու խուզարկու թիւններ ընելու , կամ
պարտաւ ժամանակներուդ համար ու-
սուցիչ բռնելով վիճակիդ ներածին
չափ անկէ բան սորվելու ժամանակ չի
կայ : Գործքիդ և գործելու եղանա-
կիդ վրայօք խելք սորվելով՝ անոնք ա-
ղէկ և գիւրին կերպով ընելու , ստակ ,
աշխատու թիւն խնայելու , ու հան-
գիստդ աւելցունելու ժամանակ չու-
նիս , փոքրիկ ժամանակ մը անգամ
չունիս . ո՛հ , իբրու շատ սղորմելի մարդ
ես դուն :

Համարենք թէ ցորեկը իրաւցու-
նէ զբաղեալ ըլլաս , բայց կրնայ մի ըլ-
լալ , որ օրուան 12 ժամերուն մէջ՝
մէկ ժամ պարտաւ չի գտնաս բան սոր-
վելու : Այսբան ժամանակին մէջ շատ
բան կրնայ ստանալ ուզողը : Թէ որ
այդ մէկ ժամն ալ գործքիդ ծախելու
ըլլաս , տակաւին քեզի լրման գիշեր
մը ունիս . ի՛նչպէս կ'անցունես այն 12
ժամերը : Թէեւ կամ թուղթով , կամ
նարտով (թավլու) , կամ արբեցու-
թեամբ ու կամ անիմաստ խօսակցու-
թիւններով ալ չես անցունել , ու

չուտով կ'երթաս քնանալու, տակաւին չես կրնար վարմունքդ արդարացուցած ըլլալ. վասն զի, ո՞վ հարկ դրբաւ քեզի, որ գիշերը 6 կամ 7 ժամէն աւելի քնանաս. ատիկայ քեզմէ ո՞չ բնութիւնը կը պահանջէ և ո՞չ ալ Աստուած: Ի՞նչ պիտի կրնաս ըսել տօն և կիրակի օրերուդ համար:

Թէ որ մէկ անգամ փոքրիկ աշխատութիւն մը յանձն առնես, ու ամբողջ շաբաթուան մը մէջ անցուցած ժամանակիդ ճիշդ մէկ հաշիւը բռնես, անչուչո, պիտի զարմանաս ասպրելու (կէջինմէք) համար հարկաւոր եղած գործքերէդ եւելցած ժամանակին շատութեանը վրայ. ու թէ որ բանը գործը գիտցող, խնայող, արթուն ու ժիր մարդու մը յարգը, պատիւը ու վաստակն ալ միտքդ բերես, պիտի սրտմտիս ինքզինքիդ, պիտի ցաւիս, թէ ի՞նչ մնասակար ու աններելի շրջապլութեամբ այն անգին ու անդառնալի ժամանակդ վասնէր էս, անարգ կամ փուճ զբօսանքներու և մնասակար զուարճութիւններու: Պիտի աւմընաս, թէ ի՞նչպէս քու արնիւ ու խնայական հոգիդ՝ անանկ գձուձ ու

անարդ զբօսանքներով կ'սխտփեսս, քեզ
անբան կենդանիներէն որոշելիք լե-
զուդ, ականջդ, աչքդ, ձեռուքներդ
ու սիրտդ, Արարչին անոնց համար
որոշած նպատակէն բոլորովին տարբեր
ու ներհակ նպատակներու կը գործա-
ծես : Արչափ շի սխտի զարմանաս ար-
դեօք, երբոր տեսնես, որ շաբթուան
մը մէջ տօն և կիրակի օրերը գուրս
հանելով և բանի օրերուն մէջ ալ բը-
նուս պարաս չունենալ ենթադրելով,
օրուան 24 ժամերուն մէջէն թէ որ 7
ժամ քնանալու, 8 ժամ բանի գործի,
4 ժամ հագուելու, կերակուրի, ա-
ղօթքի, այցելութեան և այլն հանես,
տակաւին 5 ժամ ամբողջ ու պարաս
ժամեր կը մնայ քու ձեռքդ : Օրուան
այս հինգ ժամերը տարին 1825 ժա-
մեր կ'ընեն : Ասոնց վրայ թէ որ տար-
ուան 66 տօն և կիրակի օրերուն 858
(8 գործքի և 5 պարաս ժամերը) ժա-
մերն ալ աւելցնես, կ'ունենաս լրման
2683 ժամերու կամ 7 ամիս, 13 օր և
7 ժամուց մեծ ժամանակի գումար մը
միաքդ մշակելու համար : Արդ, հա-
մարելով թէ դուն գպրատան մէջ հա-
սարակ կարդալէն գրելէն ու քիչ մը

Թուեղէն ուրիշ բան չես սորված, ու
 հասակդ ալ քսան տարուան հասած է,
 տարեկան այս 2683 ժամերու ժամաւ
 նակով՝ կրնաս տասը տարուան մէջ աւ
 մեն գիտութեանց վրայ բաւական ծա
 նօթութիւն ստանալ և քեզի հարկաւ
 ւոր եղածներն ալ կատարեալ սորվիլ:
 Ինչու որ, ոչ միայն 2683 ժամերը տա
 սը տարուան մէջ 6 տարի 1 ամիս և
 17 օրուան տեւողութիւն մը կ'ընեն,
 որ խիստ մեծ ժամանակ մըն է գոր
 ծածել գիտցողին, այլ վասն զի, նախ,
 գիտութիւնները իրարու կապուած,
 իրարմէ ծագուած հետեւութիւններ
 են, ու հետեւաբար ալ մէկին ու
 սուրմը մէկալին ուսման մեծ օգնու
 թիւն կ'ընէ: Արկրորդ երբոր միտքեր
 նիս մշակելու է, բան սորվելու է կ'ը
 սեմ, հասկընալու չէ թէ իմ միտքս
 կենդանի հանրագիտակի (անսխբլօփե
 աի) մը, ոտանաւոր մատենադարանի
 մը պէս ամեն բան իր գլուխը հաւա
 քելու է ըսել կ'ուզեմ, կամ թէ, 'Աեղ
 փիսի սրտդ ամին ու Պանտօրայ տուփին
 պէս ամեն հարցուցածնուն սրտաս
 խան տալու և ամեն բան սրտունա
 կելու է ըսել կ'ուզեմ. հապա, ինչ

պէս որ ասկէ առաջ ալ ըսի առջի գրք-
խուն մէջ, միայն իր գործը աղէկ կեր-
պով ընել գիտնալու համար՝ հարկա-
ւոր եղածը սորվիլ է : Այն շատ վերե-
րը թռչտելու և ո՛չ ալ շատ վարերը
սողալու է . Վկարոսի պէս ո՛չ մամէ
թեւերով արեւին մօտենալ ուղեւորով
ծովը իյնալու է, և ո՛չ ալ ստոյգ կարու-
ղու թիւններդ արհամարհելով՝ կրցա-
ծրդ անհնարից կարգը դնել, ու տը-
գիտու թեան անդունդները թաղուե-
լու է :

Վարձեալ, աս ալ դիտելու ար-
ժան է, որ վերը ցրցուցած հաշուոյս
մէջ, ես քեզ իբր անանկ մէկը համա-
րեցի, որ ասրելու համար 8 ժամ շա-
բունակ աշխատելու կարօտ ես . բայց
ուսման կարօտ մարդոց մէջ որչափ
կ'ուղեւ, որ օրը շարունակ 8 ժամ գոր-
ծելու ալ կարօտ չէ . օրուան մէջ ա-
տեն ատեն մէկ կամ կէս ժամ պարապ
ալ կրնայ ունենալ գիրքի մը վրայ նա-
յելու, կամ միտքը ուրիշ օգտակար
կերպով զբաղեցրնելու : Իսկ հասարակ
արուեստաւորներու համար, 8 ժամ
կարգաւոր և շարունակ աշխատու-
թիւնը՝ խիստ բաւական է որչափ շատ

գործ ունենայ՝ կատարելու : Այս խօսքիս ճշմարտութիւնը յայտնի ընելու համար , դիտողութիւն մը կայ , որ կը ցանկայի , որ ամեն մարդ իր բոլորը գտնուած մարդոց վրայ ըներ , և սա է : Վրեթէ միշտ , ուր տեղ ծոյլ , կամ անպիտան , կամ թեթեւամիտ կամ զբախօս մարդ մը կայ , ամենէն աւելի ան կը գանգատի ժամանակի պակասութենէն : Միշտ ժամանակին յանցանք կը գտնէ թէ շուտ կը փախչի , առտու չեղած իրիկուն կ'ըլլայ , կ'սպասէ որ ժամանակը իր քովը գայ , փոխանակ ինք (իբր թէ) ժամանակին քովը երթալու , ճիշդ մը այն գինտ վին պէս , որ իր տանը փողոցին մէջ տեսնելով որ ամեն բան կը դառնար , կ'սպասէր , որ իր կարգին՝ իր տունն ալ առջեւէն անցնի որ ներս մտնէ :

Ասանկներուն կեանքը ներհակութիւններով լեցուն հիւսուածք մըն է : Առաւօտուն նախ աստեփին չի կրնար ելլել , վասն զի , իրիկունը սրձանոցը կամ գինետունը հարկաւոր գործք ունենալով շատ ուշ տուն գացեր էր , և այնքան ալ զբաղեալ էր գինետան գործքերուն վրայօք , որ անկողինը երբ

և ինչպէս երթալն անգամ չի յիշեր :
 Ընաւ օտուն կ'արթըննայ քիթը հիւսիս բերանը հարաւ նայելով, չի հաղուիր, այլ գիշերային կերպարանքով թափթըփած կը նստի, և մինչեւ մէկ երկու շաբաթ և մէկ երկու խահուէ չի խմէ, չի կրնար հագուիլ ու տնէն դուրս ելլել, բայց մինչեւ որ դուրս կ'ելլէ, իր գործելու համար ունեցած 8 ժամերուն մէկն ալ իր քովէն կը վախճի : Հիմա կը կարծես, որ ալ արտորանօք իր գործքին պիտի երթայ, բայց կը խաբուիս : Տնէն կ'ելլէ շիտակ սրճանոցը կ'երթայ, և իրաւունք ալ ունի անանկ ընելու . վասն զի, այն տեղի ծխափայտերը աւելի աղտեղի և խահուէն ալ աւելի փոտած ու օտար նիւթերով խառն ըլլալուն՝ աւելի համեղ կ'ըլլայ, մանաւանդ որ, քսակէն ստակ ալ կը վճարէ : Ան ալ, որ նախ գինետունը կը հանդիպին ու ապա թէ սրճարանը կ'երթան, բայց ասոնք իրենց մէջ աւելի ակտորժակի տէր հաւմարուածներն են : Արճարանէն կ'ելլէ խանութ կ'երթայ . բայց հոս ալ մի կարծեր որ մէկէն 'ի մէկ գործի կ'սկըսի . հոն ալ մինչեւ որ նախ խահուէ

մը չի խմէ ու ծխափայտ մը չի քաշէ չի սկրսիր գործի : Բայց չի մտնանք որ մինչեւ գործի սկրսաւ՝ Յ ժամերուն երկուքը թուան : Յայանի է, որ աս գործելն ալ շարունակ չի կրնար ըլլալ . ատենը մէյմը նորէն ծուխ քաշելու է : Այնքա մէկ բարեկամ մը կը մանէ, անոր հետ վայրախօսութիւն ընելու է . և գէշն ալ աս է, որ այս դրախօսութիւնը գոնէ եղած տեղեր նման ալ չեն ըներ . այլ կ'երբէն սրճարան մը կ'երթան, ու բաներնին գործերնին երեսի վրայ կը թողուն, որոնց Լատուած յաջողութիւն տալով ինքրեննուն կատարուն : Հազիւ թէ տեղերնին կը դառնան, կերակուրի ժամանակ կուգայ . կերակուրէն ետև կրկին խահուէ ծուխ . վերջապէս, այս խահուէով ծխախօսով (թիւթիւն) բաղադրեալ մարդոց գործքի համար ծախելը Յ ժամերուն գոնէ կէսը՝ միշտ ասանկ փուճ խօսակցութիւններով ու վնասակար սովորութիւններու ծառայելով կ'անցնի : Թէ որ ասոնց՝ իրենց արհեստին վերաբերեալ բան մը ասպարբես և առաջուց թախանձելով կամ ստիպելով բերնե-

նուն խօսք ալ առնես այս ինչ օրին
կամ այս ինչ ժամին տալու, հարիւ-
րին ութսուն՝ յոյսդ պարապը կ'ելլէ .
և թէ որ խօսքերնին ալ կատարեն՝ շատ
անգամ շինած գործքերնին խիստ թե-
րի կ'ըլլայ : Այն ան մարդուն, որ բե-
րանը բանայ ու թեթեւ յանդիմանու-
թիւն մը և կամ գիտողութիւն մը ը-
նելու համարձակի . խկոյն անոր բեր-
նին չափը (ինչպէս որ կ'ըսեն) կու-
տան . և ծիծաղելին ալ այն է, որ ե-
թէ մէկ օրուան գործը մէկ շաբաթը
կատարեն, արդունօք եղած գործը այսին
ի՛լլայ, կ'ըսեն . կամ թէ աղէի գործը
վէյ տիւր ի՛լլայ . և կամ, արդուն
քը սաքանային ի՛լլայ, կ'ըսեն ու իրենց
վարմունքը կ'արդարացունեն : Արե-
ւելք մեծցած մարդոց ուրիշ ամեն
կարգն ալ, իրենց աշխատելու եղա-
նակին վրայօք այս կերպ մասնաւոր
անկարգ ունակութիւններ ունին, որ
մէյմէկ ցեց եղեր, անգին ժամանակ-
նին կ'ուտեն ու կ'սպառեն :

Այն շատեր ալ, որ ժամանակի ա-
ղէկ գործածութիւնը որչափ արդիւ-
նաւոր (պէրէքէթի) բան ըլլալը չի
գիտնալով, կ'ըսեն թէ, օրը մէկ քա-

նի անգամ կէս կէս ժամ կամ մէյմէկ
քառորդ ժամանակ ունենալէն ինչ
կ'ըլլայ :

Ասոնց պատասխան տալէն առաջ
պէտք է յիշիկէնի սա մէկ քանի դի-
տողութիւնները աղէկ միտք առնել :

Ա. Ժամանակը ինչնիրեն բարի՞ ճշ չէ :

Հատ անգամ կը պատահի, որ
կեանքը մարդուս բեռ մը կուգայ :
Սարդս իր իղձերուն կատարուելուն
համար անոր անցնիլը կը ցանկայ . այն
ատեն կեանքը իրեն համար բարիք մը
չէ . հաղարումէկ հնարքներ կը մտա-
ծէ որ անիկայ հատցունէ ու իր մըռ-
քին դրածին հասնի . անանկին հա-
մար կեանքը՝ բարութեան մը հասնե-
լու սոսկ միջոց մըն է : Այլ որովհետեւ
իր այն նեղութեանը ու ձանձրութե-
րէ մէջ գիտէ, որ ժամանակի օգնութիւն
իրեն բարիք կրնան հասնիլ, անոր հա-
մար ալ, և միայն անոր համար, սու-
րելու ալ փափաք կ'ընէ : Աւրեմն ժա-
մանակը ինքնիրեն բարիք մը չէ : Բա-
րութիւնը հաճոյական զգացում մը
ըսել է : Օգացումներուն շատը՝ եր-
բեմն մէկ տեղ կը գտնուին, երբեմն
իրարու կը յաջորդեն . և ահա այս յա-

Ջորդու թեան միջոցովն է, որ մենք
 ժամանակին վրայօք դադարաբար մը կըր-
 նանք ստանալ : Աւրեմն ըսածներս հոս
 ամիսիւնով, եզրակացընենք թէ, ժա-
 մանակը անոր համար բարիք մըն է,
 որ անոր մէջ կրնանք այլեւայլ և շատ
 ասորժ զգացումներ ունենալու : Դա-
 մանակը կը սիրենք, կ'ուզենք, վասն
 զի, զանիկայ կրնանք զարդարել մեր
 գործքերովը, ու կրնանք զուարթա-
 ցունել մեր զգացումներովը : Մ'նդ հա-
 կառակն, հիւանդութիւններով, ցա-
 ւերով ու հոգերով անցած ժամա-
 նակները աչուընուս յարգ չունին ու
 կը ցանկանք որ մեզմէ հեռու ըլլան :

Բ. Դամանակը Տէի յոյլ (իւլի) Տը,
 Տէի անբաժանելի չամակոմիւն Տը չէ :

Դամանակը կրնայ անթիւ մանր
 մասերու բաժնուիլ, ինչպէս որ աղէկ
 ժամանակաչափ գործի մըն ալ կրնայ
 անոր մինչեւ մէկ մանրերկրորդին (սա-
 նիէ) քառորդն ալ ցրցունելու : Այլ
 անշուշտ, անկէ աւելի քիչ ժամանա-
 կըն ալ բաւական կրնայ ըլլալ ասորժ
 կամ անասորժ զգացում մը մեզի տա-
 լու : Աւրեմն, ամենէն երջանիկ կեան-
 քը, ամենէն մեծ ժամանակներ սպա-

բունակող կեանքը չէ, այլ ամենէն աւելի հաճոյական զգացումներ տուող կեանքն է: Սիւսանայլ ու երկար ժամանակը յաւիտենականութեան մէջ պիտի ունենանք. աս աշխարհի ժամանակնիս ասանկ կցկրտուր է, բայց աս է: « Կեանքը ինչ ըլլալը հասկընցող մարդը՝ պէտք է որ ըսեր. ինչ որ պէս որ կաթիլ մը ջուրը չի պիտի կրնայ ծովը հոսել, առանց երկրի մէկ անկիւնը բեղմնաւորելու, աւսանկ ալ մարդուս ձեռքը եղած մէկ մանրերկրորդն ալ՝ պէտք չէր որ անցնէր, առանց քիչ մը բարօրութիւն արտադրելու կամ պատրաստելու »:

Գ. Սիւսանայլ, Ժամանակը երկու կերպով իր շահիւնի, ասպարհաշահար եւ անարհար:

Ստղաբաշխաբար չափելը՝ ժամանակին անհուն տեւողութիւնը, դարազլուխներու, (էփօք) դարերու, սարիներու, օրերու, ժամերու և այլն, բաժնելով կ'ըլլայ: Իսկ անտեսաբար չափելը՝ որոշեալ ժամանակի մը մէջ հնար եղածին չափ հաճոյական զգացումներ ձարելով կամ պատրաստելով կ'ըլլայ: Ստղաբաշխաբար առնելով

100 վայրկեանը՝ ինչ կերպով գործածուել, միշտ 99 վայրկեանէն աւելի է : Տնտեսաբար չափելով, աղէկ գործածուած 25 վայրկեանը՝ անօգուտ կերպով կամ սպարսպ անցած 100 վայրկեանէն աւելի է . իսկ վշտօք անցած 100 վայրկեանէն շատ աւելի է : Տընտեսաբար չափելով, 50 տարի ապրող երկու մարդոց՝ թէ որ մէկը եօթը ժամ քնանայ ու մէկայը ութը, առջինը ետքինին վրայ 38 ամիս աւելի ապրած կ'ըլլայ : Տնտեսաբար առնելով, մէկը հիւանդութեան սպառձառաւ որչափ ժամանակ անկողինը մընայ, առանց կարող ըլլալու հաճոյսկան ու օգտակար բան մը ընելու, կամ որչափ ժամանակ վնասակար, կամ անպիտան զբաղմունքներու և զբօսանայ ծախէ, այնքան ժամանակը կորսընցուցած կը համարուի իր կեանքէն : Այս կերպով մէկը՝ նիւթապէս կամ աստղաբաշխօրէն 80 տարուան կը մեռնի, որ կարելի է տնտեսաբար հաշուելով 40 տարի չէ՛ ապրեր :

Հիմա որ հասկըցանք թէ որ կերպով ապրելը բարիք մըն է, ինչպէս հաշուելու է ժամանակը, և թէ ժա

մանակը անբաժանելի ձոյլ մը չէ, այլ մանր մունր մասերէ բաղկացած ամբողջ մըն է. ալ հիմա կը պատասխանեմ անոնց, որ կը կարծեն, թէ օրը մէկ քանի կէս ժամերէն մէկ քանի քառորդէն բան մը չելեր :

Իրաւ որ կէս ժամը, մէկ քառորդը, հինգ վայրկեանը խիստ փոքր գումարներ են, թէ որ զանոնք միայն իբր լոկ տեւողութիւն մը համարելու ըլլանք կամ թէ որ զանոնք աստեղաբաշխաբար չափելու ըլլանք. բայց թէ որ խորհելու ըլլանք, որ ասոնք ալ քսաննոցի, տասնոցի ու փողի (աքչէ) նման կրկնուելու ըլլան՝ կրնան մեծամեծ գումարներ կազմել. ու այն վայրկեաններէն քառորդներ, ու քառորդներէն ալ կէս ժամեր, ու լրման ժամեր կազմուիլ, այն ժամանակը կ'իմանանք, թէ որչափ քիչ յարգ կը դրնենք կոր մենք ժամանակներնուս վերայ. և թէ այն մեր կտոր փրջուդ համարած ժամանակի մասունքը՝ որ այնքան անհոգութեամբ կը վատնենք, որչափ մեծամեծ բարեաց տարբեր կրնան ըլլալ, թէ որ գիտնանք զանոնք աղէկ գործածել: « Խեղ մը քիչը՝ մէկ

« շատ մը կ'ընէ » կ'ըսէ Պրանքլին .
 այն՝ որ ամեն մարդէ աղէկ գիտցաւ
 իր ժամանակը գործածել և ամեն փի-
 լիսփայնեըէն աղէկ սահման կրցաւ
 տուեր էր ժամանակին : Գարձեալ
 կ'ըսէ . « Արթիլ մը ջուրը՝ շարունակ
 » վազելով քարը կը ծակէ : Աշխատու-
 » թեամբ ու համբերութեամբ պզտի
 » մուկ մը՝ պարանը (հալարթը) կը կրտ-
 » րէ : Այլ փոքրիկ հարուածները՝ մե-
 » ծամեծ կաղինները կը կտրեն » :

Այս մանր մուկը կամ ոչինչ երեւ-
 ցած ժամանակի մասանց ազգեցու-
 թիւնը թէպէտ ուշ կը յայտնուի, բայց
 անշուշտ կը յայտնուի : Մէկը՝ այն մա-
 նրը մուկը մատերը կը շահեցընէ , իր
 մտքին մշակութեանը գործածելով, ի-
 րեն գործ ու անուն կ'ստանայ և շատ
 հաւանական է , որ բաւական հարբու-
 տութիւն ալ կը գանձէ . ասոնց բոլո-
 րը չիլ չիլ կամ համայ համայ կ'ընէ : Մէկ
 ուրիշն ալ խնայելու տեղը վատնելով,
 լեցունելու տեղը պարպելով, առաջ
 երթալու տեղը ետ երթալով, և ա-
 սոնց ամենն ալ մէկալին պէս չըլի չը-
 լի ու համայ համայ ընելով, կը նայի , որ
 ամենեւին առաջ չէ գացեր , ուր էր

նէ՝ հոն է . և խիստ շատ անգամ կը պատահի , որ ինքզինքը շատ ալ ետք դացած կը գտնէ : « Դուն նայէ որ , » փողերը (արչէ) հոգաս , վասն զի , » դահեկանները ինքզինքնին կը հո- » գան » կ'ըսէ Ֆրանքլին : Թէ որ երկար ժամանակ ունեցեր ու չես շահեցուցեր , ինչո՞ւ օգուտ կ'ընէ . չէ՞ մի որ մեր ապրած ժամանակը տնտեսաբար պիտի հաշուէինք : Թէ որ դուն կամք ունիս օգտակար կերպով ժամանակդ գործածելու , ինչո՞ւդ պէտք երկու ժամը մէկանց կամ չորս անգամէն կէս կէս ժամ ունենալդ . չէ՞ մի որ ժամանակը մէկ ձոյլ մը կամ անբաժանելի քանակութի մը չէ : Ալ թէ որ դուն ժամանակդ աղէկ չի պիտի գործածես , ինչո՞ւդ պէտք երկար ժամանակը , չետես որ կեանքը այն ժամանակը բարութիւն մըն է , երբոր դուն կը գիտնաս զանիկայ աղէկ գործածելու :

Արեւի է ընթերցողներէս շատերը ինձի կը պատասխանեն , թէ օրուան հարկաւոր գործքերնուս զբաղելով հարկաւ կը հոգնինք . թէ որ փոքրիկ ժամանակ մըն ալ գտնալու ըլլանք , պէտք չէ՞ մի որ պարապ կենանք ու

Հոգնու թիւն առնենք : Բայց տես ի՞նչ
 կը պատասխանէ քեզի Դրանքին . « Թե
 որ կ'ուզես պարապու թեան արժան
 րըտլ , ժամանակդ աղէկ գործածէ :
 Այլ բռայէին որ տէրը չես , ժամ մը
 մի կորսնցուներ : Պարապու թեան
 ժամանակնիս ալ կրնանք օգտակար
 բանով մը անցունել : Այս սարաւ
 պու թիւնը , մինակ ժիր մարդը կըր
 նայ ստանալ , ծոյլ մարդը ոչ երբէք :
 Պարապ կեանքն ու անգործ կեան
 քը երկու տարբեր բաներ են : Ար
 կարծես , որ անգործութիւնը քեզի
 աշխատութենէն աւելի հանգիստ
 պիտի տայ : Հոգերը՝ անգործութե
 նէ առաջ կուգան , ու տաժանելի
 աշխատութիւները՝ անկարօտ (պէտք
 չեղած) հանգստութենէ » :

Աւրիշ խմաստուն մըն ալ ասանկ կը
 պատասխանէ քեզի :

« Ատենօք երկիրը հանգչելու կը
 թողէին . նաեւ հիմա ալ անանկ տե
 ղեր կայ Գաղղիոյ մէջ , որ այս ան
 միտ սովորութիւն տակաւին կը պա
 հեն . այսու ամիւ , օր աւուր վրայ
 վերցունելու վրայ են : Եայտնի է որ
 երկիրը միշտ բեղմնաւոր ըլլալու հա

77 մար պէտք է իրեն այն տեսակ հուն
 77 տեր աւանդել, որ իրեն արդի վի
 77 ճակը կ'օգնէ անոնց գիւրաւ զար
 77 գանալուն : Այբոր այս նոր գրու
 77 թիւնը աղէկ մը յաղթանակէ Վաղ
 77 ղիոյ մէջ, ատենօք անգործ ձգուած
 77 երկիրներուն միջին քանակութեանը
 77 չափ հողային գոյք մը անոր (Վաղ
 77 ղիոյ) պարգեւ բրած պիտի ըլլայ :
 77 Պէտք չէ մի որ երկրի համար եղաւ
 77 ծը ժամանակի համար ալ ըլլայ : Այն
 77 թէ ամեն մէկ վայրկեան ընդունակ չէ
 77 մէյմէկ օգտակար բանի գործածուե
 77 լու : Ինչ բանի որ առջի վայրկեանը
 77 կրցիր գործածելու, ետքինին հա
 77 մար չի կրնար ուրիշ գործածութի
 77 մը գտնուիլ : Թէ որ հոգնութիւնը
 77 չի ներեր բրածը շարունակելու, ու
 77 ըիշ կարգ գործով չի կրնար մարդ իր
 77 միտքը հանգչեցունելու : Օր օրի
 77 նակ, չի կրնար մէկը, մտաւոր զբաղ
 77 ման՝ մարմնաւոր կրթութիւն մը
 77 յաջորդել տալ, որ կրնայ զբօսանք
 77 մը համարուիլ ու միանգամայն օգ
 77 տակար ալ է : Թէ որ պէտք ըլլայ,
 77 չի կրնար մէկը քունը հետեւցրնել.
 77 վասն զի, հոս մեր ըսածներէն հաս

77 կրնալու չէ, թէ մենք, ընթերցող-
 77 ներնուս մի քննաչ կ'ըսենք կոր, մեր
 77 ըսածը՝ ոչինչ բան մի ընէ՛ք ըսելէ : Այրբ
 77 որ քուներ կը լըմննայ և առանց երաւ
 77 զի, (որ միայն պէտք եղածին չափ
 77 քնննալով կ'ըլլայ) այն ժամանակը
 77 երկրագործներուն թող նմանին, որ
 77 ինչպէս անոնք իրենց երկրին բուս
 77 ցունելիք սերմը կարգաւ կը փոխեն,
 77 ասանկ ալ իրենք, իրենց մտացը հաւ
 77 մար պատրաստած նիւթերը թող
 77 փոփոխեն 77 :

77 Զին ժամանակները նաեւ շատ
 77 մը հարուստ մարդիկ, իրենց սակի
 77 ները ու դահեկանները անգործ կը
 77 թողէին : Ասոր պատճառը յայտնի է
 77 որ այն ժամանակը՝ առուտուրէ հաս
 77 կըցող մարդիկ քիչ ըլլայնին էր . քիչ
 77 մը յարգ ստացած առեւտրական
 77 հաստատութիւնները (ինչպէս են
 77 դրամասեղանները, ապահովութե
 77 ընկերութիւնները), կամ անպաշտ
 77 պան էին, կամ կառավարութեան
 77 աչքէն բոլորովին ազատ . կառավա
 77 րութիւնները ընդհանրապէս չափե
 77 աւելի ինքնիշխան ըլլայնուն, գրե
 77 թէ բնաւ բաւական երաշխաւո

րու թիւն չէին խտար ստակ փոխ
 տուողներուն : Եւ այց հիմա ամեն
 բան փոխուեցաւ . ալ հիմա անդործ
 դրամ չի կայ . անկարգ մարդիկ զա-
 նիկայ գողցես իրենց ձեռքը անցա-
 ծէն շուտ կը ծախեն (հարձ է թմեք)
 անիկայ առուտուրին սնունդ կ'ըլ-
 լայ , բայց իրենց քով չի մնար : Եւ այց
 կարգի կանոնի տէր մարդիկ զանիկայ
 չեն ծախեր , այլ շահու կուտան և
 այս կերպով ալ առուտուրին սնունդ
 կ'ըլլայ ու անոնց ալ քովը չի մնար :
 Արդ , ինչո՞ւ կը նմանի այն մարդը որ
 թմրած ու թոյլ կեանք մը կը վարէ ,
 ոչ ժամերը կը շահեցընէ և ոչ վայր-
 կեանները և ոչ ալ կը փութայ զա-
 նոնք անմիտ բաներու ծախելու :
 Այն մարդը կը նմանի այն հին ա-
 գահներուն , որ իր գանձը գետնին
 տակը կը թաղէր , և որուն համար
 հարիւր ոսկին միշտ հարիւր ոսկի
 էր : Անք խորհուրդ չենք տար մե-
 կու մը , որ և ոչ իրեն օրինակ ընէ
 երկրորդ կարգի մարդիկը ու իր ժա-
 մանակը վատնէ անմիտ բաներու ե-
 տելէ : Հիմա միայն մէկ երրորդ
 ճամբայ մը մնաց բռնելիք . այն է ,

« Ժամանակը գործածել, և ոչ վատ
 « նել, շահեցընել և ոչ կորսնցունել :
 « Քաղը անգործութեան մը մէջ կե-
 « նալը նոյն իսկ անզգայութի է . ոտա-
 « բէի (սարխտեայ) ու սունկի (ման-
 « թար) կեանք մըն է . և իր անձին
 « վնասելը յիմարութիւն է . պէտք է
 « կամ իրեն բարիք մը ընել կամ պատ-
 « բասաել »¹ :

Ժամանակը աղէկ գործածել գիտ-
 նալու համար բաւական չէ որ մէկը
 անոր անգին ու անգառնալի ըլլալը ,
 բուն իսկ կեանքերնիս ըլլալը , բուն
 իսկ դրամ ըլլալը , ամեն բարեաց և ա-
 մեն ստացմանց տարր ըլլալը հասկընայ
 ու համոզուի . այլ որովհետեւ ժամա-
 նակի գործածութիւնը գիտութիւն
 մըն է , պէտք է որ այն գիտութեան
 տուած կանոնները ու եղանակներն ալ
 սորի . և առանց այս կանոններուն
 գիտութեանը՝ անհնար է որ մէկը կա-
 բող ըլլայ իր ժամանակը աղէկ գործա-
 ծելու : Վասն զի , այս գիտութիւնը ,
 անօթութեան , քունի ու յոյսի պէս
 բաներ չեն , որ մէկը իր ներսէն զգայ ,
 և ինչպէս որ առանց նախակրթութե

1 Ժ. Ի. Լեն.

Տեղը ունակու թիւն ստանանք, նախ,
 շատ տեսակ հիւանդութիւններէ ու
 անհանդստութիւններէ կ'աղաատինք.
 վասն զի, ստոնց շատը՝ շատ ստեղծ
 մենք մեր ձեռքը վրանիս կը բերենք.
 երկրորդ, սիրտերնիս իրենց ազնուութիւնը
 ու հանդարտութիւնը կը պահեն,
 ու հետեւաբար շատ յուզմունք
 քէ, անձկութիւններէ ու ապաշաւ
 ներէ (փիւշմանկրք)՝ զերծ կը մնան :
 Արքայապետ միտքերնիս զիրենք մաշե
 ցնող անդործութենէն կ'աղաատի, շա
 բունակ ցնցում և ձգտում կը գտնէ,
 որ աւուր վրայ աւելի կենդանութիւն,
 յարմարութիւն և հոգնութիւն գէմ
 աւելի դիմացկունութիւն կ'ստանայ :
 Երրորդ այս օգուանները՝ մարդուս նիւ
 թական, բարոյական և իմացական
 բարութիւններ վաստակցընելէն զատ,
 նաեւ մարդուս ժամանակն ալ մեծա
 պէս կը խնայեն :

ԿՐՆՈՒ Բ : Աստու և իրիկուն այն
 օրուան ընելիքներուդ և ըրածներուդ
 ճիշդ համարը ինքզինքիդ սուր :

Այս քննութիւնը առջի կանոնին
 լրումն է : Ասիկայ է առաջինին վարձ
 քը կամ պատիժը այն դործքերուն հա

մար, որ Խ. կանոնին հարցմունքներէն
 ետեւ պիտի կատարուին, ասիկայ հը
 զօր գրգիռ մըն է օր աւուր վրայ ա
 ւելի ազէկ ընելու թէ որ այս երկ
 րորդ քննութենէն ետեւ գործքեր
 նիս իրօք գովելի գանանք, կամ դա
 դարելու ու ձգելու այն գէշ ճամ
 բան, թէ որ գործքերնիս պարսաւե
 լի գանանք: Այս երկրորդ քննութիւ
 նը իբր թէ փորձաքար մըն է, որուն
 վրայ պիտի փորձենք ժամանակնուս
 ազէկ կամ գէշ գործածած ըլլալնիս:
 Եր ամենէն փնասակար ունակութեց
 մէկն ալ՝ առանց մտածելու գործել
 նիս է. գործքի չի սկսած չենք մէկ
 անգամ մտմբտար թէ արդեօք այն ը
 նելիքնիս արդար է, բարի է, օգտա
 կար է, վայելուչ է: Այց թէ որ այս
 քննութիւնը գործելէն առաջ ու ետ
 քը ընելու ըլլանք, և թէ որ այն քըն
 նութիւնը մէկ անգամ մեզ ամչցրնէ, հար
 կաւ այն ամչցրնող գործը ուրիշ ան
 գամ մըն ալ չենք ըներ. իսկ թէ որ
 մեզ գոհ ընէ, շատ հաւանական է,
 որ կամքերնիս կը զսպենք նայն գովելի
 ճամբուն մէջ շարունակելու:

ԿԱՆՈՆ Գ: Հիշատակարան մը կամ

օրագիր մը ունենալ ու անոր մէջ ցորեկուան բրածները իրիկունը և գիշերուան բրածները առաւօտուն կարգաւ գրել :

Ինչ որ մինչեւ հիմա ըսի ժամանակի աղէկ գործածութեան վրայ, գրութէ անոնց ամենուն ազդեցութիւնը ոչինչ կը համարուի այս օրական յիշատակարանին ընելիք ազդեցութեանը հետ բաղդատելով, այնչափ որ, ասոր ազդեցութիւնը մեծ ու խորին պիտի ըլլայ. վասն զի, ասոր մէջ, օրական կեանքերնիս սպառող այլ և այլ զբաղմունքը իբր թէ թանձրացեալ ու չափուած տեսնելով՝ ալ մեզի տարակոյս չի մնար թէ որո՞ն շատ և որո՞ն քիչ ժամանակ կը ծախենք կոր, ու հետեւաբար, վստահ կերպով կրնանք շտուկել, ապագայ օրերնուս մէջ անցունելիք կեանքերնուս ընթացքը. վասն զի, մեր սովորական զբաղմունքը հարկելի մը մէջ տեսածի պէս աչուրնուս առջին նկարուած գտնալով՝ մեծ գիւրութիւն պիտի տան մեզի ինքզինքնիս բաղդատելու և պակասութիւննիս իմանալու :

Ի՞նչ կը մնայ միայն այս () օրականը

բռնելու սովորութիւնն ու կերպը բա-
տանապու . ասոնք ալ մէկ երկու օր
ուան բաներ են : Կրելու սովորու-
թիւնը՝ շարունակելով կը սորվուի .
իսկ գրելու կերպը մէկ երկու օրուան
վարժութեամբ և քիչ մը ուշադրու-
թեամբ : Պատահած անցքերը ու կա-
տարուած գործքերը արձանագրելու
մէջ քանի մը համառօտ խօսքեր , քա-
նի մը նշաններ հնարելը , պիտանի ու
անպիտան , դվաւոր ու երկրորդա-
կան նիւթերուն ընտրութեանը հա-
մար քիչ մը ուշադրութիւն ընելը բա-
ւական են . և ասոնք ալ սրանալէն ե-
տեւ գործոց օրական քաղուածը խիստ
շուտով ու դիւրութիւն կը կատարուի :

Նրդ , մարդուս կեանքը , չորս գրե-
խաւոր տեսակ գործածութեամբ , այ-
սինքն , նի-լահան , բարոյական , իմացական և
ընկերական զբաղմունքներով անցնելուն ,
այս առաջարկած յիշատակարանս ալ
մէկ ամսուան համար այս չորս տե-
սակ գործողութիւնները պարունակե-
լիք 130 երեսնոց քառածալ տետր մը
պիտի ըլլայ . ամեն մէկ երեսը մէյմէկ
յուցակ է . և ասոնց չորս հատը մէկ
մէկ օրուան գործածուէ համար ըլլա-

լուն, չորսին ալ երեսները մի և նոյն
ամսաթուով պիտի նշանակուին :

Նիւթական գործածութեանց հա-
մար սահմանուած ցուցակը՝ 6 դիտա-
ւոր զբաղմանց համապատասխանող 6
բաժանմունք պիտի պարունակէ, հե-
տեւեալ անուններով. մարմն-որ խնամք,
նոսնք, գործք, հանգիստ և շքօսանք, բան,
և այլ-այլ :

Իտալիական գործածութեանց հա-
մար սահմանուած ցուցակը, հետեւ-
եալ 3 բաժանմունքը պիտի պարունա-
կէ. պաշտօն իրօնից, աշխատի փեսչ-նի-ն,
այլ-այլ :

Իմացական գործածութեան ցու-
ցակը հետեւեալ 4 բաժանմունքը պի-
տի պարունակէ. ոստոն, գաստոն-
նի-ն, ընկերցանո-նի-ն, բաղաւոր և միա-
ծախան :

Վերջապէս, ընկերական գործա-
ծութեանց ցուցակն ալ հետեւեալ
չորս բաժանմունքը պիտի պարունա-
կէ : Այցել-նի-ն ընէլ, այցել-նի-ն ըն-
քո-նի-լ, փնիան շքաշնո-նք, այլ-այլ :

Այլ-այլ անունով եղած բաժան-
մանց մէջ պիտի անցունենք այն զա-
նազան տեսակ գործքերը, որ ատեն

ասէն կը կատարուին . որոնց պղտիկու-թեանը , յաճախ կամ շարունակ չի պատահելնուն և տեսակնուն շատու-թեանը նայելով՝ չենք կրնար մշյմէկ զատ անունով որոշել , ու միանգա-մայն իրենց իրօք և հարկաւ կատար-ուելնուն և ժամանակնիս զբաղեցը-նելնուն ալ նայելով՝ չենք կրնար բու-լրութիւն զանց առնել :

Հոս կարծեմ անտեղի չէ դիտելը , որ որովհետեւ ընկերութեան մէջ մարդիկ ամենը մէկ վիճակէ մէկ աս-տիճանէ չեն կրնար ըլլալ , հետեւա-բար ալ , անոնց գործքերն ու զբաղ-մունքը իրարմէ կը տարբերին , իրար-մէ շատ կամ քիչ կ'ըլլան . ուստի , ա-մեն մարդ այս ցուցակներուն զբաղ-մանց բաժանմունքը՝ պէտք է որ իրեն ունեցածներուն համեմատ բաժանէ . իմ պատուիրածներս՝ միայն իբր օրի-նակ տրուած են :

Ամեն մէկ ցուցակը ուղղահայեաց գիծերով գծուած է , որոնց վրայէն հորիզոնական գիծեր ալ անցնելով ցու-ցակը նարտի (սանտրանջ) տախտակ-ներու նմանցուցած են : Աւղղահայ-եաց գիծերուն ամենը մէկանց 4 գա-

ւազան կը կազմեն (որ ըստ հարկի կըր-
նան աւելի ալ ըլլալ), առջի երեքը՝
այլ և այլ գործոց համար ծախուած
ժամերն ու վայրկեանները պարունա-
կելու համար են. ուստի անոնց ամեն
մէկը՝ երկուքի բաժնուած է, մէկին
մէջ օրուան ժամերը գրելու համար և
միւսին մէջ վայրկեանները. սրոնք թ.
վ. գրերով իրարմէ որոշուած են :

Այս ժամերն ու վայրկեանները,
յայտնի է, որ երկերկու հորիզոնա-
կան և երկերկու ուղղահայեաց զու-
գահեռական գիծերուն իրար հասա-
նելովը շինուած քառակուսիներուն
մէջ պիտի գրուին : Իսկ չորրորդ գա-
ւազանը՝ առջի երեքին մէջ եղած ժա-
մանակներուն գումարը ցրցունելու
համար :

Այս ցուցակներուն գործածուած թիւր
դիւրացընելու համար, ահա՛ անոնց
մէջմէկ օրինակներ ալ հոս կը դնեմ :

1 ՅՈՒՆՎԱՐ 1852.

ՏՈՒՑԱԿ ԸՆԿԵՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹԵԱՆ

ՕՐԱԿԱՆ ԿԵՆԱՑ

Օրհանգստի անունը	ժ	շ	ժ	շ	ժ	շ	ժ	Շ	Գրանցումներ
Այգեղու թիւն ընել		50						50	Պ. Մխանթին տեւա գացի
Այգեղու թիւն ընդունիլ		50						50	Պ. Յակոբին նամակ գրելի
Տնական գրադրուիք		15						15	Փարիզ
		50						50	Պ. Դաւիթը տնտեսկա եկաւ
		50						50	Եղբորս համար բժիշկի գացի
Այլուսիք								2 15	Փայտ գնելի
							4 5 1/2		

Հիմնա թի, որ առաջիկայ այս չորս
 ցուցակները քննելու ըլլանք՝ կը հաս-
 կրնանք, ան, որ վերոյիշեալ չորս տե-
 սակ գործածութեան համար ընդ ա-
 մենը 23 ժամ, և 25 վայրկեան ծա-
 խեր ենք: Թ, Ար հասկրնանք, որ ա-
 սոնց մէջէն հարկաւոր ծախք եղած մի-
 այն 21 ժամ. 25 վայրկեանները կր-
 նանք համարել (զբօսանաց անցուցած
 2 ժամերը գուրս հանելով), որ բսել է
 օրական 24 ժամերէն՝ 2 ժամ և 35
 վայրկեան կորսնցուցեր ենք. և թի որ
 այս 2. 35 էն կերակուրի ժամանակ
 օրապիտ կարդալ տալով շահած կէս
 ժամերնիս հանելու ըլլանք՝ կորուսած-
 նիս ըման 2 ժամ 5 վայրկեան կ'ըլլայ:
 Գ, Ար հասկրնանք որ այս երկու ժա-
 մը՝ մեր քունէն կարած ըլլալովնիս մեր
 առողջութեանը անտեսաբար նայե-
 լով մեծ վնաս հասուցեր ենք, և այն:
 Վմեն ամսոյն վերջի օրը պէտք է
 այս օրական ցուցակները քննել, և ա-
 նոնցմէ ընդհանուր ցուցակ մը շինել:
 Այս ցուցակն ալ պէտք է ցուցունէ
 ան, թի մեր ամսական 720 ժամերը՝
 նիւթական, բարոյական, խմացական
 և ընկերական զբաղմանց մէջ ի՞նչ հա-

մեմատու թի բաժնու ամ են : ք , Ամա-
կան 210 քնանալու ժամերէն կամ 208
դործի ժամերէն կամ 120 այլ և այլ
մարմնաւոր և հոգեւոր պիտոյից հա-
մար որոշեալ ժամերէն որչափ աւելի
կամ պակաս ծախեր ենք . և թէ որ ա-
ւելի է , այն աւելի ծախուած մասը
կորսնցուցած համարելու դործքերու
ծախեր ենք . կամ թէ որ պակաս , այն
պակաս մասը շահաւոր դործերու թէ
չէ : ք , Առաջին ամսուան մէջ ժամա-
նակի դործածութեան վրայ ունեցած
թերութիւննիս կամ ըրած յանցանք-
նիս ամսէ ամիս կը շարունակենք կոր
թէ կը դադարացնենք կոր : ք , Աթէ
ամսական 720 ժամերէն մեզի ուսման
մնացած 182 ժամերը ի՛նչպէս անցու-
ցեր ենք , և այլն :

Այս ընդհանուր ցուցակներն ալ
օրական Յիշատակարանին վերջը ա-
ւելցած թղթերուն վրայ շինելու է
որ անկորուստ պահուին :

Վերի աւանդած երեք կանոննե-
րուս համեմատ ժամանակ անցունե-
լէն անկշտելի օգուտներ ծագելուն
կարծեմ ալ մէկը չի տարակուսիր . այ-
սու ամենայնիւ , անոնց գլխաւորները

մէկիկ մէկիկ ընթերցողիս աչքին առ-
ջին դնելու համար կը ցանկամ զանոնք
հոս ամփոփել համառօտիւ և այս գը-
լուինն ալ վերջացրնել: Ահա այն օ-
գուտներուն գլխաւորները:

Ա. Սեր առողջութեանը մնասե-
լիք բան չընել, այլ մանաւանդ յար-
մար չափաւորութեամբ զանիկայ լա-
ւագոյն ընել, կամ որ նոյնն է չի հիւ-
ւանդանալ ու ժամանակ չի կորսն-
ցունել:

Բ. Սեր անձին վրայ պահապան
լլալ:

Գ. Սեր թերութիւնները օր ա-
ւուր վրայ թեթեւցրնել ու պակսե-
ցրնել:

Դ. Սեր բարեկամներն ու յարա-
բերութիւնները ընտրել սորվիլ, մե-
ղի օգտակար ունակութիւններ ու խելք
սորվեցրնելիք մարդոց ծանօթութիւ-
նը ստանալ:

Ե. Վիչ խօսիլ, լուել ու գաղանիք
պահել սորվիլ:

Զ. Տեսած բաները դիտել, քնն-
նել, վրանին խորհրդածել սորվիլ. մէկ
անցքին պատճառն ու արդիւնքը ի-
րարմէ որոշել գիտնալ:

Ե. Յիշողութիւնը սրել :

Ը. Վերջապէս ժամանակի գործածութիւնը սորվիլ, ու հետեւաբար ալ շատ աւելի ապրիլ շատերէն, որ շատ անգամ լման օրեր, ժամեր կը կորսնցունեն, ու իրենց աստղաբաշխական կեանքէն կտրելով անտեսական կեանքերնուն վրայ աւելցունել չեն գիտեր :

« Կեանքերնուս մէջ բրած վրիպակներնիս կ'ըսէ Դիւլիէն, կանոնի պալկասութենէ յառաջ կուգան : Ընդհակառակն, կանոնով խիստ միջակ մէկն ալ թէ որ հետեւի իր ունեցած կանոնին, շատ բարձրութեանց կը հասնի, շատ հեռուն կ'երթայ : Կանոնը նոյնչափ հարկաւոր է մեր կենացը վարմունքին՝ որչափ որ յենարանը կամ հաստատութեան կէտը՝ հարկաւոր է մեքենականութե մէջ. առանց անոր, ամեն երեւակայելի զօրութիւն անկարող կը մընայ » :

Արյուսամ, սիրելի բարեկամ, որ մինչեւ հիմա ըսածներս կրցին քեզ համողելու, որ եթէ մէկը իր ունեցած ժամանակը աշխատութեան ու օրի

նաւոր հանգստի մէջ չափով գործա-
 ծէ, կրնայ բաւական մաս մըն ալ ու-
 նենալ իր միտքը մշակելու համար :
 Վունքեղ անանկ հաւատացուցեր է-
 իր որ ժամանակ չունիս . վասն զի,
 մարդս ՚ի բնէ աշխատելու յօժար չէ .
 անանկ որ, եթէ աշխատելու հարկը
 վրայէն վերցընես, անբան կենդանի-
 ներէն շատ տարբերութիւն մը չու-
 նենար, որ բոլոր ժամանակը ուտե-
 լով ու քնանալով կ'անցունէ : Արյու-
 սամ, որ աղէկ հաստատեցիր մտքիդ
 մէջ, որ ժամանակի պակասութիւնը,
 շատ հոգեր ու արգելքներ ունենա-
 լու սրտածառանքը՝ անհիմն խօսքեր են .
 մեր իմացական կենաց մահուան բուն
 պատճառը՝ մեր ծուլութեան և մեր
 անհոգութեան վնասակար սովորու-
 թիւնն է, և անիկայ ալ մոռնալու
 միակ հնարքը՝ մտաւորական մշակու-
 թեան օգուտներուն ինչպէս որ ըսի,
 աղէկ մը համոզուելնիս և անոր հաս-
 նելու համար արարչին մեզի պարգե-
 ւած կարողութիւնները յարմար կեր-
 պով գործածել սորվելնիս է :

Արյուսամ, որ յաջորդ գլխոց մէջ
 զուրցելիքներս՝ այն բանաւոր գործա-

ծուծեան սովորութեանը ստացումը
 րնթերցողներուս պիտի դիւրացընեն :
 Վայց նախ, նայինք քանի միջոց ու
 նինք միտքերնիս մշակելու, և առ այ
 ժրմ անոնց ո՞րը շատերնուս կամ հա
 սարակութեան մեծագոյն մասին կը
 յարմարի գործածելու :

Գ Լ ՈՒ Խ Ե .

Սփառորայան մշակութեան հասնելու գլխաւոր միջոցները որո՞նք են :

ՍԻՏՔԵՐՆԻՍ մշակելու թէպէտ շատ միջոցներ կան, որ իրարմէ քիչ կամ շատ առատ աղբիւրներ կրունան սեպուղի մեր մտայր կրթութեանը նիւթ մատակարարելու, բայց անոնց ամենէն գլխաւորները սա չորսն է . Գիտողութիւն, Խօսակցութիւն, Ռեկլամութիւն և Ընկերցումն, որոնց վրայ մէկիկ մէկիկ պիտի խօսիմ, ու յետոյ քննենք նայինք թէ անոնց ո՞րը աւելի կը յարմարի հասարակութեան մեծագոյն մասին :

ՍԻՋՈՅ Ա. Գիտողութիւն : — Սխալքերնիս մշակելու ամենէն առաջին և ամենէն առատ միջոցն է գիտողութիւնը : Ինչ որ աչուրնիս կրնայ տեսնել տիեզերաց մէջ, բոլորն ալ կրնան նիւթ ըլլալ մեր գիտողութեանը և բոլորէն ալ կրնանք խելք սորվիլ թէ որ գիտնանք գիտելու արուեստը : Ու ալ թրքթրթ (կարծեմ իր յիշատակարաւ

նին մէջ) ըսած է, որ մինչեւ անգամ
 փողոցի սայլորդներուն (առասպաճը)
 խօսածներուն և գործքերուն վրայօր
 գիտողութիւններ կ'ընէ ու ծանօթու-
 թիւն կ'առնէ եղեր: Արձեաց, գի-
 տողութիւնը ամեն միջոցներուն ա-
 ռաջինն է ըսի. յիրաւի, գիտողու-
 թիւնը անանկ ուսուցիչ մըն է, որ 'ի
 մանկութենէ անբաժանելի կերպով
 մը միանալով՝ մեր դասարկ գլուխը
 կ'ըսկըսի լեցընել տեսակ տեսակ գա-
 ղափարներով բառերով խօսքերով ու
 օրինակներով, ինչ որ ուսմամբ կամ
 ուրիշի վկայութեամբ չենք սորված՝
 բոլորն ալ գիտողութեան պարտական
 ենք: Անով է որ կը սորվինք, որ արեւ-
 գակը 12 ժամ երկնի երեսը կենալէն
 ետեւ, մեր աչքին առջեւէն կը ծած-
 կուի, 12 ժամ ետքը նորէն երեւնա-
 լու համար: Անով է որ կը սորվինք, որ
 ջուրը կրակը կը մարէ, բայց իւզը կը
 բորբոքէ. անով է որ կը սորվինք, որ
 սուրը կը կարէ, օձը կը թունաւորէ,
 գինին կ'արբուցանէ, խաղը (խումար)
 մեր դրամը՝ ժամանակը ու խիղճը կը
 գողնայ, հացը քաղցերնիս կ'անցընէ,
 Անով է որ կը սորվինք, որ ցուրաը

մարդը կը հիւանդացընէ, և թէ չափաւոր ջերմ հագուստը ու վարժու-
 թիւնը մարմինը կը տաքցընեն ու առողջ կը պահեն: Ամանապէս դիտողութեամբ է, որ բարոյական կարգին մէջ ալ կը սորվինք, որ մարդիկ առանձին առնելով խիստ տկար են, բայց թէ որ « Իրեքը իրարու օգնելու ըլ-
 ր լան, վեց հոգւոյ գործ կրնան տեսնել»: Անով է որ կը սորվինք, որ կիրքերը ըստ ինքեանց գէշ բաներ չեն, ինչպէս որ մեզի հասկըցուցեր են, այլ Աստուծոյ մեզի պարպել եղած մէյմէկ զօրաւոր պրոֆիտներ, ու մէյմէկ ամենահարկաւոր պատճառներ, մեծամեծ ու օգտակար գործքերը ընելու, թէ որ գիտնանք օրինաւոր մշակութեամբ զանոնք յարմար կերպով մը զարգացընել, խելքին ձայնին հպատակել սորվեցընել ու չափումէջ պահել: Ախտողութեամբ կը սորվինք, որ մարդիկ ո՛չ միայն չեն կրնար կիրքերը իրենց սիրտէն արմատախիլ ընել, այլ և սկտք չէ ալ որ ընեն. վասն զի անկիրք մարդը անզգայ կ'ըլլայ, քար կ'ըլլայ, իր բնութենէն կ'ելլէ: Ախտողութեամբ է որ կը սորվինք,

որ անմիաբանութեամբ, ճուրութի
 ու զեղխութեամբ հղօք տէրութիւն
 ներք կը կործանին, բնաջինջ կ'ըլլան,
 ու միաբանութեամբ, աշխատասիրու
 թեամբ ու խելքով խումբ մը մարդիկ
 կրնան անյուսալի վիճակներու հաս
 նիլ: 'Վիտողութեամբ է որ կը սոր
 վինք, որ շատերնուս « կենացը մէկ
 « մասը գէշ ընելով կ'անցնի, միւս մա
 » սը ոչինչ ընելով, ու ամենը մէկէն՝
 » պէտք չէ շօշ ընելով »¹: 'Վիտողութիւ
 է որ կը սորվինք, թէ « Անահուլութիւ
 » նը կամաց կամաց բնութիւն կ'ըլ
 » լայ, ու երթալով՝ բռնի (զարու
 » րէթ) կատարուածը՝ հաճութեամբ
 » կը կատարուի »: 'Վիտողութեամբ է
 որ կը սորվինք, որ « Վմաստուն մար
 » դուն խորհուրդները միշտ իր դործ
 » քերէն առաջ կ'երթան, իսկ անմի
 » տինը՝ միշտ ետքը կուգան »²: 'Վի
 տողութեամբ է որ կը սորվինք, որ
 « Մարդիկ իրարու օգնելու համար
 » ճնած են. ուստի կամ պէտք է ա
 » նոնք ուսուցանել, կամ վրանիս բառ
 » նալ »³: 'Վիտողութեամբ է որ կը

1 Սենեկայ,
 2 Տիւբլօզ,
 3 Լառօշֆուբօ:

սորվինք, որ աս աշխարհիս մէջ « Աւս
 ր եալ կամ հմուտ մարդը՝ կրնայ եր
 ր ջանիկ չըլլալ, բայց սփէտին վրայ սա
 ր աղէկութիւնը ունի, որ դժուարու
 ր թենէ ելլելու համար կրնայ ինչ ը
 ր նեղքը գիտնալ » : Վիտողութեամբ
 է որ կը սորվինք, որ յարատեւութիւ
 նը, ջանքը, ու միաբանութիւնը ա
 մեն դժուարութեանց կը յաղթեն, ու
 ինչպէս կ'ըսեն « խարտոցելալ գերա
 ր նը՝ ասեղի կը դարձընեն » , և թէ
 դժուարութիւ ըսուած բանը՝ որ ծոյլ
 ու անձնասէր մարդոց փաւաղանք
 կամ ապաւէնն է, անյաղթելի բան մը
 չէ : Վերջապէս դիտողութեամբ է որ
 կը սորվինք, թէ գիտութիւնը մար
 դուս կեանքը կ'երկնցունէ, անցած
 գացած դարերը անոր կը միացունէ,
 ու մեզ անոնց մէջ նշանաւոր եղող
 մարդոց հետ կենակցիլ կուտայ. և թէ
 ժամանակը միայն մարդուս մարմինը
 կ'եղծէ ու չի կրնար հողւոյն դպչիլ :

Սակայն դիտողութիւնը՝ որ թէ՛
 նիւթական և թէ՛ իմացական աշխար
 հի մէջ մեզի մեծ ու սղտիկ այսբան
 անհամար բաներ կը ճանչցունէ ու կը
 սորվեցունէ, որ ժամանակ որ բարձր

նիւթերու , արուեստից և գիտու-
 թեանց վերաբերեալ առարկաներու
 վրայ կը դործածուի , աւելի օգտակար
 կ'ըլլայ մարդուս , անով եղած գիւ-
 տերք աւելի ծանրակշիռ ու օգտակար
 կ'ըլլան : Նայց այս տեսակ դիտողու-
 թիւններ ընելու կարողանալու հա-
 մար , առաջուց մարդուս միտքը բա-
 ւական վարժուած ու յարգարեալ սի-
 տի ըլլայ . և ահա՛ այս պատճառաւ է ,
 որ այս միջոցը՝ միայն դիտուն ու հան-
 ճարեղ մարդոց ձեռքը սքանչելի դոր-
 ծիք մըն է մեծամեծ ճշմարտութիւն-
 ներ գտնալու և բնութեան գաղանի-
 քը սորվելու : Աստի կրնամ համար-
 ձակ ըսելու , որ մինչեւ որ մէկը բը-
 նական գիտութեանց գոնէ սկզբանցը
 ծանօթացած ու խորհրդածելու սոր-
 ված չըլլայ , տեսած բաներուն վրա
 յօք չի կրնար նոր նոր դիտողութիւն-
 ներ ընել , անոնց այլ և այլ տարբե-
 ըութիւնները ու նմանութիւնները
 իրարմէ որոշել , իրարու քով բերել ու
 իրարու հետ բաղդատելով անոնցմէ
 օգտակար հետեւութիւններ հանել .
 կամ շատ շատ ըրած դիտողութիւն-
 ները խիստ հասարակ բաներ կ'ըլլան :

Նմանապէս, մինչեւ որ մէկը, մարդուս գործոցը զսպանակները (եայ) ու գրգիռները սեպուած զգացումներուն, յօժարութիւններուն, կիրքերուն ու իմացական կարողութիւններուն վրայ բաւական դիտողութիւն չունենայ, չի կրնար բարոյականի, ի մաստասիրութեան և բնական իրաց վրայ նոր գիւտ մը ընել, կամ մարդկային գործքերը արդարութեամբ և ուղղութեամբ դատել, տեսած անցքերուն բուն պատճառները հասկընալ ու չի սխալիլ :

Աւրեմն, մարդկանց ընհանրութեւր համար դիտողութիւնը՝ միտք մշակելու և խելք սորվելու չենք կրնար գերագոյն միջոց մը սեպել. անիկայ առաւել գիտնոց կ'օգնէ քան թէ ռամկին :

ՍՆՁՈՅ Բ. Խօսակցութիւն : — Խօսակցութիւնը ուրիշ միջոց մըն է մտքերնիս մշակելու : Ասով ալ խօսքին բերմունքէն կամ հարցմունքներ ընելով ուրիշի կարծիքը կամ միտքը կը սորվինք ու զանոնք մերիններուն հետ բաղդատելով ստոյգը կը պահենք ու չի գիտցածնիս կը սորվինք :

Բայց ուր գտնալու է ամեն ատեն անանկ մարդիկ որ անոնց բան հարցը նենք, անանկ երկրի մը մէջ, ուր մարդու ընկերու թի մի միայն սրճարաններուն մէջ կը գտնանք, ուր ոչ ուսում նականաց ժողովք կայ, ոչ ուսումնասէր մարդոց առանձին ժողովակներ թէ հրապարակաւ և թէ առտնին, ոչ հասարակաց մատենադարան կայ և ոչ ալ վերժանութեան թանգարաններ Աւրոսպայ եղածներուն նման, ուր գոնէ գիրք կարդալու միջոցաւ բանիբուն մարդիկ օրը մէկ քանի ժամ հոն կը ժողովուին և այն առիթով կրնան իրարու հետ տեսութիւն ընել, անանկ երկրի մը մէջ կ'ըսեմ, ուր, խօսքէն խելք սորվելու մարդիկ գժբաղդաբար այնքան սակաւաթիւ են, որ երկնի գիտաւորներուն պէս, փափաքողը հազիւ թէ տասը տարին անգամ մը հեռուանց անոնցմէ մէկ երկու հաս կը տեսնէ, և անոնք ալ չեն կրնար այն հմուտ արհեստաւորներուն տեղը բռնել, որոնք ոչ միայն մեքենականութեան, բնաբանութեան, բնալուծութեան, երկրագործութեան, բընական պատմութեան, երկրաբանու-

Թեան օգտակար գիտութիւններուն
 ու արհեստներուն վրայ հաստատ ծա-
 նօթութիւններ ունին, այլ և իրենց
 աստիճանին մերձաւորութեամբը կրը-
 նան ռամկաց հետ միանալ, անոնց հետ
 շարաբերութիւն ու կենսակցութիւն
 ունենալ ու այս կերպով՝ անոնց ընկեր
 ու բարեկամ եղած ժամանակնին մի-
 անգամայն անոնց ուսուցիչ ալ ըլլալ :
 Ի՞նչպէս կրնանք այս երկրի մարդոց
 խօսակցութիւններէն խելք սորվիլ
 յուսալ, երբոր հասարակութեան այլ
 և այլ կարգերը իրարմէ միշտ հեռու
 կը կենան, առիթ չի կայ իրարու մօ-
 տենալու և առ հասարակ եղած սո-
 վորական խօսակցութիւններուն նիւ-
 թը փութ ու անհամ բաներ են, կամ
 անժամանակ կատակներ, շարունակ
 երկդիմաբանութիւններ (թէճ՛նիս)
 կոչա ու վշտացուցիչ ծաղրանք, բամբ-
 բասանք, զրպարտութիւն, ասոր ա-
 նոր առանձնական գործքերուն վրայ
 անվայել դիտողութիւններ, և իբր
 վայելչութիւն ու շնորհք խօսակցու-
 թեան՝ նողկալի հայհոյանք : Ասանկ
 խօսակցութիւնները աւելի մարդուն
 ունեցած խելքը կը մոռցունեն քան

Թէ նոր խելք կը սորվեցընեն :

Պրանքին իր յիշատակարանին մէջ հօրը վրայօր խօսած ժամանակը հետեւեալ տեղեկութիւնը կուտայ մեզի :

“ Անոր (հօրը) ամենէն մեծ գեղարանցութիւնը իր ողջամտութիւնն ու ուղիղ դատումն էր , թէ հասարակաց և թէ առանձին կենաց մէջ պատահած խոհեմութեան վերաբերեալ նիւթերու վրայ . . . շատ կ'ախորժէր , որ հնար եղածին չափ յաճախ , սեղանը մէկ երկու բարեկամ կամ բանիբուն դրացիներ ունենայ , որ կարող ըլլան իրեն հետ խելք սորվելու խօսակցութիւններ ընելու , և միշտ կը ջանար , որ օգտակար ու հանձարեղ նիւթ մը մըտցնէ խօսակցութեան մէջ , որուն ունկնդրութիւն ընելով իր զաւկը ներք միաբերնին կրթեն : Այս կերպով հայրս խիստ պզտիկ հասակնուս մեզի ուշադրութիւն ընելու սորվեցուց , կեանքերնուս մէջ պատահելիք խոհեմ , արդար ու օգտակար եղած բաներուն ” :

Չեմ երկնչիք ըսելու , որ մեր կողմերը խիստ քիչ մարդ կայ որ պզտի-

կուց իր հօրը բարեկամներուն խօսակցութեն Ֆռանքլինի պէս խելք սորված ըլլալը յիշէ : Սէր կողմերը, իր ճնողացը խօսակցութիւնները մտիկ ընելը ու անոնց մասնակից ըլլալն անգամ լրբութիւն համարուած է : Ինչ կերական խօսակցութեց երկու գլխաւոր նպատակը եղած, ուսմունքն ու զբօսանքը բողոքովին անձանօթ է մեր կողմերը : Սէր երկրին մէջ խելքը տարիքին մէջն է և ոչ թէ գլխոյն : Աստի ճնողք, իրենց զաւկրներուն վրայ ամենեւին վտահութիւն չունենալով, կը նային, որ մինչև չի մեծնան իրենց խօսակցութեանը մասնակից չընեն, քովերնին շատ չի հանդիպին, խօսած ժամանակնին ձայներնին չի լսուի, աչուրնին վար նայի, քալած ժամանակնին ոտուրնուն ձայնը չի լսուի, խնդալ, խօսել, հարցունել, պատասխանել կամ ինչ որ բանական արարածի մը, յատուկ, յարմար ու հարկաւոր է՝ վրանին չի տեսնուի : Արբոր մեր երկրին մէջ կան անանկ շատ հայրեր որ պարծանք կը համարին ըսելու թէ « Աս խիտ կը սիրեմ իմ որդիքս, » անոնք ալ զիս շատ կը սիրեն, առ-

« ջեւս հարսի պէս կը կենան . անանկ
 « կրթեր եմ զանոնք , որ երես ելլել
 « ի՛նչ ըսել է՝ չեն գիտեր . ես դըռ-
 « նէն ներս մտածիս պէս ամենքը ձայ-
 « ներնին վար կը քաշեն՝ մէկ դի կ'եր-
 « թան . առջիս երեւնալու ալ չեն հա-
 « մարձակիր . երբ որ ես կանչեմ , ան
 « ատեն կուգան առջեւնին նայելով ,
 « բարե բռնած , խելօք ու հանդարտ .
 « աւելորդ խօսք մը ամենեւին չեն
 « համարձակիր ըսելու . հազիւ թէ
 « հարցուցածիս պատասխան կուտան .
 « իմ գիմացս ոչ երբէք թող կուտամ
 « որ նստին » . . . ¹ երբոր կ'ըսեմ այս
 խելքը հայրեր քիչ չեն երկրի մը մէջ ,
 այն երկրին խօսակցութիւններն ալ
 խելք չեն կրնար սորվեցընել : Աս խել-
 քը մարդոց խօսակցութենէն բան սոր-
 վիլ ուղելը , աղտոտ ջրի մէջ լուացք
 (ջամաչքը) ընելու կը նմանի : Աւրեմն ,
 մեր երկիրներուն պէս տեղուանք խօ-
 սակցութիւնն ալ չի կրնար մտաւորաւ
 կան մշակութեան միջոց մը համար-
 ուիլ , մանաւանդ հասարակ մարդոց
 համար :

ՍՒԷՈՅ Գ. Ունկնդրո-լի-ն : — Այն երկրին մէջ որ հմուտ դասատուներ տէրութեան կամ ազգային ծախքով հրապարակաւ դասատուութիւններ կ'ընեն գիտութեանց և արուեստից վրայ, քաջ քարոզիչներ ու պերճաբան աստեճանաստեճաններ բեմքասացութիւններ կ'ընեն, այն երկրին մէջ ունկնդրութիւնը միտք մշակելու զօրաւոր միջոց մը կրնայ ըլլալ : Քաղաքակրթեալ երկիրներու մէջ հմուտ ու վարժ ուսուցիչներ հրապարակաւ ձրի դասատուութիւններ կ'ընեն, իմաստասիրական, աստուածաբանական, չափաբերական ու բնական գիտութեանց ամեն ճիւղերուն վրայ, ու այն դասերը լուսաբանելու համար ալ պէտք եղած ազգացոյցներն ալ փորձերով կը ցրցունեն բազմաձախ գործիքներով, ասոնց ծախքը ինչպէս որ ըսի տէրութիւնը կամ ազգը կ'ընէ : Վայց կան ուրիշ հաստատութիւններ ալ, որ արհեստաւոր մարդոց ջանքովը միայն կը գոյանան : Արեք չորս կամ աւելի հարիւր հոգի մէկ կարգ կամ իրարու մօտ կարգի արհեստաւորներէ մէջերնին ընկերութի կ'ընեն, իրենց վրայ տա-

րեկան տուրք մը կը ձգեն ու ժողոված
 դրամովնին իրենց մասնաւոր ժողովա-
 րան մը ըլլալու համար կամ տեղ մը
 կը շինեն կամ կը վարձեն . անոր մէջ
 հմուտ վարպետներ կը դնեն ու հար-
 կաւոր եղած գործիքներն ալ գնելով
 կ'սկըսին իրենց արհեստին վրայօք դա-
 սառու թիւներ ընել : Այս կարգ հաս-
 տատութիւններ Անգղիայի ու Ամերի-
 կայի մէջ շատ կը գտնուին . և անոր
 համար ալ այն երկիրներուն մէջ գործ-
 նական մարդիկ խիստ շատ կան ու ար-
 հեստներն ալ տեսած աստիճաննիս կա-
 տարելագործութեան հասած են : Ա-
 սոնք յիրաւի մեծ օգուտ կ'ընեն գի-
 տութեանց և արհեստից ծաղկելուն ,
 վասն զի , այս հրապարակաւ դաս տըր-
 ուած գիտութիւնները հասարակօ-
 րէն առանձին մարդու ծախքով սոր-
 վելիք բաներ չեն , շատ վարպետնե-
 րու և շատ գործիքներու կարօտ են .
 ուստի այս կարգ հրապարակաւ դա-
 սառութե՛ն աղքատ հարուստ , ամեն
 մարդ բոլորովին ձրի կամ ոչինչ ծախ-
 քով մը կրնան մասնակից ըլլալ և ա-
 նոնց մէջ շատ անգամ անանկ երեւե-
 լի վարպետներ ձեռք կը ձգուին , որ

առանձին ծախքով ձեռք բերելը անհնար է : Այս տեսակ հաստատութիւններն ալ կրնանք մեծցած մարդոց դպրոց համարել . վասն զի , անոնց մէջ գացողներուն շատերը բանի գործի տէր մարդիկ են , որ օրը մէկ երկու ժամ կամ շաբաթը մէկ երկու արշէտալ օր կ'երթան պէտք եղած հրմաութիւնը կը սորվին : Այց դժբաղդաբար այս տեսակ հաստատութիւնները մեր երկրին մէջ չի գտնուելուն , ունկնդրութիւնն ալ չի կրնար մեզի համար մասաորական մշակութե՛ միջոց մը համարուիլ :

ՄԻՋՅՅ Գ . Մշակութեան : — Ընթերցումը չորրորդ միջոց առաջարկելով մասաորական մշակութե՛ , անոր ընդհանուր օգուաներուն վրայ բնաւ խօսք չի պիտի ընեմ՝ այս գլխոյն մէջ . վասն զի , այս միջոցը ամենէն յարմարը ըլլալուն հասարակութե՛ , յաջորդ գլխոյն մէջ կ'ուզեմ՝ առանձին ու մանրամասն կերպով խօսել անոր օգուաներուն վրայ : Հոս միայն կ'ուզեմ այսքան մը ըսել , որ ընթերցումը կամ գիրք կարդալը՝ ոչ միայն ամեն վիճակի , ամեն տեղի , ամեն ատենի և ա

մեն կարգ մարդու կը յարմարի, այլ
 և միւս միջոցներէն օգտելու համար
 ալ այս միջոցին օգնականութեանը կա-
 րօս է: Անանկ միջոց մը, որ թագա-
 ւորական պալատին մէջ ալ կրնայ գոր-
 ծածուիլ, գիւղացիին հիւզին (գու-
 լիպէ) մէջ ալ, քաղած ժամանակդ ալ
 կրնաս գործածել, նստած տեղդ ալ,
 անոր օգուտը վայելելու համար ոչ
 ուրիշի ընկերութեանը կարօս ես, ոչ
 այս կամ այն ինչ տեղը երթալու, կամ
 յարմար առիթներու և պատահու-
 թիւններու սպասելու: Այլ խօսքով,
 գիրք կարդալը միտք մշակելու ամե-
 նէն գիւրին, ամենէն աժան, ամենէն
 յարմար և ամենէն ընդհանուր մի-
 ջոցն է: Ասոց ասիկայ ոչ թէ միւս մի-
 ջոցները անօգուտ կամ աւելորդ հա-
 մարելուս կամ թէ գիրք կարդալը բոտ
 ինքեան մտաւորական մշակութեան
 հասնելու քաւիան համարելուս հա-
 մար է որ նախապատիւ կը համարիմ,
 այլ վասն զի, ընթերցման միջոցը՝ իմ
 նպատակիս, որ է հասարակութեան մեծա-
 գոյն մասին մտաորական մշակութիւնը՝ աւելի
 յարմար է, գոնէ այս երկրին մէջ,
 ուր միւս միջոցներէն օգտելու առիթ

բնաւ չունինք : Բնդ հակառակն , թէ որ մտքերնին մշակեալ տեսնելու ցանկացած աղբակիցներնուս տեղերնուն , տարիքնուն , զբաղմունքնուն , վիճակնուն ու սովորութիւններնուն այլ և այլ նկատումները չըլլար , խելքիս հաստատ համոզմանը համեմատ պէտք էր ըսէի , որ կատարեալ մտաւորական մշակութիւնը , կատարեալ գիտութիւնը վերոյիշեալ չորս միջոցներուն զուգրնթացութեամբը կ'ըլլայ . և թէ որ անոնց քով իբր հինգերորդ միջոց մասնորոշման ալ աւելցունելու բլանք , այն ժամանակը ուսման ամենէն յարմար ու յաջողելու ամենէն հնարաւոր ճամբուն մէջ մտած , և յաջողութիւննիս ալ բողբոլին ապահով ըրած կ'ըլլայինք : Բայց թէ որ մինչեւ հիմա այս հինգերորդ միջոցին ալ խօսքը չըրի , չէ թէ անոր հարկաւորութիւնը չի ճանչնալուս , անոր օգնութենէն տարակուսելուս կամ մոռնալուս սատաճառաւն է , այլ վստն զի , այս հզօր օգնականին վրայօք ձեռքորդ գլխոյն մէջ մտնաւոր կերպով սխախտ խօսիմ ու հաստատեմ , որ առանց ասոր բան մը չէինք կրնար միտքերնիս պահել :

մեղի սեփհականել ու բեղմնաւ որել .
 և թէ առանց մտածուէ բոլոր սորված-
 նիս՝ առանց քննու թեան , առանց ձե-
 լի և առանց շարքի խառն ՚ի խուռն
 մաքերնուս մէջ կը դիզուին , և որով
 հետեւ այն վիճակին մէջ մեղի օգուտ
 մը չեն կրնար ընել , ուստի մեր մշտ-
 քին բեռ մը կ'ըլլան : Հոն մանրա-
 մասնաբար պիտի հասկըցունեմ , որ
 ինչպէս « Արժու թիւնը մարմնոյն ու-
 ՞ ղը կ'աւելցընէ , նոյնպէս ալ մտա-
 ՞ ծու թիւնը մտաց կարողութիւննե-
 ՞ ղը կ'աւելցունէ » : Աւտի առ այ-
 ժրմ տեսնենք որո՞նք են ընթերցման
 ընդհանուր օգուաները , և ի՞նչ մաս-
 նաւոր առաւելութիւններ ունի միւս
 միջոցներուն վրայ :

Բնութեցման երէտ ընդհանուր օգոստիսի
 Իբր իւրողութիւն, Իբր շարտ և Իբր
 շարժութիւն :

Վիւրբերը ամեն կերպ տեղեկու
 թիւններով լեցուն պատրաստ բշտեմարաններ են , որոնց մէջ ամեն մարդ կրնայ իր միտքը իր ուղած նիւթերուն վրայ զբաղեցընել ու իր իմանալու անյապ փափաքը յաղեցընել բանաւոր սնունդով : Այլ որ այս աշխարհի մէջ կարող է , ընկերութեան մէջ կիրթ ու զարդարուն է և առանձնութեան մէջ ալ կրնայ ինքզինքին ըզբօսանք ու զուարճութիւն ձարել , այն մարդը կրնանք ըստ աշխարհի նախանձելի մէկը համարել : Վիւրբերը կրնան մեզի այս երեք բարիքը մէկանց վաստրկցունել : Վրականութիւնը՝ այսինքն ազգի մը մէջ տպուած գրոց ամեն տեսակը մէկտեղ առնելով , քաղաքակրթեալ ու վայրենի մարդը իբարմէ զատող սահմանը կամ անջրպետն (զատող պատ) է : Այլ որ ըն-

Թերցասէր է, կրնայ կարգացած գիրքերէն իրեն կարողութիւն ալ գրտնայ, զարդ ալ ու զուարճութիւն ալ, բաւական է որ կամք ընէ, ամեն բան իր ստոր կուգան : Թէ որ ընթերցումը միայն մեզի կարողութիւն ստացրնէր, բաւական էր միայն իր այն ամենամեծ օգուտին համար մեր ամեն ուշագրութեանը արժանի ըլլալու, բայց երբոր կը տեսնենք որ կարողութեան հետ մեզի զարդ և զուարճութիւն ալ կուտայ, այն ժամանակը պէտք է ճանչնանք, որ ընթերցասէր ըլլալը՝ գիրք կարդալը մեզի պարտականութիւն մը ու հարկ մըն է : Ինչու որ, մեր ընկերական վիճակը մենէ կը պահանջէ որ գիտուն կամ կարող ըլլանք, հաճելի կամ զարդարուն ըլլանք, ու վայելք կամ զուարճութիւն ալ տնտեսանք որ ընկերութիւննիս ուրիշի վրայ բեռ չըլլայ : Տեսնենք ի՞նչ պէս կ'ստանանք այս երէք գլխաւոր բարիքը :

Ա. Ընթերցման օգուտը իբր կարողութիւն :

Ղուաջին և երկրորդ գլուխներուն մէջ տեսանք որ սգէտ մարդը տկար,

խեռ , աղքատ ու ողորմելի էր . ու
 ընդհակառակն գիտուն մարդը՝ հզօր ,
 բարի , հարուստ ու երջանիկ : Արդ ,
 գիտութեան շտեմարանները ու աղ-
 բիւրները գիրքերն են և զանանք վա-
 յելելու միջոցն ալ կարդալը : Քանի
 որ տպագրութեան հրաշալի արուես-
 տը ծաղկեցաւ ու իբր նոր արեւ մը
 ծագէ ՚ի ծագ աշխարհի մէջ տարա-
 ծեցաւ , ալ հիմա գիտութիւնն ստա-
 նալու , խելք սորվելու համար հարկ
 չէ որ մէկը Ագիպոս , Աթէնք , Հնդ-
 կաստան կամ Արեւոէ երկար ճանա-
 պարհորդութիւններ ընէ , ինչպէս որ
 ըսի , բաւական է որ ինքը կարդալու
 սէր ունենայ , պարսպ ժամանակը
 գիրքեր կարդալով անցընէ , ամեն
 կերպ գիտութիւն և ամեն կերպ ի-
 մաստութիւն իր ոտքը կուգան : Ա-
 սոր անհամար փորձերը լման ժողո-
 վուրդներու վրայ ալ կրնանք ընել ,
 անհաս մարդոց ալ : Աշխարհք գիտե-
 թէ Աւրօպացիք առհասարակ ինչ աւ-
 տիճան ընթերցասէր են , տարին բա-
 նի հազար կտոր գիրք կը տպուի մէ-
 ջերնին . գրածախութեան առուտու-
 րը ո՞րչափ ընդարձակած է մէջերնին ,

և թէ ընթերցասիրութիւնը կամաց
 կամաց ժողովրդեան բարձր կարգե-
 ընէն վար իջնալով ինչպէս յորդահոս
 գետի մը նման եկեր մինչեւ ստորին
 կարգերն ալ կոխեր է, անանկ որ, այն
 երկրի բեռնակիրները, սայլորդները
 (առապածը) նաւաւարներն անգամ
 իրենց գիրքերն ու լրագիրները ու
 նին ու մինչեւ անգամ իրենց համար
 մասնաւոր աժան տպագրութիւններ
 կ'ըլլայ ժողովրդեան փոփոխ-իւն ան-
 ուամբ : Աւրոսպա գացողներուն կամ
 Աւրոսպացւոց հետ հաղորդակցութի
 ունեցողներուն օրը չիտէ թէ անոնք
 ամեն օր՝ իրենց դահլիճներուն մէջ
 ինչ ժամեր չեն անցուներ, գրոց մէջ
 անցագ քաղց մը ու անխոնջ հետա-
 քրքրութիւն մը յագեցրնելու : Ո՞վ
 չի գիտէ, թէ այն բազմաթիւ վեր-
 ծանութիւն թանգարաններուն ու հա-
 սարակաց մատենադարաններուն (քիւ
 թապխանէ) մէջ ժողովուրդը առար-
 ւընէ մինչեւ իրիկուն ինչպէս կը հա-
 ւաքուի ու մեղուներու նման իմաս-
 տութեան ու գիտութեան ծաղիկնե-
 րուն քաղցր հիւթը կը ծծէ : Ո՞վ չի-
 տէ, թէ Աւրոսպայի մէջ, օրը գոնէ

մէկ երկու ժամ օրագիր կարդալը՝ օրական սննդեան պէս բուռն պէտք մը եղած է Աւրուսացւոց մէջ, և թէ օր մը՝ իրենց երկրին ու ընդհանուր աչխարհի վիճակին վրայ նոր տեղեկութիւն մը չառնեն, անօթի, ծարաւ կամ անշունչ մնացածի պէս անհանգիստ կ'ըլլան: Արոնք որ Աւրուսաց չեն գացած ու չեն տեսեր Աւրուսաց ընթերցաւորութիւնը, հասարակաց մատենագարաններուն և ընթերցատանց յաճախութիւնը, գիրքերուն անթուելի շատութիւնը, ու հետեւաբար ալ չեն հոգ ընէր իրենց ազգային մատենագրութիւնը տեսակ տեսակ օգտակար գիրքերով ծաղկեցրնելու, մանաւանդ ընթերցասիրութիւնը իրենց փափաքելի ընելու զօրութիւն օրինակներ չեն ունեցած իրենց աչքին սուղին, կարծեմ անօգուտ ջրլար, հոս՝ համառօտ կերպով մը Աւրուսացի գլխաւոր քաղաքներուն մէջ գտնուած հասարակաց մատենագարաններուն վիճակագրութիւնը գնելու, որուն նայելով՝ կարելի է իրենց յորդոր մը կ'ըլլայ, իրենց մէջ ալ ընթերցասիրութեան փափաքը արծարծելու:

Արդ, ասիէ տասը տարի առաջ (1841) միայն գ.է.բմանիայի ազատ քաղաքներուն			
և դքսութեաննց մէջ կար 50 մասեկ նագարան, որոնց 19 հասը կը պարունակէր հասար			955000
Աւտարիայ	"	"	1610000
Պուսկերիայի	"	"	465000
Պէլճիքիայի	"	"	465750
Տանիմուրդիայի	"	"	484000
Սոլանիայի	"	"	274600
Մնգ. և խալան,	"	"	1274700
Հանուրիայի	"	"	555200
Իդալիայի	"	"	2952050
Բրուսիայի	"	"	854870
Սարդին նհնդաց	"	"	58000
Ռուս. և Բոլան,	"	"	858200
Պորթուգալի	"	"	80000
Սաքսոնի Թագաւորուէ			
և դքսութեց մէջ կար 20			
Շուէտի և Նորվեճ,	"	"	625206
Հելլուեւս. (Սուխո)	"	"	245500
Վիւրթեմպերգի	"	"	116900
	"	"	258800
		215	11807576

Այս համառօտ վիճակագրութե-
նէն կրնանք հասկընալ որ Վաղղիան
դուրս մնալով Աւրուսայի միւս կողմե-
քը միայն մեզի ծանօթ եղած մատե-
նագարաններուն թիւը ասկէ տասը
տարի առաջ 487 հատի կը հասնէր,
որոնց միայն 215 հատը կը պարունա-
կէին. 11,867,570 կտոր ապեալ կամ
ձեռագիր գիրքեր: Այն տասը տարի-
էն 'ի վեր ընդհանուր գրականութե-
ւ ընթերցասիրութեան հետզհետէ շա-
րունակ զարգանալուն նայելով՝ սով
գիտէ այս տարի այն մատենագարան-
ներուն մէջի պարունակեալ հասար-
ներուն թիւը սրչափի հասած պիտի
ըլլան: Վայց այս առաջիկայ թիւերուն
բաւականանալով՝ բոլորովին ապահով
ըլլալու համար, թէ որ մնացած 272
մատենագարաններուն մէջի անձա-
նօթ գիրքերուն համար արդէն ծա-
նօթ եղածներուն վրայ գոնէ 8,132,430
հատոր աւելցընելու ըլլանք, այն 487
մատենագարաններուն պարունակած
բոլոր գրոց թիւը ընդամենը 20 միլ-

1 Ասոր վրայօք տես Տնտեսական տեղեկութեց
մէջ էրես 291 - 296: Տպեալ 'ի ապարանի Յ. Միւ-
հէնտիսեան:

Եօն կը հասնի : Թէ որ ասոր վրայ մէկը՝ Վաղղիոյ ընդարձակ տէրու թեան և ամենեն աւելի ընթերցասէր ժողովրդեան մատենադարաններն ալ աւելցրնելու ըլլայ (որուն միայն մաքրաբաղաքին մէջ գտնուած 32 գրատունները 1844ին 1,723,500 հատոր գիրք կը պարունակէին), թէ որ մէկը յիշեալ երկիրներուն մէջ գտնուած անթիւ վերձանութեան թանգարաններուն ու մասնաւոր մարդոց գրատուններուն գիրքերն ալ աւելցրնելու ըլլայ, անհնար է որ Ալբուպայի ազգաց ձեռքը գտնուած գրոց թիւը գունէ 40,000,000 էն պակասի հանէ : Այս արդէն սարսափելի գումարը գիշերցորեկ Ալբուպայի ժողովրդոց ձեռքն է, որ անդադար կը կարդան ու ամեն կերպ մտաւոր ծարաւնին կը յագեցընեն : Վերոյիշեալ բոլոր այն 487 մատենադարաններուն մէջ միայն Սալամանքայի համալսարանին մատենադարանն է որ 1215ին հաստատուեր է, Ռաթիզպոնինը 1430ին, Թօնինօնը 1436ին, Վեննայի կայսերականը 1440ին, Ֆիորէնցայինը 1444ին և Չեզենայինը 1454ին : Անոցաճներուն գը-

րեթէ բոլորն ալ յԵ. դարուն սկիզբէն ետքը սկսեալ են հիմնուելու : Ա՛րդ, տի որ ասկէ հինգ վեց դար առաջ Աշխարհացոց տգէտ, բարբարոս, տկար ու ողորմելի վիճակին ծանօթ է, անշուշտ չի կրնար մէկ վայրկեան տարակուսիլ այն բազմահատոր մատենագարաններուն երջանիկ ազգեցութենէն անոնց մէջ յաճախողներուն վրայ : Անոնց հին վիճակը հիմակուան ունեցածնուն հետ բազդատուրով, կրնայ յայանի տեսնուիլ, թէ չորս հինգ դար ժամանակին մէջ որչափ առաջ գացին գիտութեանց և արուեստից մէջ. իրենց, նիւթական ու խմացական ուժը որչափ աճեցուցին, ախորժակին որչափ բարակցաւ, բարբերին որչափ ուղղեցան, թուով որչափ շատցան, ու ամեն տեսակ վայելքն ու գիւրակեցութիւնը մէջերնին տահասարակ որչափ տարածեցան : Անհնար է որ ուղիղ մտածող մէկը այս անյուսալի, անհաւատալի ու գողցես հրաշալի փոփոխութեանը պատճառը ուրիշ բանի վերագրէ, բան թէ գիտութեան ու խմատութեան, որ բուն իսկ կարողութիւն է, որ գիտէ

սկէ տք եղած կէտին կանգնիլ, նախաւ
 պաշարմանց, տգիտութեան, տկարու-
 թեան ու բարբարոսութեան դէմ մա-
 ղաւիլ ու յողթել. որ գիտէ միշտ
 նպատակը միջոցէն որոշել, արդելք-
 ները խորտակել, հնարքներ ընել, ներ-
 կային դարման տանել, անցեալէն օ-
 ըրինակ առնել և ապագային վրայ հո-
 գալ, նախատեսել և ըստ այնմ սլաա-
 բաստուիլ: Այց ուրկէց կրնայ մէկը
 ստանալ այս ցանկալի գիտութիւնը և
 խմատութիւնը, եթէ ոչ գիրքերէն՝
 որ մարդկային ազգին նիւթական, ի-
 մացական, բարոյական և ընկերական
 փարձառութեանը՝ հմտութեանը ու
 գիւտերուն վաւերական արձանագ-
 բութիւններն են, որ մէյմէկ աննա-
 խանձ հայելիներ են, որոնց մէջ մար-
 դուս մտայր և սրտին զարգացումը
 յայտնի կը տեսնենք: Անոնց մէջ կը
 սորվինք թէ որչափ յարգի ու օգտա-
 կար են մարդուս՝ ամեն բանի իր ու-
 զիղ սկզբունքը, որչափ վնասակար ու
 խորշելի են սխալ ճամբաներն ու խո-
 տորնակ վարմունքը:

Ահրը ըսի, որ ընթերցասիրութե-
 օգուտը անհատ մարդոց վրայ ալ կրը-

նանք փորձել : Առ մէկ լոկ մարդ մը
 իր խակ ու անկիրթ վիճակին մէջ , այ-
 սինքն ինչպէս որ բնութիւնը սկըսեր
 է . ու բազմատէ զանիկայ ուսմամբ
 ու գիտութեամբ զարգացեալ մար-
 դու մը հետ , այսինքն ինչպէս որ դաս-
 տիարակութիւնը զանիկայ կատարե-
 լագործեր է . տէ՛ս ինչ աստիճան տը-
 կար ու ողորմելի վիճակի մը մէջ կը
 գանաս զանիկայ : Ար նայիս , որ ո՛չ
 ինքզինքը կը ճանչնայ , և ո՛չ իր աշխար-
 հը . ո՛չ խելքը իրեն կ'օգնէ և ո՛չ ըզ-
 գայարանքներէն իրեն ծառայութիւն
 մը կրնայ հանել . ոտքէն մինչեւ գլու-
 խը նախապաշարու մներու մէջ թաղ-
 ուած , ողորմելի կենացը ամէն մէկ
 վայրկեանը մէյմէկ ծիծաղելի վախե-
 րով կը թունաւորէ . իր դիւրահաւա-
 նութիւնը այն աստիճան իր մտքին վը-
 րայ բռնացեր է , որ երկու անիմա-
 նալի խօսք , պզտի գիծ մը , թղթի մը
 վրայ քանի մը այլանդակ ձեւեր , կրու-
 նան անոր հանգիստը խառովել , միտքը
 փոխել ու մինչեւ մեծամեծ ոճիրներ
 անոր գործել տալ : Ար նայիս որ այն ու
 ղորմելի անձը՝ չարագործներու գոր-
 ծիք մը եղեր , անոնց շարութիւննե-

բուն կը ծառայէ . բերնէն ելած ամեն
մէկ խօսքը մէյմէկ կոշտ կամ դժոխա-
լուր իմաստներ են որ լսողներուն նող-
կալ ու սարսափ կը բերեն : Թէպէտ
այս մարդը ամեն ժամանակ թշուառ
կ'ապրի , բայց թէ որ երիտասարդու-
թիւնը անխտանգ անցնելով ծերութե-
հասնի , իր վիճակը այն ժամանակը ետ
առաւել ողորմելի կ'ըլլայ . վասն զի ,
այն ժամանակը աւելի ազդու կերպով
մը կ'զգայ տգիտութեան ցաւալի ու
ամօթալի պակասութիւնը . երբոր կը
տեսնէ , որ իր ապրուստը ճարելու
համար իր մարմնական ուժը պակսեր ,
ու անոր տեղը լեցունելու համար իր
երիտասարդութեանը մէջ նախատե-
սութիւն ընելով ո՛չ կրցեր է քիչ մը
հարստութիւն ձարել , ո՛չ կրցեր է
զգաստ մարդու մը անուն ստանալ և
ոչ ալ կրցեր է իր նմաններուն երախ-
տագիտուէր արժանի ըլլալու գործք
մը ընել , որով կարող ըլլայ իր ծերու-
թեան լքեալ վիճակին մէջ անոնց դ-
ղորմութիւնը կամ խնամոցը իրաւունք
մը ստանալու : Այն , անուսումն , տը-
գէտ մարդուն կեանքը իր ծերութե-
ու տկարութեան ժամանակը զուրկ

է, տխուր է, աննշան է, ողորմելի է .
 իր աշխարհք եկած ըլլալը՝ միմիայն իր
 չարագործութիւններուն կամ գսնէ
 իր անմտութիւններուն համբաւովը
 կ'իմացուի : Ասոր հակառակ, գիտուն
 մարդուն կեանքը ուրախ, օգտակար
 ու հզօր կեանք մըն է, առատ գետի
 մը պէս իր օրհնութիւնը մինչև էն հե-
 ռաւոր երկիրներու կը տարածէ, իր
 երեսը չի տեսնողները անոր բարիքը կը
 վայելեն ու անունը կը փառաւորեն .
 շատ մարդոց մէջ կրնայ իր զգաստու-
 թեանը, հանձարին ու գործքերուն
 առաւելութիւնը ինքզինքը որոշել տալ,
 ինչպէս որ արեգակը՝ լուսինը՝ իրենց
 լոյսին առաւելութիւնը զգալի եղած են
 բոլոր աստեղաց մէջ :

Բայց համարելով, որ տգէտ մար-
 դուն վիճակը առ հասարակ այսբան
 տկար չըլլայ, տակաւին չի կայ աշ-
 խարհի մէջ անանկ վիճակ մը՝ որ գի-
 տուք օր օրի աւելի զօրաւոր չըլլայ .
 կամ որ նոյնն է, չի կայ անանկ վիճակ
 մը որ գիտութեան չի կարօտի . « Գի-
 տութիւնը երիտասարդ մարդու մը
 անցագիրն (թէսկերէ) է յառաջա-
 դիմութեան ու աղէկ ընկերութեան

Գ մէջ մանալու . ծեր մէկու մը համար
 Գ անանկ հեշտութիւն մըն է , որ իր
 Գ բնական ազգութիւնը կը սրահէ ,
 Գ երբ որ ուրիշ բոլոր հեշտութիւններ
 Գ ըր նոյն իսկ իրենց բնութեանը հար
 Գ կէն՝ հինցած , անախորժ ու անօգուտ
 Գ կ'ըլլան Գ ¹ :

Հիները որ վերացեալ գաղափար
 ներուն ամեն մէկին մէյ մէկ ձև տալով
 ռամկաց գիւրիմանալի ընելու արհես
 տին մէջ շատ վարպետ էին , տգիտու
 թիւնը կը ձեւացունէին մերկ տղու
 մը կերպարանքով իշու մը վրայ հե
 ծած , աչքը կապած , ու ձեռքն ալ ե
 ղէգ մը բռնած : Մերկութիւնը ու
 կերպարանքին տղայութիւնը կը նշա
 նակէր , թէ տգիտութիւնը տղայու
 թեան պէս դատարկ է ու այրական
 զգացմունքէ ու կարողութենէ բոլոր
 րովին զուրկ : Աչքին վրայի կապը՝ մը
 տաւորական կուրութիւն ու տգի
 տութեան պակասութիւն կը նշանա
 կէր : Աչք անհանձար միտք մը ու կու
 պիտ վարք . ու ձեռքի եղէգն ալ դա
 տողութենէ զուրկ և ինքզինքը կա

1 Փիննօք :

ուսմարեւ չի գիտցող տպէտ մէկը կը նշանակէր :

Բնդ հակառակն, գիտութիւնը կը ձեւացնէին սակեգոյն հանդերձ հաւգած կնոջ մը կերպարանքով, ձեռքը վառած ջահ մը, ու գիրքերու դէզի մը վրայ նստած, ու մէկ հաստ մ'ալ ծնկանը վրայ բացուած, որուն մէջ տեղ մը կը ցրցունէր :

Սակեգոյն հանդերձը գիտութեան ներքին սրատուականութիւնը ու յարգը կը ցրցունէր, ու վառած ջահը՝ մտքերուն սուած լոյսը կը նշանակէր : Գիրքերուն դէզը և իր ծնգան վրայ բացուած գիրքը կը նշանակէին, թէ գիտութեան գանձը գլխաւորապէս ուսմամբ կ'ստացուի :

Աւրեմն սիրելի բնթերցող, որովհետեւ մեր բնական տպէտ ու տկար վիճակը չի կրնար առանց գիտութեւ ըլլալ, որովհետեւ մարդիկ ինչ վիճակի մէջ կ'ըլլան թող ըլլան, պարտաւորեալ են իրենցմէ առաջ նոյն վիճակին մէջ եղողներուն գործքերն ու խօսածները սորվելու, ուստի կը պարտաւորիմ գարձեալ գիրքերը առջիդ դնելու իբր միակ շտեմարան մինչեւ

քու օրըդ ապրողներուն իմաստու-
թեանը ու գիտութեանը : Անհար է
որ մէկը արուեստ մը ու գիտութիւն
մը սորվիլ, կամ գիտութեան մը մէջ
ճարտար ըլլալ ուզէ, ու իրմէ առաջ
այն արուեստն ու գիտութիւնը բա-
նեցրնողներուն օրինակները չի փնտը-
ուէ չի սորվի : « Ամեն դատողութեան
» ու ասորժակի սկզբունքը բազդա-
» տութիւնն է : Մէկը որչափ ողջա-
» միտ ըլլայ, հարկաւ ամենէն տկար
» օրինակներուն կը հաւնի թէ որ լա-
» լագոյնը տեսած չըլլայ »¹ : Այլ ա-
հա՛ ասոր համար է, որ ազգ մը՝ տղի-
տութեան խուարէն հանելու և հը-
զօր ու երջանիկ ընելու համար շատ
աշխատութիւն ու նեղութիւն կը բաշ-
ուի . վասն զի, ռամիկ մարդիկ, այս-
ինքն կարգալով կամ ճանապարհոր-
դութեամբ իրենցմէ ուրիշ երկիրնե-
րու բնակչաց ըրածներն ու ըսածնե-
րը տեսած կամ լսած չեղողները, չեն
հաւատար անոնց վրայօք պատմուած-
ներուն . անոնց զօրութեանն ու եր-
ջանկութեանը պատճառները բանի

տեղ չեն դներ, չեն ջանար անոնց նը-
մանելու, իրենց խելքին կը հաւնին,
իրենց սովորութիւններէն բանաւո-
րը չըլար, իրենցմէ աւելի հզօրը չի
կայ, իրենցմէ աւելի երջանիկը չի
կայ, իրենցմէ հարուստը չի կայ, ի-
րենցմէ մաքրասէրը իրենցմէ բարին
չի կայ. խօսքս ի՞նչ երկնցընեմ. մինչև
իրենց պարտէզներուն սոխն ու սրխ-
տորն անգամ ուրիշ երկիրներու բու-
սուցածներէն համեղ է. հաւնոցնե-
րուն մէջ աքաղաղներն անգամ աւելի
քաղցր կ'երգեն. ուրիշ ամեն ունե-
ցածնին ալ ասանկ է: Ասանկ կար-
ծիք ունեցողներուն վրայ ծիծաղելը
մեծ անիրաւութիւն ու սուարգու-
թիւն է. այլ ջանալու է, որ անոնց սը-
խալներուն պատճառները պակսին,
օր աւուր վրայ ստոյգ տեղեկութիւն-
ներ առնելու միջոցները մէջերնին
չատցունելով:

Ա երջապէս, թէ որ կ'ուզես ուս-
ման կամ գիտութեան իր ստացողին
որչափ կարողութիւն և ուժ տալը
ուրիշ կերպով մըն ալ հասկընալ, փըն-
տըռէ նայէ թէ ի՞նչ է պատճառը այն
անհնարին տկարութեան ու խեղճու-

Թեան այն դժբաղդ ժողովուրդներուն որոնց մէնք վայրենի կ'ըսենք, որոնց մէջ ո՛չ արուեստ կայ, ո՛չ գիտութիւն և ո՛չ մարդկութեան վրայ անգամ գաղափար մը ունին. թէպէտ 'ի բնէ քաղաքակրթեալ մարդոցմէ շատ աւելի նիւթական ու ժ ունին, բայց մտքերնուն տկարութիւնը այն աստիճան է որ երկու խօսքով կը խաբուին ու ազգովին կրթեալ մարդոց գերի կ'ըլլան: Արքոր 1504 ին Քօլումպոս իր մարդիկներովը Նամայիբայի եղերքը իջաւ, այն կղզւոյն բոլոր բնակիչ վայրենիները ասոնց գէմ ոտք ելան, ու ինչ պաշար որ ձեռուրնին ունէին որ կրնար Քօլումպոսի և անոր ընկերներուն պէտք ըլլալ, տարին իսկոյն անտառներուն խորը պահեցին որ ձեռուրնին չանցնի: Ասով Քօլումպոսի վիճակը գէշցաւ. չորս օրուան մէջ սովը սկըսաւ զինքը հալածել թէ ցամաքը և թէ իր նաւերուն մէջ, և կարելի էր, որ ուրիշ չորս օր ալ չանցած ամենն ալ սովաւ մահ պիտի կորսուէին: Արդէն իր հետի ընկերները սկըսեր էին իրենց ճիչերովը երկինքը թնտացընել: Անորն ալ ծովուն եղերքը ժողովուած աչքեր-

նին համատարած ծովուն վրայ նեւեր
 ու մտօք իրենց քալած տարածութիւ-
 նը կը կլէին : Միայն Քօլօմպոս մէջեր-
 նին անհոգ կեցեր էր : Միշտ ինքզին-
 քին տէրը ու ձախորդութիւններէ վեր
 ըլլալով, սխտէր, որ վտանգը խելքով
 կը յաղթուի ու մտքին մէջ անոր յաղ-
 թելու հնարք մը կը փնտրուէր : Հատ
 չանցաւ գիտութիւնը իր հզօր զօրու-
 թեամբը իրեն օգնութեան հասաւ,
 մէկ վայրկեանի մէջ իր բոլոր պակա-
 սութիւնները առատութեան դար-
 ձան, թշուառութիւնները երջան-
 կութեան ու իր տառապանքը կարո-
 ղութեան : Աստղաբաշխական հատա-
 բակ դիպուած մը՝ լուսնի պարզ մէկ
 խաւարումը միջոց եղաւ բոլոր այս
 անցուսալի փոփոխութեանց : Քօլօմ-
 պոս ստոյգ գիտնալով՝ որ այն կղզին
 բնակիչները աստղաբաշխութի գիտ-
 ցած չեն կրնար ըլլալ, և ինք ալ լուս-
 նի մօտաւոր խաւարում մը ըլլալիքը
 աղէկ տեղեկացած ըլլալով, մարդ խոր-
 կեց ու կղզւոյն բնակչացը գլխաւոր-
 ներուն զուրջընէլ առաւ թէ իրենց
 բռնած ձամբան Ապանիացւոց Ատ-
 ուածը կը բարկացընէ, և թէ շատ

ջանցնիր իր բարկուիը պիտի իմացընէ
 գիշերուան սրայծառ աստղին վրայ
 սեւ քող (փէրակ) մը անցունելով ,
 ու քիչ մ'ալ ետքը , անգութ Նամայիւ
 քան իր բոլոր բնակիչներովը ծովուն
 փրփրալից ալիքներուն տակը պիտի
 թաղէ : Հաղիւ թէ այս լուրը իրենց
 տրուեր էր , որ լուսինը սկսաւ ասաիւ
 ճան աստիճան աչքի առջեւէ ծածկը
 վիլ : Այս սոսկալի ցուցանքը ամենուն
 սիրտը մահուան վախով լեցուց . ամե
 նէն աւելի դժուարահաւատ երեւ
 ցողները ամենէն աւելի սասանեցան ,
 ու ողբալով եկան Քօլօմպոսի ոտքը
 ինկան թողու թիւն խնդրելու համար :
 « Թագաւորէ կը պօռային , մեր վրան ,
 » տիրացիր մեր բոլոր ունեցածներուն ,
 » բայց դադարեցուր երկնի բարկու
 » թիւնը մեր վրայէն » : Նարտար Քօ
 լօմպոս մէկ ժամ չէր կրնար կորսնցու
 նել . տեսնելով որ խաւարումը պիտի
 վերջանար , անոնց ծանուցում ըրաւ ,
 թէ երկինքը հաշտուեցաւ իրենց հետ ,
 ու անկէ ետեւ այն կողմերը այնքան
 պատիւ ու այնքան մեծութիւն վայե
 լեց , որչափ որ աշխարհի ամենէն հը
 ղօր թագաւորները կրնային վայելել :

Հիմա, սիրելի ընթերցող, ի՛նչպէս
 կրցաւ Քօլումպոս բոլոր այն կղզւոյն
 տիրել, չէ՞ մի որ իր բոլոր մտաւորա-
 կան ու ժովը՝ իր գիտութեամբը բրաւ :
 Սարմնով այնքան ու ժով և թուով այն-
 քան ալ աւելի ըլլալէն ետեւ այն կրղ-
 զհարնակ վայրենիներուն այնպէս դի-
 րաւ յաղթուիլը չէ՞ մի որ իրենց մտ-
 քին տկարութենէն էր : Արդարեւ
 թէ որ մէկը անգամ մը երթայ ասանկ
 վայրենի ժողովուրդներու մէջ ստը-
 տի, կը նայի, որ անոնք գէշ աղէկ ի-
 րենց խելքին ու ակորժակին յարմար
 կերակուր ունին, զէնք ունին, հան-
 դերձ ու տուն ունին, և կրթեալ ազ-
 գաց սովորութիւններուն շատը գոնէ
 խիստ թերի կերպով մը ունին մէջեր-
 նին. ու անոնց շատին մէջ բոլորովին
 պակասձը՝ գիրքերը՝ դպրոցները և ուս-
 մունքն են, որոնց պակասութիւնը զի-
 րենք այն աստիճան խակութեան ու
 խեղճութեան մէջ պահած է : Թի-
 պէտ զարգացեալ ազգաց մէջ անթիւ
 մարդիկ կան որ բնաւ կարդալ գրել
 չեն գիտեր, ու տակաւին մեծ տար-
 բերութի ունին վայրենի ժողովուրդ-
 ներէն, բայց սա է պատճառը, որ

Թէպէտ անոնք բոլորովին զուրկ են ուսմունքէ, ու կարելի է մեծ ալ հաւ կակրութիւն ունին գրոց ու զանոնք կարդացողներուն, բայց ասոնք ալ բարեբաղդութք քաղաքակրթեալ ընկերութեան մէջ ծներ ու կ'ապրին, որ ականաց իրենց բնական կոշտութիւն կը տաչէ ու կը բարկըցընէ : Անոնք թէպէտ իրենք գիրք չեն կարդար, չեն ուսանիր, բայց կամայ ականայ կարգացող ու կրթեալ մարդոց հետ կը տեսնուին, գոնէ ըսածնին ու ըրածնին կը լսեն ու կը տեսնեն, և անհրնար բան ալ է, որ անոնց կարծիքներէն, սովորութիւններէն ու բարբերներէն՝ երթալով քիչ մը բան ալ իրենց չի սլըշկի : Վարդս ընկերութե մէջ այլ և այլ օրինակով ազդեցութիւն կ'առնէ իրեն կենակից և մերձաւոր եղողներուն բարբէն, և թէ որ ասանկ չըլլար, շատ ողորմելի կ'ըլլար մեր վիճակը . վասն զի, ինչպէս որ վերը ըսի, մարդս ըստ ինքեան նկատելով բան մը ըսել չէ, եղէգի պէս արկար ու պարաս է : Ար կենացը առջի մասին մէջ իր բնական ազդեցութիւնը շարժող անբան կենդանիէն ալ ողոր-

մելի է . վասն զի , ինչ որ ետքը կ'ըստանայ ու կը սորվի , իր նմաններուն օրինակովը ու իրատուովը կը սորվի : Ար ճնողքը կամ ուսուցիչը անոր միտքը կ'արթնցունեն իր նախնական թրմբութեն , անոր իմացականու իր կամաց կամաց կը բանան , ու հետզհետէ անոր կիրքերը կը յարուցանեն : Սարգուս կենացը մնացած մասերն ալ առջինին պէս են , ինչ կերպով որ սկսաւ՝ այն կերպով ալ առաջ կ'երթայ . այսինքն իր յառաջագիմուէ բողոքն ալ ուրիշի հետ հաղորդակցելով ձեռք կը բերէ . և գիրք կարդալն ալ լուռ ընկերութեան մը մէջ կենակցել բսել է :

Ահա այս կերպով մարդիկ իրարու շինուածի վրայ նոր շինուածներ աւելցնելով՝ մարդկային ճարտարութե ու իմաստութեան սահմանած քաղաքակրթութեան գեղեցիկ տաճարը հաստատեցին , որուն մէջ հիմա ամեն ազգ ժողովեր է : Թէպէտ ամենքս մէկ չափով չենք պատասպարած անոր մէջը , որ մէկը բուն իսկ վերի դասիկոնն է (քաթ) հասած , որ մէկը միջինը , որ մէկը վարինը , որ մէկերնիս գաւիթն ենք մտած , որ մէկերնիս դուռը հա-

սած, և վերջապէս որ մէկերնիս ալ ա-
նոր մէջ մանալու համար ճամբաց ե-
լած ենք, ու միայն հեռուանց կր տես-
նենք անոր բերկրալից շուքը. բայց
այս ալ ստոյգ է, որ ամենքս ալ մեր
ջանքին ու աշխատուէր համեմատ վաղ
կամ անագան պիտի մանանք անոր մէջ
և ամենքս ալ մի և նոյն ճամբով: Ասան
զի, ամեն բարգաւաճանաց շեղինա-
կը անանկ անօրիններ է, որ մարդիկ
միահամուռ զարգանան և արտաքոյ
կարգի դիպուածները ու յանկարծա-
կան փոփոխութիւնները մէկդի առ-
նելով՝ մէկ սերունդը կամ մէկ ազգը՝
իրմէ առաջ եկող գացողներուն փոր-
ձերովը ու յառաջադիմութեան օրի-
նակներովը կրթուի:

Աստի կարգալ կամ ուսման պա-
րապիլը ըսելը՝ քաղաքակրթութեան
հասնելու հիմնական օգուտը՝ եղածին
չափ շուտով և լիովին ստանալու աշ-
խատիլը ըսել է: Արդ քաղաքակրթու-
թիւնն ու կարողութիւնը մէկ խօսք են:

Բ. Ինթերքցման օգուտը իբր զարդ:

Աւսմունքը կամ կրթութիւնը՝ մը-
շակութեան ու պատուաստի (աշ) նը-
մանեցուցեր են, որ ինչպէս մշակու-

Թիւնը կուգայ վայրի ստուղներուն
 ու ծաղիկներուն համը՝ հոտը՝ գոյնը
 կը փոխէ կ'ազնուացընէ ու զանոնք ի-
 րենց փուշերէն կը զատէ, ասանկ ալ
 ուսմունքը մարդուս միտքը կը լեցը-
 նէ, բնական կոշտութիւնը կը տաշէ,
 բարքը կ'ամօքէ ու կ'ազնուացընէ ու
 զանիկայ անանկ կատարելութիւննե-
 րով կը զարդարէ՝ որով սիրելի ու օգ-
 տակար կ'ըլլայ :

Սուսմամբ է որ մարդս իր մայրենի
 լեզուն ուղիղ կերպով կարդալ գրել
 ու վայելուչ և մաքուր կերպով խօ-
 սիլ կը սորվի : Սուսմամբ է որ մարդս
 որոշ գաղափարներ կ'ստանայ, իր տղա-
 յական նախասպաշարմունքը՝ թեթեւ
 սովորութիւնները կը մոռնայ, բնու-
 թիւնը կը փոխէ ու իր խորհուրդներն
 ու գործքը աւելի կանոնաւոր ու յար-
 մար ճամբու մը կը մտցընէ : Սուսմամբ
 է որ մարդս իր բնակած երկրին զա-
 նազան մասերը, կողմերը, լեռներն ու
 ու ծովերը կը սորվի ու այլ և այլ տե-
 րութիւններուն և քաղաքներուն որը
 ուր ըլլալը կը սորվի, առանց որոյ՝ չի
 կրնար մէկը բերանը բանալու ու օ-
 տար երկիրներու խօսք ընելու, ինք-

զինքը ծաղր ընել չի տուած : Այսան զի ,
 աշխարհագրութեան վրայ գոնէ թե-
 թեւ ծանօթութիւն մը չունեցողը՝
 հարկաւ խօսակցութեան մէջ ()տէս-
 սան Ղերմակ ծովը պիտի տանի , Վար-
 սիլիան՝ թէ որ ցամաքն ալ չի կրնայ
 հանել , գոնէ Սեւ ծովուն մէկ եզերքը
 կը ձգէ : Փարիզ՝ Վերմանացւոց մայ-
 րաքաղաքը պիտի կարծէ , Վիլլաօնան
 Հոլանտացւոց ու Քօքէնհակը Ափրի-
 կէի մէջ պիտի գանէ : Այլ որովհետեւ
 առանց աշխարհագրութեան ու ժա-
 մանակագրութեան՝ պատմութեան ա-
 մենահարկաւոր ու զուարճալի գիտու-
 թիւնն ալ չի կրնար սորվիլ , ուստի թէ
 որ անցած գացած ժամանակներուն
 վրայ խօսք բլրայ , կամ ողորմելի լու-
 թիւն մը պահելու է կամ ունկնդիր-
 ները իր վրայ խնդացունելու է , Աբ-
 րահամու կոչումը ջրհեղեղէն առաջ
 դնելով , Տրովադայ կործանումը Աիւ-
 րոսի մեռնելէն ետքը , Սոկրատան ու
 Յուլիոս Աեսարը իրարու ժամանակա-
 կից դնելով , Սողոմոնի տաճարին շին-
 ուիլն ու Վարաթոնեան պատերազմը
 իրարմէ հինգ տասը տարի ետք կամ
 առաջ : Այլ նայիս որ Արասանդնուսօ

լիսը սուլթանն (Օսմանին առնել կու-
 տայ, ու Ղինկիղխանի մահն ալ Մե-
 րիկայի գանուէլէն մէկ քանի տարի
 ետքը : Անանկ որ, ինչպէս իրաւամբք
 ըսեր են, անանկ մարդը օրագիր ան-
 գամ չի պիտի կրնար հասկրնալ, որն
 որ հիմակու ժամանակս կրթեալ ժո-
 ղավրդոց օրական պարէնը համարուած
 է : Թէյլառ կը պատմէ թէ, օր մը՝ մէ-
 կը իրեն հարցուցեր է թէ արդեօք
 Ֆէնէլոն ըսուած գիրքը կարդացեր
 է : Թէյլառ ուղեւով խեղճին սխալը
 իրեն զրօսանք մը ընելու, «Ար Ֆէնէլո-
 նին համար կ'ըսես ո՞ր ըսեր է . խեղճ բա-
 ըեկամը իր հմտութեանը վրայ խորիւ-
 տանալով «Տելեմաքին շինածը ո՞ պա-
 տասխաներ է : Տասն օրի չափ կայ, որ
 մէկը՝ տեղ մը ուղեւով Անտոնի համ-
 աշխարհական ճարտարութեան ցոյ-
 ցին վրայօք խօսք ընելու կը պնդէր որ
 պարոն Ալիբի յախճապակիները (Փար-
 ֆուրի) շատ յարգ գտեր էին . այս
 սխալը շատ զուարճացուց զանոնք որ
 գիտէին թէ Ալիբ մարդ չէր, այլ Փա-
 բիգէն 10 հազարամեղք հեռու պզտի
 քաղաք մը, ուր յախճապակիի համար
 աշխարհի մէջ ամենէն երեւելի գոր-

լիար սուլթան Օսմանին առնել կուտայ, ու Ղինկիզխանի մահն ալ Ամերիկայի գանուէլէն մէկ քանի տարի ետքը : Անանկ որ, ինչպէս իրաւամբք ըսեր են, անանկ մարդը օրագիր անգամ չի պիտի կրնար հասկընալ, որն որ հիմակու ժամանակս կրթեալ ժողովրդոց օրական սարէնը համարուած է : Թէյլառ կրպատմէ թէ, օր մը՝ մէկը իրեն հարցուցեր է թէ արդեօք Ֆէնէլոն ըսուած գիրքը կարդացեր է : Թէյլառ ուղելով խեղճին սխալը իրեն զրօսանք մը ընելու, « Ո՞ր Ֆէնէլոնին համար կ'ըսես » ըսեր է . խեղճ բարեկամը իր հմտութեանը վրայ խորհտանալով « Տելեմաքին շինածը » պատասխաներ է : Տասն օրի չափ կայ, որ մէկը՝ տեղ մը ուղելով Անտոնի համաշխարհական ճարտարութեան ցոյցին վրայօք խօսք ընելու կրպնդէր որ պարոն Սէվրի յախճապակիները (Ֆարֆուրի) շատ յարգ գտեր էին . այս սխալը շատ զուարճացուց զանոնք որ գիտէին թէ Սէվր մարդ չէր, այլ Փարիզէն 10 հազարումեզր հեռու պզտի քաղաք մը, ուր յախճապակիի համար աշխարհի մէջ ամենէն երեւելի գոր-

նելու, և որչափ ալ հարկ ըլլայ կրնամ
 նորանց բերել տալ: Քանի մը օրէն
 ետեւ նախադահնիս իր տեղը դար-
 ձաւ: ()ը մը երբոր իրենց ժողովի
 անդամներէն մէկ քանի հօգի հրաւի-
 բէր հարկինք մը կ'ընէր, յանկարծ իր
 տանը մատակարարը (վէքիլխարձ) ներս
 մտաւ, գոյնը նետեր, գրեթէ դողա-
 լով և աշուրները բաց կերակուրին
 մէջ տեղը եկաւ իրեն ամբողջ մօտե-
 ցաւ ու ահանջն 'ի վար ըսաւ. — Տէր
 իմ, տէր իմ, Այնչադէլէն պանիրնե-
 րը եկան. — Վհ, շատ աղէկ, պա-
 տասխանեց տէրը, մեծ հաճութիւն
 պիտի ըլլայ ինձի անոնցմէ իմ ընկեր-
 ներուս ընծայ ընելու. անոնցմէ վեց
 հատը սեղանը բերել տուր. — Վնչ վեց
 տէր իմ, վեց հատ ըսիր. — Վյո՛, վեց
 կամ ութը հատը ամսիայի (Թապաք)
 մը մէջ դնել տուր բեր, ու մնացածն
 ալ մառանի (քիլէր) պահարանը դիր:
 — Վը ծաղրե՛ս տէր իմ, ըսածդ անկա-
 բելի բան է. — Պարո՛ն, ի՛նչ ըսել է
 այդ. ի՛նչ ըսել կ'ուզես. — Վն՛ զի, տէր
 իմ, այն պանիրներուն ամեն մէկը ա-
 զացքի երկանի (տէյիրմէն Թաշը)
 չափ մեծ է, ամսիայի մը մէջ չի դրո՛վիր

ու այն հինգ մեծ սայլին մէջ եղած ներն ալ որ տանը գաւիթը (ախուռն) կեցած են, մատանի պահարանն ալ (տօլապ) շէն սղմիր: — Ի՞նչ կ'ըսես, քիչապէս հինգ մեծ սայլ պանիր: — Ա՛հա՛ տէր իմ, հոս նայէ թէ որ կ'ուզես, պատասխանեց մատակարարը սայլորդին հետ եկած ծախուց ցուցակը ցըցունելով՝ որ խիստ մեծ գումարի մը հասած էր: — Իսեղճ նախագահը հասկրցաւ՝ բայց շատ ուշ, որ Հելուեախայի՝ Աէօշադէլը՝ Արմանտիայի՝ Աէօշադէլը կարծեր էր, ու անկէ 15 երկուտասանեակ պանիր ուզեր էր, որուն (Հելուեախայի) մէջ կի-յէ-անուամբ շինուած պանիրին ամեն մէկ գլուխը՝ Միգղոյ Չէսդրի մէջ շինուածէն շատ մեծ է: Իսեղճ մարդը շուարեցաւ մնաց, չկտեր թէ քիչ ընէ այնքան պանիրը՝ որ քսան հարուստ նպարախաճառի (պաքալ) կրպակը լեցունելու բաւական էին. ուստի փաստով անոնք ձեռքէն հանեց ու հասկրցաւ որ այն կորսնցուցած ստակը թէոր աւտենին աշխարհագրութեան ուսման ծախէր աւելի շահաւոր պիտի ըլլար իրեն:

Արթեալ մարդը ոչ միայն իր բնական երկրին վրայ տեղեկութիւններ ունենալու է, այլ նաև սէտք է, որ անոր՝ երկնային ուրիշ մարմիններուն հետ ունեցած յարաբերութիւններն ալ սորվի. գիտնայ թէ ի՞նչ է հովը, անձրևը, ձիւնը, կարկուտը. ի՞նչ է լուսնի ու արեգական խաւարելու պատճառը. ի՞նչպէս և որչափ ժամանակի մէջ կը կատարին իրենց օրական և տարեկան շրջաննին. ինչո՞ւ համար օրերը կարճ երկան կ'ըլլան. ի՞նչ է եղանակաց փոփոխուէ պատճառը. ինչո՞ւ համար օդը երբեմն տաք երբեմն ցուրտ կ'ըլլայ, և այլն : Ա՛յ, և ասոնց նման տեղեկութիւնները որ ամենահարկաւոր են կրթեալ մարդու մը՝ առանց ուսման կամ կարգալու սորվիլը անհնար է :

Վմանապէս ուսմամբ և ընթերցողութեամբ է որ մեզի չափաբերութեան, բնական փիլիսոփայութեան և գրագիտութեան վրայ օգտակար ծանօթութիւններ տալով մեր բանականութիւնը կը զարգարէ. այլ և այլ աղբաց, այլ և այլ ժամանակի մէջ ու անձանց վրայօք կատարուած անցքերուն ծանօթացրնելով, մեզի կարող

կ'ընէ մտմխտալու անհասնու մ'գոյք մը
 ունենալու, անոնցմէ օգտակար հե-
 տեւու թիւններ հանելու ու անոնց
 համեմատ գործքերնիս կանոնաւորե-
 լու: Ամեն հնարաւոր զբօսանաց մէջ
 չի կայ անանկ մը՝ որ ընթերցման չափ
 մարդուս հոգւոյն զուարճութիւն մը
 ըլլալէն զատ անոր երեւակայութիւնն
 ալ այնչափ գեղեցիկ պատկերներով
 կենդանացընէ, միտքը փափուկ գազա-
 փարներով և վսեմ՝ խորհուրդներով
 լեցընէ ու մարդուս բերանը ամեն նիւ-
 թի ու ամեն պարագայի յարմար լե-
 գու, խօսք ու բացատրութիւն դնէ:
 Մնկերութեան մէջ խօսելու պատ-
 շաճ և յարմար նիւթ չունենալը թե-
 պէտ անհաճոյ բան է, բայց ունեցած
 նիւթերն ալ անշնորհք ու անկանոն
 կերպով ուրիշի հաղորդելը նոյնչափ
 ձանձրալի է, և ռամկութեան նշան
 համարուած է: Շատ ատեն կը տես-
 նենք, որ մարդիկ, իրենց օրինաւոր
 խնդիրները առաջարկելու կերպը չի
 գիտնալնուն համար կը կորսնցունեն.
 Ընդ հակառակն, շատերն ալ խօսել
 գիտնալնուն համար շատ անգամ ա-
 պօրինաւոր բաներ անգամ կ'ուզեն
 և կ'ստանան:

Սևամամբ և ընթերցողութեամբ չէ՞ մի որ խօսակցութիւննիս հոգի ու գեղեցկութիւն կ'առնէ , մէկու մը դէմ ելլենք նէ վայելուչ եղանակաւ և յարմար մարդավարութիւն կը վարուինք , տիրոջը ընելու պատիւը ծառային չենք ընել . թէ որ տուներնիս հիւր (միսաֆիր) մը գայ , անոր մեզի ըսելու խօսքերը մենք անոր չենք ըսել , տարասպարտ մարդավարութեամբ ան մեղ գործքերը համարձակութիւն համարելով կապիկներու պէս չենք ծռմուկիր , չենք կապկպուիր . այլ , թէ խօսքերնիս և թէ գործքերնիս պատշաճ ու շափաւոր համարձակութիւն մը կ' ունենան : Սևամամբ չէ՞ մի որ միտքերնիս կը լուսաւորի , դասուամնիս կը հաստատուի , անհիմն գուշակութիւններու ու ծիծաղելի գիտութիւններու չենք բռնուիր . ու քաջ թուաբան մը կամ գրահաշիւ (ալճէսբա) գիտցող մը լրաճ ժամանակնիս վրան չենք վազեր , որ կորսնցուցած ձիերնիս կամ գողցուցած հովանեակնիս (չէմսիյէ) գտնէ :

Վարձեալ , յայտնի է որ կը թու թիւնը որ ուսմամբ և ընթերցմամբ կ'ըլ-

լայ , մարդը մաքրասէր ալ կ'ընէ . այս-
ինքն մարդուս արտաքին տեսքն ալ
զարդարուն ու սիրուն կ'ընէ : Ի վա-
ղուց ՚ի վեր , առանց բացառու-
թեան անմաքրութիւն անկրթութեան
յայտնի նշան մը համարուած է . վա-
սըն զի , անմաքրութիւն նախ՝ անմար-
դավարութեան նշան է . ըստ սրում
վրան գլուխը աղտոտ ու զազիր մէ-
կը՝ որ ընկերութեան մէջ երթայ ,
այն ընկերութիւն նախատած կ'ըլլայ .
անոր համար մէկը որչափ մարդա-
վարութեան մէջ առաջ երթայ , այն-
քան ալ մաքրասէր ըլլալու կը ջանայ :
Երկրորդ , մաքրասիրութիւնը մար-
դուս մեծ օգուտ ունի զինքը ուրիշի
սիրելի ընել տալու համար : « Գեղեց-
ո կութիւնը սէր կը պատճառէ , բայց
ո մաքրութիւնը այն սէրը կը պահէ » :
Կամ մաքրութիւնն ու հաճոյական
կերպարանքը ուրիշ նկատմամբ առ-
նելով , « Սէր աչքը՝ որ հաճութեամբ
ո կը տեսնեն ամենասպիտակ կտաւներն
ո (քէթէն պէզի) ու մետաքսեայ կեր-
ո պասները (տիպա) , մեր երեւակա-
ո յութիւնը՝ որ գեղեցկութեւ պատ-
ո կերներուն կը ժպտի , մեր սիրտը՝

Դ որ իրարու համեմատ ու ներդաշ
 նակաւոր գաղափարներէն կը զը-
 ւարձանայ , կը վիրաւորին՝ երբոր
 զազրութեան , տձևութեան և ան-
 կարգութեան հետք (իդ) մը կամ
 յիշատակ մը կը տեսնեն ու կը լը-
 սեն ։

Նոյն այս սրտաճառներուն հա-
 մար է որ թէպէտ վերադարձ մարտ կը
 բռնուի շէշտը , այսու ամենայնիւ
 մարդկանց մեծագոյն մասը՝ որ աւե-
 լի աչք ունին քան թէ միտք ; մար-
 դը իր հազած լաթերէն կը դատեն ։

Նսկէց զատ , մարմնաւոր մաք-
 րութեանն ու հոգւոյն փափկուելը
 մէջ տեղը անանկ սերտ կապակցու-
 թիւն մը կը տեսնուի , որ թէպէտ
 երեւակայութեան գործ է , բայց
 ստուգութենէ ալ զուրկ չէ ։ Սա-
 քուր բլրալու հոգը , ջանքը ու փոյ-
 թը՝ հեղգութիւն (թէմպէլիք) դէմ
 խթան մը կ'ըլլան , մարդս զգուշու-
 թեան կը ստիպեցնեն , ու մանր
 բաներու մէջ անգամ յարգական
 գործեր ու վայելչութեան ձևեր կը
 մտցնեն ։ Նոյն հանրապէս , մաքրա-
 սիրութիւնը՝ հասարակաց կարծիքը

" մեծարելու ապացոյց մըն է . և հա-
 " սարակաց կարծիքն ալ ուրիշ սանձ
 " մըն է , որ մոլութեան մէջ գահա-
 " վիժելէ կը պահէ : Ասքրութեան
 " սորվող մարդը աւելի ժուժկալ , ա-
 " լելի բարեկարգ և իր պարտքերը
 " կատարելու աւելի պատրաստ կ'ըլ-
 " լայ : Ահա այս է պատճառը , որ ա-
 " ղեւելեան կրօնից հիմնադիրները ի-
 " բեկնց հետեւողներուն լուացուիլ ու
 " քաւութիւններ կը պատուիրէին այն-
 " քան սփիւղութեամբ , որուն նպա-
 " տակը մի միայն մարմնական առող-
 " ջութիւնը չէր " 1 :

Աերջապէս մաքրասիրութիւն մեծ
 համեմատութիւն ունի , մարդուս
 մտացը մաքրութեանը հետ , ու բնա-
 կանաբար մարդուս ազնիւ խորհուրդ-
 ներ ու զգացումներ կ'ազդէ : Փոր-
 ձով տեսնուած է , որ սովորութեան
 յաղթելովը՝ ամեն գարշ ու սոսկալի
 գործքերը անգամ մարդուս բնտանե-
 նալով իրենց տգեղութիւնը կը կոր-

1 Մ. Ճիոյա . Յաղագս Մարդավարութիւն . գիրք .
 Ե . 197 . 7 . 41 . 3 : Կամ . ըստ հոյ . թարգ . Քաղա-
 քավարութիւն . հոգ . Ե . էր . 159-160 :

«ընցունենն : Ընդհակառակն , ով որ
բարի բաներու մօտ կը կենայ , զգուե-
լիք բաներուն առաջին երեւոյթէն կը
փախչի . և այսպէս մաքուր և սուրբ
խորհուրդները՝ բնականաբար մտքեր-
նուս մէջ կը ծագին միշտ մօտերնիս
գտնուած առարկաներէն , [Թէ որ նոյն
իսկ առարկաները ըստ ինքեան գեղե-
ցիկ ու ազնիւ ըլլան :

Ընդհանրապէս ընթացող , մաքրասի-
րութիւնն անգամ , որ կըթեալ և ազ-
նիւ մարդուն արտաքին մեծ նշաննե-
րուն և զարդերուն մէկն է , այն ալ
ուսմամբ կամ ընթացողութիւն կ'ըս-
տացուի :

Գ. Ընթացման օգուտը իբր զը-
ւարձութիւնն :

Չուարձութիւն ըսուած հաճո-
յական զգացումը մարդուս իր բոլո-
րը գտնուած առարկաներուն իր մըտ-
քին վրայ ըրած տալաւորութիւնները
ըլլալով , հարկաւ՝ [Թէ զուարճալի հա-
մարուած իրերուն և [Թէ անոնցմէ
ծագած զուարձութիւններուն առա-
ւելութեանը կամ նուազութեանը վրայ
հասարակաց կարծիքը շատ տարբեր
է . վասն զի , որովհետեւ իրաց՝ մեր

մտքին վրայ ընելիք տպաւորութիւնէրը նոյն իսկ մեր մտքին կրթութեանը, տեսակին ու աստիճանին համեմատութեամբը կ'ըլլայ. ուստի մտքին այս կրթութիւնը ամեն կարգ մարդու քով մէկ կերպով և մէկ չափով չըլլալուն, մի և նոյն իրը ամեն մարդու միօրինակ զուարճութիւն չի կրնար տալ: Աշխարհի վայելչութիւնները սիրող մէկը՝ թատրոնները յաճախելը՝ կաքաւելը՝ ամիսն անգամ մը նորաձեւ հագուստ մը հագնելը՝ աւսոր անոր հաճոյիցը համար նուազարաններ չալել տալը իրեն զուարճութիւն մը, մանաւանդ բանաւոր զուարճութիւն մը կը համարի: Աւրիշ մէկը իր ունեցած դրամը ուրիշ կերպ անպիտան ու սնտոխ բաներու վատնելը իրեն օրինաւոր զուարճութիւն կը սեպէ: Հպարտ մարդուն համար փառքերէն և պատիւներէն ուրիշ մեծ զուարճութիւն չի կայ: Ագահ մարդուն ամեն բան աղէկ ու զուարճալի է, բաւական է որ իր սակւոյն գուրը մատ մը վեր ելլէ: Խաղամոլ (խումարագող) մէկը կը կարծէ որ նարտի (թաւլուի) սիլաւոյի, կամ թուղթի

սեղաններուն վրայ անցուցած ժամա-
նակը չի կորսուիր, ու սաի իրեն նայե-
լով այնպէս ընելը իրեն բանաւոր զը-
ւարձութիւն մըն է : Աստուծոյ հա-
մար կ'ըսեն թէ կառավարութեան վե-
րաբերեալ ծանր հոգերէն հանգչելու
համար կը գինովնայ եղեր . (Թիքօս-
ուակէ Տանխմարքացի երեւելի ասու-
ղաբաշխը՝ իր խորին ուսմանց հոգ-
նութիւնը գիտակի ապակիներ յղկե-
լով կ'առնէ եղեր . Վօնթաներ երե-
ւելի գիտունը՝ իր կատուն իրեն զըօ-
սանք ըրեր վրան կը սարժի եղեր .
Ալիպիոն կը կաքսուէ եղեր և Վիչլիէօ
կարդինային ամենէն մեծ զուարճու-
թիւնը սրտերէ վար ցաթկել է ե-
ղեր կ'ըսեն : Այսիղոս , իր ամենամեծ
բարիքը բունը համարած էր . Օւենոն
կռուփը (եռմբուգ) . Այսիկուրոս
հեշտութիւնները . Արիստոտէլ ի-
մաստութիւնն ու առարիստութիւնը :
Այլ այս փիլիսոփայները՝ (Արիստոտէ-
լէն զատ) շատ ալ հետեւողներ ու-
նեցան :

Ահա այսպէս անհնարին մեծ տար-
բերութիւն կայ՝ զբօսանք , բարիք ու
զուարճութի բառերուն նշանակու-

Թեանցը վրայ . գրեթէ որչափ մարդ
կայ , այնչափ ալ տարբեր կարծիք այս
բաներուն վրայ : Ամեն մարդ իր զը-
ւարձութիւնը իր սիրտը սիրած բա-
ներուն վրայ կը դնէ . ամեն մարդ իր
առած կրթութեանը , իր տեսած օ-
րինակներուն և իր սովորութեանցը
յարմար մէյմէկ միջոց ընտրած է ըզ-
բօսանաց ու զուարճութեան , որոնց
տասնէն մէկը չենք կրնար քանաոր հա-
մարել :

Անշուշտ , ընթերցումը կամ գիրք
կարդալը ամեն զուարճութեանց էն
ազնիւր , էն զօրաւորը և էն օգտաւ
կարն է . ինչու որ , ընթերցումը ո՛չ
միայն մարդը կը զուարճացնէ , այլ
և անոր մտքին ու սրտին վրայ ալ մեծ
ազդեցութի կ'ունենայ . մանաւանդ
որ ընթերցման զուարճութիւնը միշտ
մէկ տեսակ չէ , կարդացուած ամեն
մէկ նիւթին տարբերութեանը հետ
կը փոխուի , կը նորոգուի : Անդհակա-
ռակն , ուրիշ զուարճութեանց շատը՝
թէպէտ քիչ մը ժամանակ մեր ողիքը
կ'արթնցունեն , բայց շատ չանցնիր ,
անոնցմէ կը ձանձրանանք , ու գոնէ
առաջուան տիտուր ու անախորժ վի-

ճակիին մէջ մեզ կը ձգեն . ու հետեւաբար կը պարտաւորինք միշտ նորէնոր զուարճութիւններ փնտրուելու : Իարձեալ ընթերցման զուարճութիւն այս մեծ առաւելութիւն ալ ունի , որ ուրիշ շատ զուարճութեանց պէս , վայելելու համար այս կամ այն տեղը երթալու , այս կամ այն մարդուն ընկերանալուն չենք կարօտիր . մեր զուարճութիւնը մեր գրգռանք կ'ըլլայ , անապատի առանձնութե մէջ անգամ կրնանք զանիկայ վայելել , ու զանիկայ միշտ վայելելու համար բաւական է որ անոր մէկ անգամ տիրանանք : « Աշրանի որոց ըզրօսանին 'ի գիտութիւնս և 'ի բարոգաւաճել զմիտան հմտութեամբք . որ զի ուր և ընկեցիկ զնոսա արասցէրօղզն ոխերիմ , տանին ընդ իւրեանս զըրօսանս իւրեանց . և տալու կութիւն , որ 'ի վայելս իսկ գրգռնաց հաշէ զայլս , հեռի է 'ի նոցունց' որք պարապին յընթերցու մն : Աշրանի որ ընթերցասէրքն իցեն , և ոչ զուրկ 'ի մատենից իբրև զիս »¹ : Աւրիշ Անգղիացի հեղինակի մը հետեւեալ զօրաւոր ու քաղցր խորհրդածու-

1 Ֆենելոն :

Թիւնները անհերքելի ճշմարտութիւններ են ընթերցման անչափ ու ամենաազնիւ զուարճութիւնը հաստատելու համար :

“ Օգտարանաց հեշտութիւնները ընդհանրապէս անսուրբ, անցաւոր և նուաստացուցիչ են : Աշակէլ մտքի մը հեշտութիւնները հանդարտ, մաքուր, մնայուն և յազելցուցիչ են : Վիտութեան ընդարձակութիւնը մարդոյս հոգւոյն արժանաւորութիւն մը կը յաւելու, որուն գիտակցութիւնը աւելի կը քաջալերէ մարդը՝ քան թէ մեծամեծ ստացուածք կամ արտաքին յաջողուածք : Աշակէալ ու անմշակ միտքը թէպէտ ամեն օր մի և նոյն արեգակով կը լուսաւորին ու մի և նոյն առարկաները կը տեսնեն, սակայն երկուքը մէյմէկ տարբեր աշխարհի մէջ կ'ապրին : Մէկուն համար աշխարհք անյօդ առարկաներու, մեկուսի անցքերու և անիմանալի դէպքերու կոյտ մը կ'երեւնայ : Միւսին համար աշխարհք մեծ դուրսութիւն մըն է, յօդաւորած ամենապարզ՝ բայց ամենազարմանալի օրէնք :

Դ ներով, որուն ամենէն պզտիկ և ա-
 Դ մենէն մեծ կարգաւորութեանց մե-
 Դ ջը խորհուրդի և իմաստութեան տը-
 Դ պաւորութիւնը կը տեսնուի: Աւր որ
 Դ անխորհուրդը միայն ներկան կը
 Դ տեսնէ՝ խորհող մարդը՝ անցեալին
 Դ պտուղներն ու ապագային հուն-
 Դ տերը կը դիտէ: Աւր որ անմշակ միտ-
 Դ քը՝ դարերով՝ քարերէ ու աւերակ-
 Դ ներէ ուրիշ բան չէ տեսած, գիտ-
 Դ նական խուզարկութիւններով սրա-
 Դ ցած միտքը՝ տրված է զարմանալով և
 Դ զմայլելով մեր երկրագունտին պատ-
 Դ մութիւնը անոնց վրայ կարգաւոր: Կ
 Դ Արրիկները որ միայն կը նեղացնեն
 Դ տգէտները՝ անոնց գործքերուն կամ
 Դ զրօսանացը արդէլք ըլլալով, գիտ-
 Դ նական ծանօթութիւններով նաեւ
 Դ խիստ թեթեւ կերպով մը տպաւոր-
 Դ ած միտքին առիթ կ'ըլլան այնչափ
 Դ գրգռուէ և հեշտալի քննութիւն: Ա-
 Դ սանկով աշխարհք կրնայ տխուր գոր-
 Դ ծարան մը ըլլալէն փիլիսոփայական
 Դ փորձառութիւն շքեղ սրահի մը փոխ-
 Դ ուիլ, ու կեանքը ապուշ գերութիւն
 Դ մը աղատելով, իմացական և բարու
 Դ յական գոյութի մը ըլլալ: Աշակեալ

7 մտքի մը համար նոր աշխարհք մըն
 7 է գիրքերը, գիտութեան գիւտերը
 7 ու հանձարաւոր մարդոց հաս-
 7 տուածները, որոնք իբր թէ անհուն
 7 տեղի մը վրայ շինուած ու ոչնչու-
 7 թեան գաւառներէն ղերծած են,
 7 բայց գրախօսին ճեմելեացը նման՝
 7 ագէտին սորէն բոլորովին անկոխ ։
 7 Արբոր մեր զբաղմունքներուն ազաւ
 7 ղակները ականջնիս կը հոգնեցընեն
 7 ու ներհակութիւնները սիրտերնիս
 7 կը նեղացընեն, կրնանք ուղած ժա-
 7 մանակնիս այն շքեղագոյն աշխար-
 7 հին մէջ քաշուիլ ու մեր հոգնած
 7 ոգին կրնանք բուն իսկ երկնային ցո-
 7 ղովը սուտել ։ Աշուքնիս դէպ ՚ի աւ
 7 ռաջ նաև մեր ծերութեան ժամաւ
 7 նակին վրայ կը նետենք, երբ որ ալ
 7 կենաց գործունեաց ժամանակը լը-
 7 մընցունելով՝ կը յուսանք պատուաւ
 7 լոր արձակուրդ մը տանալու ։ Այն
 7 ժամանակը բոլոր գործքերնիս կա-
 7 տարուած, բոլոր ձեռնարկութիւն-
 7 նիս գաղարած բլլալուն՝ ինչո՞վ կաւ
 7 բող պիտի բլլայինք մեր կենացը մը
 7 նայած մասը յետին դատարկութե-
 7 նէ ու ոչնչութենէ ազատել, թէ որ

« պզտիկուց ինքզինքնիս չի սորվեցնենք
 « ուսման , ընթերցման և մտածու-
 « թեան խաղաղ հեշտու թեանը : Ա՛ր-
 « ջապէս ընկերու թիւնը որ մարդուս
 « կենացը մեծ բերկրու թիւնն է , որ
 « չափ կը բարձրանայ ու կը մեծնայ
 « մշակեալ միտք մը ունենալով : Ա՛ն-
 « չով կարողացեր ենք ստորին կարգ
 « կենդանիներէն մեզ այսչափ տար-
 « բերելու , մեր հեշտու թեանցը մեր
 « բնական ձիրքերուն և խօսելու ու
 « տրամաբանելու ազնուական կարու-
 « ղու թիւններնուս մէջ : Ա՛նչ բան
 « կրնար աւելի տխուր ըլլալ քան ըն-
 « կերու թիւն մը համը (տիկսիզ) մար-
 « դոցմէ կազմուած : Ա՛նչ բան կրնայ
 « աւելի ձանձրալի ըլլալ , քան զայն
 « պարսպ զրաբանու թիւնը որ տգէտ
 « ները կ'ընեն : Ա՛նչ բան կրնայ ա-
 «ւելի հեշտալի ըլլալ քան զայն ուն-
 « կրնդրու թիւնը՝ որ կ'ընենք քաջա-
 « կիրթ և լեցուն մտքի մը խօսակցու-
 « թեանը , որ իր առջին բերուած ա-
 « մեն նիւթին վրայ կրնայ ընդարձակ
 « և ճիշդ տեսու թիւն մը ստանալ ,
 « որ որոշ կերպով մը կը յղանայ ու
 « ազգու , դեղեցիկ , և պերճ կեր-

77 պով մին ալ կը յայտնէ իր կարծիք-
 77 ները , զգացումները և խորհուրդ-
 77 ները : Մ, ի՛նչ փառաւոր արտօնու-
 77 թիւն է ասանկ մտքի տէր մարդոց
 77 հետ հաւասարապէս խօսակցելու
 77 կարող ըլլալը ու առանց ստիպման
 77 ու առանց վախճանի գիտութիւն
 77 ստանալ ու հաղորդելը : Վ՞նչ բան
 77 կրնայ մարդուս աւելի փառք ըլլալ,
 77 երբոր կը կարողանայ հաղորդակ-
 77 ցութիւն ունենալ մեռեալներուն
 77 էն երևելիին ու կենդանիներուն էն
 77 կատարեալին հետ . երբոր կարող
 77 կ'ըլլայ փիլիսոփաներուն բարձր ի-
 77 մասները հասկրնալ , ու հետա-
 77 քրքրիլ խուզարկուին հետ բնու-
 77 թեան հոյակապ տաճարը մտնալ , ա-
 77 նոր ամենէն գաղանի խորշերը քննել
 77 անոր էն նուրբ և էն զարմանալի
 77 գործողութիւնները տեսնել , հին
 77 ժամանակներէն մնացած աւերակ
 77 ները շէնցընել այն մարդոցմով՝ որ
 77 երբեմն ապրեցան , շարժեցան այս
 77 երկրագնաոյս վրայ , բայց հիմայ յա-
 77 լիտեան գացած են ու վայելել բա-
 77 նաստեղծին սրտաշարժ երգը՝ որ իր
 77 ազգեալ օրերը երգեց 77 1 :

1 Ռեկլեամ Պրոնոփ :

Գ Լ ՈՒ Խ Լ :

Ընկերացման օգոտփնէրոն շարոնակոնիւնը
և յատորական ճշակոնիւնն չոքս գլխաոր մե-
ջոցնէրոն Բաշտապոնիւնը :

Մ Ե Ա Ջ Ի Ն , երկրորդ և վեցերորդ
գլուխներուն մէջ տեսանք թէ մաա-
ւորական մշակութիւնը կամ ուս-
մունքը ինչպէս մարդուս կարողու-
թիւն , զարդ , հեշտութիւն , բարոյա-
կանութիւն , մտիթարութիւն և հա-
րըստութիւն կուտար : Մ յս գլխուն
մէջ ալ պիտի տեսնենք , թէ ուսմուն-
քը ինչպէս մարդուս ախորժակը և
բարքը կը կրթէ , ինչպէս միտքը կ'ըն-
դարձակէ և ինչպէս մտացը սրու-
թիւն կուտայ :

Ա . Կերբերը՝ իբր մէյմէկ կազա-
պար (գալըպ) մարդուս միտքն ու վար-
քը կը փոխեն իբր թէ նոր ձևի կը
բերեն :

Սպանիացիները առած մը ունին
որ կ'ըսէ . “Մէ նայիմ որի՞ հետ կը կե-
նակցիս , որ ես ալ քեզի ըսեմ թէ
” դուն ի՞նչ ես ” : Մ յս առածը մեզի

կը սորվեցընէ թէ մէկը չի կրնար երկար ժամանակ մէկու մը հետ կենակցիլ կամ ընկերութեան մը մէջ յաճախել, առանց անոր թերութիւնները կամ կատարելութիւնները օրինակելու: Այլ որովհետեւ գիրքերը մեռեալ ընկերութիւններ են, ուստի չի կրնար մէկը երկար ժամանակ անոնց հետ պարապիլ առանց անոնցմէ կերպ կերպ տպաւորութիւններ առնելու իր մտքին վրայ, որ անոր կարծիքն ու ակտորժակները բոլորովին կը փոփոխեն ու բարին չար, չարը բարիի կը դարձընեն: «Արքոր թօմսըն կը կարգամ ՞ կըսէ Կօտուին, ես ալ թօմսըն կ'ըլլամ, երբոր Սիլտովն կը կարգամ ես ՞ ալ Սիլտովն կ'ըլլամ: Այս ինքզինքս ՞ խնայական գետնաուիւծի մը՝ նման, ՞ ցուցած կը տեսնեմ, որուն նման վըրան կեցած նիւթերուս բոլորին գոյները կ'առնեմ ՞»:

1 Գետնաուիւծ (քամէլէօն) ըսուած փոքրիկ կենդանին տեսակ մը մողես (քերթէնքէլէ) է. մինչև տարի մը կրնայ անօթի կենալ. բնութեամբ շատ վախկոտ ըլլալուն իր թափանցիկ մարմը յաջորդաբար դեղին, սև, կանանչ, ճերմակ ու կարմիր գոյներու կը փոխէ. ըստ որում այս գոյներուն վրայ

Նմանապէս Թրանքլին իր յիշատակարանին մէջ կ'ըսէ « Զօրս գիրքերուն »
 « մէջ նաև Պլուտարգոսի Օլուգակը
 « շիռները կային , որոնք շարունակ կը
 « կարգայի , և մինչև հիմայ անոնց
 « համար ծախած ժամանակիս վրայ
 « չեմ գղջար : Ասկէց զատ Տրֆօէ
 « հեղինակին մէկ գործն ալ անոնց մէջ
 « գտայ « Յաղադս Խորհրդոց » անու-
 « նով , որմէ թերևս անանկ տպաւո-
 « րութիւններ առի , որ ետքը իմ կե-
 « նացս քանի մը գլխաւոր գիպուած-
 « ներուն վրայ մեծ ազդեցութիւն ու-
 « նեցան : Արքոր 16 տարե-
 « կան եղայ , թրիօնի մէկ գործը ձեռ-
 « քըս անցաւ , որուն մէջ հեղինակը
 « բանջարեղէն կերակուր ուտելու կը
 « պատուիրէ . որոշեցի որ աս կանոնը
 « բռնեմ , (և իրօք ալ բաւական տա-
 « րիներ կատարեր է այս որոշմուն-
 « քը) : Արքոր Շաֆթզպրի և
 « Քօլլինսի գործքերը կարդացի Ակեսք

ջերմո ին ու լոյսը շատ ազդեցութիւն ունին : Աս-
 կէ հետեւցուցեր են թէ գետնառիւծը կեցած նիւ-
 թին գոյնը կ'առնէ . և իր երկար ժուժկալութենէն՝
 Արխատուէլ և Պլինիոս ալ կարծեր են թէ այս կեն-
 դանին օրէն կ'ապրի , բայց այս կարծիքները սխալ են :

7 տիկեան՝ եղայ երբոր շա
 7 բաղրու թեանս ոճը շտկելու ետեւէ
 7 կ'աշխատէի , ձեռքս քերականու
 7 թիւն մը անցաւ , որ կարծեմ Արին
 7 վուտինն էր . անոր վերջը մէյմէկ ալ
 7 փոքրիկ ճաշակ կար ճարտասանու
 7 թեան ու տրամաբանութեան : Այս
 7 տրամաբանութեան մէջ Սոկրատի
 7 վիճաբանութեան եղանակաւը վի
 7 ճաբանութե օրինակ մը կար : Հաս
 7 չանցաւ , Սոկրատի նշանաւոր խօ
 7 սածներուն վրայ Քսենոփոնի գրած
 7 գործը ձեռքս անցաւ , որուն մէջ
 7 նոյն վիճաբանութեան եղանակին
 7 զանազան օրինակները կային . անոնց
 7 ընթերցումը՝ նոյն կերպ վիճաբա
 7 նութեան վրայ չափազանց սէր մը
 7 ձգելով՝ սկսայ նոյն կերպը գործա
 7 ծել , ու մէկ դի ձգեցի կոպտաբար

1. Սկեպտիկեանք . որոնց պարագլուխը Պիւռոն
 իմաստասէրն էր , տեսակ մը փիլիսոփաներ էին , որ
 կը կարծէին թէ աշխարհի մէջ ստոյգ բան չի կայ .
 և թէ ամէն նախադասուն (որոշ խօսք մը) գէժ
 կարելի է ուրիշ ներհակ և հաւասարապէս հնարա
 ւոր նախադասութիւն մը գտնալ . հետեւաբար կը
 կարծէին թէ իմաստուն մարդը պէտք չէ որ լսածին
 մէկէն հաւատայ , այլ՝ նախ պէտք է որ վրան քննութիւն
 ընէ : Յունարէն Սեփօս քննութիւն նշանակելուն՝
 ասոնք ալ Սկեպտիկեանք ըսուեցան :

« Գիմնասօսութիւն , և ուղղակի ու
 « բացարձակ կերպով ձեռնարկու
 « թիւն ընելը . այ անկէ ետև վիճա
 « բանութեանց մէջ համեստ հարցա
 « նողի մը կարգը կը բռնէի » :

Այրևելի մարդկանց շատին յիշա
 տակարանին մէջ կը գտնանք , որ սղտի
 կուց կարգացած գիրքերնուն ազդե
 ցութիւնը մինչև ծերութեան ժամա
 նակնին չէ պակասած իրենց վարուցը
 վրայէն . և այս այլևայլ տեսակ տպա
 ւորութիւններէն ակտորժակի այն աւ
 տիճան փափկութիւն մը , մտաց այն
 աստիճան դիւրաթեքութիւն մը , այն
 եղած տպուորութիւններուն անանկ
 ընդունակութիւն մը ու անանկ աս
 տիճանաբար կրթութիւն մը յառաջ
 կուգայ ու անոր թէ խորհող և թէ
 հնարող կարողութիւնները անանկ կը
 զօրացնէ , որուն բնաւ օտար ներգոր
 ծութիւն մը կամ կարողութիւն մը չի
 կրնար հաւասարիլ : Անթերցման այս
 կարողութիւնը կը պարտաւորէ մեզ
 նախ , որ գիրքերը մեզի մէյմէկ ձրի
 ուսուցիչ ու մէյմէկ դպրոց համարե
 լով պարապ ժամանակնիս անոնց հետ
 անցունենք , ու սկսինք անոնց մէջէն

մեզի կարծիք հաւարել, ունեցածնիս նոր սորվածնուս հետ բազդատել ու աղէկը պաշտպանել, ծուռ եղածները նետել: Արկրորդ՝ ջանալ, որ կարգացած գիրքերնիս գէշ գիրքեր չլինին, վասն զի գէշ հեղինակները ընկերութեան ժանտախտը կը համարվին, կարգացողին սրտին մէջ բարոյական թոյն մը կը լեցրնեն որուն ազդեցութիւնը յաւիտեան կը տեւէ:

Բ. Ընթերցումը մարդուս միտքը կ'ընդարձակէ:

Կիրք կարդալու օգուտը զարմանալի կերպով մը կը տեսնուի, նաև երբոր մէկը ուզէ կարդալ գրել չը գիտցող մէկու մը մտքին անձկութիւնը՝ (տարլըգ) միշտ կարդալու ետեւէ եղողի մը մտացը ընդարձակութեանը հետ բազդատելու:

Ար նայիս որ առաջինը՝ (չի կարդացողը) իր խօսակցութիւններուն բռլոր նիւթը իր կենացը մէջ պատահած սովորական փցուն ու ամենուն ծանօթ գէպքերը ըրած է, աշխարհի մէջ եղածն ու բլլալիքը՝ իր գլխուն մէջ եղած մէկ երկու հասարակ ու ողորմելի գաղափարներուն վրայ կը չափէ

այն շինականին պէս՝ որ գեղեցիկ բա-
նի մը օրինակ տալու ժամանակ միշտ
իր սայլին կտկերը մէջ կը բերէ եղեր :
Չի կրնար իր միտքը պէտք եղածին
պէս դիւրաւ ընդարձակելու, նոր, ազ-
նիւ ու մեծ գաղափարներ ընդունելու :
Կամ թէ բոլոր խօսածները ուրիշի
բերնէ ժողովուած բաներ են, որոնց
մէջ թէ և ճշմարտութիւն ալ ըլլայ,
այնքան կը կրկնէ ու կը նորոգէ որ մը
տիկ ընելու ախորժակ չի մնար լսողին :
Վիտութեանց ու արուեստից, ու զա-
նազան երկիրներու բերքերուն, մար-
դոցը, անոնց սովորութեանցը, բնա-
կան կամ մարդկային օրինաց վրայ թէ
որ իրեն բան մը ըսես, չի հաւա-
տար կամ մանաւանդ չի կրնար հաս-
կրնալ : Վասն զի, իր քանի մը անձնա-
կան կամ սովորական ծանօթութիւն-
ները ամփոփեր, նեղցուցեր են իր միտ-
քը : Այլ այս գաղափարի սրակասու-
թենէն այն կը հետեւի, որ ասանկ մար-
դոց բով գրեթէ բնաւ ուղիղ դատու-
ղութիւն չըլլար : Ինչ ըսես կը հա-
ւատան, մինչև չեն կրնար առանց ծի-
ծաղելի ըլլալու բերաննին բանալ :
Ասոր լաւ օրինակ մը կրնայ ըլլալ հե-

տեւեալ պատմութիւնը՝ որ Անէայի մէջ ճանապարհորդող անգղիացիէ մը պատմուած է : Ասիկայ օր մը պանդուկին մէկին մէջ իրեն սեղանակից սև (առապ) մը ունեցեր է : Աւր տեսնելով որ սեղանին վրայ խորոված հաւեր կան, հարցուցեր է պանդուկատին թէ արդեօք հաւ են թէ աքաղաղ, վասն զի թէ որ աքաղաղ ըլլան, բնաւ չեմ կրնար դպչիլ, ըսեր է : Այս հարցումը անգղիացւոյն հետաքրքրութիւնը արթնցունելով հարցուցեր է թէ ի՞նչ փնաս կ'ըլլայ իրեն աքաղաղ ուտելէն. — շատ մեծ փնաս, պատասխան տուեր է սևը. վասն զի, ասոնք խիստ անիծեալ կենդանիներ են — : Անգղիացւոյն հետաքրքրութիւնը աս խօսքերուն վրայ աւելի շատնալով՝ աղաչեր է սևին, որ իր միտքը մեկնէ իրեն. ու սևն ալ մեկներ է այսպէս : « Արբոր ամենակարողն Աստուծո՞ւմ ուսումնառելի մարդս ստեղծել, միայն այն մէկ օր մը ունէր այս գործը կատարելու. առաւօտուն սկրսաւ և շարունակ բոլոր օրը աշխատեցաւ. վնդի, շատ մարդ շինելու կարօտ էր : Արբոր գիշեր եղաւ, հրաման ըրաւ

Դ անոնց՝ որ ամենը մէկ կարգ շարուին,
 Դ որպէս զի, կարող ըլլայ տեսնելու
 Դ թէ ինչպէս եղեր են: Անոնք մէկ
 Դ առ մէկ նայելէն ետեւ տեսաւ, որ
 Դ գոնէ ըստ ձեւոյն ամենն ալ աղէկ
 Դ են, բայց անոնց ամենն ալ սեւ ը-
 Դ բեր էր: մտմտաց, որ եթէ ճեր-
 Դ մակ ըլլային՝ աւելի աղէկ կ'ըլլար.
 Դ ուստի սկըսաւ անոնք լուալ. ու բո-
 Դ լոր գիշերը արտորնօք զանոնք լուաց,
 Դ որպէս զի, իր սահմանած ժամանա-
 Դ կին մէջ կարող ըլլայ անոնց բոլորն
 Դ ալ լըմնցունելու:

Դ Այց երբոր իր գործքին կէսին
 Դ հասաւ, արաղաղը խօսեցաւ, առ-
 Դ տու եղաւ. ու Ատուած ալ պար-
 Դ տաւ որեցաւ որ մնացածները առանց
 Դ լուալու թողու: Թէ որ արաղաղը
 Դ չըլլար, Ատուած ամենն ալ կը լը-
 Դ մընցընէր ու մարդիկ բոլորն ալ ճեր-
 Դ մակ կ'ըլլային: Տես ինչո՞ւ համար
 Դ մարդոց մէկ կէսը ճերմակ ու մէկ
 Դ կէսն ալ սեւ են. ու ես ալ ինչո՞ւ
 Դ համար չեմ կրնար ուտել այն անի-
 Դ ծեալ արաղաղէն, որ չի սպասեց որ
 Դ Ատուած իր գործը լըմնցունէ:

Ահա՛ գիրք չի կարգացող, միտքը

ուղիղ ծանօթութիւններով չի լեցընող, իր դատելու կարողութիւնը չի զօրացընող մարդոց ամենն ալ՝ քիչ շատ այս Արնէացի սեւին կը նմանին իրենց գիտցածնուն և հաւատացածնուն նա յելով :

Ինդ հակառակն, ընթերցասէր մարդուն գլխուն մէջ կը նայիս, որ ասաղաբաշխութեան, բնական ու բարոյական փիլիսոփայութեան, չափաբերական գիտութեանց և արարչագործութեան զարմանալեացը վրայ եղած բոլոր խօսքերը գիւրաւ կընան մտնել, հանգիստ մը պարունակիլ, ու իրմէ անանկ մեծամեծ խորհուրդներ կը ճնցընէ ու անանկ գրութիւններ կը կողմէ, որ ռամկայ աչքին առջին մարդս թովիչ (սխիւճիւ) կարծել կուտան :

Մտքին նոյն անձկութենէն է, որ երբոր մէկը ուրիշ երկրի մը սովորութեանցը՝ բարուցը կամ օրինացը վրայ բան մը լսէ, սուտ կամ ծիծաղելի կը համարի կամ աղէկ չի դար իրեն. վիճի, անոր մտքին մէջ աղէկութեան կամ կատարելութեան միջոցները այնքան սակաւաթիւ են, որ չի կրնար իր

տեսածէն ու սորվածէն դուրս աղէկ
բան հնարաւոր ըլլալը հաւատալ: Այս
գէշ սովորութիւնը որ մարդուս բուն
խիւքաղաքակրթութիւնն ու բարգա-
ւաճելը կ'ուշացընէ, ուրիշ բանով չի
շտկուիր, այլ մտքին սահմանը ընդար-
ձակելով՝ որ աս ալ բնութեան գաղտ-
նիքը հնար եղածին չափ սորվելով,
աշխարհի այլ և այլ մասանց վրայ տե-
ղեկութիւններ ստանալով, ու մենէ
հեռու եղած դարերուն ու ազգե-
րուն պատմութիւնները լսելով կամ
կարդալով կ'ըլլայ: Ահա ասոր համար
է որ Աւրոսպայի հարուստները՝ օրի-
նաւոր դաստիարակութեան կատա-
րումը կը սեպեն, օտար երկիրներ ձա-
նապարհորդել, նոր մարդեր ու նոր
սովորութիւններ տեսնելը: Ասով կ'ը-
սեն մարդուս վրայի ժանդը կ'երթայ,
մարդս արձնուած (փառլագ) ու յրդ-
կած երկաթի կը դառնայ, բայց որով
հետեւ օտար երկիր ձանապարհորդե-
լը ամեն մարդու բան չէ, ուստի սի-
րելի ընթերցող, ջանա, որ այս տեսակ
տեղեկութիւնները գիրքերու մէջէն
ստանաս գիւրութեամբ ու առանց
ձախբի:

Գ. Ընթերցումը մարդուս միտքը կը սուրբընէ և կարող կ'ընէ շատ գաղափարներ մէկէն ընդունելու առանց իրար շփոթելու :

Վերք կարդալուն մէկ օգուտն ալ սա է որ, մարդուս մտայր սահմանը ընդարձակելով կարող կ'ընէ զանիկայ շատ գաղափարներ մէկէն ընդունելու առանց իրար շփոթելու : « Մարդուս »
 « առանձնական կենացը, առանին ի »
 « ըողութեանցը, առուտուրի, բա »
 « ղաքական կառավարութեան, ար »
 « դարութե ատեաններու, գիտու »
 « թեան դպրոցներու և այլն վերաբե »
 « ղեալ բաներու մէջ շատեր կան, որ »
 « իրենց հետն ՚ի վեր անանկ բաղմու »
 « կնձիռ պարագաներ, զանազան տեղք »
 « ու վիճակներ կ'ունենան ժամանա »
 « կին, տեղին, մարդկանց ու իրաց »
 « նայելով, որ անհնար է՝ որ և է մար »
 « դու անոնց վրայօք ուղիղ դատում »
 « ընելու, մինչեւ որ այն գաղափարնե »
 « բուն շատը չի հասկընայ, անոնց շա »
 « տը մէկէն չի բննէ, անանք չի բաղ »
 « դատէ և ուղիղը չի կշռէ » :

« Ահա ասոր համար է որ հազար »
 « հազարոց մարդիկ իրենց վրայ կ'առ »

Դ նեն ուրիշի անձնական կամ առարկայ
 Դ նին գործքերուն բանադատութիւն
 Դ նը, ու համարձակաբար վճիռներ
 Դ կուտան հասարակաց իրողութեանց
 Դ վրայ և ազգային կառավարութեանց
 Դ արդարութեանը, անիրաւութեան
 Դ նը, իմաստութեանն ու անսու
 Դ թեանը, խաղաղութեանը և պա
 Դ տերազմի վրայ որոշումներ կ'ընեն,
 Դ ու զիրենք ոչ Վստուած և ոչ ալ
 Դ մարդիկ այն դատաւորութեւ պաշ
 Դ տօնին յարմարցուցած է: Աչ կարող
 Դ են գործքերուն զուգընթաց զազա
 Դ նակները հասկընալու, և ոչ ալ պա
 Դ րագաներուն մէկ քսաներորդ մասը
 Դ քննած են, որ խիստ հարկաւոր են
 Դ անանկ դատումներ ու բանադա
 Դ տութիւններ ընելու:

Դ Վն ալ մեր մասցը անձկութեն
 Դ ու միանգամայն կամքի չարութեն է
 Դ որ շատ անգամ մեզի արգելք կ'ըլլան
 Դ մարդկային գործոց վերաբերեալ
 Դ բազմակնձիւ և զուգընթաց հե
 Դ տևանքը մէկ տեղ նկատելու: Վհա
 Դ ասոր համար է որ ուղիղ դատումը,
 Դ արդարութիւնը, խոհեմութիւնը այս
 Դ քան քիչ է, և այսքան խաբէութի

« կը գործուի մարդկանց մէջ ու հե-
 « տեաբար ալ այսքան անվախճան թշ-
 « նամանք ու բանագատու թիւներ յա-
 « ռաջ կուգան որ միօրինակ անմիտ
 « ու անիրաւ են : Աստի կը տեսնես
 « թէ որչափ պիտանի և աղէկ բան է
 « քիչ շատ այս մտաց ընդարձակու թիւր
 « ստանալը , որով իմաստուն կամ գի-
 « տուն կամ արդար կամ խոհեմ և
 « կամ երջանիկ կ'ըլլանք »¹ :

Աւագոյ փնտրուած այս մտաց ընդ-
 արձակու թիւնը թէպէտ շատերուն
 քով բնական ձիրք մըն է , բայց կար-
 դալն ալ մեծ օգուտ կ'ընէ մարդուս՝
 նոր նոր գաղափարներ ստացընելով
 անոր , որոնց թիւը որչափ շատ և տե-
 սակնին ալ որչափ բազմազան ըլլայ ,
 գատերու կարողութիւննիս ալ այն-
 քան զօրաւոր և աստիճան կ'ըլլայ ու
 գործքերնիս ալ այնքան ուղիղ ու շա-
 հաւոր կ'ըլլան թէ մեղի և թէ մեր մօ-
 ար եղողներուն : Աստի յիշեալ հե-
 ղինակին խօսքերովը կ'ըսեմ ընթերցու-
 ղիս . « Ղոթացուր անձդ տեսակ տե-
 « սակ գաղափարներով , ծանօթացիր

¹ Իսաք Ուագո :

" Հին և նոր իրերու , բնական , քա-
 " ղաքական և կրօնական իրերու , առ-
 " արնին և ազգային իրերու , քու բը-
 " նիկ երկրիդ և օտար երկիրներու վե-
 " բաբերեալ իրերու , ներկայ անցեալ
 " և ապառնի իրերու և ամեն բանէն
 " աւելի ծանօթացիր անոր ու ինքզինքիդ
 " հետ , ուսիր կենդանական բնութե-
 " ինչ բլլալը ու քու հոգւոյդ իր յա-
 " տուկ գործողութիւնները : Արայ
 " վրայ ստացած այս բնդ հանուր ծա-
 " նօթութիւնդ՝ քեզի շատ օգտակար
 " պիտի բլլայ ուղիդ դատելու և ու-
 " ղիդ գործելու համար " :

Աինչեւ հիմայ մտաւորական մը
 շակութեան չորս միջոցները առան-
 ձին բնեցիներ , ու մանաւանդ ըն-
 թերցման օգուաները ըստ ինքեան
 նայեցանք . հիմայ ալ երկու խօսքով
 ընթերցման առաւելութիւնները միւս
 միջոցներուն օգուաններուն հետ բազ-
 դատելով կը վերջացնեմ այս գլուխը :

Ա. « Արդալով շատ բնդարձակ
 " տեղեկութիւն կը ստանանք թէ կեն-
 " դանի և թէ խիստ հին դարերու
 " մէջ անցած դացած ազգերուն իրո-
 " ղութեանցը , գործքերուն ու խոր-

" Հըրդոցը վրայ . և անանկ ալ դիւ-
 " ըին կերպով , որ գիտես թէ մեր
 " օրովը և մեր ազգին մէջ ապրեցին :
 " Վիրք կարդալով մարդկային ազգին
 " ամեն մէկ մասէն մէյմէկ բան կը սոր-
 " վինք . ուր , գիտողութեամբ ամեն
 " սորվածնիս մեզմով միայն կը կատար-
 " ուի . և ան ալ ինչ որ ուղղակի մեր
 " ծանօթութեանը դայ հասնի : Խօ-
 " սակցութեամբ միայն քանի մը թու-
 " աւոր մարդոց օգուտը կը վայելենք .
 " զոր օրինակ , անոնց՝ որ մեզի մօտ են
 " ու միանգամայն մեր ապրած ժա-
 " մանակը կ'ապրին , այսինքն մեզի դը-
 " րացի ու ժամանակակից եզոզնե-
 " րունը : Վայց մեր հմտութիւնը ալ
 " աւելի սահմանաւոր կ'ըլլայ , երբոր
 " մենք մեզ՝ մեր առանձնակի մտածու-
 " թեանցը կը կապենք առանց գիտո-
 " ղութիւն ընելու և կարդալու . վասն
 " զի , այն ժամանակը մեր բոլոր յա-
 " ռաջագիտութիւնը հարկաւ մեր ա-
 " ռանձնական ներքին կարողութիւն
 " ներովը և մտածութիւններովը պի-
 " տի ըլլայ " :

" Բ . կարդալով ո՛չ միայն զանազան
 " ազգաց զանազան դարերուն իմաստ

ԴՆԵՐՐ ԿՐ ՍՈՐՎԻՆԵՐ , ԱՅԼ Ե ՄԱՐԴԿՐԱՅԻՆ
 ԴԱԳՔԻՆ ԷՆ ԱՂԷԿ , ԷՆ ԽՈՄԱՍՏՈՒՆ Ե
 ԴԷՆ ՂԽՈՒՆ ՄԱՐԴՈՅ ՂԽՈՒԹԻՒՆՆԵ
 ԴՈՒ յԱՌԱՋԱԳԽՈՒԹԻՐ ՄԵՂԻ ԿՐ ՎՈՒ
 ԴԽԱԳՐԵՆՔ , ԵՐՐ Ե ՈՒՐ ԱՍՐԻԱԾ ԿՐԸ
 ԴՐԱՆ ԹՈՂ ՐՐԱՆ . ԻՆչՈՒ ՈՐ , ԹԷՄԷՍ
 ԴՂԱՍ ՂԻՐՔԵՐ ՍԿԱՐ ՈՒ ՍԽՈՄԱՐ ՄԱՐԸ
 ԴՈՅ ձԵՌՕՔՐ ՂՐՈՒԵՄԱՆ , ԱՍԿԱՅԻՆ ԱՅԻ
 ԴՂԻՐՔԵՐՈՒՆ ՂԱՍՐ՝ ՈՐ ԱՂԽԱՐՀԻ ՄԷՂ
 ԴՀԱՄԲՈՒ ԱՍՏԱՅԱԸ , ԱՅԼ Ե ԱՅԼ ՂՈՒ
 ԴՐԵՐՈՒ Ե ԱՂԳԱՅ ՄԷՂ ԵԿԱԾ ՄԵԾ ՈՒ
 ԴԽՈՄԱՍՏՈՒՆ ՄԱՐԴՈՅ ՂՈՐԾՔԵՐԻՆ ԵՆ .
 ԴՈՒՐ ՄԵՆՔ ՄԻԱՅԻՆ ԱՅԻ ՄԱՐԴՈՅ ԽՈՍԱԿ
 ԴՅՈՒԹԻՒՆՆԵ ՈՒ ՂԽՈՒԹԻՒՆՐ ԿՐԻՆԱՆՔ
 ԴՍՈՒՆԱԿ ՈՐ ՄԵՂԻ ԲՆԱԿԻՍԿԻՅ ՈՒ ԾԱ
 ԴՆՈԹ ԵՆ , Կ՛ՈՒՂԵՆ ԽՈՄԱՍՏՈՒՆ ՐՐԱՆ
 ԴԿ՛ՈՒՂԵՆ ԱՆԽՈՄԱՍՏ . Ե ԵՐՐԵՄԻՆ ԱՅՍ
 ԴՆԵՂ ԱՍՀՄԱՆՐ՝ ՀԱՂԻՒԸ ԹԷ ԿՐՆԱՅ ՄԵ
 ԴՂԻ ԽՈՄԱՍՏՈՒԹԵԱՄՐ ՈՒ ՂԽՈՒԹՔ
 ԴԵՐԵԸԵՐԻ ՄԷԿՐ ՄԱՍՏԱԿԱՐԱՐԵԼ . ԹԷ
 ԴՈՐ ՆՈՅԻ ԻՆՔՆ ՄԵՂԻ ՈՒՍՈՒԿԻչ ԵՂՈՂ
 ԴՄԱՐԴՐ ԱՆԱՆԿ ԵՐԵԸԵՐԻ ՄԷԿՐ ՆՐԱՅ :
 ԴՎԱՆՔ ՄԵՐ ԱՌԱՆՃԻՆ ՈՒՍԻՈՒՆՔԻՆ ՈՒ
 ԴԾԱՆՈԹՈՒԹԵԱՆՅՐ . ԱՍՈՆՅՄՈՒԹԷ Ե
 ԴՐԱՒԱԿԱՆ ԱՍՏԻԾԱՆ ՀՄՈՒԹԻՒՆՈՒԿ
 ԴՍՐԻԱԾ ՐՐԱՆՔ , ԱՅԻ ՀՄՈՒԹԵԱՆ
 ԴՄԻՋՈՅՈՒԹ ՂԽՈՒԹԵԱՆ ՄԷՂ ԱԸԵՐԻ ԱՒ

7 աջ երթալու համար ձեռք բերած
 7 օգնութիւննիս աւելի պղծակ կ'ըլ-
 7 լայ, քան զայն, որ կարգալու միջու-
 7 յաւ կրնայինք ձեռք բերել 7 :

7 Գ. Արքոր գեղեցիկ հեղինակներ
 7 կը կարգանք իմաստուն ու գիտուն
 7 մարդոց էն ընտիր, էն գթուար ու
 7 էն փափուկ իմաստները կը սորվինք.
 7 վասն զի, անոնք անխնայ աշխատած
 7 ու իրենց էն հասուն խորհուրդ-
 7 ները ու երկար ուսմունքնուն և
 7 փորձերնուն եզրակացութիւնները
 7 շարունակ գրի առած են, ուր խօ-
 7 սակցութեամբ և ունկնգրութեամբ
 7 շատ անգամ մեր ուսուցիչներուն և
 7 բարեկամներուն ներկայ խորհուրդ-
 7 ները միայն կը սորվինք. որ թէպէտ
 7 և վսեմ ու օգտակար ալ ըլլան, կա-
 7 ղելի է որ առջի բերանը անպատ-
 7 բաստ ու անկատար ըլլան ու հա-
 7 սուննալու կարօտ սոսկ ազօտ տե-
 7 սութիւններ ըլլան 7 :

7 Դ. Վերջապէս կարգալուն ու
 7 ըիչ մէկ օգուտն ալ սա է, որ կր-
 7 նանք գիրքին երեսները կրկին կրկին
 7 անցնիլ ու հետզհետէ մտածութի
 7 ընել վրանին առանձին ու հանգարտ

Կեղած ատեննիս գիրքը միշտ ձեռ-
 Կ վրնիս ունենալով. բայց խօսակցու-
 Կ թեամբ և ունկնդրութեամբ սոր-
 Կ վածնիս շատ ատեն շուտով մը կը
 Կ մոռցըվին. ընկերութիւնը ցրուածին
 Կ պէս, կամ շատ շատ այն օրը միայն կը
 Կ մնան, թէ որ բաղդաւոր գտնուե-
 Կ լով սուր յիշողութիւն մը ունենանք
 Կ կամ շուտ մը առանձնանալով լսած-
 Կ նուս մէջ եղած նշանակութեան ար-
 Կ ժանի ծանօթութիւնները գրի չառ-
 Կ նենք: Այլ ահա այս պատճառաւ և
 Կ նոյնպէս առանձնանալով գրի առ-
 Կ նելու չի կրնալնուն համար շատ գի-
 Կ տուն մարդիկ իրենց օգտակար խոր-
 Կ հրդածութեանց շատը կորսնցու-
 Կ ցին ու կրկին չեն կրնար յիշել¹:

ԳՎՈՒԽ Բ:

Ուսման ընթացքին Ձեզ խարտալու նիւթերուն
 խարդին և առ հասարակ գրոց ընթրոթեանը
 վրայօք:

Աստի առջի գլուխներուն մէջ
 տեսանք թէ ինչ պատճառներու հա-

1 Իսաբ Ուարտ:

մար մտաւորական մշակութեան ցանկալու էր, և թէ ինչ առաւելութիւններ ու օգուտներ կ'ունենանար լուսաւորած ու վարժած միտք ունեցող մէկը իր բոլոր կենացը մէջ: Հիմայ ալ այս գլխուն մէջ մտաւորական մշակութեան գործիք եղած գիրքերուն ընտրութեանը և ուսման նիւթերուն յառաջնութեան ու յետնութեան կարգին վրայ պիտի խօսիմ, որպէս զի ընթերցողը՝ ձեռքը ինկած գիրքերը ընտրանօք ու պատշաճ կարգաւ սորվելով՝ իր աշխատութեանը վարձքը չի կորսնցունէ:

Իայց հոս կը պարտաւորիմ ընթերցողիս կանխաւ ծանուցանելու, թէ գրոց ընտրութեանը վրայ ըսելիքներս թէ որ միայն մեր ազգային գիրքերուն վրայ սահմանելու ըլլայի, հարկաւ ընելիք ազգարարութիւններս ու դիտողութիւններս խիստ քիչ բաներ պիտի ըլլային, այնչափ որ մեր ազգային գիրքերը թուով ու տեսակով սակաւաթիւ են, և մանաւանդ անոնց մէջ հասարակութեան մեծ մասին մտաւորական մշակութիւնը նիւթ տալիք ու նպաստելիք գիրքեր քիչ կան,

խիստ քիչ անձինք արժան համարեր
 են ռամկին հետ խօսելու . գիտես թէ
 մեր ազգին կարդացողները մոռցեր
 են թէ գիտութեան առաջին աստի-
 ճանք ագիտութիւնն է . կամ թէ ա-
 մեն գիտուն առաջ ագէտ է եղեր :
 Աստի այս մասին մէջ ըսելիքներս
 ընդհանուր գրոց վրայ պիտի ըլլայ ,
 անոնք թէ ազգային ըլլան և թէ օ-
 տար . ինչու որ , մեր միտքը՝ ոչ միայն
 օգտակարը առանց խորութեան ազ-
 գի՛ գտած տեղերնիս կարգալ ու սոր-
 վել է , այլ մանաւանդ , ազգերնուս
 գրականութիւնը հիմակու խակասա-
 ւոր վիճակին նայելով՝ հասարակու-
 թեան մեծագոյն մասին հարկաւոր ե-
 ղած գիրքերը՝ օտար ազգերը մեզի կը
 մատակարարեն կոր . և թէ որ մեր
 գիտունները նոր կարգ մը և կանոն
 մը չի բռնեն իրենց հրատարակած
 գիրքերնուն թէ նիւթերուն և թէ
 լեզուին վրայօք , շատ հաւանական է ,
 որ տակաւին շատ տարիներ մեր մը-
 տաւորական մշակութեանը գործիք-
 ները օտար ազգի գիրքեր պիտի ըլլան :
 Այս ալ ծանուցանելէն ետեւ դառնանք
 բուն մեր գործքին :

Ընթերցման նիւթ եղող գրոց ընդ-
հանուր բովանդակութիւնը այլ և
այլ նկատմամբ առնելով՝ կրնանք սա-
հետեւեալ երեք գլխաւոր բաժան-
մունքներուն մէջ ամփոփել :

1⁰. Առաջին նկատմամբ գիրքերը
երկու կարգ են . կամ հարկաւոր են
կամ զբօսական :

2⁰. Նկատմամբ գիրքերը երեք կար-
գի կը բաժնուին : ա . Անոնք որ որոշ-
եալ ժամանակներու մէջ միայն օգուտ
կ'ընեն , ինչպէս են օրագիրները կամ
չարաթական և ամսական լրոյ տետ-
րակները : բ . Անոնք , որ մասնաւոր
գիտութեան մը կամ արհեստի մը վե-
րաբերեալ ըլլալուն՝ միայն այն գի-
տութիւններուն և այն արհեստնե-
րուն զբաղող մարդոց օգուտ կ'ընեն .
ինչպէս են , նաւուղղութեան , պատ-
կերհանութեան , դերձակութեան և
այլն , վերաբերեալ գիրքերը : գ . Ա-
նոնք , որ առ հասարակ ամեն մարդու
պէտք են . զոր օրինակ , աշխարհագ-
րութեան , պատմութեան , ուրուագ-
րութեան , բարոյականի , անտեսական
գիտութեանց եւ այլն , վերաբերեալ
գիրքերը :

Վերջապէս 3⁰. նկատմամբ գիրքե-
րուն որ մէկը միայն ճաշակուելու են ,
այսինքն միայն մէկ քանի հատուած
նին կարգաւու է . որ մէկը կլլուելու .
այսինքն կարգացուելու , բայց ոչ հե-
տաքննութեամբ կամ խնամով : Ար մէ-
կրն ալ ծամուելու և մարսուելու . այ-
սինքն ծայրէ ՚ի ծայր կարգացուելու ,
խնամով և ուշադրութեամբ :

Ինթերցումը միտքերնիս մշակելու
միջոց և գիրքերն ալ անոր գործիք հա-
մարելէն ետեւ գլխաւոր գործերնիս
կը մնայ՝ ալ անոնց ընտրութիւնը ընել
և անոնց մէջ սորվելու կամ կարգա-
լու կարգ մը որոշել : Վասն զի , գիր-
քերը , որ ընդհանրապէս տգիտութե-
ախտը բժշկելու դեղեր են , կրնան
անյարմար գործածութեամբ կամ
գէշ ըլլալով թոյն ըլլալ , անօգուտ ըլ-
լալ և նախապաշարումնիս ու տգի-
տութիւննիս աւելցընելու գործիք ըլ-
լալ : Աւտտի , ով որ կ'ուզէ ամեն բա-
նին իր ճիշդ ժամանակը , չափը ու
տեղը որոշել , իր ուսմունքէն իրեն ան-
ցաւոր զբօսանք մը հանելէն աւելի
տեւողական օգուտ մը քաղել , գիշեր
ցորեկ աչքին լոյսը՝ ժամանակը ու իր

ստակը գիրքերու վրայ ծախելէն ետև
 փոխարէն հաստատուն գիտութիւն
 ստանալ և չուղեր անմիտ մատակա-
 րարի մը սէս, իր շտեմարանը մի միայն
 միրգերով ու քաղցրաւենիներով լեցը-
 նել, առանց ալիւրը, իւղը, բրինձը,
 միսը և ուրիշ ասոնց նման հարկաւոր
 պաշարները հոգալու, կը պարտաւո-
 ըի կ'ըսեմ այն ընթերցողը՝ որ գիրք
 մը տեսած կամ լրած ժամանակը նախ
 քննէ նայի թէ առաջին բաժանման
 ո՞ր կարգէն է. այսինքն հարկաւոր է
 թէ զըօսական. միթէ անկէ առաջ
 ուրիշ գիրք կարդալու կարօտութիւն
 չունի՞ մի. այս քննութիւնով կարող
 կ'ըլլայ անոր ճիշդ յարգը որոշելու, և
 առանց այս խոհական ընտրութեան
 կրնայ ըլլալ, որ մէկը իր ձեռքը եկա-
 ծը անխտիր առնէ, շատ կարգայ,
 շատ ուսանի, ու միանգամայն իր միտ-
 քը կապարիտալ Դապարիո-Բեան մէջ պահած
 ըլլայ: Անաւ չի կարդալուն և անալի-
 տան բաներով ժամանակը անցընելուն
 մէջ տեղը եղած տարբերութիւն խիստ
 փոքր է: Արձեալ, գիրքերուն մէջ
 հարկաւորն ու զըօսականը իրարմէ
 որոշողը սա մեծ աղէկութիւնն ալ

կ'ուներնայ, որ ունեցած դրամը չնչին գործքերու շի վասնելով աղէկ գիրքեր գներու աւելի կարողութի կ'ուներնայ, որուն պակասութիւնը յիրաւի շատ զգալի վնասներ հասուցած է գիրքերուն սուղ եղած տեղուանքը:

Արտհետեւ տեղը եկաւ, ինձ պարտք կը համարիմ զուրցելու, թէ գիրքերուն հարկաւորը օգտակարէն ու ասանց երկուքը զբօսականէն որոշելու հարկաւորութիւնը շատ ցանկալի է, որ հեղինակներն ու թարգմանիչներն ալ ընեն: Արբոր կ'ուզեն իրենց աղգին համար գիրք մը շարադրել կամ թարգմանել, պէտք է սկսելէն առաջ յիշել թէ աղէկն ու օգտակարը վերաբերական է. ամեն բան ժամանակ ու չափ ունի. պէտք է քննեն նային թէ իրենց ընթերցողները համարուած անձինքը՝ բաւական ընդունակութիւն ստացած են իրենց հրատարակելիք ճշմարտութիւնները հասկընալու: Այն անանկ հեղինակներ, որ երբոր մէկը իրենց մէկ տարածամ կամ անօգուտ գործքին վերայ տրտունջ մը ընել ուզէ, մենք ինչ ընենք, մէկը ծախքը ըրաւ, մենք ալ

հրատարակեցինք , կամ թէ ծախքը
 ընողը այս ուզեց , կ'ըսեն : Բայց գիր-
 քի մը տպագրութեանը համար ծախք
 ընել ուզողը կամ ուսումնասէր է ,
 կամ ազգասէր և կամ փառասէր . ար-
 դեօք ասոնց որի՞ն ըսես որ « Եթէ
 » կ'ուզես ազգիդ աւելի մեծ օգուտ
 » մը ընել , կամ թէ որ կ'ուզես փառ-
 » քրդ աւելի հաստատուն ընել , այս
 » գիրքը մի՛ տպել տար , այս ինչ գիր-
 » քը ազգին աւելի պէտք է , ասիկայ
 » կարգացող կամ հասկըցող շատ չի
 » կայ , ասոր ժամանակը դեռ հասած
 » չէ » և այլն : Թէ որ կ'ըսեմ ասանկ
 բանաւոր սրտճառներ մէջ բերուի ,
 մի չի կրնար համոզել զանիկայ աւելի
 խոհեմ ընտրութեան մը զիջանելու :
 Բայց շխտակը այն է , որ հեղինակ-
 ներն ու թարգմանիչները աւելի գը-
 ժուար կը զիջանին իրենց շինած կամ
 թարգմանած գիրքերնուն յարմարա-
 գոյն ժամանակին տպասելու քան թէ
 ծախքը ընող բարերարները , և անոնց
 շատը իրենց գործքերնուն կամ նիւ-
 թին կամ լեզուին անյարմարութեանը
 այնքան դժուար կը հաւատան , որ
 չափ որ մայր մը կը հաւատայ իրեն

զաւկրններուն տգեղութեանը և սրահասութեանցը : Անանկով շատ գիրքեր գիտես թէ միայն տպուած ըլլալու համար կը տպուին , ինչպէս որ առանց ընտրութեան կարգացողներն ալ՝ միայն կարգալու համար կը կարգան : Թէպէտ գիրք մը չըլլար որ տպուելէն ետեւ քանի մը հոգւոյ օգուտ չընէ , որոնց գլխաւորներն են նախ հեղինակը կամ թարգմանիչը , թ . տպագրապետը , ք . կազմարարը ու չորրորդ ալ քանի մը թուաւոր ընթերցողներ . բայց հեղինակու թարգմանիչ եղողները թող չի մոռնան , որ « Ան կատարեալ իմաստութեան էն » շատ ընելիքը՝ ընթերցողներուն ալ մենէն շատը շահեցընելն է » : Ասոնք անանկ գանգատներ են , որ եթէ հարկը ստիպէ , բաղմաթիւ օրինակներով կրնամ հաստատել անոնց արդարութիւնը :

Սարգիկ լուսաւորել ըսելը՝ զանոնք մտածելու գրգռել , անոնց մտքը զօրացընել , ու անոնց անո՛նկ ծանօթութիւններ տալ է , որով կարող ըլլան առանց ուրիշի կարօտելու ինքզինքնին կառաւարել , ու հետեւաւ

բար ալ իրենց բուն արժանապատու
 ութեանը համեմակ, որ միայն անանց
 ուրիշներէ անկախ ըլլալուն վրայ կը
 կայանայ : Այլ որովհետեւ չափահաս
 մարդու մը սորվեցուցածնիս տղու մը
 չենք կրնար առաջարկել, ուստի հարկ
 կ'ըլլայ, որ հասարակութեան համար
 գրուելիք նիւթերը պարզ, դիւրին և
 ամենահարկաւոր բաներ ըլլան ու մա-
 նաւանդ իրենց հասկրնայիք ոճովը
 գրուին, ասանկով ոչ միայն ժողովուր-
 դին մեծ մասը կը շահի, այլ և նոյն
 խի հեղինակներն ալ, վասն զի, գիրք
 մը այն ժամանակը միայն կը փնտռուի
 ու կը կարդացուի, երբ որ օգտակար
 ու հաճոյական կ'ըլլայ, և մինչև որ
 ալ հարկաւոր և դիւրիմաց չըլլայ,
 օգտակար և հաճոյական չի կրնար
 ըլլալ :

Նոյն պատճառներուն համար ալ
 երբ որ բարերար մը կ'ուզէ գիրք մը
 տպել տալ իր ծախքովը, կամ թէ հե-
 ղինակ մը գիրք մը կ'առաջարկէ իրեն
 տպել տալու, իր հաճութիւնը չի
 տուած՝ պէտք է նախ քննէ կամ քնն-
 նել տայ հասկրնայ թէ արդեօք այն
 գիրքը ազգին իրական օգուտ պիտի

ընէ՞ թէ չէ . ք, նայի թէ անկէ ա
 ռաջ տպուեւլու ուրիշ հարկաւոր գիր
 քի մը կարօտու թիւն չունի մի ազգը .
 ք, այն գիրքը ո՞ր կարգ և ո՞րչափ մար
 դոց օգուտ կրնայ ընել : Արոց վրայ
 այս գիտելիքները ստուգելով է որ, ս
 և է բարերար կարող կ'ըլլայ հարկա
 ւորը օգտակարէն ու օգտակարն ալ
 զբօսականէն որոշել ու նախապատիւ
 բռնել սորվիլ : Ասանկով միայն կարող
 կ'ըլլան տպել տուած գիրքերնուն օ
 գուտը՝ ուղերձին, գովասանու թե՛նէն
 կամ յառաջաբանու թե՛ան խոստմունք
 ներէն չափելու չի շատանալ . այլ
 բուն իսկ կարգացողներուն մտքին,
 սրտին, վարքին ու քսակին վրայ ը
 նելիք ազդեցու թե՛նէն կ'ընելու . ա
 սով միայն կը պակսին կամաց կամաց
 կամ նորանց չէն հրատարակուիր ա
 նանկ գիրքեր՝ որ ազգին ընդհանրու
 թե՛անը կամ գոնէ մէկ թուաւոր մա
 սին պիտանի չըլլանուն՝ կամ լեզուի
 անյարմարութեան համար՝ ծանր ծախ
 քերով տպուելէն ետեւ երեսի վրայ
 կը մնան, և անոնց տեղը երևան կ'ել
 լեն այն ամենահարկաւոր գիրքերը՝
 որ ստակի պակասութեան կամ առա

ջարկող չըլլալուն համար մինչև ցայսօր ազգին մէջէն պակասած են : Արեւապէս, ասով միայն կարող կ'ըլլան առատասիրտ բարերարները իրենց տըպել տուած գիրքերնուն ազգին հասուցած օգուաները տեսնելով իղձերնուն կատարումը տեսնել. վասն զի, մինչեւ որ գիրք մը հասարակութեան մէջ չի շրջաբերի՝ չի կարգացուիր . որ բտել է անպտուղ կը մնայ . և մինչեւ որ ալ գիրք մը հասարակութեան ձեռքէն ու բերնէն չանցնի, մի միայն մամուլներուն (թէզկեահ) մէջէն անցնելով բարերարին անունն ու յիշատակը չի կրնար յաւերժացընել :

Ինթերցման նիւթերուն մէջ օրին կամ ատենին կարգացուելիք թուղթերուն վրայօք հարկ չի կայ երկարօրէն խօսելու . յայտնի բան է, որ այս տեսակ գրուածքները մինչեւ որ նոր ու տուած լուրերնին ստոյգ չըլլայ, բնթերցողին ոչ մէկ ստակին արժանի են և ոչ ալ մէկ վայրկեան ժամանակին . ինչու որ, լրագիր կարգալու բուն նպատակը զբօսնուլ կամ լոկ հետաքրքրութիւն մը անցընել չէ, այլ առնուած լուրերէն օգուտ մը քա-

ղեւ. ուստի ընդհանրապէս լուրերը
բանասիրական կամ գիտնական չըլլա-
լէն ետեւ, ասեմինս և ստոյգ եղած.
նուն պէս մեզի հասնին նէ օգուտ
կ'ընեն և ոչ թէ հինցած կամ աղա-
ւաղեալ ըլլալով: Այս գգուչութիւնը
աւելի այս դարուս մէջ ընելու է, ըստ
որում լրագիրները հիմա ամեն ազգի
և ամեն կուսակցութեան ձեռք մէջ
մէկ հզօր գործիք եղած են մարդ որ
սալու: Հիմակու լրագիրները գլխաւ
ւորապէս կամ Յիսուսեանց (ժէզուիդ)
գործիք են, կամ հասարակապետա-
կաններուն կամ թագաւորականնե-
րուն կամ հասարակալարներու (քօ-
միւնիսդ) և կամ ուրիշ աղանդաւոր-
ներու. ասոնց ամեն մէկունս ոգին ու
գրգիռը իմանալով ըստ այնմ տուած
լուրերնուն հաւատալու ու գին տա-
լու է: Իսկ օրագիրները երբ կարգա-
լու է և վրանին ո՞րչափ ժամանակ ծա-
խել կ'արժէ, անիկայ ալ իր տեղին
պիտի գիտցունենմ:

Իսկ մասնաւոր կամ ընդհանուր
նիւթերու վրայ գրուած գիրքերուն:
Թէ որ ուսման ուրիշ առարկաներուն
ալ իրենց հարկաւորութեանը և կա-

րեւորութեանը նայելով յարգ մը տալ ուզենք, յայտնի է որ ապրուստի հարկաւոր եղածները առաջին աստիճան պիտանի պէտք է որ սեպենք . ուստի ընթերցման միջոցով միտքը մը շակել ուղողը՝ նախ պիտի նայի, որ իր արհեստին վերաբերեալ գիրքեր կարգայ . ուրիշ նիւթերը երկրորդական կը համարուին ասոնց նայելով : Պատկերհանի մը աւելի հարկաւոր է, ընդհանուր պատմութեան ու մանաւանդ Աւէյնօլտի պատկերհանութեան պատմութիւնը գիտնալ քան թէ Պալլ զարբի Վիւզի Վժիշկը : Արմնագիրի մը աւելի օգուտ կ'ընէ, չտիաբերական գիրքեր կարգալ քան թէ աստեղաբաշխութեան : Ասկերիչ մը աւելի կը շահի բնալուծական գիրքերէն, քան թէ բուսաբանութեան : Վ՞նչ կ'ըսէիր, երբ որ վաճառականի գրագիր մը տեսնէիր, որ թուաբանութիւն մէջ խիստ տկար ու տօմարակալութեան մէջ ալ խիստ պակասաւոր ըլլար, ու մէկը զօրացընելու և մէկայն ալ կատարելագործելու աշխատելու տեղը, իր բոլոր ժամանակը հռովմայեցւոց պատմութեանը հետ անցունէր : Թէ-

պէտ պատմութենէն օգտակար բան
 չի կայ , մանաւանդ Հռովմայեցւոց
 պատմութիւնը ամեն կարգ մարդու
 հարկաւոր բան է . բայց թէ որ վա-
 ճառականը այն գրագիրին քանի մը
 փոխանակագիր մէկէն տայ ու անոնց
 միջին պայմանաժամը գտնալու կամ
 իր տարեկան գործողութեանց կշիւը
 պատրաստելու իրմէն պահանջէ , կրբ-
 նայ մի այն գրագիրը Տիբերոսի , Ան-
 գոնիոսի կամ Հռովմաւրսի վրայ գիտ-
 ցած տեղեկութիւններովը զանոնք
 պատրաստել : Առաւել օգտակար չէ
 մի այն գրագիրին սորվելու թէ իր
 շուկային մէջ քանի տեսակ լեղակ (շի-
 վիտ) կը վնասուի , այն բերքը սւր-
 կից կուգայ , և անոր ո՞ր տեսակը ա-
 դէկ է , ո՞րն է անոնց գլխաւոր տար-
 բերութիւնները , և այլն , քան թէ գիտ-
 նայ , թէ Ա իզպոնացի մէջ լուսիտա-
 նիացիք ցուլերը (սուղա) ինչպէս ,
 երբ , և տարին քանի անգամ կը ծեծ-
 կրվցունեն , կամ թէ գաղղիացիք Ղե-
 գայիրը առած ժամանակնին բերգին
 մէջ գտած այն ահագին թնթանողք
 ֆնչ են բեր , և ո՞րչափ կշուեր է .
 ահա այս ճամբով կարգացողին հաւ

մար է՝ որ « Վաղու մա աշխատեցաւ և
 » ոչինչ կալաւ » կ'ըսեն :

Վանի որ մէկը իր արհեստին մէջ
 անկախ չի կրնար համարուիլ, անոր
 առջի ստանալիք հմտութիւնները ա-
 նանկ բաներ ըլլալու են, որ իր անձը
 աւելի երջանիկ և ուրիշներուն աւել-
 լի օգտակար ընելու օգնեն : Վարդ-
 կային գործոց անհաստատութեանցը
 նայելով մարդս արհեստ մը չի սորվե-
 լուն վրայ միշտ կը զղջայ, ուրեմն ո՞ր-
 չափ առաւել խոհեմութիւն է ար-
 հեստ մը ունեցողին, որ իր կարգա-
 ցած գիրքերուն մէջէն արուեստից
 և գիտութեանց մէջ հետզհետէ կա-
 տարուած յառաջադիմութիւնները ու
 անոր գիւտերը սորվի, և անանկով իր
 արհեստը կատարելագործէ ու անոր
 գործածութիւնը գիւրացընէ : Արբոր
 մէկ անգամ ապրելու հոգէդ ազա-
 տիս, ալ անկէ ետեւ ընթերցման ան-
 տահման դաշտը բաց է առջիդ, ինչ
 որ ուղղակի կերպով մը քու վիճակդ
 լաւցընելու, միտքդ լուսաւորելու,
 զարդարելու, քեզ առաքինի և մար-
 դավար ընելու կ'օգնէ՝ կարդա՛, աս
 ճամբով ստացած ամեն մէկ նոր գա-

ղափարներդ մէյմէկ ծաղիկ են , որոնց
 գոյնը՝ տեսակը և հոտը որչափ բազ-
 մազան ըլլայ , քու կատարելութեանդ
 փունջն ալ այնքան աւելի գեղեցիկ
 ու շքեղ կ'ըլլայ ու քու յարգդ ու
 պատիւդ ալ այնքան աւելի մեծ կ'ըլ-
 լայ :

Գիրքերու վրայ երբորդ գլխաւոր
 մէկ փնտրուելիքնիս ալ ամբողջ կամ
 ըստմասնեայ , ուշադրութեամբ կամ
 հարեւանցի կերպով կարդացուելիք-
 ները իրարմէ որոշել էր :

Նոր ժամանակի կատարելութիւն-
 ներուն մէջ խաբեբայութեան ար-
 հեստն ալ այնքան առաջ գացած է ,
 որ անհնար է գիրքի մը անունը լսե-
 լով կամ յառաջաբանութիւնը միայն
 կարդալով անոր վրայ ուղիղ դատում
 մը ընելու կարող ըլլալ : Ատենօք Անգ-
 ղիայի մէջ գիրք մը տպուեցաւ . ասոր
 անունն էր , «Նոր գիտ-», կամ ըստ
 «Բիւրեղեայ ակնոց , որոն Տիջոցա- անանի
 «ճանր գիրքի ին կարգացո-ին , որ քսան թեր-
 «թի Տեջ պարո-նաիելիքը Տեի թերթի վրայ ին
 «գիտնո-ի » : Այս գիրքը առնող տեսա-
 բաններուն ամենն ալ ապշեցան մնա-
 ցին , երբոր տեսան , որ այն գիրքին

մէջ իրենց արհեստին վրայօք բնաւ
խօսք մըն ալ չի կար . այլ Քաղաքիան
Պատերազմի վրայ էր : 1741ին ուրիշ
գիրք մը տպուեցաւ , որուն անունն
էր , “ Ախարագրո-նի-ն Սերիլանփայ , յ-
” բոմ պարոննակին փեղագրական , աշխար-
” հագրական և բնական պարսո-նի-ն աշխար-
” հին ” : Հիմայով որ աշխարհագրու-
թեան ասորժակ ունի , հարկաւ աս
գիրքը պիտի առնէր և պիտի զար-
մանար , տեսնելով՝ որ անոր մէջի եղած-
ները բոլորն ալ ծաղո- (խնդալու)
նիւթեր էին : Ամանասպէս , երիտա-
սարդ բուսաբան մը շատ խաբուած
պիտի ըլլայ բուսաբանութեան վրա-
յօք մէկ գիր մը անգամ չի գտնալուն
այն գրքին մէջ՝ որուն անունն է “ Ղա-
” յաղափս հրէական արձագոց ” : Անանկ
գիրքեր կամ գրուածներ կան , որ ե-
թէ իրենց անուանը խոստացած նիւ-
թերն ալ պարունակելու ըլլան , հա-
զիւ թէ ընթերցողը անոր մէջ երկու
երեք երես բան կրնայ գտնալ կար-
դալու արժան . թող այն փնասակար
գիրքերը՝ որոնց բնաւ դպչելու չէ ,
որ կարդացողին վարքն ու բարքը աւ-
րելով իր ժամանակէն զատ իր անձն

ալ կորսնցունելու պատճառ կ'ըլլան :
 Վէշ գիրքէ մը աւելի մեծ գող չըլ-
 րար , կ'ըսեն : Նիանկ չիպիտու և փուճ
 գիրքերու վրայ ժամանակ չի կորսըն-
 ցունելու համար , հարկ կ'ըլլայ , որ
 կարդալու չի սկսած անոր վրայ աղէկ
 քննութիւն մը ընենք , որուն վրայօք
 վարը պիտի խօսիմ : Ն. այժմ դիտելի
 է , որ ընտրանօք կարդալու պտուղը՝
 իմաստութիւնն է . իսկ առանց ընտ-
 րութեան անխափր կարդալու պտու-
 ղը՝ մոլորութիւն ու զեղջն է : Նշու-
 որ , այս աշխարհի մէջ ճշմարիտն ու
 օգտակարը ինքզինքնին յայտնի ցու-
 ցունելու համար մասնաւոր նշան մը
 և ամեն աստիճան միտքի դիւրաւ
 հասկրցուելիք լեզու մը չունենալ-
 նուն՝ շատ անգամ խաբեբայ մարդոց
 ձեռքովը կոկվելով՝ միամիտները խա-
 բելու չափ օգտակարութեան և ճրշ-
 մարտութեան կերպարանք կ'առնեն :
 Աւտի հարկ կ'ըլլայ , որ գիրքերը՝
 գիրք ըլլալնուն համար միայն չի կար-
 դանք , այլ կարդալնուս նպատակը ա-
 նոնց մէջէն լաւը՝ օգտակարն ու ճրշ-
 մարիտը քաղել ըլլալը ընելով՝ կարդա-
 լու գիրքերնիս թէ բարոյականի և թէ

օգտակարու թեան կողմանէ միշտ ընտ-
րենք ու կարգանք :

Վարձեալ, գիրքերը այնքան շատ
են, կեանքերնիս այնքան կարճ, ժա-
մանակնիս ալ այնքան թանկագին, ու
րոնց ամենը կարգալու կարողանալու
համար նախաջրհեղեղեան կեանք մը
ունենալու էր. և ան ալ անընդհատ
կարգալու պարագայերով : Այս գիրքե-
րուն ամենը ոչ միայն աղէկ ու օգ-
տակար չեն, այլ և օգտակար համա-
րուածներուն ալ շատերը կրնանք բա-
նի մը սակաւաթիւ ընտրելագոյննե-
րուն զոհել : Այլ մինչեւ որ ալ անանկ
չրենք, չենք կրնար ժամանակնիս ի-
մաստու թիւ անցուցած համարուիլ :
Այլ ով որ ալ իր ամեն տեսած ու լը-
սած գիրքերուն աղէկ կամ գէշ ըլլա-
լը՝ կարգալէն ետեւ հասկընալու ըլ-
լայ, յայտնի բան է, որ այն մարդը՝
իր ժամանակը շահեցընելու տեղը վը-
րայ կուտայ :

Վիքք մը աղէկ կամ գէշ ըլլալը՝
շատ ժամանակ հեղինակին բարբէն,
անոր ինչ ոգւոյ և ինչ կարծիքի տէր
ըլլալէն կը հասկըցուի թէ որ մեզի
ծանօթ եղած մէկը ըլլայ. բայց հա-

մարելով որ հեղինակը մեզի անծանօթ մէկն է, (ինչպէս որ շատ անգամ կը սրատահի) գիրքին անունն ու յառաջաբանու թեանը ընթերցումը թէպէտ կ'օգնեն քիչ մը, բայց աւելի ստրահով և ստոյգ միջոցը, գիրքին մէկ քանի գլուխը մանաւանդ գիտցած նիւթերնուս վրայ եղած գլուխները կարդալն է: Ասան զի, նախ յառաջաբանու թիւնները երբեմն հեղինակները ուրիշի գրել կուտան և շատ անգամ տարագրասկանները կը գրեն գնող մարդիկը խաբելու համար: Արկրորդ, թէ որ կարդացողին բով դատելու կարողութիւն ըլլայ, հարկաւ մէկ երկու գլուխ բան կարդալով ալ կրնայ հասկընալ բոլոր գրուածին ինչ ըլլայը. բայց ասոր ամենէն ստոյգ ճամբան գիրք մը դեռ չի կարդացած կամ մանաւանդ չի գնած՝ գիտուն ու խոհական մէկու մը հարցունելն է:

Բայց հոս ալ ուրիշ դժուարութի մը կ'ելէ դեմերնիս: Աւր գտնալու է միշտ անանկ մարդիկ, որ ճշմարտապէս գիտուն, արդարասէր ազատ ու անկողմնասէր ըլլալով՝ իրենց եր-

կիւղը կիրքերը և պաշտպանած կողմերնուն շահը կանոն չընեն իրենց վճռոյն ձգուած գիրքերուն դատաստանին : Աւրոպայի մէջ հազիւ թէ գիրք մը կը հրատարակուի , իսկոյն անոր վրայօք երեւելի մարդոց կամ գիտնական ընկերութիւններու դատումը կը կարգացուի օրագիրներուն մէջ . մանաւանդ շատ օրագիր՝ աղէկ գրոց ծանուցումը իր օրագրին յաջողութեանը պայման մը ըրած է . ընդհակառակն , մեր կողմերը չարութիւնն ու նախանձը շատ ատեն մեզ կը ստիպեն , որ եթէ գիրքի մը հրատարակումը խափանելու կարող չըլլանք , գոնէ անոր շրջաբերութիւնը արգելենք անոր վրայ գէշ խօսքեր տարածելով : Այս անմիտ ու անկարող միջոցով հեղինակին վնաս մը հասուցած կը կարծենք , որն որ թէև իրաւ ալ ըլլար՝ պէտք էր ամբնայինք . վասն զի , անանկ վրէժխնդրութի մը՝ որ հասարակութեւ հասուցած վնասովնիս ձեռք կը բերուի , անարգ , վատ ու արհամարհելի է : Աստի ասանկ երկրի մը մէջ աղէկ գիրքը գէշէն որոշել ուզող մարդը՝ պէտք է սա հետեւեալ դի-

տողու թիւնները մտքին մէջ աղէկ մը կանխաւ տպաւորէ :

Վնդ հանրապէս, գիրք մը աղէկ եղած չըլլար՝ անոր մէջ միայն մեր ախորժակին, մեր կարծիքին կամ մեր կուսակցութեանը յարմար փառափարներ կամ սկզբունքներ պարունակուած ըլլալուն համար : Այն խորհրդածութեամբ և իրաւամբ գիրք մըն ալ չի կրնար գէշ ըսուիլ, թէ որ անոր պարունակածը մեր կարծիքին ու մեր շահուն դէմ գոյ : Վիրքի մը բացարձակ աղէկութիւնը կը հաստատուի իր նիւթին՝ ընդհանուրին կամ մեծագոյն մասին ըրած օգուտէն, իմաստներուն ընտիր, աղնիւ, արդար, ըստոյք ու պիտանի ըլլալէն . ու վերաբերական աղէկութիւնը՝ այն իմաստներուն բացատրութեանը գեղեցիկ, մեկն (աչքք), դիւրին ու միանգամայն ազդու ոճէն, պատճառներուն զօրութենէն ու մէջ բերուած փաստերուն ճշդութենէն ու յարմարութենէն :

Կան անանկ մարդիկ, որ գիրք մը իրենց բիչ ծանօթ կամ բողբոլին անծանօթ եղած նիւթ մը պարունակե-

լուն համար մութ է, անհասկանալի բան է ըսելով կ'աւրեն, որն որ՝ հասկրցողի մը համար կարելի է խիստ յըստակ ու հասկանալի կերպով գրուած ըլլայ: Այամ թէ, գիրքի մը նիւթը իրենց բողբոլին նոր ըլլալուն՝ կը հաւնին կը գովեն հեղինակին հմտութիւնը (թէ և շատ անգամ իրենք բան մըն ալ չի հասկընան). ուր, կարելի է հասկրցողի մը համար հինցած կամ պարսաւանաց արժանի բան մը եղած ըլլայ: Այս կերպ սխալներու գէմ գգուշութիւն ընելը՝ ոչ միայն ընթերցողին իրեն օգուտ ունի, զինքը ծուռ գատումներ ընելէն պահելուն համար, այլ և հեղինակներուն ալ արգարութիւն ըրած կ'ըլլանք, ազէկ գիրքերը իրաւամբք գովելով և գէշերն ալ արդարութիւն պարսաւելով: Այն ուրիշ կերպ մարդիկ ալ, որոնք հասարակօրէն գիտուն համարուածներն են, որ եթէ գիրքի մը նիւթը իրենց գիտցածը ըլլայ, կամ թէ իրենց պէտք չեղածը ըլլայ, կ'սկըսին գիրքը աւելորդ կամ անպիտան համարել, ուր, թէ որ մտադիր կամ աւելի իրաւասէր մէկու մը ձեռք անցնէր, կարելի

էր անոր մէջ օգտակար ծանօթութիւներ կրնար գտնուել թէ ոչ իրեն՝ գունէ իր ընկերին, իր ազգին. նաև շատ հաւանական է, որ այն նախապաշարեալ դատաւորը՝ թէ որ իր մտայն աչքը սրբելով գիրքը ձեռքը առնէր, իր գիտցած նիւթերուն վրայ անգամնոր ու ճիշդ տեսութիւններ, աւելի մանրամասն ու լուսաւոր բացատրութիւններ, շարագրութե՛ն գեղեցիկ ոճ մը, մէկ խօսքով, շատ հաւնելու հանգամանքներ կրնար գտնուանոր վրայ: Այս կերպ սխալներուն ալ վտանգները և որ աստիճան ծիծաղելի բան ըլլալը 1843 տարւոյն բազմաւիճակին մէջ կասկած կոչուող հանձարեղ մէկ առակովը անանկ աղէկ մը յայտնուած է, որ ինծի բաւական կը համարիմ ընթերցողս մէկ անգամ զանիկայ կարգալու հրաւիրելու:

Վրոց վրայ սխալ դատում ընելու մէկ կերպն ալ սա է: Սարգիկ նախանձու կամ ատելութեան և կամ տգիտութեան պատճառաւ թէ որ գիրքին մէկին մէջ կտոր մը կամ մէկ քանի կտոր սխալ կամ մուծ կամ ճապարհ զուրջուածք գտնեն, բոլոր գիր-

քը մէկէն կը դատապարտեն . նմա
 նապէս , թէ որ քանի մը իմաստ ու
 քանի մը նոր ու գեղեցիկ զուրցու
 ածք գտնեն , բոլոր գիրքը կը գովեն
 բարեկամութեան համար : Կամ թէ
 որ հեղինակին մէկ գիրքը աղէկ ըլլայ ,
 հետզհետէ բոլոր հրատարակածներն
 ալ աղէկ կը սեպեն , կամ մէկ շինածը
 անճոռնի ըլլայ , ալ ան մարդը անկէ
 ետեւ ուրիշ նիւթի վրայ աղէկ բան
 չի կրնար գրել կը կարծեն . այս կերպ
 դատումներուն ամենն ալ սխալ ու
 անիրաւ են : Կարգկային գործոց մէջ
 սլ որ միշտ կատարեալ ու անսխալ
 բան կը փնտռէ , իր անկատարութիւն
 ու իր տգիտութիւնը յայտնի կ'ընէ :
 Կարգկային գործոց ու խորհուրդներ
 ընեն դատաւոր նստող մարդը՝ պէտք
 է բնաւ միտքէն չի հանէ Ալլատիոսի
 սա խրատը : « Բննիչ ըլլաս նէ՛ շատ
 » խիստ մ'ըլլար . լար մը էն քաջ վար
 » պետին ձեռքն անգամ կրնայ երբե
 » մըն ճունչել (անհամ ձայն մը հա
 » նել) . և էն վարժ աղեղնաւորը՝
 » կրնայ երբեմն իր նպատակէն վրի
 » պիլ » : Աւստի , ամեն գործքի մէջ
 մարդուս բնութեանը ներած սխալ

ներուն մաս հանելու է :

Վաւս, մէկը գիրքի մը դատաւոր բրած ժամանակնիս, գլխաւորապէս ուշ դնելու ենք անոր բաւականութեանն ու շահուն : Վժիշկին մէկին նաւուղղութեան վերաբերեալ գիրք մը հարցունեա, հարկաւ ուղից պատասխան մը չեա կրնար առնել . վասն զի, քաջ բժիշկ մը թէպէտ ՚ի հարկէ խիստ հմուտ և գիտուն մարդ մը կ'ըլլայ, բայց ծովու վրայօք հասարակ նաւախարի մը չափ ալ առիթ ու շահ չունենար հմտութիւն ստանալու : Վէկը քաջ թուարան ըլլայ նէ՛ չենք կրնար հետեւցնել, որ անիկայ Պաղեստինի հնութեանց վրայ ալ աւղէկ տեղեկութիւն ունեցած կ'ըլլայ . կամ թէ մեքենաբանութենէ կը հասկրնայ : Վհա ասոր կ'ըսեն դատաւորին կարողութեանը կամ բաւականութեանը վրայ սխալիլ, որն որ դրժբաղքաբար մեր կողմերը խիստ շատ կ'ըլլայ :

Վմանապէս, գիրքի մը վրայ ստոյգ վճիռ մը առած չենք ըլլար, երբոր հասարակապետութեան կուսակից եղող մէկու մը դրուածքին վրայօք միա-

պետութիւն սիրող մէկուն կարծիքը կամ խորհուրդը հարցունենք : Այս պատգամն վարդապետի մը գիրքին վրայ բողոքական վարդապետի մը վրձիւը ընդունինք . ասոր ալ կ'ըսեն դատաւորին շահուն կամ անոր կողմին շահուն միտք չի դնել . և ասայս պատճառին համար է որ հասարակօրէն , թշնամեաց գովեստը՝ բարեկամաց գովեստէն աւելի անկասկած ու ստոյգ կը համարուի :

Վերջապէս , իբր անսխալելի կանոն այս կրնամ աւանդել , որ գիրքի մը յարգը հինգ բանի վրայ կը կայանայ : Առաջին , նոր անցքեր կամ ճշմարտութիւններ սորվեցունել . երկրորդ , արդէն ճանչցուած ճշմարտութիւններէն նոր հանուած հետեւութիւններ պարունակել . երրորդ , առջիններէն ազէկ կարգաւորութիւն մը ունենալ իր նիւթերուն կամ մասանց դասաւորութեան մէջը . չորրորդ , աւելի կատարեալ հաւաքում մը ունենալ անցքերու . և հինգերորդ , բացատրութեան , աւելի որոշ ու գիւրիմանալի ոճ մը ունենալ : Արբոր գիրք մը այս հինգ հանգամանաց գո-

նէ մէկ երկուքը չունի, կրնաս առանց
խղճելու իբր անպիտան՝ մոռացու-
թեան ու արհամարհանաց դատա-
պարտել. բայց երբոր այս հանգա-
մանքներուն ամենը կամ գոնէ շատը
մէկէն ունի, կրնաս այն գիրքը օգ-
տակար սեպելով կրկին կրկին կարգալ
ու կարգացունել:

Գ Լ Ո Ւ Խ Թ .

Սարգոսս Տփլին վրայ ոսման կամ ընթերցման
նիւթերուն մասնաւոր աղբեղութիւնները:

Գ Բ Ո Ց ընտրութեան վրայ խօսե-
լէն ետև աղէկ կ'ըլլայ՝ որ քիչ մ'ալ
փնտրուենք նայինք թէ անոնց պարու-
նակած նիւթերուն ամեն մէկը ի՞նչ
աղդեցութիւն կ'ունենան ուսանողին
մտքին վրայ. կամ թէ անոնց ամեն
մէկը ի՞նչ օգուտ կ'ընեն կարգացողին
իր կենացը մէջ: Այս քննութիւնը
խիտ հարկաւոր է, որովհետև շատ
կը նպաստէ ընթերցման ախորժակը
արծարծելու և ընթերցման նիւթե-
րուն ուսմանը մէջ խոհական կարգ մը

մոցընեւլու : Ի այց աւալ պէտք է նախ
ընթերցողիս ծանուցանեմ, որ հոս
իմ քննելիքս առ հասարակ ամեն գի-
տութեանց և արուեստից նիւթերը
չեն, այլ մի միայն անոնք, որ զբաղեալ
մարդ մը կրնայ ընթերցման միջոցով
կամ ուրիշ ընկերի մը օգնականու-
թեամբը գրեթէ ինքիրեն սորվիլ,
վասն զի, ինչպէս որ կանխաւ ծանու-
ցինք, այս գործքը բանի գործքի տէր
կամ մանաւանդ հասարակ մարդոց
համար ձեռնարկած եմ և ոչ թէ դըպ-
րոցներու մէջ ուսանողներու և կա-
նոնաւոր կերպով ուսմունք ընելու՝
գրամ, ժամանակ, առիթ ու միջոց
ունեցող մարդոց համար : Այս ալ ծա-
նուցանելէն ետեւ սկըսինք մեր քըն-
նութեանը :

Ա. ԱԶԳԱՅԻՆ ԼԵԶՈՒ

Խօսելու միջոցով իր խորհուրդ-
ները ուրիշի հաղորդելու կարողու-
թիւնը մարդուս միայն յատուկ է .
և ահա այս կարողութիւնն է որ զա-
նիկայ գիտութեանց և արուեստից
մէջ այսբան յառաջացընելով կենդանի

և անկենդան բոլոր ուրիշ արարածոց
 վրայ իշխելու կարող ըրեր է : Թէ որ
 խօսել չըլլար , կրթուիլ , յառաջագի-
 մել ու զարդանալ ըսուած խօսքերը
 մտացածին պաղափարներ կը նշանա-
 կէին . վասն զի , առանց լեզուի , ա-
 ըրուեստից և գիտութեանց մէջ հետ-
 ըզհետէ կատարուած յառաջագիմու-
 թեանց աստիճանները և անոնց բո-
 վանդակութիւնը չէինք կրնար մեր
 ժամանակակիցներուն հաղորդել : Գի-
 տունին՝ արուեստաւորին անգին գիւ-
 տերը նուրբ գիտողութիւնները ու
 բազմաշխատ փորձերը իր կենացը հետ
 աշխարհքէս կը վերնային , աշխարհք
 միշտ մի և նոյնը ու մարդկային ազգը
 միշտ տղայ կը մնար . և որովհետեւ
 խօսել չըլլալուն՝ գրել (որն որ աչքի
 հետ խօսել ըսել է) ալ չէր ըլլար ,
 ուստի մեր գիտցածը չէինք կրնար
 մենէ ետքը գալիք մարդոց ալ հաղոր-
 դել , ու հետեւաբար ալ յառաջա-
 գիմութիւնը՝ որ շարունակութեամբ
 և հաղորդութեամբ կ'ըլլայ բնաւ չէր
 ստացուեր : Ազգի մը լեզուն որչափ
 ծաղկած ըլլայ , անոր գպրութիւնն
 ալ ոյնքան աւելի զարգացած կ'ըլլայ .

ու գիտութեանց և արուեստից մէջ նոյնչափ սղ յառաջագէմ: Տես վայրենի ազգերը, որոնց շատին լեզուն մէկ բանի հարիւր միավանկներէ բաղկացեալ է. ուստի իրենց ալ գաղափարներուն գումարը խիստ սահմանաւոր է, գրեթէ բոլորն ալ նիւթական բաներ կը նշանակեն, առաւել գործքով ու շարժմունքներով կը խօսին քան թէ ձայնով:

Լեզուի մշակութիւնը հարկաւոր ու փափաքելի ընելու համար, որչափ որ տու հասարակ լեզուաց իրենց ընդհանուր օգուտները բաւական են, սակայն ուրիշ մասնաւոր նկատմունք ալ մէջ մտնալով լեզուաց ուսման մէջ կարգ մը կամ նախապատուութիւն մըն ալ կը մտցընեն. այս նկատումներուն նայելով հարկաւ մարդուս իր ազգային լեզուն առաջին կարգը պէտք է որ դասուի. վասն զի, նախ՝ « թիւ որ մէկ բան մը կայ աշխարհքիս վը որայ որ մարդուս ինչ ազգէ ըլլալը որ յայտնի կ'իմացունէ՝ ամեն տեղ ու որ ամեն ատեն իր ազգային լեզուն է. որ Վանի որ ազգ մը իր լեզուն կը պահէ, թէպէտ և ուրիշ ամեն ազգա-

Դին յատկութիւններն ալ կորսն-
 Դ ցունէ՝ ազգութիւնը չի կորսնցու-
 Դ ներ . իսկ լեզուն մէկ դի ձգելուն
 Դ պէս , ազգութիւնն ալ խիստ շուտ
 Դ կը կորսուի : Ազգի մը իր բուն հայ-
 Դ բենիքէն դուրս ըլլալը , հեռաւոր
 Դ երկիրներ ցրուիլը , օտար տէրու-
 Դ թիւններու տակ իյնալը , օտար սու-
 Դ վարութիւններու և արարողութիւ-
 Դ ներու հետեւիլը նոր բան չէ , և
 Դ ան ազգը իր ազգութենէն չի հա-
 Դ ներ . միայն լեզուն բաւական է ի-
 Դ մացընելու թէ ինքը աս կամ ան
 Դ ազգն է . և միայն աս ազգութեան
 Դ նշանն է որ ոչ դիպուածը և ոչ
 Դ բռնութիւնը կրնան վերցընել մար-
 Դ դուս վրայէն՝ թէ որ ինքը չհաւնի
 Դ մեր ազգը իր հիմակուան
 Դ վիճակովը կը նմանի այնպիսի բոյսի
 Դ մը՝ որ իր բուն հողէն հանած՝ և
 Դ օտար երկրի մէջ , օտար հողի վրայ ,
 Դ օտար օդի տակ , անկուած ըլլայ ,
 Դ յայտնի բան է որ այս բոյսը եթէ
 Դ աղէկ դարմանուի , հոգացուի , եր-
 Դ կար ատեն իր բնական յատկութիւ-
 Դ ները կը սահէ . սոսիւնքն տեսքը ,
 Դ ուժը , գոյնը , հոտը , համը և այլն ,

Դ թէպէտ և կամաց կամաց քիչ մը կը
 Դ փոխուի, կամ աւելի աղէկնալով և
 Դ կամ գէշնալով, իսկ թէ որ այս բոյ-
 Դ սը նաև կորուի, և իրմէ մեծ բոյսի
 Դ մը վրայ պատուաստ ըլլայ, ո՞վ կը
 Դ տարակուսի, որ թէպէտ ան մեծին
 Դ վրայ պզտի փոփոխութիւն մը կըր-
 Դ նայ ընել՝ բայց ինքը անոր մէջը կ'ըն-
 Դ կըզմի աներեւոյթ կ'ըլլայ: Աս օրի-
 Դ նակէս աղէկ կ'իմացուի որ՝ մեր ազ-
 Դ գըն ալ իր հիմակուան վիճակին մէջ
 Դ կրնայ երջանիկ ըլլալ ու իր ազգու-
 Դ թեանը մէջ մնալ՝ թէ որ գէթ լե-
 Դ զուէն պահէ. ապա թէ ոչ, ազգուին
 Դ ալ կ'երթայ վրայէն: Ա եզուն մէկ
 Դ կերպով մը ազգին ազնուութիւնը վկա-
 Դ յականն է, աս վկայականը ձեռքէն
 Դ ելածին պէս տարակոյս չի կայ որ ազ-
 Դ նուութն ալ հաւատացող չըլլար¹:

Արկրորդ, լեզուն մի և նոյն ազգէ
 եզող մարդիկը իրար միացընելու միակ
 կապը ըլլալուն՝ ամեն ժամանակ ամեն
 ազգ մասնաւոր նախանձաւորութիւն
 մը ունեցաւ իր լեզուն սորվելու,
 մշակելու ու տարածելու: Ալ ահա
 ասոր համար է որ բռնաւոր տէրու-

¹ Բարձրակէտ:

Թիւնները՝ կը ջանան որ իրենց իշխա-
նութեանը տակը եղող ազգաց լեզուն
խաբանուի, որով զանանք իրարմէ քայ-
քայելով իրենց ազգին մէջ իբր Թէ
լուծեն: Ասկէց զատ ազգային լեզուն
մէկ ազգէ եղող մարդոց վրայ անանկ
բարոյական ազդեցութիւն մը ունի,
որ շատ տեղ ու շատ անգամ մեծ օ-
գուտներու կամ համակրութեանց
պատճառ եղած է:

Այրորդ, մէկը ուրիշ լեզուներ
սորվելով Թէպէտ կրնայ ամեն ուզած
գիտուիլ սորվիլ: Բայց այս ալ ան-
հակառակելի է, որ մինչև որ մէկը
իբր լեզուին մէջ իր խորհուրդները
վայելուչ և հասկրնալի կերպով բա-
ցատրել սորված չըլլայ, իր սորված-
ները միայն իրեն կը մնան, անտնցմէ
իբր ազգակիցներուն օգուտ մը չելլեր:
Այս այս այնքան ստացէ է, որ մէկը իր
սորվածը Թէ և իր լեզուին մէջ հրա-
տարակէ, բայց Թէ որ իր լեզուն զար-
գարուն և հասկրնալի սճով չըլլայ,
այն հրատարակածը անպիտան կը մը-
նայ. մարդ չի կարգար, ինչպէս որ
մեր ազգին մէջ տպուած գիրքերուն
չատին վրայ ասոր փորձը կրկին կրկին

տեսնուած է . որոնք մեզի մեծ ապա-
 ցոյցներ են , որ անհամ , ոճերը մութ
 ու պակասաւոր բացատրութիւնները շատ
 մեծ ազդեցութիւն ունին , նաև շատ ըն-
 տիր ու սխտանի նիւթերուն յարգը
 հասարակուէ առջին կը պակսեցու-
 նեն : Չիտեմ ինչ նախնեաց ոճ է
 որ ազգերնուս մէջ ոմանք բռներ կայ-
 ներ են ու հայերէն գրերով գաղղիե-
 րեն լեզու մըն է ազգին մէջ տարա-
 ծելու կը ջանան . ասանկներուն պա-
 տիժը բուն իսկ իրենց գործքերն են ,
 որոնց չի ծախուիլ մնալը արժանի պա-
 տիժ մըն է իրենց յամառուէր :

Վերջապէս , մաքուր ու ճոխ լե-
 զու մը ունենալուն պէս գեղեցիկ ու
 հաճելի բան չի կայ . և անոր պակա-
 սութեւր շափ ալ աւելի մեծ նշան չըլ-
 լար մարգուս գրաւորական կրթուէ
 զուրկ ըլլալուն : Վ որ սորված չէ իր
 գործածած բառերը ընտրելու և
 մաքրելու , և անոնց նշանակուէր տար-
 բերութիւնները ճշդելու , հարկաւ խիստ
 կոշտ ու ծաղրելի կերպով կը խօսի :
 Ինչ ողորմելի վիճակ է աղէկ մը խոր-
 հողին , երբ որ մէկը ինք ազգաւ Հայ
 ըլլայ , ու իր ազգուէ նշանը չունե-

նայ, իր լեզուն ուրիշի բերնէ լսած
 ժամանակը չի հասկընայ, ինք խօսիլ
 ուզէ ու իր իմաստները յայանելու
 յարմար բառ չի գտնայ, օտար լե-
 զուի բառեր գործածէ: Վայց ո՞ր աս-
 տիճան ծանծաղամտուի ու ազգատե-
 ցուի է արդեօք ոմանց ըրածը, որ կա-
 մաւ իրենց ազգին լեզուն կը թողուն
 և մուրացկաններու պէս ծառայա-
 բար օտարներէն լեզու կը մուրան:
 Այն լեզու մը լման չի գիտնալով՝ եր-
 կոտասան լեզուներու կոտորտութե-
 րով խառն՝ թանապուրի նման բար-
 բառով մը կը կարծեն թէ կըրթ-
 եալ մարդոց առջին յարգ կ'ստա-
 նան. չեն մտածեր, որ ազնուական ու
 կըրթեալ մարդու մը առաջին նշանը
 իր ազգային լեզուն է, և թէ ամեն
 բանի մէջ կապկուրտ արհամարհելի է,
 իսկ ազգատեցու թիւնը քրէական յան-
 ցանք մը համարուած է մարդկութե-
 գէմ: Ար լեզուն չի գիտնալը մեծ դժ-
 բազդուի է մարդուս՝ գիտնալու չի
 ցանկալը՝ աններելի անհոգուի. իսկ
 գիտնալ ու խօսել չուզելը տմարդու-
 թիւն ու ազգատեցու թիւն:

Արովհետեւ այս գործքս հասարա-

կութեան մեծագոյն մասին այսինքն
 ուամիկ մասին համար է, ուստի լեզ-
 ուի համար մինչև հիմայ ըսածս պէտք
 է որ շարժել՝ զարդարուն ու ընտիր
 աշխարհաբառի մը համար հասկը-
 նան. վասն զի, դժբաղդաբար ինչ որ
 ընենք, որչափ ալ աշխատինք, ալ աւ-
 կէ ետեւ անհնար է մեզի, ազգին
 այս ցրուեալ վիճակին մէջ գրաբառ-
 լեզունիս ընդհանուր լեզու մը ընե-
 լու՞նք: Այս կարծիքը ասկէ քանի մը
 տարի առաջ առաջին անգամ հրատա-
 րակելովս՝ ազգին մէջ ինքզինքնին ազ-
 գասէր կարծել տալու փափաքող ու
 մանք զիս թշնամանեցին. բայց ես
 ծիծաղեցայ վրանին, սպասեցի, որ
 ժամանակը օգնութեանս հասնի կար-
 ծեացս ուղղութիւնը հաստատելու.
 վասն զի, գիտէի, որ ատենօք Ապի-
 լեոսն ալ սրբաբննութեան ատեանին
 սուրբ դատաւորները քիչ մնաց կը
 խորովէին կոր աշխարհի իւրաքանչիւր
 լուն համար: Այլօրոն Տրբախւս քան-
 տերուն մէջ մեռաւ առաջին անգամ
 շոգիի գործածութեամբը ստացուե-
 լիք զարմանալի արգիւնքներուն վրա-
 յօք յիշատակարան մը գրելուն հա-

մար : Սոկրատ թոյն խմելու դատաւարանցաւ Մտուած կայ ըսելուն համար : Բրիստափոր Բողոմայոս ու վրները շղթաներով կապած ելաւ այն աշխարհքէն՝ որն որ այնքան հանճարով ու վիշտերով քտեր էր : Բեփլըր, անօթու թք մեռաւ երկնային մարմնոց դաշնակու թեանը օրէնքները քրտնալուն համար . ու Վահտանտիոս և սուրբն Օգոստինոս հերետիկոս համարեցին զանոնք, որ աշխարհի մէջ Հակոտնեայք՝ գտնուելուն կը հաւատային : Վասն զի, շատ դժար էր իրենց հաւատալը՝ որ աշխարհի մէջ անանկ մարդիկ կան, որոնց ոտքը իբր

1 Աշխարհագրական լեզուով հոյսօնէոյց կ'ըսուին անոնք : որ ճիշդ մը իրարու ներհակ զիրքով իբր թէ ոտք ոտքի գէմ կ'ապրին : Մէկը հիւսիս մէկը հարաւ հաւասար ըլայնութեան բայց իրարու ներհակ երկայնութեան մէջ կ'ապրին . հետեւաբար մէկին զիշեր եղած ատենը՝ մէկալին ցօրեկ է . և երբոր մէկին ձմեռ է՝ մէկալին ամառ է : Կ'ըսեն թէ աշխարհի մէջ հակոտնեայք գտնուելուն հնարաւոր ըլլալը կարծողը՝ առաջին անգամ Պղատան եղաւ Քրիստոսէն 368 տարի առաջ : Պօնիֆատ արքեպիսկոպոսը՝ որ Չաքարիս պապին նախորակն էր, կ'ըսեն թէ Պղատանի հակոտնեայք կարծեացը հետեւող եպիսկոպոս մը ամբաստաներ է իբր հերետիկոս : Քրիստոսէն 741 տարի ետք :

Թէ մերիններուն հակադրեալ են ու հետեաբար ալ գլուխնին վար կը քաշեն . բայց գոհութիւն Աստուծոյ, որ հիմակ ժամանակը շատ փոխուեցաւ գոնէ մեր մայրենի լեզուին համար, ալ հիմայ ինծի հետ մէկ տեղ շատերն ալ համազուած են որ մեր գրաբառը հասարակաց լեզու չենք կրնար ընել, այլ փոխարէն մեր աշխարհաբառ լեզուն զարդարելու ու տարածելու է : Այլ սրովհետեւ ամեն բանի մէջ մեծագոյն մասին օգուտը պիտի փընտրուենք քան թէ քանի մը մասնաւոր մարդոց, ուստի ես ալ կը յորդորեմ առ հատարակ ընթերցողներս՝ որ ընտիր աշխարհաբառ մը ունենալու հոգ տանին, մանաւանդ որ ամենուն ալ դիւրաւ ձեռք բերելիք բանն է : Այլ որ աղէկ աշխարհաբառ մը սենեկալէն ետեւ իր գրաբառ լեզուն ալ ստրկելու ջանք ընէ ու ստանայ, այն մարդը իր ժամանակը շատ աղէկ կերպով գործածած ու բազդաւոր կը համարուի :

Ազգին հասարակութեանը մէջ ընտիր աշխարհաբառ մը տարածելու ջանք ըրած ժամանակնիս, կարծեմ

անտեղի չէ՛ սա ալ զուրցելը , որ մեր
 գրաբառ լեզուեն ալ իբր մեր աշխարհ-
 հաբառ լեզուին արմատը , իբր մեր
 ուսումնական լեզուին և իբր մեր ազ-
 գութեանը նշանը ջանալու է որ բու-
 լորովին չի մոռցուի . ուստի ազգին
 մէջ որ կարգ մարդու որ կը վայելէ
 նէ գրաբառ գիտնալ ու գրել անոնց-
 մէ ալ հարկաւ պահանջելու է անոր
 գիտութիւնը . վասն զի , անիկայ է
 մեր փնտրուած ընտիր աշխարհաբա-
 ռին ազբիւրը , թէ որ ազգին մէջ
 գրաբառ գիտցող չըլլայ , ուրկից ու-
 նենալու է ընտիր ոճով գրուած աշ-
 խարհաբառ գիրքերը՝ որ հասարա-
 կութեան նմանելու օրինակ ընենք :
 Անանկ որ , եթէ ազգային գպրոցնե-
 րուն մէջ գրաբառ սորվեցունելու
 համար աւելի բանաւոր եղանակ մը
 բռնուած ըլլար , այսինքն թէ որ մեր
 ուսումնապետներն ու տնօրէնները
 համոզուած ըլլային , թէ եկեղեցա-
 կանին , վարժապետին , ազգապետին ,
 սեղանաւորին , վաճառականին , ու
 դերձակին , դարբինին , ու ոսկերիչին
 պէտք ըլլալիք գրաբառը մէկ չափ չէ ,
 ու հետեւաբար ալ թէ որ գրաբառի

ուսմունքնիս այլ և այլ աստիճանի
 բաժնած ըլլային, այլ և այլ եղանակ-
 ներ սրռչէին սորվեցունելու, այլ և
 այլ գիրքեր կարդալու, այլ և այլ վար-
 ժութիւններ ընելու, այն ժամանակը
 ընտիր աշխարհաբառ մը քիչ ժամա-
 նակին մէջ ազգին մէջ տարածելու
 միակ հնարքը՝ անշուշտ դպրոցներու
 մէջ գրաբառի ուսումը առ հասարակ
 սովն տղու հարկ դնելը կը քարոզէի-
 վասն զի, համարելով՝ որ նաև անոնց
 շատը՝ դպրոցէն ելլելէն ետև իրենց
 տաժանաւոր զբաղմանցը հարկէն բը-
 նաւ ժամանակ չի պիտի ունենան ի-
 րենց գրաբառը մշակելու և չի պիտի
 կրնան առիթ գտնալ գործածելու, ու
 հետեւաբար ալ սորվածնին բոլորովին
 պիտի մոռնան, տակաւին իրենց աշ-
 խատու թիւնը ապարդիւն ու անօ-
 գուտ չէր համարուեր. որչափ ալ ի-
 րենց գրաբառը մոռնային, տակաւին
 իրենց քով քիչ շատ մտաց բարակու-
 թիւն մը, պայծառ մտածել մը, դիւ-
 րաւ հասկընալ մը, շատ մը գրաբառ
 բառեր, և ընտիր ու մաքուր կեր-
 պով խօսելու ճաշակ մը կը մնար, որ
 անտարակոյս իրենց ըրած քերականա-

կան ուսմանցը արդիւնքը եղած կ'ըլ-
լար : Նայց ինչպէս որ ասկէ առաջ
ալ առիթ ունեցած եմ՝ գրելու ,
քանի որ ամեն աստիճան տղոց իրենց
դրաբառ լեզուն անխտիր կերպով ու-
զեն սորվեցունել , ազգին մեծ մասը
պարսպ տեղը ժամանակ անցուցած
պիտի ըլլայ , աւելի օգտակար հըմ
տութիւններ սորվելէ պիտի զրկուին
ու շատերը իրենց վիճակին պէտք ե-
ղածէն աւելին ու պակասը սորվելով՝
ոչ իրենց պիտի կրնան օգուտ ընել , և
ոչ ուրիշին :

Աստի բուն մեր նպատակին դառ-
նալով կը յիշեցունեմ ընթերցողնե-
րուս , որ եթէ մէկը կ'ուզէ մտաւո-
րական մշակութեան մէջ առաջ եր-
թալ , ու զինքը մտիկ ընողներուն մը
տացը վրայ մեծ ազդեցութիւն մը
ունենալ՝ համոզիչ ու ազդու լեզու մը
ունենալով , հարկաւ պարտական է
ծողկեալ ու մաքուր լեզու մը ունե-
նալու , և այն լեզուն ալ գոնէ առ-
այժմ մեր Պօլսոյ մաքրուած լեզուն է :
Յիրաւի , մաքուր աշխարհաբառ

1 Վերադարձիւ Ազգային դաստիարակութեան :

գիրքեր ու խօսողներ եղած տեղը ,
 խառնավինգոր լեզու մը խօսելը ան-
 ներելի ծուլութիւն ու անհոգութի-
 է . վասն զի , օրը կէս ժամ գիրք կար-
 դալով՝ քիչ մը ուշադրութիւն և քիչ
 մը ջանք ընելով՝ քիչ ժամանակին մէջ
 կրնայ մէկը իր լեզուէն օտար բառե-
 րը դուրս հանել , և տեղը բուն
 հայերէնները մըտցունել : Թէմիս-
 տոկղէսի համար կը պատմեն թէ մէկ
 տարին պարսկերէն սորվեր է . թէ-
 պէտ Թէմիստոկղէս կատարեալ մեծ-
 ցած մարդ էր , և պարսկերէնն ու
 յունարէնը իրարմէ շատ տարբեր են ,
 սակայն լեզու մը քիչ շատ սորվելու
 համար մէկ տարին ալ բաւական կրը-
 նայ ըլլալ աշխատելու կերպը գիտցո-
 ղին : Յովսէփ Աբալիճէր , բառասուն
 տարուան էր , դեռ յունարէն այբու-
 բենքը չէր ճանչցած : Կրանքլին եօ-
 թանասուն տարին անցուցեր էր , եր-
 բոր փողովներէն լեզուն խօսել սորվե-
 ցաւ : Արեմն սիրելի ընթերցող , ինչ
 իրաւամբ կրնաս ժամանակ անցած
 ըլլալը կամ ժամանակ չունենալդ ար-
 գելք բռնել , բու արդէն գիտցած լե-
 ջուիդ մէջէն օտար բառերը դուրս

ձգելու, երբոր քինէ շատ ծեր ու շատ զբաղեալ մարդիկ բողբոլին ու տար լեզուներ կը սորվին ու պատուօք ալ կը գործածեն:

Բ. ԼԵԶՈՒԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

Մզգային մաքուր լեզու մը ունենալէն ետեւ լեզուի կողմանէ առջի հոգը կը մնայ Աւրոսպայի լեզու մը սորվիլ: Ասոր ալ ամենէն մեծ և ամենէն ընդհանուր պատճառը աս է որ, ինչպէս որ ասկէ առաջ ալ ըսի, մեր լեզուին գրականութիւնը շատ տեսակ գիտնական, արուեստական, բանասիրական և պատմական գիրքերէ զուրկ է, և թարգմանութեան միջոցով անոնց ամենուն ալ տիրանալը անկարելի յոյս մը ըլլալուն, թէ որ մէկը ուզէ որ իր աշխատութիւնը պարապը չելէ, իր միտքը զարդարելու յարմար նիւթեր գտնէ՝ կը պարտաւորի հիմակու ծաղկեալ ազգաց մէկուն լեզուն սորվիլ: Անով ոչ միայն իր լեզուին մէջ չեղածին կը տիրանայ, այլ և ձեռք բերածին համար ալ քիչ ծախք կ'ընէ, ըստ որում փորձով տեսնուե-

ցաւ որ գիրք մը թարգմանուելէն
 ետեւ Գոնէ երկարատիկ սուղ կ'ըլլայ
 կոր մեր լեզուին մէջ, որն որ ուսման
 բոցը ազգայնոց սիրաէն շիջուցանելու
 մեծ պատճառ մըն է. ուր թողումք
 շատ գիրքեր ալ՝ որոնց մեր լեզուին
 մէջ թարգմանուիլը գրեթէ անհնար
 է, թէ իրենց մեծութեանը, թէ
 նիւթին թերութեանը և թէ շրջա-
 բերութիւննին սահմանաւոր ըլլալուն
 համար : Աւսանողաց այս գլխաւոր
 կարօտութիւնը լեցունելու համար
 թէպէտ անգլիերէներ, գերմաներէներ,
 և իտալերէնն ալ միօրինակ կրնան
 յարմարիլ, բայց անոնց ամենէն յար-
 մարագոյնը անշուշտ գաղղիացւոց լե-
 զուն է, որոնց գրականութիւնը ոչ
 միայն ամեն տեսակ գրոց բազմահա-
 բուստ գանձ մըն է, ամեն կարգ մար-
 դու և ամեն աստիճան խելքի յար-
 մար գիրքերով լեցուն է, և օտար ազ-
 գաց գիրքերուն թարգմանութիւն-
 ներն ալ կը պարունակէ, այլ և գինի
 կողմանէ ալ շատ աժան են, ոճով
 գիւրիմաց, լեզուն ըստ ինքեան քաղ-
 ցրբ, յարգի, և շատ ալ գործածու-
 կան. և անոր ամենամեծ աղէկուածիլ

ներուն մէկն ալ սա է, որ մեր երկիր
ներուն մէջ ամենէն աւելի դիւրու-
թեամբ կը սորվուի, որուն օգուտը
արդէն բաւական ճանչցուած ըլլա-
լով, տղայոց համար շատ դպրոցներ
բու մէջ դասատուներ, և չափահաս
մարդոց համար ալ տեղ տեղ մասնու-
ւոր ուսուցիչներ պակաս չեն: Այն
խօսքով, գաղղիերէն լեզուն մտաւո-
րական մշակութեան ամենէն հզօր ու
ամենէն հարկաւոր մէկ գործիքն է.
և ով որ քանի մը բայ խոնարհելը,
երկտող գրաբաւ լուծելը, պիւթու
գորեան աղիւսակ մը գոց ընելը, ազ-
գային պատմութեանց մէջէն քանի մը
թագաւորներու անուն տալը գիտու-
թիւն չի սեպեր, պէտք է որ գաղ-
ղիացւոց լեզուն սորվի, որոնց գրա-
ւորական գանձին տիրանալով, կարող
ըլլայ իր միտքն ալ քսակն ալ լեցու-
նել:

Բայց աս ալ դիտելի է, որ երբոր
գաղղիերէն սորվելու է կ'ըսեմ, ամեն
սորվող հարկաւ ընտիր սձով գաղղիե-
րէն գրելու, անսխալ խօսելու, բա-
նաստեղծի մը պէս լեզուն հիմնական
կերպով մը դիտնալու է ըսել չեմ

հասկընար , կարգացածը բաւական
 հասկընալու , նամակ մը գրելու , միտ-
 քը հասկըցունելու չափ պարզ խօսել-
 սորվողը , անշուշտ անգին բարութե-
 մը տիրացած և իր աշխատութեանն
 ալ պտուղը կորսնցուցած չի սեպուիր :

Գ. ՉԱՓԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆ

Մարդկային գիտութեանց մէջ թե-
 րեւս չի կայ անանկ մէկ հատ մը՝ որ
 թուարանութեան չափ հարկաւոր
 ըլլայ . սակայն շատ ցաւալի ճշմար-
 տութիւն մըն է , որ դպրոցներուն
 մէջ ուր ՚ի սկզբանէ անտի թուարա-
 նութիւն դաս կը տրուի , տղաք խիստ
 քիչ յառաջագիմութիւն կ'ընեն այս
 ամենահարկաւոր ճիւղիս մէջ : Արկար
 ժամանակ իրենց դասատուներուն առ-
 ջին նեղութիւն քաշելէն ետե , վեր-
 ջապէս , սորված մէկ երկու կանոննին
 ամեն օր իրենց դէմն ելած օգտակար
 դէպքերուն չեն կրնար գործածուիլ .
 ինչու որ , քանի մը տարրական սկրզ-
 բունք միայն կը սորվին յիշը-իւմի ,
 այսինքն կոյր զկուրայն , և էն գլխա-
 ւոր պէտք ըլլալիքը՝ որ այն կանոննե-

րուն պարճառներն են՝ որոնց վրայ հիւճ
նեալ են այն կանոնները և անոնց այլ
և այլ գործածութիւնները բարբառիկն
մէկ դի թողուցած են, որով ՚ի հար-
կէ սորվածնին ալ շուտ կը մոռնան :

Մարդ չի կայ, որ իր էն հասարակ
գործառնութեցը մէջ, բազմապատ-
կութեան, բարձման, յաւելման և
բաժանման կանոններուն չի կարօտի,
և անոնց հետ մէկ տեղ երեքի կանո-
նը և կոտորակաց տասնորդական դը-
րութիւնը սորվողը՝ իր քաջած աշխա-
տութեանը փոխարէնը առած կ'ըլլայ,
երբոր ամեն օր իր գործառնութեցը
մէջ անսնց օգուտն ու հաճութիւնը
կը վայելէ : Կսկ մասնաւորապէս մե-
քենական արհեստի սրբապօղներուն
խիստ հարկաւոր է նաև չափաբերա-
կան սկզբանց միւս երկու մասին, այ-
սինքն գրհաշիւի և երկրաչափութե
օրինաց ալ ծանօթանալ, առանց ա-
նոնց անհնար է՝ որ և է մեքենական
արհեստի մէջ հաստատութեամբ ա-
ռաջ երթալ :

Չինուց ՚ի վեր մեր կողմերը չա-
փական գիտութեանց արժանաւոր ու-
շագրութիւն մը եղած չըլլալուն հա-

մար, անանկ կարծուած է, որ այս
 գիտութիւնը նախ շատ դժուար է .
 և երկրորդ, հաշուի համար թուա-
 բանական չորս հիմնական գործողու-
 թիւններէն աւելին սորվիլը անօգուտ
 է . բայց այս երկու կարծիքն ալ սը-
 խալ է : Ինչու որ, առջի կարծիքին
 դէմ փորձով սա գիտենք, որ ինքնուս
 գիտուններուն շատը՝ ամեն ազգաց
 մէջ չափաբերութիւն սորվողներն են .
 ասիկայ յայտնի նշան մըն է, որ չա-
 փական գիտութիւնները ինքիբենուն
 այնքան դժուար չեն որչափ որ կը
 կարծուին . ընդ հակառակն, ճիշդ
 կանոններու և ապացոյցներու տակ
 ինկած ըլլալուն, և ամեն գիտու-
 թիւններէն կատարեալը ըլլալուն,
 շատ գիւրաւ կը սորվուին : Միայն
 այս ալ խոստովանելու է, որ ազգային
 լեզուաւ մինչեւ այս օրս չնորհքով
 թուաբանութիւն մը անգամ չի կրը-
 ցինք ունենալ, թող գրհաշիւն ու
 երկրաչափութիւնը :

Երկրորդ կարծիքին դէմ ալ սա դի-
 տողութիւնը ճշմարիտ է, թէ իրենց
 առուսուրին մէջ փճացող մարդոց
 շատը անանկներ եղած են, որ չեն

կարողացած իրենց եկամտիցն ու ծախուցը ամեն մանր ու խոշոր շարժմունքը ճիշդ մը հաստատելու բաւական եղածին չափ ընդարձակօրէն թրւաբանութիւն սորվելու : Սեր շուկայի խանութպաններուն մէջ շատ անգամ կը պատահի , որ տարեգլխոյն հաշիւ ըրած ժամանակը՝ թէ որ մէկը հինգ հազար զուռուշ վնասեր է , մինչև անգամ պարտիքն ու պահանջքը իրարմէ որոշելու կարողութիւն չունենալով , ինքզինքը տասը հազար զուռուշ շահաւոր կը հանէ : Թէպէտ անակնկալ ձախորդութիւներով խիստ ճարտար և արթուն մարդիկ անգամ կրնան վնասիլ , բայց փճացող մարդոց շատը անանկներ եղած են , որ հաւմարտական գիտութեանց աղէկ տեղեակ չըլլալնուն , խաբէբայներու ձեռք են ինկած , կամ չեն կարողացած փոանգի մօտ ըլլալնին իմանալ , մինչև որ նոյն խի վտանգը իր արգեղ և ահարկու գիմօքը գէմերնին է ելեր :

Բայց ուրիշ բուռն պատճառ մըն ալ կայ չափական գիտութեանց մշակութեանը աւելի հոգ տանելու :

Մարդուս բանական կարողութիւները վարժելու և զօրացունելու համար չափական գիտութիւնները ամեն ուսմունքէն յարմարագոյն են ։ Վասն զի , նախ բոլոր գիտութեանց ճիւղերուն մէջ չի կայ անանկ մը՝ որ չափաբերական գիտութեանց չափերկար և զգուշաւոր առարկութիւններ ընելու նիւթ ու պատճառ տայ . և երկրորդ չափական գիտութեանց մէջ հեղինակութեան կամ որ և է առիթ մը չի կայ նախապաշարուելու , որ կարող ըլլան մարդուս դատումը ծռելու պատճառ ըլլալ ։

Արբոր մէկը կը սկըսի երկրաչափութիւն սորվելու , իր առած ծանօթութիւնները նախ անհաստատ են , դատումը տկար , կէս մը իր սորվածներուն ճշմարտութիւններովը կը շտտանայ , կէս մ'ալ իր վարժապետին հեղինակութիւնովը . բայց քանի անգամ որ սահմաններուն , առածներուն և տարրական նախադասութիւններուն վրայէն կ'անցնի , աւելի լոյս կ'առնէ իր միտքը , լեզուին աւելի կ'ընտանեկայ , ըմբռնած ծանօթութիւններն ալ աւելի պայծառ և հաս-

տատ կ'ըլլան, դատումը կը հաստա-
տուի, ու կը սկըսի հասկընալ թէ ի՞նչ
է ապացոյցը. և անհնար ալ կ'ըլլայ
անկէ ետեւ ամեն նոր ապացոյց տես-
նելուն հաճութիւն մը չդգալ: ()
որի քանի որ այս գիտութեանց մէջ
առաջ երթայ, ապացուցման ճամբան
ալ աւելի հարթ ու դիւրին կ'ըլլայ,
հաստատ մը կը սկըսի անոր մէջ մե-
ծաքայլ առաջ երթալ, և վերջապէս
ոչ միայն ապացոյց մը հասկընալու սո-
վորութիւնը կը ստանայ, այլ չափա-
բերական ճշմարտութիւնները նշմա-
րելու և ապացուցանելու:

Այսանկով մէկը կրնայ առանց տը-
րամաբական կանոններու չափաբերա-
կան գիտութեանց մէջ խիստ շատ
անգամ ուղիղ առարկելու կամ տրա-
մաբանելու սովորութիւնը ստանալ,
և նոյն սովորութիւնը իր վրան աւե-
լի հիննալով ու զօրանալով՝ ազգային,
առտնին, քաղաքական, իրաւաբա-
նական, քաղաքավարական, մէկ խօս-
քով ամեն նիւթի վրայ ալ ճիշդ դա-
տումներ ընել:

Աւստի մինչեւ հիմակու ըսածնե-
րէս աս կը հետեւի, որ չափաբերա-

կան գիտութիւնները երկու սրա-
 ճառի համար հարկ կ'ըլլայ սորվիլը,
 նախ, իրենց ուղղակի գործածութեցը
 համար, որ կ'ըլլան արհեստներու
 մէջ. ու երկրորդ իրենց անուղղակի
 գործածութեանցը համար որ շատ
 հարկաւոր են մարդուս բնական կա-
 բողութիւնները սրելու և զօրացու-
 նելու համար. որուն առաջինը մեր
 քսակը կը լեցունէ ու երկրորդն ալ
 մեզ մեր նախապաշարումներէն ու
 խաբեբայներէն կ'ազատէ, որ մարմ-
 նական սղքատութեան չափ միասա-
 կար են մարդուս երջանկութեանը :

Գ. ՏՕՄԱՐԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ

Մարդս իր առեւտրական գոր-
 ծառնութեանցը մէջ ինչ ստոյգ վի-
 ճակ ունենալը հասկընալու համար՝
 թուարանութենէն զատ ուրիշ ա-
 ռաջնորդի մըն ալ կարօտ է, որ միշտ
 առաջինին հետ մէկ տեղ կ'երթայ .
 կամ թէ անոր հետ մէկ տեղ ըլլայ նէ
 աւելի զօրաւոր ու աւելի օգտակար
 կ'ըլլայ. այս երկրորդ առաջնորդն ալ
 քոմարակալութեան արուեստն է :

Տօմարակալու թիւնը անանկ ար-
 հեստ մըն է, որ մարդուս իր առեւ-
 արական գործողութիւնները կարգա-
 ւոր կերպով գրի առնելու կանոնները
 և հնարքները կը սորվեցունէ, որով
 մարդ կարող կ'ըլլայ՝ թէ որ իր տօ-
 մարները ինք պիտի բռնէ նէ՝ իր լու-
 աոյգ վիճակին վրայ չի մտորելու, այ-
 սինքն իր ըրած շահը, վնասը, առնե-
 լիքը՝ տալիքը ու եկամուտն ու ծախքը
 ճիշդ կերպով մը ամեն վայրկեան հաս-
 կրնալու. ու թէ որ իր տօմարները
 ուրիշի պիտի բռնել տայ նէ, անոնց
 ընելիք խարդախութիւններուն ու խա-
 բէութիւններուն չի բռնուելու: Աւ-
 րեմն, ինքիրեն ալ կը հասկըցուի, թէ
 իր մտքին անգործութիւնը, իր ազա-
 տութիւնը սիրող և օր աւուր վրայ
 իր վիճակը դիւրացուննել ուղղով մէկու
 մը համար տօմարակալութիւնը խիստ
 հարկաւոր հմտութիւն մըն է և այն-
 չափ ալ աններելի զանիկայ չի գիա-
 նալը՝ որչափ որ դիւրին է անոր ու-
 սումը:

Մյս ամենահարկաւոր արուեստը
 ոչ միայն մեր ստոյգ վիճակը մեզի
 ճանչցունելով մեզ սխալելէ և ուրիշի

խաբէս թիւններէ կ'ազատէ, սյլ և
ամեն առածնիս տուածնիս աչքի առ-
ջեւ յայանի ցուցունելով՝ շնայլութե-
կամ աւելորդ ծախքերու դէմ ալ
հզօր սանձ մըն է :

Արդարեւ, մարդս ընկերութեան
մէջ ապրելէն ետեւ, անբան կենդա-
նիի մը պէս միշտ միակերպ ապրիլը
անհնար է. դիպուածով կամ կամքով
երբեմն երբեմն իր սովորական ճամբ-
բէն դուրս կ'ելլէ. բայց մէկ օրուան
մէկ շաբթուան անսովոր ծախքերուն
տեղը՝ կրնան մէկալ օրուան մէկալ
շաբթուան խնայութիւնները լեցու-
նել : Աւստի, ես անանկ կը կարծեմ,
որ մէկը՝ իր պատահական արտաքոյ
կարգի ծախքերը սովորական չընելու
կամ անխորհուրդ շնայլութեան մը
չի սովորելու համար առաւել աղէկ է
որ մէկ անգամ իր ծախուցը շաբա-
թական ցուցակը տեսնէ, քան թէ
խնայութեան վրայ դուրս շ հասար
դիք կարգայ կամ 10 ժամ խրատ մը
տիկ ընէ : Այս կերպով, մարդ անօ-
գուտ և դուր տեղը վասնածը՝ աչ-
քին առջին տեսնելով ինքնիրեն յան-
դիմանուած կամ խրատուած կ'ըլլայ

ու հետեւաբար ալ՝ ապագային հա-
մար աւելի կ'զգուշանայ :

Տօմարակալութեան անունը լսողը՝
կարելի է զանիկայ մեծ բան մը հաս-
կընայ ու անկէ վախնայ . և թէպէտ
ես ալ կը խոստովանիմ, որ վաճառա-
կանի մը կատարեալ գրագիր ըլլալու
համար, սոսկ տօմարակալութենէ զատ
համարագիտութիւն՝ ալ պէտք է,
որ երկուքը մէկ տեղ բաւական ծան-
րըկէկ գործ մըն են . բայց իմ հոս ը-
սած տօմարակալութիւնս՝ որ ընթեր-
ցողներուս շատին համար է, այսինքն
հասարակութեան պէտք ըլլալէն է,
թուաբանական չորս գործողութիւն-
ները գիտնալէն և էն շատը՝ երեք ա-
միս մէյմէկ ժամ համար առնելէն ե-
տեւ բաւական կը սորվուի, անանկ
որ, եթէ մէկը անհոգ կենալով այս
գիւրին, բայց միանգամայն խիստ հար-
կաւոր ու օգտակար հմտութիւնը չի
ստանայ, ու չի ստանալովն ալ ինքը
զինքը փձացունէ և ուրիշներն ալ

1 Համարագիտութիւնը (քօնգապիլիթէ) տօ-
մարակալութեան (թընիւտակիւնը) իբր թէ տեսա-
կան մասն է :

Ֆնասելու պատճառ ըլլայ, անանկ մարդը, իրաւունք չունենար իր ըրած մեղքն ու անգթութիւնը արդարաւ յունելու, անանկ մարդը անարժան է իր բարեկամներուն գթութեանը. վասն զի, իր պարտքը չի կատարելու համար իր անհոգութենէն ու ծուրութենէն ուրիշ իրեն արգելք մը ունեցած չըլլար:

Վերջապէս, չի կայ աշխարհիս մէջ անանկ վիճակ մը՝ որ որչափ նուաստ ալ ըլլայ, տակաւին մարդ անոր մէջ իր ծախքերը իր եկամուտին համեմատել գիտնալէն չի շահի: Այն տանուտէրը՝ որ այս մասին պակասաւոր կը գտնուի, անարժան է իր վիճակին. այն տանտիկինը՝ որ իր անսկան ծախուցը վրայ անհոգ կը կենայ, կարելի է որ իր էրկանը փճանալուն պատճառ կ'ըլլայ կոր ու գգուած զաւկը ներուն վրայ կարօտութիւնն ու չքաւորութիւնը կը հրաւիրէ կոր. անանկ տիկինը՝ անարժան է իր որդւոցը սիրոյն և իր ազգականներուն ահնածութեանը: Սիրելի ընթերցող, այս մասին միշտ յիշէ հոլանտացւոց այս առածը, թէ՛ «Վ՛ր իր բոլոր

« Եկամուտը կը սպառէ՝ այն տարին
 « զուր տեղը ապրած կ'ըլլայ » . բայց
 ասոր ետեւէն սա ալ յիշէ , թէ « Սի
 « որ եկամուտէն աւելին կը սպառէ՝
 « ոչ միայն անպիտան կ'ըլլայ , այլ և
 « մեղաւոր ալ » . վասն զի անանկը՝
 ինքզինքը դժուարութեանց մէջ մը
 ցունելէն ետեւ , անխոհեմութեամբ
 ուրիշներուն ալ վնաս կը սպասուած է :

Ե . ՏՐԱՄԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Տրամաբանութիւնը ուղիղ գաղափարներ ստանալու և անոնցմէ ալ
 ուղիղ հետեւութիւններ հանելու
 արուեստն է :

Այս արհեստով կը սորվինք մեր
 բոլոր ծանօթութիւններուն յառաջա-
 դիմութիւնը , մտքերնուս էն առա-
 ջին կամ սարդ գաղափարներուն ծա-
 գումէն սկսելով կը սորվինք մինչեւ
 այն բազմաթիւ ու խառն հետեւու-
 թիւններուն՝ որ սկզբնական սարդ
 գաղափարաց բազդատուութենէն յա-
 ռաջ կուգան : Տրամաբանութիւնը
 մեզի կը սորվեցունէ թէ , ինչ կար-
 գով մտքերնուս մէջ խորհուրդները

իրարու կը յաջորդեն ; և ինչ յարաբերութիւն կայ այն խորհուրդներուն և զանոնք յայանող բառերուն մէջ տեղը : Տրամաբանութիւնով մեր գաղափարներուն տեսակները իրարմէ կ'որոշենք , անոնց յատկութիւնները կը սորվինք , մեր սխալներուն աղբիւրները կը ճանչնանք , ու ինչ կերպով այն սխալները շտկելու և անոնց առաջքը առնելու է , այն հնարքները կը սորվինք : Տրամաբանութիւնը այն կանոնները մեզի կուտայ , որ թէպէտ մեզի աննշմարելի են , բայց ուղիղ խորհած ժամանակնիս հարկաւ կը գործածենք :

Յայտնի բան է , որ ինչպէս որ մարմնական ուժը ամենուս քովը մէկ չէ , շատն ալ կայ , միջակն ալ կայ , քիչն ալ կայ , ասանկ ալ , տրամաբանելու կարողութիւնը ամենուն քով մէկ չափով չէ . Աբելգոնը մէկ ծայր բռնելով մինչեւ այն սստիճան տկար գատողներ կը գտնուին , որ տրամաբանել կարծած տեղերնին կերպազեն : Այս ամենամեծ տարբերութիւնը՝ ոչ այնչափ մարդկային մտաց կազմութեանը կամ մարդուս բնական ձիր-

քերուն տարբերութեանը վերադրել
լու է, որչափ որ մտաւորական մշա-
կութեան, որուն ներկայութիւնը՝
մէկուն մտացը կորովը կ'եւեւեցունէ
ու անոր բանը (խելք) կը կատարելա-
գործէ. ու պակասութիւնն ալ մէ-
կալներուն մտաւորական կարողութիւ-
ները օր օրի կը տկարացունէ ու կ'ու-
զընչացունէ :

Աւրեմն, գիտութեանց մէջ մար-
դուս ամենէն օգտակարը անոնք են,
որ մարդուս մտացը կը վերաբերին,
մանաւանդ տրամաբանութիւնը՝ որ
անոր կարողութիւնները կ'որոշէ, ըս-
տացած գաղափարներուն եզանակը
կը ցուցունէ ու հեռաբար ալ ընդ-
հանուր գիտութեան հասնելու ճամ-
բան կը սորվեցունէ :

Վայց կարելի է որ ընթերցողնե-
րէս ոմանք՝ չափաբերութեանց վրայ
ըսածներուս մէջ մէկ խօսք մը յիշե-
լով՝ հոս հակասութիւն մը գտած կը
կարծեն : Թէպէտ ասկէ առաջ ըսի՝,
որ « Ղռանց տրամաբանական կանոն-
» ներու մէկը կրնայ չափաբերական

Դիտուածեանց մէջ խիստ շատ ան
 Դամ ուղիղ առարկելու կամ տրա
 Դմաբանելու սովորութիւնը ստա
 Դնալ Դ. բայց թէ որ այս խօսքէն կը
 հետեւցունէ ընթերցողս՝ որ տրամա
 բանութիւնը պարապ բան է կամ
 հարկաւոր դիտութիւն մը չէ՛, շատ
 մեծ սխալ մը կ'ընէ. վասն զի, այն
 ժամանակը ըրած դատումը ուրիշ
 կերպ չըլլար, այլ ըսել, թէ « Արտի
 Դհետեւ Պօլիսէն Փարիզ ցամաքէն
 Դկ'երթըցուի երեսուն օրը՝ ուրեմն
 Դծովին ճամբան՝ որով շոգեհաւը տա
 Դսը օրէն մեզ Փարիզ կը հասցունէ,
 Դանօգոս է Դ: Աեր երկիրները որչափ
 մեքենական արհեստ կան՝ յայտնի է
 ամենուն՝ որ անոնց բոլորն ալ գործ
 նական կերպով իրարմէ սորվուած են.
 աշկերտը վարպետին ձեռքը կը նայի,
 կամաց կամաց անոր շինածները ինք
 ալ կը շինէ ու վարպետ կ'ըլլայ մէկ
 դի կ'երէ. բայց աս ալ յայտնի է,
 որ մեր երկիրներուն մէջ ալ մեքենա
 կան արհեստները ամենեւին յառաջ
 գացած չեն, երկու հարիւր տարի ա
 ռաջ ունեցած թերութիւննին մինչև
 այս օրս խնամով սպահած են. վասն

զի, այն արհեստները կանոններս Քրիստոսեան լին, և եւրոպացիներուն նոյն արհեստներուն մէջ այսքան գերազանցելուն միակ պատճառը ուրիշ բան չէ, այլ անոնց գործնական մասին հետ մէկ տեղ տեսական կանոններ ալ միացունելին: Այս տեսական կանոնները մէյմէկ ըյս են, որոնցմով մէկը կրնայ համարձակ ու վստահ կերպով մը յառաջ երթալ իր արհեստին մէջ: Կանոններով ոչ միայն մարդ իր սխալը կ'ուզղէ, այլ և շատ անգամ ուրիշներու սխալներն ալ կը գտնայ. աւանդմով իր դատումը կը հաստատէ, իրաւ եղանքը կ'արդարացունէ ու սրտալը կը դատապարտէ: Արդ, թէ որ տեսական կանոնները այսքան օգտակար ու մանաւանդ հարկաւոր են մեքենական արհեստներուն գործածութեանը մէջ, ուրեմն որչափ աւաւել օգտակար ու հարկաւոր բան է, որ մէկը տրամաբանած ժամանակը աղէկ մը գիտնայ իր բանականութեւնը այլ և այլ կարողութիւնները, որոնցմով իր այն տրամաբանները կը կատարուի: Որչափ աւաւել օգտակար է կ'ըսեմ, որ մէկը իր զանազան տեսակ

առարկու թիւններուն պարզ տարերբք
կարող ըլլայ իրարմէ որոշելու ու հը
նար եղածին չափ կարող ըլլայ գտնա
լու այն կանոնները՝ որոնց միջոցաւ
առարկու թեան այն պարզ տարերբք
իրարու հետ կը միաւորին կամ կը
բաղադրուին դատելու և առարկե
լու ժամանակ : Դարձեալ որչափ ա
ռաւել օգտակար է կ'ըսեմ, որ մէկը
կարող ըլլայ ուրիշի տրամաբանու
թեանը խաբէութիւնները նշմարել
ու յայտնել և անանկով խաբեքանե
րուն զէնքը ձեռվրնուն առնել յօ
գուտ հասարակութեան :

Ահա ասոնք են այն օգուտները՝
որ մէկը տրամաբանական արուեստէն
պիտի սպասէ . և թէպէտ չափաբե
րական գիտութիւնները ինչպէս որ
ըսինք, շատ կ'օգնեն մարդու մտմը
տալ ու հետեւութիւններ հանել
սորվեցունելով, բայց այս օգուտը
իբր թէ գործնական օգուտ մըն է .
կարգով և կանոնաւոր կերպով խոր
հելու և դատելու կանոնները տրա
մաբանութիւնը միայն կուտայ, տրա
մաբանութիւնը միայն կուտայ այն
կանոնները՝ որ իբր չափ և իբր կշիւ

ձեռու ընխաբռնելով ուրիշի բոլոր դատումները անոնց վրայ կը չափենք որ պակաս կամ լման ըլլալնին հասկընանք :

Միայն սա ալ ըսեմ, որ հասարակութեան իմացականութեանը յարմար տրամաբանութիւն մը մինչեւ այս օրս օտար ազգաց մէջ անգամ խիստ քիչ կայ : Տեսածներուս մէջ էն աղէկը՝ կրնամ ըսել, որ Միլքիօռ Նիօյա փիլիսոփային « Ազգուներ Վմաս » տասիրութեան » ըսուած պատուական գիրքն է, որուն գաղափարաց դրութեանը վրայ քիչ մը փոփոխութիւն մտցունելով՝ ամենահարկաւոր գիրք մը կ'ըլլայ հասարակութեան համար :

2. ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Վիտունին մէկը աշխարհագրութեան համար « Վիտունութիւն կենաց, » բարուց, օրինաց և կառավարութեանց » ըսած է : Ըս գովեստը առջի բերանը մարդուն խիստ չափազանց կ'երեւնայ, բայց անոր օգուտները մէկիկ մէկիկ քննողը՝ շուտով իրա-

ւուներ կուսայ այս կարծիքին :

Մըդարեւ , աշխարհագրութիւնը մեզի կը սորվեցունէ մեր բնակած հողագունտին ձեւը , չափը , անոր այլ և այլ մասերը , ծովերը , ցամաքները , լեռները , լիճերը , գետերը , քաղաքներուն ու գեղերուն դիրքը , վրայի բնակիչ ազգերուն թիւը , անոնց կառավարութեան կերպը , բարքը , օրէնքները , սովորութիւնները կրօնքը , անոնց ամեն մէկին վաճառականութիւնը , ամեն երկրի թէ բնական և թէ արուեստական բերքերը և այլն , և այլն . մէկ խօսքով , ինչ ծառայութիւն որ դիտակը կ'ընէ աստեղաբաշխութեան՝ երկինքը սորվելու համար , նոյն ծառայութիւնն ալ կ'ընէ աշխարհագրութիւնը մեր երկիրը ու անոր վրայի բնակիչները սորվելու համար :

Աշխարհագրութեան մէջ երբոր մէկը երկրի նիւթական գիտութիւնը կը ձգէ , ու կը սկստի երկրի բնակիչներուն կենցաղը , կրօնքը , ճարտարութիւնը , կառավարութիւնը ու անոնց կենացը ուրիշ բարոյական հանգամանքները կը սորվի , կամ որ նոյնն է , երբոր մէկը կը սկստի աշխարհա-

գրութեան փիլիսոփայութիւնը սոր-
վիլ, այն ժամանակը յիրաւի այս զու-
արձալի ու պիտուական գիտութիւնը
մարդուս միտքը լուսաւորելու և ըն-
դարձակելու հզօր գործիք մը կ'ըլլայ :
Քանի որ երկրի վրայի զանազան աղ-
գերը սորվինք, ու անոնց ամեն մէկին
կենցաղը իրարու հետ բաղդատենք,
օրէնքներնուն սկիզբը իմանանք, ու
այն օրէնքներուն ամեն մէկին քաղա-
քականութեանը վրայ ունեցած աղ-
դեցութիւնը սորվինք, հարկաւ միտ-
քերնիս անանկ հարկաւոր ծանօթու-
թիւններով կը լեցուի, որոնց առաջ-
նորդութեանը օր չըլլար որ չի կա-
րօտինք :

Վարձեալ երբ որ մէկ մ'ալ մտմը-
տանք, որ մենք մարդ ենք, մեր ա-
ռուտութիւն միջոցովը միայն կրնանք
ասպրիլ, այն ժամանակն ալ աշխար-
հապրական գիտութիւնը ուրիշ նոր
կարեւորութիւն մը կը ստանայ աչ-
վընուս . վասն զի, անով միայն կարող
կ'ըլլանք երկրի զանազան մասանց բը-
նական և արուեստական բերքերը
սորվելու, բնակչաց կարօտութիւն-
ները ու ախորժակները և այլն, իմա

նալու, այն ժամանակը կը հասկընանք որ աշխարհագրու թիւնը միայն առուտուրի համար սորվալն ալ սուրասըր աշխատած չըլլար, մանաւանդ մեծ օգնական մը ստացած կ'ըլլայ զինքը յաջողու թեան առաջնորդելու :

Նմանապէս, թէ որ մտմըտանք, որ սրատմու թիւնը, որ իր ճառած նիւթերուն ազդեցութեանը նայելով բանական մարդու մը ամենահարկաւոր գիտու թիւն մըն է, բոլորովին աշխարհագրութենէ և ժամանակագիտութենէ կախեալ է, և թէ մինչեւ որ մէկը այն երկու առաջնորդը ունեցած չըլլայ, չի կրնար կարդացած անցքերուն մէջ կարգ կանոն պահել, մինչեւ որ տեղերու և ժամանակներու որոշում չըլլայ՝ այն ազգերուն ու անցքերուն բոլորը իրար կը շփոթէ, ու հետեւաբար ալ մէկ կողմէն սորվածը մէկալ կողմէն կը մոռնայ. այս մասին ալ կ'ըսեմ յայտնի կ'ըլլայ, թէ աշխարհագրական գիտութիւնը ինչհոգ օգնութիւն ունի մտաւորական մշակութեան փափայրողին :

Վերջապէս աշխարհագրութեան սա մէկ օգուտն ալ ըսեմ ու խօսքս

վերջացունեմ :

Սեր հմտութիւնը բնականաբար մեր դաստիարակութեանը համեմատութեամբը սահմանաւոր ըլլալուն , ամեն մէկ անհատ որ ազգէ կ'ըլլայ թող ըլլայ , մարդկային ազգին վրայ ընդհանրապէս տիրող ծիծաղելի ու մնասակար ունայնութենէն ազատ չէ . որով ամեն մարդ ինքզինքը իր ընկերէն ու ամեն ազգ ուրիշ ազգերէն վեր կը բռնէ . ու իր սովորութիւնները , կենցաղը , կարծիքը , իրաւին , անիրաւին , սուտին ու ճշմարտին կանոն ու չափ կը բռնէ : Այս ըսածներուս հաստատութիւն ըլլալու համար , կը պատմեն թէ Յիսուսեանները՝ երբոր աշխարհագրական տախտակներու վրայ Սինէացւոց նախարարներուն ցուցուցեր են բոլոր աշխարհի ընդարձակութեանը նայելով , իրենց երկրին սղտիկ մէկ կէտ մը ըլլալը , նախարարները զարմացեր մնացեր են ու գրեթէ չեն հաւատացեր : Սամոյետացի վայրենիները կը զարմանան եղեր թէ ինչո՞ւ համար Սուսիոյ կայսրը իրենց մէջ չի բնակիր : () Թէնդօդ ըսուած վայրենիներ

րէն ատենօք մէկ քանին բռներ Ալ-
րոսպայ տարեր էին, հոն անոնց եւրօ-
պական հագուստներ հագցունելէն
և քիչ մը ժամանակ իրենց մէջ պահե-
լէն ետև կրկին իրենց երկիրը դար-
ձուցեր են : Այրենիները իրենց եր-
կիրը դարձածնուն պէս՝ իսկոյն օտար
հանդերձները վրանուն մերկացեր,
կրկին իրենց զազիր մորթերը հագեր,
աղիբէ մանեակները (պաղըրսախէ
կերտանլըխ) վիզերնին ու թեւերնին
անցուցեր, ու անանկով կրցածնուն
չափ շուտ իրենց առջի գարշութեան
մէջ ինկեր են :

Թէ կրթեալ և թէ անկիրթ ա-
զանց մէջ այս տեսակ օրինակներ շատ
կան, որ մարդուս նախապաշարման,
նախանձոտութեան ու կողմնասիրու-
թեան յօժար ըլլալը կը ցուցունեն :
Միտքերնիս այս ծիծաղելի վիճակէն
հանելու համար, մինչեւ որ աշխարհ
հագրութիւնը մեզի օգնական չի բըռ-
նենք, ու անոր լուսովը՝ բարին, ա-
ղէկը, գեղեցիկը, խելացին ու ամեն
տեսակ արդիւնքը մեր վրայէն ու մեր
երկրէն ուրիշ տեղեր ալ գտնուած
ըլլալը չի սորվինք, չենք կրնար կա-

տարեալ ընկերական մարդ ըլլալ, մեզ
 նէ ուրիշի չենք հաւնիր, ամեն տե-
 սածնիս ու լսածնիս թիզ մը բերան-
 նիս բաց կը թողուն, որով կամ գո-
 ռողութիւնով ու մարդատեցութիւ-
 նով ատելի կ'ըլլանք, կամ անտեղեակ
 գտնուելով ծիծաղելի կ'ըլլանք, այն
 սինէացի ազնուականին պէս՝ որ մուկ
 մը տեսնելով խող էր կարծեր. վասն
 զի, երկուքն ալ չէր տեսած կամ վը-
 բանին աղէկ տեղեկութիւն չէր ըս-
 տացած :

Է. ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Ենդ հանուր ընթերցասիրութեան
 վրայ խօսածներուս շատը՝ անուղղակի
 կերպով մը պատմութեան վերաբե-
 րելուն, հոս ընդհանուր պատմու-
 թեան անթիւ օգուտներուն վրայ
 կրկին խօսելը բոլորովին աւելորդ կրթ-
 նութիւն կը համարիմ : Աւստի, այս
 նիւթին վրայօք կը մնայ ինծի զուր-
 ցելու թէ պատմութիւնը՝ նկատմամբ
 իր ճառած նիւթերուն երկու գլխա-
 ւոր տեսակի կը բաժնուի, ընդհանուրի
 և մասնատորի, և նկատմամբ պատմը-

վաճներուն ժամանակին՝ կինի և նորի :

Բնդհանուր պատմութիւնը ազգաց և հասարակաց դէպքերուն վերայ կը խօսի . և կրնայ երեք կարգի բաժնուիլ . «բաղան», եկեղեցական և «արտախն» : Իսկ անոնք, որ մասնաւոր մարդու մը վարքը կը պատմեն, կ'ըսուին մասնաւոր պատմութիւնք :

Նին պատմութիւնը աշխարհի ըստեղծումէն սկսեւ լով մինչեւ ութերորդ դարուն վերջը կը հասնի . իսկ նոր պատմութիւնը իններորդ դարէն սկսեւ լով մինչև մեր օրերը կը հասնի :

Թէպէտ առ հասարակ պատմութիւն կարգալը օգտակար բան է, բայց ասոր մէջ ալ մարդ մէկ մասնաւոր կանոն մը պէտք է ունենայ, որով ընդհանուր պատմութեան այն անթիւ և անվախճան նիւթերուն մէջէն իր գործքին, իր նպատակին և իր ախորժակին յարմար եկածը ընտրէ . ու լոկհետեւ մէկը ինչ որ ստանայ, ինչ որ սորվի, պէտք է որ իր վիճակին, իր ժամանակին իր պաշտօնին յարմար բաներ ըլլան . ուստի կարծեմ անտեղի չըլլար, հոս ամերիկացի հեղինակի մը խելացի մէկ կարծիքը մէջ բերել .

որ կրնայ պատմութիւն կարդալ ու
զողներուն օգուտ մը ընել :

« Թերեւս ես պարտական եմ Հե-
րոգոտոսի սգիէն ներում խնդրե-
լու , երբոր կը խոստովանիմ , որ ես
մէկ տարուան ընտիր օրագրի մը
պարունակածները աւելի յարգոյ կը
համարիմ՝ քան թէ իր բոլոր գրած-
ները . իբր կենդանի մարդ՝ ես կը
կարծեմ , որ ինձի աւելի հարկաւոր
է Ալի փաշային ու Ագիպոսի հի-
մակու բնակչացը ինչ ընելին գիտ-
նալ՝ քան թէ Փսամետիքոսի հին ա-
տենները ըրածը և Ագիպոսի ըս-
տարերկրեայ դամբաններուն մէջի
բոլոր մտեաններուն թիւը : Այլ հե-
տաքրքրական բան մըն է գիտնալու
թէ ի՞նչ էր աշխարհք երբեմն , բայց
չստ աւելի բանաւոր է գիտնալու
թէ ի՞նչ է աշխարհք հիմայ : Ան-
շուշտ ինձի աւելի կը պատկանի
գիտնալու թէ ի՞նչպէս վերջացաւ
Աշինկթօնի մէջ այն վէճը , որ քա-
նի մը շաբաթէ ՚ի վեր ելեր էր նա-
խադահի մը ընտրութեանը վրայօք ,
քան թէ աղէկ մը սորվելու 19 դար
առաջ Հռովմայ ծերակոյտին մէջ

" Յուլիոս կեսարին ինչպէս սպաննը
 " վիլը : Օգտակար բան է գիտնալը
 " թէ ի՞նչ էր Հռովմ Օգոստոս կայ-
 " սեր ժամանակը , բայց անշուշտ ա-
 "ւելի արժանի է քննութեան թէ
 " ի՞նչ էր Հռովմ 1840 ին (մեր օրովը) :
 " Այն կանոնը՝ որ օտար երկիրներ
 " ճանապարհորդելու համար կը բըռ-
 " նուի , սրատմութիւն կարդալու ալ
 " կը յարմարի : Սէկը անկանան գործք
 " մը ըրած կ'ըլլայ , երբոր իր սեփնա-
 " կան երկրին մէջ տեսնելու արժանի
 " եղած բոլոր բաները չի տեսած՝ օ-
 " տար երկիրներ երթայ տեսնելու :
 " Այն սխալին մէջ ալ մենք ինկած
 " կ'ըլլանք , երբոր հին ժամանակնե-
 " րուն անցքերը սորվինք , ու մեր ա-
 " տենի եղածներէն բոլորովին անծա-
 " նօթ ըլլանք " 1 :

Այս կարծիքէն սա կը հետեւցը-
 նենք , որ բանի գործի տէր հասարակ
 մարդիկ աւելի կը շահին երբոր հնա-
 գէտներուն աղճատեալ և կրճատեալ
 հնութիւններուն ետեւէն չըլլալով՝
 միայն իրենց օգտակար հմտութիւն

ներուն ետեւէն յնան : Աշրկորդ , ամեն մարդ իր արհեստին իր գործքին վերաբերեալ պատմութիւնները ուրիշ արհեստի ու գործքի պատմութիւններէն նախապատիւ բռնէ , ու վերջապէս ամեն մարդ նայի , որ իր ազգին պատմութիւնը ուրիշ ամեն ազգաց պատմութիւններէն ազէկ սարմի , որուն վրայօք պարտք կը համարիմ ինձի՝ հոս քիչ մը իմ փափաքս ու կարծիքս յայտնել ընթերցողիս :

Ամեն տեսակ պատմութեանց մէջ անշուշտ մասնաւոր սիրոյ և ջանքի արժանի է ամեն մարդուն իր ազգային պատմութիւնը . որուն մէջ կը կարդայ իր ազգին ծագումը , իր նախահայրները , իր ազգին քաջերը , գիտունները , բարերարները , թշնամիները՝ կարճ խօսքով , իր ազգին ազէկութեանն ալ գէշութեանն ալ պատճառ եղող իրերը ու մարդոց անունները , գործքերը ու խօսքերը . և այս գիտութեանէն այնքան ազէկութիւն կը ծագի , որ առանց վտրանելու կրնանք ազգային պատմութեան ազգի մը մէջ տարածուիլ՝ նոյն ազգին մէջ ազգասիրութեան զգացումը արթն-

ցունեւլու հզօր գրգիռ մը սեպել :
 “ Ազգային պարծանք չունեցող ազգը
 ” կը ցրուի ” :

Այս ճշմարտութիւնը 'ի վաղուց
 'ի վեր ամեն ազգ հասկընալով ջանա-
 ցեր է , որ իր մեծապարծութիւններ
 բուն կամ պարծանաց յիշատակը իր
 զաւկըններուն մէջ անջնջելի պահէ :
 Աս բանին համար շատ կերպ հնարք-
 ներ հնարուած են . ինչպէս են , եր-
 գերը , արձանները , պատկերները , եւ
 այլն . բայց ասոնց ամենէն գիւրիներ
 և ամենէն կտտարեալը՝ եղած անց-
 քերը գրի առնել՝ պատմութիւն շի-
 նելն է : Անոր համար՝ հիմայ ամեն
 զարգացեալ ազգեր ոչ միայն իրենց
 ազգային պատմութիւնը ունին , այլ
 և քանի մը կերպը ունին . անիկայ ոչ
 միայն ընդարձակի , միջակի ու փոքրի
 բաժնեւլով գոհ չեն եղած , այլ և զա-
 նիկայ այլ և այլ տեսութեամբ կը
 գրեն , քաղաքականին , արուեստակա-
 նին , բանասիրականին , զինուորակա-
 նին , օրինականին և այլն , և այլն . և
 որպէս զի ազգին ամեն մէկ անհատը
 կարող ըլլայ իր ազգին պատմական
 գանձին մասնակից ըլլալու , զանիկայ

ամեն կարգ մարդուն հասկընալի լեզուովն ալ կը գրեն . և մանաւանդ կը ջանան , որ անոնց գնոյն ամեն մարդ ձեռնհաս ըլլայ :

Այն հեղինակը կամ այն բարերարը , որ պատճառ կ'ըլլայ իր ազգը ընտիր պատմութիւնով մը հարստացունելու , ոչ թէ լոկ քաղաքական ըսկըզբանց վրայ գրուած , այլ բարոյական և իմաստասիրական . ուր կենաց տեսարանին վրայ այն պատմութեան անցքերուն գլխաւոր դերասաններուն գործքը՝ խելքին , բնութեան , ճշմարտութեան և կրօնքի դատաստանը բերելով , ամեն գործք իրեն արժան վճիռը առած ըլլայ , որով ընթերցողը կարող ըլլայ ամեն մարդուն իրեն բուն յարգը տալու , ասանկ պատմութիւն մը գրող հեղինակը կամ այն բարերարը կ'ըսեմ , անգին պարգեւ մը ըրած կ'ըլլայ իր ազգին և ընդհանուր երախտագիտութեան ալ արժանի :

Վերջապէս կարծեմ , որ դպրատան տղայոց համար պատրաստուած ազգային պատմութեան դասագիրքերը աւելի մեծ ջանքի և խնամքի կարօտ

են : Աստիք , գտնէ մեր ազգին համար նախ պէտք է որ կարծուածէն աւելի ընդարձակ ըլլան . վասն զի , այն համառօտութիւները դաս տուող պատմագէտ դասատուներ շատ չունենալնուս , (որ պէտք եղած կտորները բերնուց հետզհետէ իրմէ աւելցունէ ու անանկով հեղինակին սրահասը լեցունէ) տղաք , ինչ որ իրենց ձեռքը տըրուած գիրքերուն մէջ գտնեն՝ այն միայն պիտի սորվին : Աւստի , որպէս զի , տղաք կարգացածնին մտքերնին պահեն , իրենց յիշողութենէն զատ , պէտք է որ հետզհետէ պատմուած անցքերն ալ՝ կարկուտի պէս իրարու չի յաջորդեն , հնար եղածին չափ կատարեալ ըլլան , ծագումնին ու վախճաննին որոշ ըլլայ , որ տղաք կարգացած ատեննին ճաշակ մը առնեն և նիւթերն ալ իրենց հարկաւոր պարագայներովը մտքերնուն ներկայանալով իրենց տպաւորութիւնը ընեն : Այս ճամբով թէ որ բաւական ընդարձակութեամբ պատմութե գիրքեր շինուի ու մասնաւորապէս հոգ տարուի , որ մէջի պատմուած անցքերուն մէջէն գէշ կամ աղէկ համար

ուած օրինակները մասնաւոր ծանօթութիւններով, իբր առաքինութիւն ու մօլութեան օրինակ որոշուին ու անոնց հետ մէկ տեղ, որ մէկին հետեւելու և որ մէկէն խորշելու պատշաճ յորդորներ ըլլայ. թէ որ կ'ըսեմ անանկ օգտակար կերպով շինուած գիրքեր պզտիկուց տղայոց ձեռքը տրուի, նախ, տղաք էն պզտիկ հասակնուն իրենց նախահարցը անուններն ու գործքը սորվելով անոնց կ'ընտանենան, անոնք քանի որ յիշեն վրան կը խորհին. ու թէ որ այն օրինակներուն վրայօք իրենք ալ հեղինակէն հետեւելու կամ խորշելու խրատուեր եննէ, իրենք ալ ըստ այնմ այն օրինակներուն նմանելու կամ չի նմանելու կը յօժարին. ու անանկով տղու մը կարգացած պատմութիւնը՝ իր ազգը իրեն ճանչցունելէն զատ, նաեւ իրեն իբր թէ գործնական բարոյականի մը դաս կ'ըլլայ :

Արկրորդ, որովհետեւ ազգ չի կայ, որ որչափ մեծ, պզտիկ, կրթեալ, անկիրթ, հին ու նոր ըլլայ, մասնաւոր փառքեր, զօրութիւն ստանալու քիչ կամ շատ սկզբունքներ, խելացի օ-

բէնքներ, երեւելի անցքեր, քաղաքներ, իր բարուցը մէջ քանի մը պատուական նշաններ, ու քաջութեամբ, քաղաքաւարութեամբ, արուեստից ու գիտութեանց մէջ անուանի եղած մարդիկ չունենայ, ուստի տղաք խիստ փոքր հասակնուն անոնց տեղեկանալով, գրելու ու կարդալու հետ աղբերին սիրել ալ կը սորվին, ու ամեն մէկը իրաւունք մը կը ստանայ իր աղբը, իր հայրենի գաւառը, քաղաքը, գիւղը ու բիշներէն աւելի սիրելու :

Վերջապէս, տղաք ապանկ պղտիկուց իրենց պատմութեան ճաշակը առնելով՝ օր օրի հետաքրքրութիւննին կ'աւելնայ ու հետեւաբար ալ ուրիշ ազգաց պատմութիւները կարդալու իզմ մը կը ձգեն ու անոնց ալ տեղեակ ըլլալով՝ խիստ կանուխ կը սկըսին պատմութեան լայնածաւալ դաշտին մէջ ազգաց հանդէս մը բնել, անոնց ելած ու ինկած, կրթեալ ու անկիրթ վիճակնուն մէջ՝ իրարու հետ և մի և նոյն ազգը այլ և այլ դէպքերու մէջ ինքզինքին հետ բազդատելու, և այս օգտակար քննութիւնը մտքերնուն մէջ յաճախակի կրկնելով,

ամեն բանին իր ստոյգ յարդը տալ կը սորվին ու ալ անկէ ետեւ ապերախ տութեամբ՝ ոչ իրենց ազգը կ'ատեն, և ոչ ալ իրենց ազգին և ազգային իրաց վրայ կոյր կողմնակալութիւն մը կ'ունենան. և ինչպէս Վօրտ Պօլինկարօք կ'ըսէ, ալ անկէ ետեւ գլուխն ու մարմինը փետուրներով զարդարող ու իր կուռքերուն մարդ զոհող Մեքսիքացին իր աչքին Սպանիացիներէն աւելի բարբարոս չերենար, որ թէպէտ գլուխը եւրոպացիի գլխարկ ու վրան ալ կրթեալ ազգաց զգեստներէն ու զարդերէն պակաս բան չունի, բայց իր փառասիրութիւնը ագահութեանը ու անգթութեանը լման ազգեր մէկէն զոհ կ'ընէր ատենօք. ալ անկէ ետեւ կը սորվի, որ ճշմարիտ հայրենասիրութիւնը՝ այս կամ այն երկրի մէջ ծնելուն վրայ միայն գոռողանալ մը չէ, այլ ձեռքէն եկածին չափ՝ ուրիշ ազգերը ու երկիրները չատելով իրեններուն օգուտընել է. կամ որ նոյնն է, կը սորվի, որ ապօրինաւոր, մախացող ու գահիճ հայրենասիրութիւնը առաքիւնութիւն չըլլալէն զատ՝ մանաւանդ

մուրօթիւն է , ու ալ անկէ ետև այս օրինակ ծայրերէն փախչելով՝ ամեն ազգը ու ամեն երկիրը սիրելու կանոն՝ ընդհանուր մարդկութեան հասուցած օգուանին ընելով՝ արդարութեան և իմաստութեան յաւիտենական ու անփոփոխելի օրէնքին համեմատ վարուած կ'ըլլան :

Ը. ՄԵՍՆԱՒՈՐ ՎԱՐՔԵՐ

Սա բառին մէջ պէտք է հասկընալ ոչ միայն այն ստորագրութիւնները՝ որ ուրիշի վարուցը և գործոցը վրայ կ'ընեն , ինչպէս են Պլուտարքոսի զուգակշիռները , Սիսիթար արքայ հօրը վարքը , Վարք Իմաստասիրացը , Վարք Սրբոցը և այլն . այլ և , այն յիշատակարանները՝ որ մարդիկ իրենք իրենց ձեռօքը կը գրեն իրենց կենացը վրայօք . զոր օրինակ , Պարթեւըմիին յիշատակարանը՝ Նաքարսեայ Սուրբութիւն ըսուած գիրքին սկիզբը դրուած . նաև մէկու մը՝ ասոր անոր գրած առանձին նամակներն ալ իրեն վարքը կը համարուին :

Վարքը՝ ընդհանուր պատմութե

խիստ հարկաւոր մէկ մասն է, և ա-
 նոր վրայ սա առաւելու թիւնը ունի,
 որ պատմագիրքերը պատմութեանց
 մէջ մէկ անցքը կամ մէկ անձը ընդ-
 հանուր և ամիոփ կերպով մեզի կը
 նկարեն. իսկ վարք գրողները՝ իրենց
 ընտրած անձերնուն էն մանրամասն
 հանգամանքներուն անգամ կը տանին
 իրենց խուզարկութիւնները ու ի-
 րենց նկարագիրը աւելի կատարեալ
 կ'ընեն. որով վարքին տիրոջը սրտին
 ամեն մէկ գաղտնիքը, գործքերուն
 ամեն մէկ գրգիւրը, իրեն առանձին
 ու հրապարակական կենացը մէջի
 տարբերութիւնները՝ աւելի յայտնի
 ու որոշ կերպով կը բացուին ընթեր-
 ցողին աչքին առջին ու հետեւաբար
 ալ՝ առանձին վարքերը աւելի մեծ կա-
 ռողութիւն ու դիւրութիւն կուտան
 մարդկային ազգը մարդուս ճանչցու-
 նելու: Վնչու որ, թէպէտ անհատ
 մարդուն ու լման ժողովուրդի մը ու
 գին կամ բնաւորութիւնը մէկ չէ, և
 մինչեւ որ այլ և այլ բաղմութեանց
 բնաւորութիւնը չի քննենք, մարդ-
 կային ազգին բնաւորութիւնը չենք
 կրնար սորվիլ, բայց այս ալ ստոյգ է,

որ ըման ազգի մը բնաւորութիւնն ալ սորվելու համար, նախ պէտք է որ առանձին մարդիկ քննելու սկըսինք, և երբոր անհատներուն յօժարութիւները, ու սրտին բերմունքը կը սուր վինք, ալ անկէ ետե գիւրին կ'ըլլայ գտնալը թէ ինչ կրնայ ըլլալ ազգի մը բնաւորութիւնը, երբոր այս կամ այն տեսակ յօժարութիւններ ու բերմունքներ ունեցող անհատներէ բազկացեալ ըլլայ :

Արուց երկրորդ գլխաւոր առաւելութիւնը սա է, որ վարք գրողներուն գրչին տակ միայն թագաւորներ, մեծամեծներ ու սպարապետներ չեն իյնար, այլ մեզի պէս հասարակ ու սոսկական մարդոց մէջէն որչափ որ իրենց առաքինութեամբը ու գիտութեամբը կամ անսովոր ջանքովը մարդկային ազգին օգնութիւն մը ընող մարդիկ կան, բոլորն ալ անխըտիր կրնան վարք գրողին գրչին նիւթ ըլլալ. մենք ալ անոնք կարողալով վստահութիւն ու քաջալերութի կ'առնենք, երբոր կը տեսնենք, որ մեր աստիճանէն մարդիկ կրցեր են իրենց ջանքովը իրենց նմաններուն օգ-

նել, մենք ալ մեր կարգին կ'ուզենք
անոնց նմանիլ. վասն զի, մեր կար-
գացած օրինակներէն ալ փորձովնիս
կը սորվինք, որ ուրիշի օգուտ ընելու
համար հարկ չէ որ մէկը իշխան ծնի,
հարուստ ծնի, այլ բաւական է որ,
փառամոլութեան, շահախնդրութե-
ու կեղծաւորութեան տեղ, չափա-
ւորութիւն, մարդասիրութիւն ու
անկեղծութիւն ունենայ, որոնք Մ.
տուած ուզողին ձրի տուեր է :

Վերջապէս, որովհետեւ բարի ու
գովելի նպատակներու համար անուն
ստանալու փափայքը բոլորովն օրինա-
ւոր է, և մարդուս սրտին մէջ ալ 'ի
բնէ կայ, ուստի երբոր վատ մեծա-
մեծներու և իրենց անպիտան մտե-
րիմներուն վարքը կարգալով, կը տես-
նենք, որ անկողմնական ու արդարա-
սէր գրիչ մը ու երկրի վրայ միակ ան-
սրխալելի հասարակաց իբրի՛ր զանոնք
դատասպարտեր, անոնց մեծութեանը,
ստակին ու զօրութեանը չի նայելով՝
արժանի եղած աստիճաննուն չափովը
պախարակեր ու անարգեր, ու այն
արդար դատաստանն ալ՝ մինչեւ մեր
օրը հասեր ու մենէ շատ ետքն ալ

մնալու վախ չի կայ, ասոնք մտմբտա-
լով կ'ըսեմ, հարկաւ մեր սրտին ու
մտքին վրայ օգտակար տպաւորութիւ-
ներ կ'ըլլան ու ըստ այնմ մեր վարքը
կը շտկենք :

Թ. ԲՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Բնական պատմութիւնը չորս որոշ
ճիւղերու կը բաժնուի, կենդանա-
բանութեան, բուսաբանութե՛, հան-
քաբանութեան ու երկրաբանութե՛ :
Անոնցմով՝ մարդս երկրի վրայ եղած
կենդանիները, բոյսերը, երկրի կազ-
մութիւնը ու անոր մէջի ծածկեալ
հանքերը կը ճանչնայ, անոնց բնու-
թեանը յատկութիւնները կը սորվի և
անոնք ինչ կերպով իր օգտին գործա-
ծելու է հասկընալով, անոնցմով իր
արհեստները կը կատարելագործէ ու
զանոնք իրեն հարստութեանն ու գիւ-
րակեցութեանը աղբիւր կ'ընէ :

Բնական գիտութեանց նպատակն
ու օգտակարութիւնը լաւ ցուցու-
ցած է մեզի Միլն — Արուարտ երե-
ւելի բնապատումը՝ իր կենդանաբա-
նութեան սկիզբը դրած հետեւեալ

գեղեցիկ հատուածովը :

« Մնական պատմութիւն ըսելով
 Դիմանանք այն գիտութիւնը որ հո-
 ղագնտոյս երեսը սիւսուած կամ ա-
 նիկայ կազմելու համար միացած
 մարմնոց , անոնց երեւոյթներուն ,
 զանոնք իրարմէ տարբերող բնու-
 թիւններուն ու արարչութեան մէջ
 անոնց ամեն մէկին ունեցած զատ
 պաշտօններուն հետ կը զբաղի : Մնչ-
 պէս որ կը տեսնենք , այս գիտու-
 թեան իշխանութեանը տակը եղած
 առարկաները խիստ շատ են և ան-
 հուն են , իր կարեւորութիւնն ալ
 իր ընդարձակութենէն վար չի մը-
 նար բնական գիտութեց
 գործնական կարեւորութիւնը այն-
 քան յայտնի է , որ հարկ չի կայ զա-
 նիկայ փորձերով հաստատելու : Մ-
 նոր համոզուելու համար բաւական
 է որ մէկը՝ աչքը մէկ անգամ իր բո-
 լորը նետէ , գեանին մէջ թաղուած
 հարստութիւններուն , երկրաբա-
 նութեան ու հանքաբանութեան ա-
 մեն օր մեր ճարտարութեանցը ը-
 բաժ ծառայութիւններուն վրայ խոր-
 հի , նայի այն բազմազան և գեղե-

" ցիկ բոյսերուն , որ մեր պիտոյքը կը
 " հոգան անանկ շքեղ առատութիւն .
 " մամլրայ , որ մեր երկրագործու-
 " թեանը առաջնորդն ալ բնական
 " սրատմութիւնն է . թուէ այն կեն-
 " դանիները , որ մեզի ' բուրդ , մե-
 " տաքս ու մեզը կուտան . անոնք , որ
 " մեզի պէտք եղած կարողութիւնը
 " կուտան . կամ անոնք , որ առջիննե-
 " ղուն պէս մեզի օգտակար չըլլալէն
 " զատ՝ մեր հունձքերը կ'ապականեն .
 " ու վերջապէս յիշէ այն հազար ու
 " մէկ հիւանդութիւնները , որոնց-
 " մով երբեմն մարդուս կազմուածքը
 " կ'ախտաւորի , ու աղէկ մը կը համու-
 " ղուի , որ բժշկութիւնը միշտ կոյր
 " զկուրայն կը գործէ , որ ժամանակ
 " որ , իր գործողութիւնները մար-
 " դուս բնութեանը գիտնական ուս-
 " մանը վրայ չի հիմներ : Արկին կ'ը-
 " սեմ , այս գիտութեանց գործնական
 " կարեւորութիւնը փորձերու կարօտ
 " չէ . ու որ և է գործքի մէջ մարդս
 " կրնայ զգալ : Բայց անանց օգտակա-
 " ղութիւնը միայն այսչափ չէ , ասոնց
 " մեր մտաւորական կարողութիւննե-
 " ղուն վրայ ըրած ազդեցութիւնն ալ

ր ամենամեծ ու շաղբու թեան արժանի
 ր է : Արդարեւ , բնական գիտութիւ
 ր ները իրենց յատուկ եղած ընթաց
 ր քին չափովը մարդուս միտքը կը սու
 ր վարեցունեն գործքերէն սլամճառ
 ր ները գանալու , ու միանգամայն
 ր առջի դիտողութիւններէն հանած
 ր հետեւութիւնները՝ նոր անցքեր փոր
 ր ձելու գործածել կուտան : Այս գի
 ր տութիւնը մարդս հայեցողական
 ր խիստ բարձր գաղափարներուն կը
 ր հասցունէ , բայց չի թողուր բնաւ
 ր որ երեւակայութիւնը մոլորի , վն
 ր զի , նիւթական փորձը՝ միշտ ան
 ր նիւթական վարկածէն չի զատեր :
 ր Արեւապէս , ուրիշ ամեն ուսմուն
 ր քէն ազէկ , բնական սլամմութիւր
 ր մարդուս իմացականութիւնը ճիւ
 ր րոյի կը վարժէ , որն որ տրամաբա
 ր նութեան մէկ մասն է և առանց ա
 ր նոր՝ քննութիւնը տարժանելի կ'ըլլայ
 ր և ամեն բացատրութիւն ալ մութ :

ր Արեւմտեան բնական սլամմութիւնը
 ր սէտք է ամեն ազատ (լիպէռալ)
 ր դաստիարակութեան դրութեանը
 ր մէկ տարրը ըլլայ . բայց ասով ըսել
 ր չեմ ուզեր , որ ամեն մարդ սէտք

77 է բնապատում ըլլայ : Ասանկ լն
 77 դարձակ գիտութիւն մը աղէկ մը
 77 սորվուելու համար , անանկ ժամա-
 77 նակ մը կ'ուզէ , որ ուրիշ դասական
 77 ուսմունքներէն չեւեղնար . ու ա-
 77 նանկ մանրամասն տեղեկութիւննե-
 77 րու կը կարօտի , որ միայն մասնաւոր
 77 կերպով մը այն գիտութեանը հետ
 77 զբաղողներուն օգուտ կ'ընեն : Ամեն
 77 լուսաւորեալ մարդու գիտնալու
 77 պէտք եղածը՝ մէկ բոյսը մէկալէն
 77 որոշող մասնաւոր բնութիւնը չէ ,
 77 կամ թէ մարդուս մարմնոյն մէջ մէկ
 77 երակին՝ մէկ ջիզին ճիշդ տեղը՝ չա-
 77 փը չէ . անոր միտքը ասանկ մանրա-
 77 մասն տեղեկութիւններով ծանրա-
 77 բեռները՝ անանկ աշխատութեան մը
 77 ծառայեցունել է , որ բնաւ տեւո-
 77 ղական և օգտակար շաւիղ մը չի
 77 պիտի կրնայ ձգել . անոր պէտք եղա-
 77 ծը՝ բնական գիտութեանց լուծե-
 77 լու աշխատած մեծամեծ խնդիրնե-
 77 րուն , երկրի կազմութեանը , անոր
 77 երեսը յաջորդած բնական յեղափո-
 77 խութեանց , բոյսերուն և կենդա-
 77 նիններուն բնութեանը , այն էակնե-
 77 րուն կատարած գործողութիւննե-

« րուն եղանակին, անոնց կազմուէր
 « գլխաւոր փոփոխութիւններուն (որ
 « կը տեսնուին իրենց վրայ՝ իրենց այլ
 « և այլ տեսակ կենաց համար սահ-
 « մանուած ըլլալէն) վրայ ուղիղ ծա-
 « նօթութիւններ առնել է : Ասոնք
 « անանկ ծանօթութիւններ են, որ
 « մէկ անգամ ստացուելէն ետեւ, բը-
 « նաւ չեն մոռցուիր, որ բնագէտ
 « ըլլալու մարդոց մասնաւոր ուսման
 « ցը հիմունքը պիտի ըլլան. և բա-
 « ւական են այն մարդոց, որոնց ըզ-
 « բազմունքը սերտ կերպով մը զի-
 « բենք չեն կապեր բնական գիտու-
 « թեանց : Հետեւաբար այս ընդհա-
 « նուր ծանօթութիւնները պէտք է
 « որ փնտռենք ու միտքերնուս մէջ
 « տպաւորենք » :

Բնական գիտութեանց հարկաւոր
 րութիւնը ուրիշ կերպով ալ կրնանք
 իմանալ այս հատուածէն :

« Փառաւոր արտօնութիւն մըն է
 « մարդուս, որ երբ ուրիշ բոլոր կեն-
 « դանիները՝ բնական ազդեցութեանը
 « իրենց կտրած սահմաններուն մէջ
 « փակուած կը մնան, մարդս միայն
 « իր գիտողութիւնները իր անմիջական

(խմմէտիա) պէտքերէն հեռուն կը
 տանի ու տիեզերքը ընդարձակա-
 բար կը զննէ : Անիկայ իր խուզար-
 կութիւնները իր բոլորը գտնուած
 ամեն առարկաներուն կը հասցու-
 նէ , իր դատումը կը վարժէ , ու
 միտքը կը մշակէ՝ անոնց բնութիւնը ,
 յատկութիւնները ու գործածու-
 թիւնները ստուգելով : Չափաբե-
 րութեան զանազան ճիւղերուն ,
 բնազանցութեան նուրբ ու վերաց-
 եալ հայեցողութիւններուն մէջ ու
 պատմութեան յիշատակարանները
 քննած ժամանակը՝ մարդս միայն իր
 մտքին գործողութիւններուն կամ
 իրեն ու իր նմաններուն բրածնե-
 րուն հետ կ'զբաղի . բայց բնութե-
 ուսմանը մէջ , իր զգայարանացը
 տակը ինկած ամեն մէկ առարկայ-
 ները կը քննէ , ու ստեղծագործու-
 թեան ընդարձակ ու կարեւոր (էն-
 թէ՞ ու էտան) հայեցուածքներուն վը-
 բայ ընդհանուր տեսութիւնը կ'ու-
 նենայ : Արխիւտած երկիրը , ճրգ-
 քած ովկիանոսը , շնչած օդը , այն
 աստեղազարդ երկինքը՝ սրուն վրայ
 կը հիանայ , այն հանքերն ու այ-

րերը (մաղարա) որ կը հետազօտէ ,
 բողբոն ալ առատ նիւթ կը մատա-
 կարարեն իրեն քննութեանցը . և
 քանի որ այսպէս զբաղեալ է , իրեն
 կարողութեանցը յարմար եղանա-
 կով մը գործելու հետ է , և որով-
 հետեւ այն (մարդս) միայն կարող
 է գիտութիւն ստանալու , նմանա-
 պէս այն միայն հռչակաւոր եղած
 է տեսածին յարգը ճանչնալու , ըզ-
 մայլելու և վրան առարկութիւններ
 ընելու : Սեր հողաջրական գունար
 շատ փառաւոր ու փեմ տեսարան
 մը կը ներկայացունէ այնչափ ար-
 ժանի մտօք զննուելու՝ որչափ որ
 գեղեցիկ է աչօք տեսնուելու : Աւ-
 այս տեսարանին պարունակած բը-
 նական գանձերը՝ այնքան հարուստ
 ու անսորաւելի են , որ իր եռանդը
 որչափ մեծ ըլլայ՝ կրնայ միշտ զբաղ-
 մունք գտնալ , թէ և այն եռանդը
 սաստիկ հետաքրքրութիւնով մը
 գրգռած ու խիստ յաջող առիթներ
 բով ալ օգնութիւն գտած ըլլայ . և
 երբ բնութիւնը զանիկայ կը հրա-
 պուրէ իրեն հե սեւելու՝ ոչ միայն
 իրեն յայտնի ճանապարհներուն մէջ ,

77 այլ և իր խիստ գազտնի խորշերն
 77 անգամ հետադռուելու , փոխարէն
 77 ալ զանիկայ կը վարձատրէ մտքին
 77 անմեղ բերկրութիւններ տալով .
 77 վասն զի , բրած ամեն մէկ քայլին գե-
 77 ղեցկութեան , պէսպիսութեան ու
 77 կատարելութեան նորէ նոր օրինակ-
 77 ներ աչքին առջին կը պարզին : Բը-
 77 նութեան գործքերուն ուսումը՝ ինք
 77 իր գլխուն բաւական է ամենանուրբ
 77 հեշտութեան և խիստ հրահանգիչ
 77 հմտութիւն մը տալու : Բոլորնիս
 77 պատող առարկայներուն ինչպէս որ
 77 էն մեծը՝ նոյնպէս ալ էն պզտիկը
 77 բաւական է մեղի օգտակար մէյմէկ
 77 իրատ տալու : Բնոնց ամեն մէկը
 77 մէյմէկ լեզու կը խօսին մարդուն , և
 77 անոր միայն կը խօսին . անոնց ամեն
 77 մէկին մէյմէկ որոշեալ վախճանի
 77 յայտնի գիմելը՝ մեծ ստեղծողին
 77 գիտաւորութիւնը կը նշանակէ :
 77 Ստեղծագործութեան գիրքը՝ ար-
 77 ուեստից , գիտութեանց ու իմաս-
 77 տասիրութեան ալ առարկաներ կը
 77 պարունակէ ու հողագունտիս ամեն
 77 բնակիչներուն տեսութեանն ալ
 77 բաց է : Բնութիւնը իր գործքերու

Դ զը ընդհանուր լեզու մը կը խօսի ,
 Դ որուն սկզբունքը՝ մասնաւորապէս
 Դ յարմարած են պատանեաց յօժա-
 Դ բութեանը և կարողութեանը , ու
 Դ բնոց հետաքրքրութիւնը հնար է
 Դ հաճեցունել ու միանգամայն գրգ-
 Դ ձել . բայց աւելի խորին ու ընդար-
 Դ ձակ հետազօտութիւններ յարմա-
 Դ րած են ամեն հասակ մարդոց զըն-
 Դ նութիւնը , և բնութեանէն ալ աւելի
 Դ արժան բան չըլլար իրենց մտադիր
 Դ գիտողութեանը՝ Դ :

Հոս կը վերջացունեմ այս ամենա-
 գեղեցիկ հատուածը , ցանկալով՝ որ
 իմ ազգակիցներս ալ ժամ մը առաջ
 այս ամենահարկաւոր ու ընդարձակ
 գիտութիւնը՝ շահով սկըսելու համար
 կարօտած գիւրութիւններնին առիթ-
 ներնին ու միջոցներնին ունենան ,
 առանց որոց , միշտ ծածկեալ օլիտի
 մեան իրենց այս գիտութեան գան-
 ձերը :

Սարգս աս աշխարհքի մէջ կրկին վիճակ ունի, առանձնակի ու ընկերական: Այս երկու վիճակին մէջ ալ իր վրայ դրուած պարտքեր կան, որ հարկաւ պիտի կատարէ: Սինչեւ որ տեղ մը իրաւունք չըլլայ՝ հոն պարտք ալ չըլլար: Սարգուս առանձնական վիճակին մէջ այս պարտքերն ու իրաւունքները դիւրին ու պարզ բաներ են. քանի որ ընկերութեան խորը մտնալով իր առնչութիւնները կը բազմապատկէ ու կը խառնէ, իր պարտքերն ու իրաւունքներն ալ բազմաթիւ ու բազմազան կ'ըլլան, անանկ որ, մասնաւոր ուսման կը կարօտին, յատուկ գիտութիւն կ'ըլլան: Այս գիտութիւնն ալ բարոյական գիտութիւնն է կամ բարոյական իմաստասիրութիւնն է: Ասանկով, բարոյական գիտութիւնը մարգուս դաստիարակութեանը ամենէն կարեւոր մէկ մասն է, և աս մասին վրայ խիստ կանուխ ծանօթանալու հարկաւորութիւնն ալ այնքան մեծ է, որչափ որ առանց բարոյական սկզբանց հմտա-

նալու՝ բարոյապէս ապրիլն ալ անհը-
նար է : Արդարեւ , մինչեւ որ մէկը
մարդս իբր տղայ , իբր զաւակ , իբր
ծեր , իբր տէր , իբր հայր , իբր այր ,
իբր ուսուցիչ , իբր իշխան , իբր իշ-
խեցեալ , մէկ խօսքով , անոր այլ եւ
այլ վիճակին մէջ ունեցած իրաւունքն
ու պարտականութիւնները չի ճանչ-
նայ , և իր գործելու շրջանակին մէջ
հաստատուած տեղական պատշաճու-
ղութիւնները չի սորվի , կենցաղավա-
րութեան մէջ ասոր անոր օրինակները
ու խօսքերը բաւական չեն կրնար ը-
լալ զինքը կատարեալ բարոյական ը-
նել . ուրիշ ամեն գիտութեան պէս ,
բարոյականն ալ իրեն տեսական մասը
ունի : Արբոր մէկը բարոյականութե-
սկզբունքը չի տրված աշխարհք կը
մտնայ , ինքզինքը զսպելու կանոն մը
չունենար , և ոչ ալ փորձառութիւն
իրեն առաջնորդ ընելու : Անանկ մար-
դը գերի կ'ըլլայ իր կիւքերուն , որոնց
հետեւանացը ամենեւին ծանօթացած
չէ . միշտ նախապաշարմունքներու կը
խաբուի , որ իրեն խելքը (բան) կը
թիւրեն , ու մարդկային ճարտարմը-
տութեանը նախատինք են :

Ասոր ներհակ, մէկը աշխարհք մը
 տած ժամանակը՝ թէ որ հետն ՚ի վեր
 ալ իրեն գործողութեանը յարմար
 հաստատ կանոններ ալ ունենայ, թէ
 և այն կանոններն ալ ամեն ժամանակ
 չի պահէ, գոնէ իր սխալները իրեն
 ճանչցունելու կ'օգնեն : Մտածութիւն
 ալ այն արդար սկզբունքներուն օր ա-
 ւուր վրայ աւելի զօրութիւն կու-
 տայ, որ իր գործքերուն վրայ կ'ազ-
 դեն ու անանկով մարդս կամաց կա-
 մաց աւելի խմատուն ու աւելի ա-
 ռաքինի կ'ըլլայ :

Հաս ուրախ եմ, որ այս նիւթին
 վրայ Մխիթարեան բաղմերախտ միա-
 բանութիւնը՝ ազգը պատուական նոր
 գիրքով մ'ալ օժտեց : Այս գիրքը՝
 « Փեղկեց Յաղագս Վարդկային Պար-
 տուց » ըսուածն է, որ բաղմավե-
 պին մէջ հետզհետէ կը տպէ : Այս
 փոքրիկ գիրքին յարգը իր չափէն կը
 ռելու չէ, այլ գոհարի մը պէս իր
 նիւթին ազնուութենէն : Վարդկային
 պարտուց վրայ այս գիրքը շատ ճիշդ
 ու ընտիր սկզբունքներով գրուած է,
 որուն յարգը երկու նկատմամբ աւելի
 աւելցած է, նախ, աշխարհարառ ըլ-

լալովը , ու երկրորդ դիւրիմաց ոճով
 դրուած ըլլալուն համար : Վմանա-
 պէս , բարոյականի վրայ գեղեցիկ ու
 պիտանի գիրք մըն ալ Վմաստուծիւն
 Սարգկայինն է , որուն մէջ ամեն կարգ
 մարդ կրնայ իրեն օգտակար խրատ
 ներ գտնալ :

ՃԱ. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Քաղաքական Տնտեսութեան գի-
 տութիւնը մարդկային ընկերութեան
 տնտեսութիւնը ըլլալուն , այն ընկե-
 րութեանը մէջ գտնուողներուն ու
 մենն ալ կարօտ են այսուհետեւ այն
 ամենահարկաւոր գիտութեան ցու-
 ցուցած հնարքներուն ու ճշմարտու-
 թիւններուն ծանօթանալ , մանաւանդ
 անոնք , որ առեւտրական ու ճարտա-
 րութեան վերաբերեալ գործքերու
 զբաղած են :

Ինչ եմ , որ այս կենցաղօգուտ
 գիտութեանը վրայօք արդէն ազգիս
 ճաշակ մը տուի¹ . և ուրիշ փորձ մըն

1 Քաղաքական Տնտեսութեան վերաբերեալ
 տեղեկութիւններ . տպեալ ի տպարանի Յովհաննու
 Սիւհենտիսեան . 1849 :

այլ Մխիթարեան Միաբանութիւնը բ-
 րաւ և կ'ընէ իր պատուական Վազ-
 մալէպին մէջ : Հետեւեալ գեղեցիկ
 հատուածը բաւական կը հասկըցունէ
 թէ ինչ յարգ տալու է ընթերցողը
 այս կենցաղօգուտ գիտութեանը :

« Վարդականի և օրինաց գիտու-
 ՞ թեան առաջին սկզբունքներուն
 ՞ ուսմունքէն անմիջապէս ետքը կըր-
 ՞ նամ գասել Վաղաքական Տնտեսու-
 ՞ թիւնը, անանկ նիւթ մը՝ որ նոր
 ՞ սկսաւ իբր գիտութիւն ճանչցուիլ,
 ՞ բայց կամաց կամաց մարդկային ազ-
 ՞ գին ուշադրութիւնը գրաւելու
 ՞ սահմանեալ է : Ասիկայ մեղի կը
 ՞ ճանչցունէ հարստութեանց, հաստ-
 ՞ ման, բաժանման և սպառման օ-
 ՞ բէնքները, այն մեծամեծ հնարքնե-
 ՞ րը՝ որ ամեն վայրկեան կը գործա-
 ՞ ծուին, որոնք ճանչնալու ամեն մարդ
 ՞ շահ ունի. որովհետեւ ամեն մարդ
 ՞ է և պէտք է ըլլալ միանգամայն
 ՞ հաստող ու սպառող, ու իրենց կե-
 ՞ նացը ամեն վայրկեանին հետզհետէ
 ՞ կամ հարստանալու վրայ են կամ
 ՞ աղքատանալու : Այս նիւթին վրայ
 ՞ քիչ մը ընդհանուր ծանօթութիւն

Դ չունեցող անհատները կամ ազգերը՝
 Դ խաւարին մէջ աշխատած կ'ըլլան ,
 Դ ենթակայ կ'ըլլան ամենասոսկալի ա-
 Դ ռւտրական յեղափոխութիւններու
 Դ ու մեծամեծ կորուստներու : Անի-
 Դ կայ կը սորվեցունէ երկրագործու-
 Դ թեան , ձեռնարուեցաւից ու վա-
 Դ ճառականութեան այլ և այլ բզ-
 Դ բաղմանցը ու արուեստներուն փի-
 Դ լիսոփայութիւնը , անոնց իրարու
 Դ հետ ու մարդկային ազգին բարո-
 Դ բութեանը հետ ունեցած առնչու-
 Դ թիւնները : Աշխատութեան ամե-
 Դ նամեծ օրէնքը՝ որ ստեղծագործու-
 Դ թեան ժամանակը մարդուն վրայ
 Դ դրուեցան՝ կը բացատրէ , ու իր
 Դ ընկերական , բարոյական և քաղա-
 Դ քական վիճակին վրայ անոր ունե-
 Դ ցած ազդեցութիւնը կը ցուցունէ :
 Դ Անիկայ կը յայտնէ բնութիւնը և
 Դ պաշտօնը թէ դրամին և թէ դրա-
 Դ մաթղթերուն , որ բաւական սկսան
 Դ մարդկանց մէջ շրջագայիլ : Անիկայ
 Դ կը բացատրէ ազգային ճոխութեան
 Դ ու ազգային աղքատութեան պատ-
 Դ ճառները : Օր օրինակ , անիկայ
 Դ մեզի կը ցուցունէ թէ ինչո՞ւ հա-

Դ մար Արարայի ամեն երկիրներէն
 Դ Անգղիան աւելի հարուստ ու Ապա-
 Դ նիան¹ ամենէն աղքատն է : Առանց
 Դ այս գիտութեան խորերը իջնալու ,
 Դ կրնայ մարդ աղէկ մը հասկընալ ,
 Դ թէ ի՞նչ է այս սոսկալի առեւտրա-
 Դ կան յեղափոխութեանց ու ճնշման
 Դ պատճառները , որմէ ամենքս ալ կը
 Դ տառապինք կոր , որ գրեթէ քաղա-
 Դ քական մարմնոյն ամենմէկ ծակոտիւ
 Դ քէն արիւնը դուրս կը հանէ կոր ,
 Դ մանաւանդ ասանկ խորին խաղաղու-
 Դ թեան ու ընդհանուր առատութե-
 Դ ժամանակը² : Անոր մէջ կը սորվինք ,
 Դ եթէ անհնար է՝ թէ անհատ մարդոց
 Դ և թէ ազգաց շուայլաբար պարտա-
 Դ կան ըլլալու , ու փոխ առածը ան-

1 Հեղինակը հոս կ'ուզէ ակնարկել , թէ ատե-
 նօք Ապանիայի տերութեան ձեռքը շատ ոսկոյ
 հանքեր ու գանձեր անցաւ , բայց քաղաքական տըն-
 տեսութիւն չունենալուն համար բոլորն ալ փձա-
 ցուց ու հիմայ յետին աղքատութեան մէջ է : Նը-
 մանապէս կ'ուզէ ակնարկել , թէ Անգղիան ալ ի
 սկզբան աղքատ էր , բայց աշխատութեամբ և քա-
 ղաքական տնտեսութեամբ այս աստիճան ճոխու-
 թեան հասաւ :

2 Դիտելի է , որ այս հատուածը Ամերիկա գը-
 րուած է ու 1844 էն ալ առաջ :

Դ կարգ կենօք կամ անմիտ փորձերով
 Դ մսխելու ու էն վերջը՝ իրենց վարկն
 Դ ալ ու միջոցներնին ալ չի կորսնցու-
 Դ նելու ու ամենատղբալի նեղութե-
 Դ ու տառապանաց մէջ չիյնալու : Մէկ
 Դ ազգ մը՝ որ քանի մը տարուան մէջ
 Դ քանի մը հարիւր միլիոն փոխ կ'առ-
 Դ նէ՝ հարկաւ իր առեւտրական կը-
 Դ շիւր՝ վեր ՚ի վայր շրջելու պիտի
 Դ սպասէ : Մէկ ազգ մը՝ որ յիշեալ
 Դ գումարին մէկ կէտը արտաքին զեղ-
 Դ խութեանց վրայ կը մսխէ, որուն
 Դ ազջիկները չեն աշխատիր մանելու,
 Դ և սակայն Սոցիալիստներն էն փառաւոր
 Դ ժամանակի հազուստներէն աւելի
 Դ զարգարուն է զգեստնին, պիտի լս-
 Դ պասէ վերջը զոչալու, ողբով, լս-
 Դ լով ու կոծով բռնուելու : Քաղա-
 Դ քական Տնտեսութեան ուսմունքը՝
 Դ շատ ատեն երիտասարդաց լոյս կու-
 Դ տայ իրենց զբաղմանցը ընտրելու
 Դ թեանը մէջ. վասն զի, անիկայ կը
 Դ սորվեցունէ այն հաւասարակշռու-
 Դ թիւնը՝ որ միշտ պէտք է մարդկա-
 Դ յին ճարտարութեանը այլ և այլ

77 ճիւղերուն մէջ պահել : Անխիայ կը
 77 սորվեցունէ որ ամեն տեսակ հարբու
 77 տու թիւն գնելու դրամը աշխա
 77 տու թիւնն է . և որովհետեւ ամեն
 77 մարդ միայն իր ձեռքին աշխատուքը
 77 հարատու թիւն չի կրնար գանձել ,
 77 ասկէ բնականաբար կը հետեւի , որ
 77 առ հասարակ ամեն մարդ միլ խոն
 77 ներու տէր հարուստ չի կրնար ըլ
 77 լալ . աշխատութիւնը պէտք է որ
 77 իրենց օրական պիտոյքը հոգայ ¹ :

Աւրեմն ըսել է , որ Քաղաքական
 Տնտեսութիւնը մարդուս կը սորվե
 ցունէ թէ ինչպէս վատարկելու է ,
 ինչպէս սպառելու և ինչպէս գոհ
 ըլլալու է իր ստացածին վրայ : Ասանկ
 գիտութեան մը օգուտները ճանչնա
 լէն ետեւ ձեռք բերելու չի ջանալը՝
 աններելի անհոգութիւնու անմտու
 թիւն է . գիտնալէն ետեւ իր աղքատ
 կիցներէն խնայել կամ ստելու թեան
 ու մասնաւոր շահու համար նախա
 տել ու վար զարնելը՝ մի միայն չարա
 միտութեամբ կ'ըլլայ , որուն պատիժը
 հասարակութեան արհամարհանքն է :

Սարգուս կենացը մէջ անանկ ժամեր կայ, որ մարմինը կը նուազի ու միտքը կ'ընկճի. լուրջ մամլատուքներ ընելու ու լսելու բոլոր կարողութիւնները կ'սպառին ու կը թմրին. դառն ճշմարտութիւնները իր սիրտը կը լեցունեն ու կը բեռնաւորեն, իր գրտնուած ճշմարտութեան հորիզոնին օդը իրեն անշնչելի կուգայ, աւելի խաբուսիկ, սլայծառ ու յուսացուցիչ հորիզոնի կարօտ է: Մտա անանկ ժամերու մէջ է որ բանաստեղծութեան և ուրիշ կեղծեալ գրուածքներու գիւմելու է: Մանաստեղծութիւնը երբ որ ըզկզի քերթուք չըլլար, այլ ճշմարիտ բանաստեղծներուն ոգւոյն անարատ բարբառը կ'ըլլայ, այն ժամանակը սչ միայն զուարճութեան գործիք մը կ'ըլլայ, այլ և բարոյական զարգացման ալ միջոց մը: Սասն զի, ճշմարիտ բանաստեղծութեան մէջ շատ անգամ գործնական կանոններ կը գրտնուին բարոյական տնտեսութեան վերայ, վսեմ ու հանճարեղ իմաստներ, ու նկարագրութիւններ ըստ ամենայն

նի արժանի ընթերցման և յիշատա-
կութեան : Այս տեսակ բանաստեղ-
ծութիւնը ամեն մարդուն կը յարմա-
րի , որովհետեւ գրեթէ ամեն մար-
դուն բնութեանը մէջ բանաստեղ-
ծութեան համաբուն բան մը կայ ,
որ այլ և այլ դիպուածներու մէջ
յայտնի կ'ընէ : Ասանկ բանաստեղ-
ծութիւնն է՝ որ բարբը կը կակուղ-
ցունէ , զգացումները կը բարակցու-
նէ ու երեակայութիւր տաքցուցած
ատենը ակտորժակն ալ կը կրթէ : Աւ-
նաստեղծութե թէ ոչ բուն էութեթ
նայելու ըլլանք , այն եռանդին կամ
ազգեցութեանը բնական լեզուն է ,
որ մարդու սրտին մէջ կը պատճա-
ռի , երբոր , գեղեցիկ , վսեմ , առա-
քինի , ճշմարիտ , պատուաւոր , բաջ
և ուրիշ տանց նման աղնիւ զգա-
ցումներու ազգեցութեամբը կատա-
րուած աղնուական գործքեր կը կա-
տարուին ու կը լսուին : Այս տեսակ
գործքերը ու իմաստները գեղեցիկ
ու վսեմ լեզուով մը աշխարհի հըռ-
չակողքնարը՝ հարկաւ իր նմաններուն
սրտին կը տիրէ ու սցս կերպով բա-
նաստեղծը մարդկային ազգին յառա-

ջադիմուժեանք հզօր գործիք մը կ'ըլ-
լայ :

Ազգակիցներս գիտեն , որ քիչ ժա-
մանակի մէջ քանի քանի անգամ բա-
նաստեղծութեան վրայօք անանկ կար-
ծիքներ հրատարակեցի , որմէ կարելի
է մէկը սխալելով զիս ճշմարիտ բանաս-
տեղծներու ու ճշմարիտ բանաստեղ-
ծութեանց հակառակ կարծէ . բայց
հեռու ըլլայ այդ կարծիքը ինձմէ և
այնքան ալ հեռու , որչափ որ ճշմա-
րիտ բանաստեղծութիւնը՝ նոյնայանգ
զրաբանութիւններէն տարբեր է : Իմ բոլոր
դէմ զուրջածներս՝ այն բանաստեղ-
ծական տարափոխիկ մնլութեանք հա-
մար էր , որ քանի մը տարուան մէջ
եկաւ մեր ազգային դպրոցները վա-
րակեց , և որուն ազդեցութեամբը
ասանկ երթայ տնտեսներն ալ բանաս-
տեղծ պիտի կորին : Իմ բոլոր զուր-
ջածներս ուրիշ վախճանի համար
չէր , այլ յիշեցրնել դպրոցի տնօրէն-
ներուն , որ բանաստեղծ ըլլալու հա-
մար նախ 'ի բնէ այնպէս ծնելու ու
ետքն ալ իր լեզուն շատ աղէկ գիտ-
նալու և անբաւ հմտութիւն ունե-
նալու է . ու հետեաբար ալ արթըն

ցունել էր տղայոց առաջնորդ եղողները, որ դեռ պարզ արձակ շարադրութիւն մը չի կրցող գրողը՝ բերականութենէն ու Վարնաս, Սուսայ, Աղիւմալիայ, Սեկենաս, Տասնաղի, և ուրիշ ասոնց նման քանի մը բանաստեղծական բառերէն ուրիշ բան մը չի գիտցող տղաքը բանաստեղծ ըլլալու չի հոգնեցունեն, ինչպէս որ մէկը ոսկերիչ կամ դերձակ ըլլալու համար կ'աշխատցունենք : Բանաստեղծութիւնը, մեքենական արհեստ մը չէ, բանաստեղծ ըլլալու, այսինքն մէկին գրածը ախորժանօք կարդացուելու համար բաւական չէ որ ականջնուս հետզհետէ երկու անգամ աչ, երկու անգամ աւ կամ երկու անգամ ին եւ այլն ձայներ գայ, այլ պէտք է որ այն գրուածին մէջ, ոգի ըլլայ, միտք ըլլայ, փիլիսոփայութիւն ըլլայ, վսեմ զուրջուածքներ, փայլուն ու պայծառ գոյներ ըլլայ, սրտամական ու տեղական հմտութիւն ըլլայ, և այլն : Արբոր մէկը այս տարերցը գոնէ մէկ բանին մէկ տեղ բերելու չի կրնալով բանաստեղծ ըլլալու կ'աշխատի, ստոյգ գիտցիր, որ այն մարդը ինքզինքը հասաւ

րակ գրագիրութեան մէջ անգամ ան-
 յաջող ու թերի պիտի թողու : Ահա
 սիրելի ընթերցող, կ'ուզեմ, որ ասանկ
 բանաստեղծութիւններ չի կարդաս և
 ուրիշի ալ չի կարդացունես :

Այսին թէ, ինչպէս որ մտաց զօ-
 րութիւն ու սնունդ տուող նիւթերը
 (ինչպէս են ասկէ առջի նիւթերը)
 սոսկ զուարճութիւն ու զբօսանք տը-
 ւող նիւթեր են, հարկաւ պէտք է որ
 նախապատիւ բռնենք, ուստի, բա-
 նաստեղծական գրուածքներն ալ ու-
 րիշ ամեն տեսակ համեղ կերակուրնե-
 րուն պէս ընտրանօք և չափաւորու-
 թեամբ ցւտելու է : Ալ որ հաստա-
 տուն ու սննդարար կերակուրները կը
 թողու ու միայն համագամներով ապ-
 րիլ կ'ուզէ, շուտ կը տաղտկանայ ու կը
 յափրանայ . նոյն բանն ալ կը պաճա-
 հի, հաստատուն նիւթերը ձգելով
 միշտ բանաստեղծութիւն ու կեղծիք
 կարդացող մարդուն, որուն մտքին
 բոլոր զօրութիւնը և իր բնութեանը
 ազդութիւնը կը կորսուի :

Վրագիրները՝ լուսաւորեալ ազգաց մէջ հիմակու ժամանակներս ընկերական կենաց բուռն պէտք մը համարուած են :

Վրագիր մը երբոր օրինաւոր կերպով կը պատրաստուի, այսինքն, երբոր լուրերը առանց ուշացունելու կը հրատարակէ, երբոր լուրերը չի ազաւաղէր, չի խանգարէր կամ չի այլայլէր, երբոր չիպիտու լուրեր հրատարակելով՝ պիտանի եղածները զանց չառներ, երբոր մէկ, երկու, կամ կարգ մը մարդոց կարծիքին թարգմանը չըլլար, երբոր մասնաւոր կրից ծառայելով, ստույթեան, կեղծաւորութեան, վրէժխնդրութեան ու ատելութեան որոմ ցանկելու գործիք չըլլար, երբոր իր ընկերական ու քաղաքական նպատակը մոռնալով՝ առօրին պէտք եղած հարկաւոր ու հետաքրքրական լուրերը կը ձգէ ու կրօնական կարծիքներ տարածելու պաշտպանելու կամ հերքելու համար օրագրին մեծ մասը՝ վճիռներու, ժողովքներու, անէճքներու ու նզովքներու

սարսափելի սխտոմու թիւններովը չի
 լեցուններ, որոնցմով լրագիրները շուտ,
 աժան և զբօսական լուր և լոյս տա-
 րածելու միջոց մը ըլլալու տեղերնին,
 աստուածաբանական տարեգրութեց,
 հովուական շրջաբերականներու, կամ
 կրօնական ընկերութեանց պաշտօնա-
 կան ազգարարներու կը դառնան :
 Արբոր կ'ըսեմ, լրագիր մը վերոյիշեալ
 թերութիւնները չունենար, այլ
 հմուտ, արթուն, զգուշաւոր, ար-
 դարասէր, խոհեմ, ողջամիտ ու ազա-
 տամիտ ձեռքերէ պատրաստուելով՝
 ամեն տեսակ նիւթ իր չափովը կը հը-
 րատարակէ ու մանաւանդ այն լրագ-
 րին լեզուն ալ աշխոյժ ու կենդանի
 լեզու մը կ'ունենոյ, այն ժամանակը
 կ'ըսեմ, լրագիրը կրնայ կենաց ու բա-
 րուց գիտութեանը մէջ արագ յառա-
 ջադիմութիւններ ընել տալու զօրա-
 ւոր գործիք մը ըլլալ : Անանկ որ, իրօք
 ալ փորձուած է, թէ որ սղգերն որ
 աւելի լուսաւորեալ տեղեակ և կիրթ
 են, անոնք յետնեալ կամ հասարա-
 կութեան լուսաւորուելէն վախցող
 ազգերէն աւելի բազմաթիւ և բազ-
 մատեսակ օրագիրներ ունին և շատ

ալ կարդացող¹ :

Այս դարուս մէջ Աւրուսայ՝ գիտութիւնը այսքան ընդհանուր կերպով տարածուելուն մէկ գլխաւոր պատճառն ալ լրագիրներուն յաճախութիւնն է : Այսն զի, առհասարակ անոնց խիստ շատը ճշմարիտ քաղաքականութեան ու բարոյականի ճամբէն դուրս չելլելով՝ խիստ մեծ ծառայութիւն կ'ընեն ընթերցողներուն, մանաւանդ անոնց, որ ինքի-

1 Հետաքրքիր մարդիկ քննէր գտեր են . թէ Հռովմայի մէջ 51.000 հոգիին մէկ օրագիր կայ եղեր . Սասրիտի մէջ 50.000 ին . Վենետիկի մէջ 11.000 ին . Լոնտօնի մէջ 10.600 ին . Պեռլինի մէջ 1.070 ին . Փարիզի մէջ 5.700 ին . Սթոքհօլմի մէջ 2.600 ին . Լիփսիկայի մէջ 1.100 ին : Դարձեալ, մայրաքաղաքներուն տեղը տերութիւնները առնելով՝ գտեր են, որ անհատ անձանց թուոցը համեմատ, Սպանիայի մէջ 864.000 հոգիին ինկեր է 1 լրագիր . Ռուսիոյ մէջ 676.000 ին . Աստրիոյ մէջ 376.000 ին . Զվիցցերի մէջ 66.000 ին . Գաղղիոյ մէջ 52.000 ին . Անգղիոյ մէջ 46.000 ին . Ֆիլէմէնկի մէջ 40.450 ին . Բրուսիոյ մէջ 45.000 ին : Իսկ լրագրի ստորագրուողներուն թիւը՝ զանազան ազգաց ընդհանուր բազմամարդութեան թուոյն համեմատելով՝ այսպէս գրտեր են . Գաղղիոյ մէջ 1 առ 457 . Անգղիոյ մէջ 1 առ 184 . Ֆիլէմէնկի մէջ 1 առ 100 : Պօլսոյ հայազգի հասարակութեան թուոյն նայելով իբր թէ 1 առ 1.000ն է :

րեննուն մտածել չեն գիտեր, այլ ուրիշի խորհուրդները միշտ աչուրնուն առջին տեսնելով՝ իբր թէ սովորութեամբ զանոնք իրենց կը սեփհականացունեն: Այս կարգ մարդոց համար (որ դժբաղդաբար ալ ամեն ազգի մէջ խիստ բազմաթիւ են), որ շատ ատեն մտաւորական մշակութեան հասնելու համար որոշուած հնարքները անփոյթ կը թողուն, և անոնց օգնութիւնը կ'անգոսնեն, այն կարգը մարդոց համար կ'ըսեմ, ընկերական և բարոյական պարտականութեանց վրայօք բաւական ծանօթութիւն մը տալու համար, թէ որ օրինաւոր լըրագրէ մը աղէկ միջոց չլլար ըսեմ, կարծեմ չեմ սխալիր: Օրագիրներուն գլխաւոր գործքը լուսաւորել ու բարեկարգել է: Հմուտ և անաչառ լըրագիր մը՝ աշխարհի ամեն կողմէն լուր տալով ընթերցողին հետաքրքրութիւնը կը գրգռէ հարցափորձ ընելու. ուրիշ աղբաց գէշ ու աղէկ սովորութիւնները գիտցունելով անհիմն նախասպաշարումները կը բառնայ և արժանաւոր ատելութիւնները կը հաստատէ. արուեստից և գիտու-

Թեանց մէջ եղած օգտակար գիւ-
տերը՝ հին աշխարհքէն մինչեւ նոր
աշխարհքը եղող մարդուն ալ կը հա-
ղորդէ, որն որ ուրիշ կերպով չի պի-
տի կրնար իմանալ: Արագիրները ա-
նանկ անցքեր ու դէպքեր կը յիշա-
տակեն, որ ընթերցողները կամ կ'ըզ-
մայլեցունեն կամ կը նողկացունեն.
այսինքն օրագիրները մարդը օրինա-
կով կ'ուսուցանեն: Նոր ախորժակը
կը կրթեն, և ծուռ կարծիքները կը
շակեն: Օրագիրները երբոր բռնու-
թեան երկաթներով կապուած չըլ-
լան, երբոր լսածնին ու խորհածնին
պատշաճ կերպով ծանուցանելու ա-
զատու թիւնը ունենան, էն հպարտ
և էն յանձնապաստան մարդը կը պար-
տաւորեն, որ իր գործքն ու խոր-
հուրդները բոլորովին չի հեռացունէ
բարոյականութեան սահմաններէն և
հասարակաց կարծիքէն: Այս տեսակ
օրագիրները՝ չարագործները սանձե-
լով անոնք շատ գէշութիւններէ ետ
կը կեցունեն, վախցունելով՝ որ չըլլայ
թէ հասարակութեան ականջը իյնան:
Մէկ խօսքով, օրագիրները պահապան
են թէ անհատ մարդոց և թէ հասա-

բակու թեան ազատութեանը, որ մինչեւ որ օրագիրները չի կաշառուին՝ չի կրնար ո՛ր և է մարդ եղծանել կամ բռնաբարել առանց արդար պատիժ կրելու :

Այս ըսածներէս յայտնի կը տեսնուի, թէ ո՛ր աստիճան վատութիւն և անհնարին մեղք է այն օրագիր գրչողներուն բրածը՝ որ իբր մարդ և իբր քաղաքացի իրենց նմանեացը ունեցած պարտքերնին իրենց կրիցը զոհելով հասարակութեան միտքը կը թունաւորեն, բարոյական կարգին կապերը կը թուլցունեն ու կը քայքայեն, և քաղաքականացեալ ընկերութեանց բարօրութիւնը հիմն ՚ի վայր տապալելու օգնող կարծիքներ կը տարածեն :

Վերջապէս, լրագրաց վրայ այս ալ հարկ է գիտնալ, թէ որովհետեւ աշխարհի մէջ այլէկ բան մը չի կայ՝ որ գէշի ալ չի գործածուի, շատ մարդիկ, օրագիրները կաշառելով սուտը իրաւի ՚տեղ հասարակութե կլլեցուցած են. և շատ լրագրասպետներ ալ իրենց քսակին լենալը հասարակութե լուսաւորութենէն նախապատիւ հա-

մարելով, անխիղճ մը գործիք կ'ընեն իրենց լրագիրը ամեն կերպ զրպարտութեանց, սուտերու ու մոլար վարդապետութիւններու : Անոր համար, սվ որ միայն մէկ օրագրի մը կը կապուի, հարկաւ միշտ սուտը իրաւի տեղ կլլելու վտանգի մէջ եղած կ'ըլլայ . այլ ինչպէս որ գատաւոր մը՝ ուղիղ վճիռ տալու համար պարտաւոր է ամբաստանողն ու ամբաստանեալը հետզհետէ մտիկ ընել, ասանկ ալ լրագիր կարդացողը պէտք է որ միշտ երկու տարբեր սկզբունք ունեցող լրագիր մէկէն կարդայ . որոնց մէջի ներհակ կարծիքներէն, խորհրդածութիւններէն և ձեռնարկութիւններէն ճշմարիտը յայտնի ըլլայ : « Ամեն բանէն աւելի մարդուս միտքը ծռող ու աւելի կարծողը՝ միշտ մի և նոյն լրագիր կարդալն է : Արջապէս ոմարդ իր ստորագրուած օրագրին խորհրդոյն հետ կը նոյնանայ . և ուրովհետև այն խորհուրդը ամեն օր մէյմէկ նոր կերպարանքներ առած կը ներկայանայ, ուստի իբր թէ հաստատուն գաղափար մը կ'ըլլայ, որ մարդուն միտքը կը գրաւէ ու

Կամբը կը պաշարէ : Այն ժամանա-
 կը՝ հոգւոյն կարողութիւնները զըս-
 տուելով այն ամեն օրուան ազդե-
 ցութենէն ու միշտ մի և նոյն խոր-
 հըրդին բողբոտիքը դառնալով (որ
 օր աւուր վրայ զինքը աւելի կը պա-
 րագրէ) իր ազատութիւնը անթերի
 վայելելէն կը դադարի ու վերջա-
 պէս իր ընելիք դատումներուն միակ
 կանոն՝ միայն այն հաստատուն գա-
 ղափարը կ'ունենայ, որուն գերի ե-
 ղած է : Այն ժամանակը փոփոխա-
 կան և վերաբերական կարծիքները՝
 որ նոյնպէս փոփոխական և մասնա-
 ւոր շահեր և կիրքեր կը ներկայա-
 ցունեն, իրեն համար բացարձակ
 ճշմարտութիւններ կ'ըլլան . և իբր
 թէ իրաւունք ունեցածի պէս՝ ինչ
 որ անկէ ետեւ այն բացարձակ ճըշ-
 մարտութեանը ներհակ գայ, ար-
 համարհանօք կամ բարկանալով կը
 մերժէ : Ահա ասկից է որ կը ծա-
 գին այն անհամբերութիւնը, այն
 մոլեգնութիւնը (էկզալթասիօն),
 ու այն բռնութիւնը խօսքերու,
 գործքերու, զգացմանց և խորհուրդ-
 ներու մէջ : Ահա ասկէց է որ կը

» ծագի , այն քաղաքական մոլեռանդը
 » (Ֆանաթիզմ բօլիթիք) » 1 :

Աւրեմն սիրելի ընթերցող , թէ որ
 ժամանակիդ անցքերուն հմտանալու
 համար՝ պարապու թեանդ մէկ բաւա-
 կան մասն ալ օրագիրներ կարդալով
 անցունելու բաղդը ունենաս , մի
 ինքզինքդ ծառայաբար մէկ լրագրի մը
 կապեր , որ չըլլայ թէ ականայ կողմ
 նական կարծիքներով ախտաւորիս ։
 Պաննա՛ , որ միշտ ներհակ կարծիքներ ու
 սկզբունքներ ունեցող օրագիրներուն
 գոնէ երկուքը մէկ տեղ բերես , ինչ
 ճշմարիտ , արդար , աղնիւ ու վեհան-
 ձըն գաղափար որ անոնց մէջ գտնաս՝
 ընդունէ , առանց անոր աղբիւրը փրն-
 տըռելու . և ինչպէս որ ամեն հովին
 առագաստ բանալու պէս՝ ամեն լը-
 սածդ առանց քննութեան ընդունիլը
 թեթեւամտութիւն է , ասանկ ալ ,
 նայէ , որ քու կարծիքիդ դէմ բան մը
 լսած ժամանակդ՝ առանց քննութե
 ալ չի մերժես կամ չի դատապարտես ։

Բնկերացո՞՞ւ շահաւոր ընկեր՝ քանի՞ ճշ
հնարքներ :

Ինչպէս որ յայտնի է ամեն ընթերցողներուս, բան մը չի կայ, որ ըստ ինքեան որչափ ալ աղէկ ըլլայ, չարաւ չար գործածուելով գէշ հետեւու թիւն մը չունենայ : Աւստի ընթերցանութիւնն ալ՝ թէ որ ըստ օրինի չըլլայ, այսինքն, թէ որ օգտակար տեղեկութիւններ ստանալու և միտքերնիս մշակելու յարմար կերպով և իղձով չըլլայ, բոլորովին կորսուած աշխատութիւն մը կը համարուի, կամ ինչպէս ըսեր են, ճարտար պարապո՞ւրի՞նն ճշ : Ինչու որ, այն ժամանակը ընթերցանութեան փափաքը ուրիշ բան մը չըլլար, այլ մի միայն ուրիշի բրածներուն և ըսածներուն պատմութիւնովը՝ անգործ մտքի մը առ ժամանակեայ զբօսանք մը ճարել : Ասանկով ընթերցանութիւնը մտքին սնունդ պատրաստելու ազնուական և կարեւոր պաշտօնէն կը հեռանայ ու միայն ժամանակ անցընելու հնարք մը

կ'ըլլայ . այս դիտաւորու թեամբ կար
 դացած նիւթերնուս մէջ բնաւ ընտ-
 րու թիւն չենք ըներ , գէշը , աղէկը ,
 իրաւն ու սուտը կը կարգանք , միայն
 թէ բաւական ըլլան մեր անպտուղ
 հետաքրքրու թիւնը լեցունելու , որ
 բոլորովին տարբեր է գիտու թի սոր-
 վելու փոփաքէն : Այլ որովհետեւ ըն-
 թերցանու թիւնը մեզի մի միայն զբօ-
 սանք բռնած ենք , հոգ ալ չենք ըներ
 որ կարգացածնիս միտքերնիս մնայ ,
 անոր համար մէկ կողմէն կարգացած-
 նիս մէկալ կողմէն կը մոռնանք , և
 գիբբը գոցելէն ետեւ , այն պարապ
 աշխատու թենէն այնքան կը շահինք ,
 որչափ որ հաճոյական երազէ մը հը-
 նար է շահելը : Այսին զի , որչափ ժա-
 մանակ որ միտքը՝ ուրիշի գաղափար-
 ներուն հետզհետէ իրեն ներկայանա-
 լովը բաւականանայ , ինք անգործ կը
 մնայ , թէ որ զայն գաղափարները ի-
 րեն սեփականելու ջանք չընէ , բո-
 լորն ալ երազի պէս կը ցնդին կ'եր-
 թան : Այս անօգուտ ընթերցանու-
 թեան հետեւանքը սա կ'ըլլայ , որ
 նախ անգին ժամանակնիս կը կորսըն-
 ցունենք , որ ամեն կորուստէն աւա-

զելի է . երկրորդ յիշողութիւնը տը-
 կարանալով իր վրայ եղած ազդեցու-
 թիւններուն զգացումը բռնելու կա-
 բող չըլլար : Նախ թէ որ ընթերցողը
 ՚ի բնէ սուր յիշողութեան տէր մէկն
 է , մի միայն ընթերցանութեան զօ-
 րութիւնով , այսինքն իր մտքին միւս
 կարողութիւնները բնաւ չի գործա-
 ծելով , մտքին մէջ խառն ՚ի խուռն
 շատ մը անցքեր կը հաւարէ , առանց
 անանց պիտանի , անպիտան , աղէկ ու
 գէշ ըլլալնին հոգալու . և այս կերպ
 ընթերցանութեան սրտողն ալ ոչ
 միայն հոգւոյն սնունդ մը չի տար ,
 այլ որկորաժէտ մարդուն ստամոքսին
 մէջ մնացած անմարս կերակուրներուն
 պէս , կարգացուած նիւթերը մտքին
 վրայ իբր տկարացուցիչ բեռ մը կը
 մնան : Ասոր ներհակ , թէ որ ընթեր-
 ցողը ՚ի բնէ սաստիկ երեւակայու-
 թեան մը տէր է , շարունակ կարգա-
 լով անոր սաստկութիւնը ևս առա-
 ւել կը բորբոքէ , նմանապէս մտքին
 բոլոր միւս կարողութիւնները ան-
 փոյթ և անգործ թողելով : Նր երե-
 վակայութիւնը գոհ ընելը իր միակ
 նպատակն ու փափաքը կ'ըլլայ , և ինչ

Նիւթ ալ՝ որ այն նպատակին ու այն փափաքին չի ծառայեր, իրեն ցամաք ձանձրալի ու անպիտան կը թուի, մանաւանդ այն նիւթերը՝ որ խորհելու և դատում ընելու պատճառ կ'ըլլան: Այս կերպ կարգալով անհնար է օգտակար և հաստատուն ծանօթութիւններ ստանալ. թէ որ բան մըն ալ մտքին վրայ պլըշտրկի, ան ալ անկատար կերպով մը ամպամած օր մը Տակերատիպ գործիքով առնուած անօրոշ պատկերներուն կը նմանի, « խաբուսիկ բոցի մը կը նմանի, որ ո կը բորբոքի, բայց ոչ լոյս կուտայ » և ոչ ջերմութիւն »:

Ուստի, ընթերցողներուս աշխատութիւնը պարսպը ելլելու թող չի տալու համար, ես ալ պարտք համարեցի ինծի, որ ընթերցանութեան վրայօք փորձառու մարդոց աւանդած կանոններուն խիստ հարկաւորները այս գլխին մէջ ամփոփեմ, զանոնք չորս գլխաւոր կարգի բաժնելով, այսինքն, ուշադրութեան, Գափման, յիշողութեան և Տրամբութեան վերաբերեալները իրարմէ որոշելով, որպէս զի ընթերցողը՝ ասոնց որին մէջ աւելի պակաս

սաւոր գտնուի նէ՝ անոր վերաբերեալ խրատները կարդալով աւելի դիւրութեամբ զանոնք կարողանայ իր մտքին մէջ ամփոփելու, առանց որոյ, անհր նար է շահաւոր կերպով ընթերցանութեան պարապիլը :

Ա . ՈՒՇԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ինթերցանութեան նպատակը ուրովհետեւ ծանօթութիւն ստանալ կամ նորէնոր գաղտնիարներ ժողովել է, ուստի հարկ կ'ըլլայ, որ շահաւոր կերպով աշխատած ըլլալու համար ստացած ծանօթութիւննիս ստոյգ, որոշ և ուղիղ ըլլան : Աս վախճանին հասնելու համար ուշադրութի պէտք է կարդացուած նիւթերուն : Ասն ղի, շատ ճշմարտութիւններ մէկէն ՚ի մէկ շեն ծանցուիր, անոնց հասնելու համար երկար ուշադրութե և քրն նութեան կարօտ է : Ախալներուն շատը ուշադրութեան պակասութե նէն յառաջ կուգան . և ուշադրութիւնն ալ հաստատելու համար հետեւեալ կանոնները շատ մեծ օգնութիւն ունին :

Ա. Ամեն բանէն առաջ պէտք է որ մտօք զբաղելիք նիւթիդ վրայ սիրտդ տաքցունես: Արբոր բանէ մը զուարճութիւն կ'զգաս, կամ թէ և զուարճալի ալ չըլլայ՝ երբոր անոր օգուտն երունն աղէկ մը կը համոզուին, հարկաւ զանիկայ ստանալու համար ալ հաստատ որոշմունք կ'ունենաս, որ վաղ կամ անագան ամեն դժուարութեանց կը յաղթեն: Ինչո՞ւ համար մանր տղաք չափահասներուն չափ աբազ յառաջադիմութիւն չեն ըներ ուսման մէջ. վասն զի, մեծերուն չափ խելութիւնն չի հասնիր ուսման օգուտներուն. ապագայ բարիքներու մըտ մըտութիւնը՝ իրենց ներկայ աշխատութեանցը բարեխառնութիւն մը չըներ: Ահա ասոր համար է, որ ամեն խելացի մարդ, ուսման վերաբերեալ նիւթերու մէջ օգտակարն ու զուարճալին իրարու միացունել կ'ուզէ, և ես ալ ահա այս պատճառին համար է, որ կը ցանկամ, թէ հասարակութեան և տղայոց կարգալու գիրքերը իրենց հասկրցած լեզուովը ըլլան, որով ոչ միայն կարգացածնին դիւրաւ կը հասկրնան այլ և սորվածնին ալ

իրենց զուարճալի կ'ըլլայ :

Փորձուած ճշմարտութիւն մըն է ,
 թէ գիրքերուն մէջ , պատմական , ճա-
 նապարհորդութեան , անծանօթ կամ
 հեռաւոր երկիրներու ստորագրու-
 թիւնները առ հասարակ ընթերցող-
 ներուն շատ ասորթելի կուգան , վասն
 զի , այս տեսակ գիրքերուն մէջի հետ-
 զհետէ կարդացուած գէտքերը մար-
 դուս հետաքրքրութիւնը կ'արթն-
 ցունեն նորէնոր բաներ իմանալու , և
 երեւակայութիւնը կը զուարճացու-
 նեն . և հետեւաբար ալ գիտնալու
 կամ սորվելու համար մարդուն իր ու-
 շադրութիւնը զսպել ու հաստատել
 կուտան :

Բ. Հնար եղածին չափ ջանա՛ , որ
 գիրք մը կարդալու սկսած ժամանա-
 կըդ՝ մէկ ընթերցմունքէդ մէկալը
 շատ երկար ժամանակ չանցնի , որ
 հեղինակին խորհրդածութիւններուն
 կամ իմաստներուն կարգը միտքէդ
 չելեն , որով կարող ըլլաս առջի կար-
 դացածներէդ ետքինները դիւրաւ
 հասկընալու :

Նոյն պատճառին համար ալ նայե-
 լու է , որ կարդացած նիւթերդ՝ լը-

բարդիր կարգալու պէս ամեն օր չի փոփոխես, վասն զի այն ժամանակն ալ, միտքիդ ներկայացած գաղափարները խիստ շուտ անցնելով չեն կրընար ուշադրութիւնդ գրաւել: Աւշադրութիւնը բանի մը վրայ հաստատուելու համար պէտք է որ քիչ մ'ալ անոր հետ ընտանեկայ:

Գ. Աւսման կամ ընթերցանութե՛հ համար ընտրած տեղդ նայէ, որ աչքի կամ ականջի զարնելիք զարդեր կամ ուրիշ միտք զբաղեցունելիք նիւթաւ կան բաներ չի գտնուին. վասն զի, անոնց այլ և այլ հանգամանքները ըստէս ստէս միտքը իր նպատակէն հեռացունելով՝ անոր՝ անհաստատութե՛ս սովորութիւն մը կը ստացունեն:

Դ. Արբի մը գերի ըլլալ կամ իր սիրտը բանի մը վրայ կապել ըսելը՝ երկուքն ալ շատ ատեն մէկ խօսք են: Բունն կիրքերը, ինչպէս են սէրը, երկիւղը, բարկութիւնը, սաստիկ ցաւ կամ խորին տրամուլթիւն, յոյս, մեծ ուրախութիւն, և այլն, մարդուս հոգին անանկ տրամադրութեան մը մէջ կը գնեն, որ չի կրնար ուղածին պէս անոր վրայ իշխել, ու իր ուսման

առարկային վրայ մտադիր պահել :
 Թէ որ հնար ըլլայ , բուռն կիրքի մը
 կամ բուռն զգացման մը իշխանու-
 թեան տակ աշխատող մէկու մը միտ-
 քը աչօք տեսնել , ինչպէս որ զգալի
 առարկայ մը կը տեսնենք , պիտի տես-
 նէինք , որ խեղճին խորհուրդները
 սաստիկ յորձանքի մը բռնուած պզտի
 նաւակի մը կը նմանին , որ կը ջանան
 իրենց ցանկացած նաւահանգիստը
 մտնելու , բայց այն կիրքին բռնութե
 յորձանքը զանոնք շարունակ կը մղէ
 ուրիշ բոլորովին ներհակ կողմ մը ,
 այսինքն , դէպ ՚ի իրեն առարկայ ե-
 զած իրը . ուստի , թէ որ հոգինիս ա-
 սանկ կիրքերէ զերծ պահելու չաշխա-
 տինք , հարկաւ իրենց շարունակ ներ-
 գործութիւնը պատճառ կ'ըլլան մըտ-
 քին անհաստատ ու աստանդական սու-
 վորութիւն մը ստացունելու :

Ե . Վիրք մը կարգալու սկըսելէն
 առաջ նախ անոր յառաջաբանութիւն
 ու ցանկը կարգայ ու անոր բաժան-
 մունքներուն աղէկ մը տեղեկացիր .
 ասով գիրքին վրայ եղածին չափ գա-
 ղափար մը ստանալով՝ հեղինակին քե-
 ղի խոստացածները հետզհետէ քանի

որ կարդացած ժամանակդ հանդիպիս՝
 ծանօթ մարդիկ տեսածի պէս աւելի
 ուշ կը դնես : Այս մտօք, թէ որ
 կարդալու գիրքիդ գլուխը բովանդա-
 կութիւններ կան, կարդալու չըսկը-
 սած աղէկ մը անոնց տեղեկացիր :
 Թէ որ կարդալիք գիրքդ կարելւոր
 նիւթի մը վրայ գրուած ըլլայ, կամ
 մանաւանդ, ինքիրեն լման ճառ մը ե-
 դած ըլլայ որ և է նիւթի մը վրայ,
 նախ պէտք է թեթեւ կերպով մը
 ծայրէ ՚ի ծայր վրայէն անգամ մը անց-
 նիլ, ու յետոյ մտառութեամբ և ու-
 սանելով կրկին կարդալ քանի անգամ
 որ կ'ուզես : Ասկէ սա աղէկութիւն-
 ները կը ծագին, որ ոչ միայն հեղե-
 նակը արդեօք իր խոստմունքը կատա-
 րեց թէ չէ, կը հասկընաս և անոր
 հմտութիւնն ու հանճարը կը չափես,
 այլ և շատ անգամ գիրքերու մէջ
 շատ դժուարութիւններ կը պատա-
 հի, որ մէկ կարդալով չենք կրնար
 քակել հանել, մինչեւ որ հեղինակին
 բոլոր միտքը չի հասկընանք կամ մին-
 չեւ որ ուրիշ խմատներ չի գան ա-
 ռաջինները լուսաբանեն, ուստի այս
 տեսակ դժուարութիւնները հետ

զհետէ 'իրարմով յաղթելու համար
գիրքը երկու կամ աւելի անգամ
կարդալը մանաւանդ շատ օգուտ
կ'ընէ :

Զ. Ինչպէս որ մարտողական կարու
ղութիւններուդ ներածէն աւելի կե-
րակուրներով ստամոքսդ լեցունելը
սննդեանդ օգուտ մը չընելէն 'ի զատ
փնաս կ'ընէ, ասանկ ալ, ընթերց-
մունքը որ մեր մտաւոր սնունդն է,
պէտք է որ չափէն աւելի չըլլայ, որ
ուշադրութեան տկարանալուն ու
հոգնելուն պատճառ մը չըլլայ : Աւ-
շադրութեամբ կարդացուած աղէկ մը
սորվուած քանի մը հատոր գիրքերը
աւելի օգուտ կ'ընեն քան զհարիւրա-
ւոր հատորները՝ որ անուշադրութի
կը կարդացուին ու հետեւաբար ալ
մէջի նիւթերը ստուերի նման կու-
գան մտքին սուղեէն կը սահին կ'անց-
նին ամենեւին նշմարելի շաւիղ մը
չի ձգելով :

Ե. Արբեմն թէ՛ հիւանդութեան
և թէ՛ ուրիշ բարոյական պատճառի
մը համար մարդուս միտքը անանկ
ըմբոստ վիճակի մը մէջ կը գտնուի,
որ ինչ ընես անհնար կ'ըլլայ զանիկայ

հեղինակին ըսածներուն վրայ հաստատելու . ուստի ասանկ ժամանակներուն շատ աղէկ է , որ բողբոլվին դադարիս կարգալէն . վասն զի , ոչ միայն բնաւ չես օգտիր կարգացածէդ , այլ որ առաւել գէշն է միտքդ ասդին անդին թափառելու մնասաւ կար սովորութիւնը կ'ստանայ :

Ուստի ուշադրութեան վրայ ըսածներս հոս կրկին քաղելով , ամենայն կերպիւ ջանակ'ըսեմ մտքիդ ուշադիր և համբերող բնաւ որութիւն մը տալ . անանկ կարողութիւն մը ստացունել , որով կարող ըլլայ իր խորհուրդները այնքան ժամանակ յառաջադրեալ առարկայի մը վրայ հաստատել որչափ որ պէտք է զանիկայ ամեն կողմէն և ամեն վիճակի մէջ տեսնելու . անոր ամեն կողմերը , յատկութիւնները , յարաբերութիւնները , գործքերը և հետեւանքը որոշելու և հասկընալու : Որուն որ խորհուրդը անհաստատ ու թափառական է ու չի կրնար քանի մը որոշեալ գաղափարներու վրայ հետզհետէ հաստատուիլ , այն մարդը բընաւ երբէք չի կրնար շատ մը , և այլ և այլ առարկաներ մէկէն որոշաբար

նկատելու , և հարկաւ անոնց բազմութենէն կ'ընկճի ու կը շփոթի :

Բ. ԴԱՏՈՒՄ

Ա. Այնչա՛մը միտքիդ մէջ տպաւորէ ուղիղ դատողութեան խիստ կարեւորութիւնը . և ուղիղ տրամաբանութեան անգին և անթիւ օգուտները : Միտքդ բեր նոյն իսկ քու կենացդ մէջ ըրած անկարգ գործքերդ ու ինքիրենդ մտմտա թէ՛ զորչափ տրտմութենէ ազատած կ'ըլլայիր և զորչափ մեղքէ ու չարիքէ կը հեռանայիր , թէ որ ժամանակին ըստ արժանւոյն աշխատէիր՝ մարդկանց , ժամանակաց , ու իրաց վրայ ուղիղ դատում ընելու : Ասով նոր զօրութիւն մը կ'ստանաս քու բանական կարողութիւններդ մշակելիք գործքին դիմելու և ամեն առիթէն շահիլ ուզելու նոյն վախճանաւ :

Բ. Միտքդ առ ընդհանրապէս մարդուս բնութեանը տկարութիւնները , անհաստատութիւնները ու սըխալները՝ որ բուն իսկ մարդուս կազմութենէն , այսինքն նիւթական մար-

մինի մը մէջ իմացական հոգի մը ունենալէն յառաջ կուգայ : Մտաբոյ առ ճշմարտութեանց շատերուն ըստ ինքեան խորին և դժուար ըլլալը և սրտութեց շատերուն խաբուսիկ տեսքը յորմէ կը ծագին անհամար վտանգներ ու արգելքներ ուղիղ դատում ընելու . մանաւանդ որ , մեզի խրատ տալ ուղղողներուն շատին շահախնդրութիւնը , ատելութիւնը , նախանձը , մոլութիւնը , փառասիրութիւնը ու դաւաճանութիւնը ազօտ մթնոլորտի մը պէս շատ անգամ կուգան միտքերնուս բոլորը կը պատեն , չէն թողուր , որ ճշմարտութիւնը որոշ աչօք տեսնենք : Պաննա որ ամենէն աւելի անանկ բաներ կարդաս , որ նախապաշարմանց , կանխադատութեանց ու սխալներնուս աղբիւրներուն դէմ են գրուած , որով խելքդ միշտ արթնութեան մէջ ըլլայ ու ծուռումուռ կարծիքներու , խարդախ խորհուրդներու ու նենգաւոր խօսքերու չի բռնուիս :

Գ. Արբոր բան մը ուսանիլ կ'ուզես , մի թեթեւ մը վրայէն անցնիր երթար , ինչպէս որ ծիծեռնիկ մը կ'ը

նէ լճի մը վրայէ անցած ժամանակը .
 և տեսած բանիդ դրսէն երեւցած
 տեսքին ալ մի խաբուիր . այլ ջանա՛
 որ ամեն նիւթին խորը իջնաս , որչափ
 որ սրարագաներդ ու ժամանակդ կը
 ներեն , մանաւանդ այն նիւթերուն
 վրայօք որ քու արհեստիդ կամ սաշ-
 տօնիդ կը վերաբերին : Այլ բանը
 կրկին կրկին չի նայած ու չի քննած վը-
 րան դատում մի ըներ . վասն զի , այս
 կերպով միտքդ սխալներով ու նախա-
 սաշարու մներով կը լեցունես ու ժա-
 մանակ անցնելով միտքդ գէշ բնաւ ու-
 բուծիւն մը կը ստանայ , ծուռ դա-
 տելու , ու հետեւաբար ալ աւելորդ
 նեղութիւն մը կ'ունենաս հետզհե-
 աէ ծուռ կարծիքներդ փոխելու որ
 շատ անգամ անհնար կ'ըլլայ :

Գ. Ամեն մտմըտացած ու կարգա-
 ցած նիւթերուդ վրայ նայէ որ որոշ
 ու սայծառ գաղափար մը ստանաս :
 Այլ անորոշ ու մութ գաղափարը
 կրնայ ուրիշ շատ որոշ ու ճիշդ գա-
 ղափարներու հետ խառնուիլ ու զա-
 նոնք ալ նսեմացունել : Աւ թէ որ այն
 անորոշ գաղափարը կարելուր բան մը
 ըլլայ , կամ թէ այն տեսակ գաղա-

փարներուն թիւը շատ բլլայ մարդուս
մտայը մէջ, այն ժամանակը բոլորու
վին անհնար կ'ըլլայ ուղիղ դատում
ընելը: Ուստի ջանալու է, որ մինչև
մէկ գաղափարին վրայ որոշ ծանօ
թութիւն մը չտանանք, զանիկայ չի
թողունք անցնինք կամ թէ ուրիշ մը
ձեռք չառնենք:

Ե. Գիրք մը կարդացած ժամա
նակդ միտքդ բեր, որ դուն ոչ ոչխար
ես և ոչ ուղտ՝ որ կուրօրէն ուրիշ
ներուն ետեւէն երթաս. յիշէ, որ
եթէ ընտրողութեան և դատման հա
սակին հասեր ես, դուն քու խելքու
վրդ պիտի կառավարուիս և ոչ թէ
ուրիշի կարծիքներովը և ըսածներովը:
Ընոր համար, թէ խօսակցութեան
մէջ և թէ կարդացած ժամանակդ՝
քու գլխաւոր գործքդ մի միայն հե
ղինակին կամ խօսողին կարծիքը հաս
կընալ ու սորվիլ չի պիտի բլլայ, այլ
այն կարծիքները կշռել եթէ արդեօք
ուղիղ են թէ սխալ, սո՛ւտ են թէ ի
րաւ: Գննէ մէկիկ մէկիկ անոր ասլա
ցոյցները, ջանա՛ որ այն գրուածքին
բուն պատճառը հասկընաս, որով
քու գիտութիւնդ աւելի ուղիղ և

օգտակար ըլլայ թէ քեզի և թէ ուրիշին : Եստե՛րը հեղինակներուն հասակէն , անունէն , մօրուքէն կամ հետեւողներուն թիւէն կը վախնան կամ կը նախապաշարուին , բայց ես կ'ըսեմ քեզի որ անոնց ամենն ալ շատ անգամ կը խաբեն մարդը . ուստի գրտած հեղինակիդ հետ ազատօրէն վարվէ , մինչեւ որ ճշմարիտն ու աղէկը չի գտնաս մի զիջանիր :

2. Արօնքի , բարոյականի և գիտութեանց ուղիղ սկզբունքները մէկ դի հանելով , իր կարծիքներուն վրայ յամառիլը որչափ գէշ է նէ , անոնց վրայօք միշտ կասկածիլ ու կրկին կրկին փոխելն ալ այնքան գէշ է : Աւստի հեղինակ մը կարդացած ժամանակդ թէ որ կը նայիս որ քու կարծիքներդ կը պաշտպանէ , մի անոր ամեն փաստերը իրաւ և ուղիղ սեպեր ու հաւատար . նմանապէս թէ որ կը նայիս որ ուրիշ հեղինակ մ'ալ քու կարծիքիդ դէմ կը զուրցէ , մի անոր ալ ամեն ըսածին շուտով հաւատար ու կարծիքդ գիւրաւ մը անորինին հետ փոխանակեր : Արկու ենթադրութեան մէջ ալ անգոսնելի և վնա

աակար յամառութիւնն ու ծիծաղելի
գիւրահաւանութիւնը մէկ գի դնե-
լով խոհեմ ընտրողութիւնը ձեռք
առնելու՝ ցորենը յարդէն ու իրօք ե-
ղածը պատիր երևոյթէն որոշելու է :

Ե. Ամենեւին գիրք մը ձեռքդ մի
առնելը, կարդալէն առաջ անոր հաւ-
նելու կամ չի հաւնելու, հաւատալու
կամ չի հաւատալու որոշումով. այլ
միշտ միտքդ անանկ տրամադրէ, որ
ճշմարտութիւնը քու էն մեծ թշնա-
միտք բերնէն ալ լսես նէ ընդունիս .
նմանապէս ստութիւնն ալ թէ որ նոյն
խակ քու հայրդ ըսէ չի բռնես : Աէկը
որքան անիրաւ ու զեղծ ըլլայ բար-
քով ու մտքով՝ կրնայ երբեմն բանի
մը վրայ ուղիղ կարծիք մը տալ, թէ և
նոյն կարծիքը ինք ալ գործքով չի ար-
դարացունէ : Վարդարիտը թէ և աղ-
բանոցին մէջն ալ գանաս ժողովէ :
Վայ այն անմիտ մարգարէին՝ որ գիրք
մը կարդալու չի սկսած անոր պիտի
հաւնի թէ չէ՝ առաջուց գիտէ : Անոր
հեղինակին կամ անուանը կամ բնա-
ւորութեանը, կամ սկզբանցը վրայ
հարեւանցի ծանօթութիւն մը ստա-
ցեր ու անով ինք առաջուց կարծիք

մը շիններ այնպէս նախապաշարեալ
 կ'սկըսի անոր գրուածքները կարգալ
 կամ գովելու և կամ պարսաւելու մը-
 տօք : Հատ ողորմելի է այն մարդը՝ որ
 ինչ և իցէ կողմ մը կամ կարծիք մը
 տկարացունելու կամ զօրացունելու
 համար ամբողջ գրութեան մը մէջէն
 այն խօսքերը միայն կը ժողվէ , որ հե-
 ղինակին իմաստը փոխելով իր նպա-
 տակին կ'օգնեն , ու անանկով ուրիշի
 բարի դիտաւորութիւնը իբր գէշ կը
 ցուցունեն և ուղիղ խորհուրդնե-
 րուն տակէն մնասակար ու ծուռ միտ-
 քեր կը հանեն . անանկ մարդը զազեր
 ու աղտոտ ձեռքի մը կը նմանի որ
 ինչ բանի դպչի կ'աղտոտէ : Այս տե-
 սակ գրաւոր սնունդներուն խարդա-
 խութիւն ընողներն ալ հասարակու-
 թեան կողմէն նոյն պատժոյն արժանի
 են , որն որ խարդախ դեղագործները
 կամ ուրիշ նիւթական կերակուրնե-
 րու նենգողները կ'առնեն , որ է հա-
 սարակութեան արհամարհանքը ու
 յաւիտեան վատ անուն մը :

Յիշողութիւնը մտքին անանկ մէկ կարողութիւնն է, որ արարիչը մարդուս տուեր է օգտակար և պիտանի ծանօթութիւնները շտեմարանելու գործիք մը բլլալու համար, որով այն ծանօթութիւնները անջինջ կը մնան որ պէտք եղած ժամանակը գործածուին : Աւստի իր միտքը մշակելու ետեւէ եղող անձն ալ՝ երկու նկատմամբ պէտք է հոգ ունենալ իր յիշողութեանը վրայ . ա, անոր պահպանութեանը աւանդելու նիւթերուն ընտրութեանը վրայօք . բ, անոր կարողութիւնը զօրացունելու վրայօք, որովհետեւ ՚ի բնէ մարդիկ շատ տարբեր յիշողութեամբ կը ծնին :

Ալ որ կ'ուզէ որ իր աշխատութիւնը պարապը չելէ ու իր նմաններուն մէջ փառաւորի անոր արդիւնքովը, պէտք է մեծ խնամքով իր յիշողութեանը պահ տուած նիւթերուն վրայ հսկէ, որ չըլլայ թէ անարգ գաղափարներ ու վատ խորհուրդներ բլլան . որոնք գործածուելու ժամանակ ըստացողին անարգանք բլլալէն ուրիշ

օգուտ մը չունին . և որպէս զի մէկը այսպիսի վատ խորհուրդներէ զերծ մնայ , պէտք է որ գէշ ընկերութիւններէ , գէշ գիրքերէ , փուճ խօսակցութիւններէ հեռու կենայ , չէ նէ յիշողութիւնը մէջ անպէտ խորհուրդները աղէկներուն տեղը կը գրաւեն ու անհատնում ցաւերու և զղջալու առիթ կ'ըլլան :

Ընդհանրապէս միտքը բան մը պահելը առանց աշխատութեան չըլլար : Քիչ մարդ կայ , որ Մալխապէքիի կամ Յովսէփ Սքալիճէրի յիշողութիւնը ունենայ , որ տղայութեան ժամանակը 100 տող ոտանաւորը մէկ անգամ լսելով կը կրկնէ եղեր կ'ընեն . ուստի շատերնուս համար մեծ աշխատութիւն կ'ուզէ միտքերնիս բան պահելը . և այս աշխատութիւնն ալ եղածին չափ քիչցունելու միակ հնարքը , միտք պահուելու նիւթերուն մէջ գէշն ու աղէկը որոշելէն ետեւ անմեղ եղածներուն մէջը նաեւ անտարբերն ու խիստ հարկաւորները իրարմէ որոշելն է . ասիկայ շատ օգտակար զգուշութիւն մըն է յիշողութիւնը պարասպ տեղը չիճան

րարեռնելու : Այն ծանօթութիւն
 ներք պահելու համար առաւել հոգ
 տանելու է, թէ ուղղակի կամ մաս-
 նաւոր կերպով մը օգուտ կամ վերա-
 բերութիւն մը ունի՞ն մեր վիճակին
 կամ արհեստին հետ : Թէպէտ մեր
 տեղեկութիւնը սրչափ ընդհանուր
 ըլլայ, գիտցածնիս սրչափ բազմազան
 ըլլան՝ այնքան աւելի օգուտ կ'ընէ մե-
 զի, սակայն այն նիւթերուն վրայ ալ
 որ մեր գործքէն ու վիճակէն բոլոր-
 վին օտար են, թեթեւ և հարեւանցի
 տեղեկութիւն մըն ալ բաւական է,
 որպէս զի, մեզի աւելի մօտ և մեր
 պարտականութեանցը և երջանկու-
 թեանը հետ աւելի սերտ կերպով
 կապակցութիւն մը ունեցող նիւթե-
 րուն վրայօք ժամանակ և կարողու-
 թիւն ունենանք՝ մանրամասն, ճիշդ
 և կատարեալ հմտութիւն ստանա-
 լու, ու գլուխնիս աղքատ դեղավա-
 ճառի կրպակ չի դառնայ, ուր տու-
 փերն ու շիշերը շատ նիւթերու ա-
 նուն կուտան դրսուանց ու մէջերնին
 խիստ քիչ նիւթ բաւական կը պա-
 րունակեն պէտք եղածին չափ բան մը
 պատրաստուելու :

Իսկ յիշողութիւնը զօրացունելու
և մտաւոր գանձերնիս չի կորսնցու-
նելու համար հետեւեալ խրատները
մեծ օգուտ կրնան ընել :

Ա. Ամեն մէկ ընթերցմունքէդ ե-
տեւ ինքիրէդ քննութիւն մը ըրէ թէ
ի՞նչ նոր գաղափար ստացար , ի՞նչ նոր
ճշմարտութիւն սորվեցար կամ առջի
գիտցածներուդ վրայ ի՞նչ նոր ապա-
ցոյց՝ ի՞նչ նոր հաստատութիւն վաս-
տըկեցար , կամ որ և է գիտութեան
մէջ ի՞նչ նոր յառաջագիմութիւն ը-
րիր . և ջանա՛ , որ ամեն ընթերցմուն-
քէդ քիչ շատ մտաւոր գանձդ աւել-
ցունես . թէ որ այս քննութիւնը ու-
շագրութեամբ ըլլուի , անտարակոյս
սխտանի հմտութիւններ ունենալու
և յիշողութիւնը զօրացունելու յա-
ջող հնարք մը կ'ըլլայ :

Բ. Կարդացած ժամանակդ ինչ
նոր բանի մը սրտահիս՝ կապարեայ
գրիչով մը նշանակէ , ու այն գլուխը ,
հատուածը կամ երեսը կրկին կրկին
վրայէն անցիր . վասն զի , մինչեւ որ
մէկը անսովոր յիշողութիւն մը չու-
նենայ , անհնար բան է որ ամեն կար-
գացածը մէկէն միտքը մնայ . և մէկ

նիւթն ալ որ մէկ անգամ կարգաց-
ուելու արժան եղեր է, հարկաւ կըր-
կին կարգացուելու ալ արժանի կ'ըլ-
լայ : Դարձեալ, այս հնարքին մէկ ա-
ղէկուծիւնն ալ սա է, որ մի և նոյն
բանը կրկին կարգալ ուղած ժամա-
նակնիս՝ միայն այն նշանակուած տե-
ղուանքը աչքէ անցունելով շատ ժա-
մանակ խնայած կ'ըլլանք : Այլ տլ որ
այս յաջող հնարքին դէմ կենալ կ'ուզէ
գիրքերուն աւրջարկելը պատճառանք
բերելով, թող յիշէ, որ ինքը գրա-
վաճառ չէ, գիրքը կրկին շահով ծա-
խելու համար գնած չէ, թէ որ ա-
նանկով իր միտքը կը մշակուի, աւելի
ի՛նչ կը փնտրուէ :

Գ. Միւթերցանութեան նպատակը
գաղափար ժողովել ու զանոնք պէտք
եղած ժամանակը գործածելն ալ ըս-
կիզըն ու վախճանը ըլլալուն, հարկ
կ'ըլլայ, որ ստացած ամէն տեսակ գա-
ղափարնիս մասնաւոր բաժանմունք-
ներով իրարմէ սրոշենք, այսինքն մի
և նոյն նիւթի վրայ ամէն օր ստացած
գաղափարներնիս հետզհետէ տանինք
մասնաւոր տեսարակի մը մէջ զատ գը-
լուխներու տակ կարգաւ գրենք :

Այս սովորութեան օգուաները խիստ մեծ են : Ասով նախ միտքերն իս կարգի կանոնի կը սովորի . մի և նոյն տեսակէ եղած գաղափարները մէկ տեղ ժողոված տեսնելով՝ դիւրաւ կրնանք իրարու հետ բաղդատել ու զանանք սրբագրել . ու մեծ դիւրութիւն կ'ըլլայ մեզի բիշ ժամանակին մէջ ստէպ ստէպ անոնց բոլորին վրայ մէկէն աչք պարտցունել , որ միտք պահելու հզօր հնարքներուն մէկն է : Ա երջապէս , պէտք եղած ժամանակն ալ կրնանք զանոնք գործածել , ու զածնիս դիւրաւ որոշեալ տեղ մը գտնելով . ուր թէ որ անկարգ կերպով իրարու վրայ դիզուած ըլլային , չէինք կրնար նոյն դիւրութիւնը ունենալ , ինչպէս որ բազմութեան մէջ մարդ փնարուողներուն ամենն ալ ասոր փորձը բրած են :

Գ. Ինչպէս որ ուրիշ ամեն բանի մէջ , ասանկ ալ միտքերն իս մշակելու աշխատութիւննուս մէջ ալ կարգ մը պէտք է որ ունենանք : Օճանուցեալէն անձանօթը անցնելու տեղը ահա այս է : Թէ որ մէկը իր մտաւոր գանձը մթերելու համար էն պարզ և էն դիւրին գաղափարներէն սկսե-

լով աստիճանաբար է՛ն դժուարներուն չելլէ ու քիչ-քիչ անոնց թիւը չի շատցունէ, միտքը շուտով կը շփոթի, երբոր անոնք խառն ՚ի խուռն՝ բազմութեամբ առջին ընթանան ու չի կրնայ ալ անոնց շատը ճանչնալ: Ինչ կարգ որ բռնեւ պէտք է կարգալ, գրել, թուել սորվելու համար, նոյնն ալ ընելու է ուրիշ բոլոր ընթերցանութեան կամ ուսման նիւթերուն համար:

Ե. Թէպէտ անկարգ կեանքը և անբարեխառն կենցաղը՝ մարդոյս շատ կերպով մնաս կը հասցունէ, բայց յիշողութեան ամենէն աւելի մնասելով զանիկայ կը տկարացունէ. ուստի ջանա՛ որ ամեն կերպ անչափութենէ ու զեղխութենէ ետ կենաս:

Զ. Թէ որ յիշողութիւնդ տկար է՝ շատ մի ծանրաբեռներ, այլ կամայ կամաց վարժելով նայէ որ զօրացունես. վստն զի, աստիճանաբար վարժելով յիշողութիւնն ալ մտքին ուրիշ ամեն կարողութեանը պէս կը զօրանայ. ու թէ որ չափէն աւելի ծանրաբեռնես՝ փոքրիկ նաւակի մը պէս կ'ընկզմի:

Է. Խօսակցութեան մէջ թէ որ առիթ բացուի, նայէ որ ստացած գաղափարներդ հոն քշես, ասով սորվածներդ խորին կերպով մը մտքիդ մէջ կը տպաւորին. բայց ինչպէս ըսի, նայէ որ խօսելու առիթը ինքնիրեն բացուի և ոչ թէ դուն առիթը բանալ ու զելով ծիծաղելի ըլլաս :

Ը. Միտքդ պահել ու զած բանիդ վրայ անկողինը երթալէդ առաջ մըտմբաս. ու առաւօտուն ալ արթընցած ժամանակդ քանի որ դեռ միտքդ հոգնած չէ՝ նախ նոյնը յիշէ, ու ամեն իրիկուն ալ առջի օրուան մէջ լամ կամ սորված յիշատակութեան արժանի բաները մէկ մը միտքդ բեր :

Ս երջապէս, յիշելու ամենէն ազէկ հնարքը փափաքով, յօժարութիւն և ուշադրութեամբ կարդալ, սորված նիւթերուդ վրայ խորհիլ ու գրի առնել, կամ գոնէ խօսիլ է, ինչպէս որ վերը ըսի :

Դ. ՄՏԱԾՈՒԹԻՒՆ

Արբոր միտքդ կը գնես որ գիրք կարդալով միտքդ մշակես, քանա, որ

մտացդ կարողութիւնները ամենը մէկէն վարժես կարդացած նիւթերովդ և ոչ թէ միայն յիշողութիւնդ : Մարդուս յիշողութիւնը շատ զարմանալի ճիգեր կրնայ ընել, և ընթերցասէր մէկն ալ կրնայ այնքան հատորներ իրարու վրայ կարդալ, որ մինչև միտքը գրանոց կարի . բայց թէ որ այն կարգացածներուն վրայ մտածութիւն չունէ, աղէկը գէշէն չորոշէ, ամեն մէկ անցքին պատճառը չի փնտռէ, ամեն գործքին իր արդիւնքը չորոշէ, մէկ խօսքով մինչև և որ կարդացածը աղէկ մը չի ճարձէ, ըրածը մի միայն ուրիշի խորհուրդները խառն 'ի խուռն մըտքին մէջ խռնել կ'ըլլայ, անով միայն իր յիշողութիւնը սրած կ'ըլլայ . բայց մտքին բոլոր ուրիշ կարողութիւնները անգործութեան մէջ կը թմրին կը տըկարանան . ուստի, այսպիսի ընթերցանութեամբ ստացածները՝ իր մըտքին մէջ իրարու հետ կապ չունենալով, ոչ գեղեցիկ ու օգտակար ամբողջ մը կը կազմեն և ոչ ալ ամենը մէկէն ցանկալի հմտութիւն մը :

Ի՞նչ օգուտ կ'ընէ կարդալը, լսելը, գիտելը, թէ որ սորվածնուս վը

րայ մտածութիւն չընենք ու անանց
 մէ մեզի խելք չի հանենք : Մտածու
 թեամբ է , որ կեանքերնուս մէջ պա
 տահած դէպքերուն վրայ ըրած խոր
 հուրդնուս , մեր յատուկ փորձառու
 թիւնը և ըրած դիտողութիւննուս
 յիշատակները մտքերնիս կը հաստա
 տենք : Մտածութեամբ է որ մեր տե
 սածէն , լսածէն ընդհանուր հեռե
 լութիւններ կը հանենք ու անանց
 մով կը կազմենք մտքերնուս մէջ գի
 տութեանց ընդհանուր սկզբունքնե
 րը : Մտածութիւնն է որ մեր զգա
 յարանացը ու մեր մտքին մեզի մա
 տակարարած այլ և այլ գաղափար
 ները իրարու հետ կը բազմաստենք
 ու անանցմէ խմաստներ կը շինենք :
 Մտածութեամբ է որ սորվածնիս մըտ
 քերնուս մէջ կը հաստատենք , և ու
 րիշի ըսածին կամ գրածին ճշմարիտ
 կամ սուտ , զօրաւոր կամ անկար ըլլալը
 կարող կ'ըլլանք գտակելու : Թէ որ ուս
 մունքն ու մտածութիւնը չըլլար ,
 ի՛նչպէս պիտի կարողանար մարդս իր
 փաստերը գտնալ ու զանոնք իրար
 կոպելլով իբր թէ գործիք մը ընել ,
 ու անոնցմով գժուար ու խորունկ

ճշմարտութիւնները ծածկուած ակ-
 զերնուն հանել: Հաղարաւոր բան
 կայ որ աչօք տեսած չենք, ու ակզօք
 և ժամանակաւ մենէ հեռու ըլլալ-
 նուն համար ալ չի պիտի կրնան մեր
 անձնական ծանօթութեանը հասնիլ,
 այս տեսակ բաները ուրիշի հարցու-
 ներով պիտի սորվինք, որ ըսել է կամ
 գիրք կարդալով պիտի ըլլայ, կամ
 խօսակցելով: Ասոց մինչեւ որ մտա-
 ծութիւնը հետեւեմիս չըլլայ, ու ա-
 նով մինչեւ որ կարգացածնիս կամ լը-
 ստանիս չի բաղդատենք կամ չի կրչ-
 սենք, քնչպէս կրնանք անոնց որ առ-
 տիճան հաւատալու արժան ըլլալին
 գտնալ, կամ թէ հաւանական են նէ
 բողբոջին սուտէն որոշել: Ալ որ իր
 կարգացածին կամ լրածին վրայ չի
 միմբտար, Պարօնի ըսածին, շատ հա-
 ւանական է որ աստեղաբաշխական
 գիրք մը կարգացած ժամանակն ալ
 թէ որ հեղինակը արեգակի բիծերուն
 համար ըսէ, թէ անոնք անուխի կոյ-
 տեր են, որ արեւուն պակաս լոյսը
 լեցունելու համար պատրաստուած
 են, անանկ մարդը կարելի է որ անոր
 ալ հաւատայ: Կտածութեամբ՝ սոր-

վաճնուս վրայ աւելի ժամանակ կ'ու-
 նենանք կենալու, որով շատ բանե-
 րուն աւելի խորը կը թափանցինք և
 շատ մեծամեծ գիւտեր ալ՝ որ մանր
 սլատճառէ մը կամ ազօտ ակնարկու-
 թենէ մը ծագած են, անշուշտ գիտ-
 նալու է որ մտածութեան օգնու-
 թեամբը եղած է: Մէկ քանի ընդ-
 հանուր սկզբունքներով քանի մը
 պարզ առածներով ի՞նչ խորին ու ըն-
 դարձակ գիտութիւններ չէ ծներ
 հետզհետէ մշակող գիտուններուն
 մտածութեամբը: Վերջապէս «Մին-
 » չեւ որ մտածութիւն և ուսմունք
 » չընենք, ուրիշի ծանօթութիւնները
 » և խորհուրդները չենք կրնար տի-
 » բապէս մերը եղածին պէս մեզի ան-
 » ցունել: Մինչև որ անոնց վրայ մենք
 » դատում չընենք ու զանոնք մտքեր-
 » նիս չի պահենք, մեր սեփական ըս-
 » տացածները չենք կրնար ընել: Սը-
 » տածութիւնը իբր թէ կը զտէ մեր
 » իմացական կերակուրը ու զանիկայ
 » մեր անձին մէկ մասը կ'ընէ. ճիշդ
 » մը՝ ինչպէս որ մէկը իր անդամները
 » ու իր միսը իրը կրնայ ընել, կ'ուզէ
 » անոնց նիւթերը կտլէն փոխ առած

Դ ըլլայ , կ'ուզէ ոչխարէն , կ'ուզէ ար-
 Դ տուտէն կամ խաչափառէն , կ'ուզէ
 Դ ցորենէ կամ կաթէ կամ ծառերու
 Դ պտուղներէ և կամ երկրի խոտե-
 Դ ղէններէն կամ արմատեղէններէն ,
 Դ անոնց ամենն ալ հիմա իրեն հետ
 Դ մէկ գոյացութիւն եղած են . ու իր
 Դ մկանուկքը ու անդամները հիմա կը
 Դ շարժէ ու կը գործածէ իր յատուկ
 Դ պիտոյիցը , որոնք երբեմն ուրիշ կեն-
 Դ դանիններու և բոյսերու գոյացու-
 Դ թիւններն էին . նոյն իսկ գոյացու-
 Դ թիւնը՝ որ անցած շաբթու դաշտին
 Դ մէջ կը ճարակէր , կամ ծովուն մէջ
 Դ կը լողար , կաթին գոյլին մէջ կը ծա-
 Դ ծանէր , կամ սպրտեղին մէջ կը
 Դ բուսնէր , ահա հիմա մարդուն մէկ
 Դ մասը եղած է Դ 1 :

Ստածութեան հարկաւորութիւնը
 վրայ այսչափս ալ բաւական է : Հի-
 մայ կը մնայ ինծի մէկ քանի ընդհա-
 նուր գիտողութիւն ալ ընել ու վեր-
 ջացունել :

Ա. Ս իճակիդ , սրաշտոնիդ ու սա-
 րագաններուդ ներածին չափ նայէ որ

կարդալու նիւթերդ խոհեմ ու խմաւ
տուն եղանակով մը ու չափով մը զա-
նազանես : Միայն մէկ մասնաւոր տե-
տակ մը գիրք կարդալէ սա գլխաւոր
իկասը կը ծագի , որ ակորժակդ կը
գէշցունես ու մտաւորական կարու-
ղութիւններուդ համեմատութիւնը
կ'եղծես : Ախթերուն խոհական ընտ-
րութիւնը ու ժամանակին փոփոխիլը
ակորժակդ կ'ուղղէ ու կ'ազնուացը-
նէ , ու միանգամայն մտքիդ հաստա-
տութիւն և ուժ կուտայ :

Բ. Կարդալու նստած ժամանակդ
մտքիդ մէջ սրտշ նպատակ մը ունե-
ցիր . ըսել կ'ուզեմ թէ միշտ մտաւո-
րական մշակութիւնդ մտքէդ մի հա-
ներ որ կարդացածէդ օգուտ մը քա-
ղես . ուստի նոր գիրք մը տեսած ժա-
մանակդ ցանկը մէկ մը աչքէ անցուր
ու տես թէ անոնց խոստացած նիւ-
թերուն ընթերցմունքէն քեզի օգուտ
մը կրնայ մի ելլել . ի՞նչ պիտի սորվիս
անոնցմէ , կամ անոնցմով մտացդ ո՞ր
կարողութիւնները պիտի սրուին .
կամ թէ սրտիդ յօժարութիւններուն
ո՞րը պիտի ազնուանայ ու զօրանայ :
Թէ որ այս քննութիւնը ընելէդ ե-

տեւ գիրքն ալ ուշադրութեանդ արժանի բան մը ըլլայ, անտարակոյս կը շահիս զայն կարգալովդ :

Գ. Արտիճեան տգէտ մնալնուս աւմենէն մեծ սրտածառներուն մէկն ալ, մեր խելքին ու մեր հմտութիւնը հանելնիս ու մեզի բաւական սեպելնիս է, ուստի այս կերպ անմիտ հոգարտութեան ու ինքնահաճութեան անբաժանելի ընկերը եղած յաւիտենական խոյտառակութենէն զերծ մնալու համար, ամենայն ջանիւք աշխատէ, որ քու տգիտութիւնդ աղէկ մը հասկընաս, մտքիդ մէջ խորունկ մը սպաւորէ գիտցածներուդ ալ անկատար բաներ ըլլալնին. որով աւելի զօրաւոր ու հաստատ գրգիռ մը ծագի սրտիդ մէջ, մեծագոյն և կատարելագոյն գիտութեանց ետեւէ ըլլալու : Անոր գիտցածներուն ողորմելի նուազութիւնն ու թերութիւնը աղէկ մը հասկընարու և բարոյականին սրտառիւծ հոգւով աղքատութեանը տիրանալու համար, ատեն ատեն մէյմը աչքդ ստըտցուր մարդկային հմտութեանց լայնածաւալ ծովին վերայ. համբէ մէկիկ մէկիկ բոլոր գի-

տու թեանց անունները, մամբրտա ա-
նոնց ամեն մէկին ճառած նիւթին վը-
րայ, քննէ անոնց ալ անթիւ ու ան-
համար բաժանմունքները, ետքն ալ
քննէ նայէ թէ անոնց քանի՞ն գիտես
և ան ալ ինչ թերի կերպով: Արեւելի
գիտունին մէկը սովորութիւն մը ու-
նի եղեր, որ քանի իր գիտցածներուն
վրայ իրեն հպարտանալ մը գայ, կ'եր-
թայ գլուխը իր գրանոցին կը կրու-
թընցունէ ու « Աս որչափ գիտնամ,
» ասոր մէջի գիրքերը ինծմէ շատ
» գիտեն » կ'ըսէ ու ասով իր գտու-
ղութիւնը կը բուժէ եղեր:

Գ. Ա' կըջապէս, մտաւորական մը
շահութեան հասնելու համար որով
հետեւ ջանք, աշխատութիւն, խրա-
խոյս ու գրգիռ պէտք է, ուստի թէ
որ կ'ուզես որ գովելի նախանձաւու-
րութեամբ մը քու եռանդդ բորբոքի
ու փոյթդ սաստկանայ, կարգա՛ երե-
ւելի գիտուններուն վաբբը ինչպէս
որ ըսի, (թե ի՞նչ գլխոց մէջ.) տեղեակ
եղիր անոնց անսովոր ջանքերուն ու
արուեստից և գիտութեանց մէջ ա-
նոնց հասած գոպցես անհաւատալի
բարձրութեանը. կամ ծանօթացիր

քանի մը ճշմարիտ գիտուններու, ու անոնց հետ կենսակցելով կը հասկընաս թէ տակաւին որչափ բան կայ որ չես գիտեր և որչափ ետև մնացեր ես քեզ հասած կարծած աստիճանէդ, ու միւ անգամայն փոյթդ կը կրկնապատկի անոնց հասնելու ու թէ որ հնար է նէ զանիկայ գերազանցելու :

Միշտ յիշէ թէ « Շատերը գիտու-
 ր թեան կը հասնէին թէ որ իրօք ինք-
 ր զինքնին հասած չի կարծէին » : Թէ որ քու ստացած կտոր մը գիտութեդ վրայ փքանալու ըլլաս, ու ինքզինքիդ յարգ, պատիւ ու փառք տաս, գիտցիր որ մտաւորական յառաջադիմութեանդ առջին անանցանելի պատնէշ մը քաշած կ'ըլլաս, աւաղելի տգիտութեան մը կամ մանաւանդ ծիծաղելի և ամօթալից գերութեան մէջ կը մնաս :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ը .

Հասարակութեան թշ ընկերացասիրոթիւնը
 քարածեղո՝ ասի ի՛նչ գլխաւոր
 հնարաներոն Վրայ :

Գ Ի Բ Ք հարդարու օգուաները և
 անոր շահաւոր կերպը քննելէն ետև ,
 կարծեմ՝ անտեղի չի համարուիր քիչ
 մ'ալ ընթերցասիրութիւնը հասարակ
 կութեան մէջ տարածելու միջոցնե-
 րուն վրայ քննութիւն մը ընել :

Ժողովուրդի մը մէջ ընթերցասի-
 րութիւն տարածելու շատ միջոցներ կրնան
 հնարուիլ , որ ըստ տեղւոյն ըստ ժամա-
 նակին և ըստ ընթերցողաց բնաւորու-
 թեանը կրնան իրարմէ շատ տարբերիլ :
 Բայց ամեն տեղի և ամեն ժամանակի
 յարմարող իբր գլխաւոր հնարք՝ հե-
 տեւեալ հինգ հասը համարուած են :

Ա . “ Դերձերը՝ կարգաշէններոն ի՛նչ
 ” թի՛ն , պիտոյիցը և տիրութիւն յարմարո-
 ” նել ” :

Թի՛ն որ մէկը ազգերնուս մէջ մին
 չեւ հիմայ տպեալ բոլոր գիրքերը աչ-
 քէ անցունէ , կը նայի , որ անտարբեր
 գիրքերը պիտանիններէն մեծ մասամբ

չատ են . անոնց մէջ քիչ գիրք կը գլու
նէ որ հասարակութեան համար գը-
րուած ըլլան . և այն քիչերն ալ կը
նայի որ բաւական օգուտ մը ըրած
չունին շատերուն . վասն զի , անոնք
կամ հասարակութեան հասկընալու
լեզուովը չէին , կամ խիստ մութ ու
անհասկանալի լեզուով մը գրուած էին
կամ ճառած նիւթերնին հասարա-
կութեան մտաւորական մշակութիւնը
աստիճանին յարմարած չէին , կամ ա-
նոր մեծ մասին պէտք ըլլալիք նիւ-
թեր չէին . կամ հին գրութիւններ
ու վրայ և անհամ ոճերով գրուած
ըլլալուն՝ հասարակութեան փափա-
քելի չէին եղած . ասոնց ամեն տե-
սակին ալ օրինակ դիւրաւ կրնայ գլու
նալ ուզողը :

Շատ անգամ պատահեր է՝ մանա-
ւանդ սա վերջի քանի մը տարիներուս
մէջը , որ օգտակար գիրքի մը անունը
լսեր , ուրախանալով բացեր եմ , յու-
սալով որ հասարակութիւնը անկէ օ-
գուտ մը պիտի քաղէ . բայց տեսնե-
լով՝ որ փոխանակ պարզ ոճով գրուած
դիւրիմանալի գաղափարներով և օրի-
նակներով լուսաբանած և պէտք կամ

արժան եղածին չափ ընդարձակ կերպով
 գրուած ըլլալուն, այսինքն փոխանակ
 հասարակութեան մեծ մասին կրթութեանը
 համար գրուած ըլլալուն, աւելի գիտնոց և
 միտքերնին մը շահուած մարդոց համար
 գրուած են, գիրքը գոցեր եմ, համազուելով,
 որ հասարակութեան համար գիրք գրելու
 պատուական ձիրքը ոչ գիտութեամբ
 կ'ստացուի, ոչ հանճարով, այլ միայն
 մարդուս մտաւորական կարողութիւն
 ներուէն վրայ աղէկ ծանօթութիւն ունենալով
 ու միանգամայն հասարակութեան
 օգուտը իր գրաւորական փառքէն
 վեր գասելով անոր մտայր մշակութեւ
 ր աստիճանին ծառայելով, քան թէ
 զանիկայ իր բարձրութեանը ելլելու
 սարսաւորելով: Ատենօք ոմանք
 Ամարդին բանաստեղծին ըսեր են,
 թէ գրածները խիստ բարձր են, ժողովուրդը
 իրեն չի հասնիր, պատասխաներ է
 “ Այս չեմ կրնար իջնալ, անոնք ”
 թող ինձի բարձրանան: Այս խօսքը
 մենք մեր ազգին՝ մեր ժողովուրդին
 համար ալ չենք կրնար ըսել:

Շատ ցանկալի բան կ'ըլլար, որ
 ազգին մէջ լուսաւորեալ մարդիկ ա-

դէկ մը համոզուէին, որ աղգին հասարակութեանը ճշմարիտ օգտակար գիւրբերը անոնք կը սեպուին, որ, օ՛մ, մարդուս դպրոցական կրթութիւնը կը կատարելագործեն. ք. իր անձնական դաստիարակութիւնը ամեն հասակի մէջ շարունակել կուտան. փ. անոր վարքը կ'ուղղեն, միտքը կը լուսաւորեն, իղձերն ու ակտորժակները կ'աղնուայունենն ու կը զտեն. փ. անոր հետաքրքրութիւնը կ'արթնցունենն ու բարենախանձը կը գրգռեն, իր մօտն ու հեռուն եղած բարի օրինակներուն հետեւելու. ք. անոր աշխատասիրութեան և խնայութեան ունակութիւն մը ստացունել կուտան, կամ որ նոյնն է, կարգացողը լուսաւորեալ, առաքինի և անկարօտ կ'ընեն :

Ահա ասանկ գիւրբերն են որ մարդուն ակտորժելի կ'ըլլան, որ մարդուն իր օրական զբաղմունքին արգելք մը չըլլալէն ետեւ, մանաւանդ սփոփանք մը կ'ըլլան, որ սյսօր կամ այսժամ ձեռքէն կը ձգէ, վաղը կամ ուրիշ ժամէ մը կրկին ձեռք կ'առնէ աւելի ակտորժանօք ու աւելի եռանդով :

Բ. « Գրոց աժան գինը » :

Գիրքերը հասարակութեան մըտքին ախորժակին ու պիտոյիցը յարմարցունելէն ետև, անմիջապէս մըտամըտալու բանը անոնց աժանութիւնն է, որով կարող ըլլան շատերը անոր բարեացը մասնակից ըլլալ :

Սեր ազգին մէջ ուսումնասիրութեան մինչեւ հիմայ այսքան ուշ յառաջ երթալուն մէկ գլխաւոր պատճառն ալ՝ անտարակոյս հարկաւոր գրոց պակասութենէն ետև եղածներուն ալ սուղ գինն է : Հեղինակները կամ տպագրիչները այս բանին պատճառ՝ ընթերցողաց նուազութիւնը կուտան և շատ անգամ լսեր եմ, որ մինչեւ ազգին մէջ ընթերցողաց թիւը չի շատնայ, գիրքերուն ալ գինը չի կլրնար աժաննալ կ'ըսեն. վասն զի (կ'ըսեն) տպագրիչը մի և նոյն գիրքը որչափ օրինակ աւելի տպէ՝ համեմատաբար ալ այնքան աւելի պակաս կ'լինայ տըպագրութեան ծախքը ամեն մէկ գրքին վրայ. և գիրք մը որքան ալ շուտով ծախուի՝ այնքան աւելի քիչ ստակի շահ կը նստի ամեն մէկ գրքին վրայ, որով գինը կ'աժաննայ և այլն :

Այլ որ խնդրոյն միայն մէկ կողմը
կը քննէ, անհնար է որ այս գեղեցիկ
տրամաբանութիւնը չի համողութիւն . բայց
երբոր ընթերցողն ալ իր կողմէն իր
կարծիքը մէջ բերէ, այն ժամանակը կը
տեսնենք, որ տպագրիչներուն մեղի
ցուցուցած պատճառները այնքան
հաստատուն չեն, որչափ որ մեզի հաս-
կըցունել կ'ուզեն : Արնչև որ ընթեր-
ցողներուն թիւը չի շատնայ՝ մի և նոյն
գիրքը շատ օրինակ չի կրնար տպուիլ .
այս շատ ճշմարիտ խօսք է . բայց ք'նչ
պէս ալ հնար կ'ըլլայ ընթերցողներուն
թիւը շատցունել, թէ որ գիրքերուն
կամ գոնէ հասարակութեան պէտք
եղած գիրքերուն գինը աժան չըլլայ :
Ի՞նչպէս կը յուսաս հասարակութեան
մէջ ընթերցասիրութիւնը տարածել
երբոր կը տեսնենք, որ ազգին մէջ
քանի քանի ուսումնասէր մարդիկ,
բոլոր զբաղմունքնին ու զուարճու-
թիւննին գիրք գնել ու կարդալ ըրած
ժամանակնին անգամ՝ հազիւ թէ կրը-
ցեր են ազգային գիրքերուն մէկ
տասներորդն անգամ ստանալու, թէ-
պէտե իրենց լեզուին ուսումը՝ իրենց
իրք թէ կիրք մը ըրած են : Արքե-

բու վրայօք չենք կրնար մենք եւրօ-
ւրացիներէն աւելի փորձառու ըլլալ,
ուր ընթերցասիրութիւնը տարածե-
լու միակ հնարքը՝ գիներուն աժանու-
թիւնը համարուած է . և անոր հա-
մար ալ կը տեսնենք, որ մի և նոյն
գիրքը հասարակութեան ամեն կար-
գացը մատչելի ընելու համար, հինգ
վեց կերպ կը տպեն ու մի և նոյն գիր-
քէն քսան զուռուշի ալ կրնաս գըտ-
նալ, չորս զուռուշի ալ :

Վարձեալ, գիրքերն ալ մարդկային
ճարտարութեան ուրիշ բոլոր հաս-
տուածներուն պէս տեսակ մը հաս-
տուածներ են, և ուրիշ ամեն տե-
սակ վաճառաց ըստ ամենայնի յար և
նմանը : Աւստի ինչպէս որ ուրիշ ա-
մեն վաճառաց համար սպառումն ու
հաստումը իրարու վրայ փոխադար-
ձաբար մեծ ազդեցութիւն ունին,
ասանկ ալ, նոյն երկու սկզբանց փո-
խադարձ ազդեցութիւնը կը կատա-
րուի գրոց վրայ . այսինքն մինչեւ որ
գիրքի մը գինը չի աժաննայ՝ շատ գը-
նող չըլլար և մինչեւ որ ալ գիրք մը
շատ չի ծախուի՝ անոր ալ աժաննալը
անկարելի է : Աւստի հասարակութե

մէջ ընթերցասիրութիւնը տարածելու համար բարեհալի անձինք զուր տեղը աշխատած կ'ըլլան ազգայնոց եւսանդը բորբոքելու, գիտութեան օգուտները անոնց հասկըցունելու եւ անոնց միտքը մշակել ջանալու, մինչեւ որ մտաւորական մշակութեան միջոցները, այսինքն գիրքերը աժան չըլլան, երբէք չի պիտի կրնան իրենց աշխատութիւնը պսակած տեսնել:

Անգղիոյ մէջ, ուր հասարակութե՛ համար շինուած ընտիր գիրքերուն թիւը ամենէն շատ է եւ գիներնին ալ հետզհետէ իջնալու վրայ է, եղածին վրայ գոհ չըլլալով նշանաւոր ազգասէրին մէկը՝ հետեւեալ խորհրդածութիւնը կ'ընէ, որ մեր նիւթին ալ յարմար գալով հոս կը թարգմանենք:

« Զեղինակներն ու մարդկանց
 « մեծ մասը անհոգութիւն ունին գը-
 « րոց գիններուն բարձրութենէն յա-
 « ուաջ եկած հետեւանացը վրայ: Ար-
 « նոյն բարձրութիւնը՝ գիրքի մը ազ-
 « դեցութիւնը անանկ նեղ սահմանի
 « մը մէջ կ'ամփոփէ, որ աղէկ մը հաս-
 « կըցողը կը քստմընի. աս բանը մեզի

77 այնչափ անտեղի կ'երևնայ, որչափ որ
 78 պիտի երևնար, երբոր մէկը՝ գիւղ
 79 տեղ գտնուած եկեղեցիներուն
 80 դուռները մէյմէկ մարդ կեցընէր
 81 ու 15 զուռուշ չի տուողը ներս չի
 82 մտցընէր : Այս կերպով, ժողովրդոց
 83 թիւը որչափ սահմանաւոր պիտի
 84 ըլլար՝ հարկաւոր չէ մեղի զուրցելը .
 85 այսու ամենայնիւ տակաւին այնքան
 86 սահմանաւոր չի պիտի կրնար ըլլալ,
 87 որչափ որ հիմայ կեղինակոց ունիւնը
 88 բոլորնը եղած է գրոց գիներուն սը-
 89 զութեանը համար : Թէպէտ գիր-
 90 քերուն մէջէն կան՝ որ մատենադա-
 91 րաններու՝ ու վերժանութե թան-
 92 գարաններու մէջ առնուած են .
 93 (քիչ վարձքով ասոր անոր փոխ տը-
 94 րուելու համար) . ասիկայ գրեթէ
 95 միայն 6 զուռուշով քանի մը հողի
 96 եկեղեցւոյն առաստաղին ու յարկին
 97 մէջ տեղը ընդունել ըսել է, որ կա-
 98 րող եղածնուն չափ քարոզ ըսն հո-
 99 վահարութեան համար ձգուած
 100 ծակերուն մէջ տեղէն : Այլսաւոր
 101 քանը մարդը գիրքի մը տէրը ընելն
 102 է, որ կարող ըլլայ գիրքը կարգալու՝
 103 երբ, և քանի անգամ ախորժէ կամ

” պատեհութիւն գտնայ : ”

Հիմայ ով ազգասէր հեղինակներ
և տպագրիչներ, մամլոտացէք, որ անգ-
ղիացի մը որ իր ազգին ունեցած այն-
քան անթիւ գիրքերուն չի բաւակա-
նանալով դրոց գնոյն վրայօք այս բու-
ղոքը ընէ նէ՝ արդեօք մենք ի՞նչ ըսե-
լու իրաւունք չենք ունենար մեր գը-
րոց գինին ու տեսակներուն վրայօք . . . :

Գ. “ Հասարակաց գործածութեանը հա-
” մար հասարակաց ծախանարաններ ” :

Այս օգտակար հաստատութեանց
օգուտը իսրայէլացւոց ժամանակէն
ի վեր ճանչցուած է : () Ըրինաց տախ-
տակներէն, Սովսէսի և մարգարէից
գիրքերէն զատ՝ որ սրբարանին էն ներ-
քին մէկ տեղը կը պահէին, ամենսի-
նաւոնի մէջ մէյմէկ գրատուն կար :

Հրեայներէն ետքը մատենադա-
րան ունեցող հին ազգ՝ եգիպտացի-
ները կը տեսնենք պատմութեանց
մէջ : () սիմանդրիասի հոյակապ շիրի-
մին հետ եղած շինուածներուն մէկն
ալ՝ նուիրական մատենադարանն էր,
որուն ճակատը կը կարդացուէր այս
ճշմարիտ մակագիրը “ Գանձարան Տեղ-
” աոց Հոգաոց ” : Ամանապէս ուրիշ

գեղեցիկ մատենագարան մըն ալ Մեմֆիս կար Հեփեսոսոսի տաճարին մէջ : Բայց ասոնց մէջ ամենէն հարուստը և ամենէն բազմահատորը կ'երեւայ թէ Լըէքսանդրիոյ մէջ Պտղոմեանց մատենագարանն էր , որ Պտղոմէոս Սոտեր սկսաւ հաւաքելու և ամեն ազգաց մէջէն մեծամեծ ծախքերով գիրքեր բերել տուաւ , և իր յաջորդներն ալ հետզհետէ շատցուցին . վասն զի , ետքերը անոր մէջ մինչեւ 400.000 հատոր կը համբուէր :

Յունաց մէջ ամենէն առաջ մատենագարան մը հաստատողը Պսիստրատոս եղաւ , որ ասկէ 24 դար առաջ ըսել է : Ընոր մեռնելէն ետեւ , աթենացիք ուրիշ շատ մատենագարաններ հաստատեցին նոյն գովելի գիտաւ որով թեամբ :

Հռովմայեցւոց մէջ առաջին մատենագարանը Ալեկուզդոս հաստատեց Քրիստոսէն իբր դար մը առաջ : Թէպէտ անկէ առաջ Պաւղոս Լամիլլոս և Սիզիլայ՝ Վակեղանիայէն և Յունաստանէն բերած գիրքերովնին առանձին մատենագարաններու օրինակը տուած էին հռովմայեցւոց , բայց

Սուկուղղոս Մերկամայի գրատունէն բերած գիրքերը յարմար և օգտակար կերպով մը պահելու համար, զանոնք պարունակելու ընդարձակ շինուած մը շինել տուաւ, գահլիճներով և սրահներով, որոնց մէջ իր ժամանակի գիտունները կը ժողովուէին գրագիտական նիւթերու վրայօք խնդիրներ և խորհուրդներ ընելու :

Մորս այս և ասոր նման պատմական տեղեկութիւններէն այս կը հետեւի, որ մատենագարաններուն օգուտը ոչ միայն կռասպշտ ազգերէն 'ի վաղուց 'ի վեր ճանչցուած էր, այլ և հին քրիստոնէից ալ ընդունելի եղած սովորութիւն մըն էր, ըստ որում, Ալեսքիոս կը վկայէ, որ ամեն եկեղեցի մասնաւոր մատենագարան մը ունէր իր մէջը : Վերջապէս, յիշելով երրորդ գլխոյն մէջ թուուած և ստորագրուած հիմակուան այն մեծ ու պզտիկ գրատունները, անթիւ և անգին հատորներով լեցուն, որ հին և նոր աշխարհի մէջ ամեն տերութե և գրեթէ ամեն երեւելի քաղաքներու, մինչեւ Ղէնաց աշխարհին մէջ անգամ հատտատուած կան, միայն

այս ալ կը յիշեցունեմ, որ մեր Պօլսոյ մէջ ալ մատենադարաններու ստիւրութիւնը ասկէ տասնըկէց դար առաջ (336) մտած էր, մեծն Կոստանդիանոսի ձեռօքը, որ 120,000 հասոր գիրք կը պարունակէր: Ասել մինչև այս օրս՝ մայրաքաղաքիս մէջ տէրութեան քառասունի չափ մատենադարաններուն շատը՝ հասարակութեան համար բաց են, որ շատերը կ'երթան իրենց սրբապ ժամանակը հոն կը շահեցունեն հոն եղած ձեռագիրները կարդալով կամ օրինակելով:

Ի այց ինչպէս որ կը տեսնենք, այս տեսակ մատենադարանները միշտ տէրութեանց կամ ազգային գանձով և կամ հարուստ իշխաններու ձեռօք կրցեր են հաստատուիլ. ուստի մենք ալ այսչափ բազմաձախ բարեաց տիրանալու յոյսը առ այժմ մէկ դի ձգելով¹, իրաւամբք կրնանք աւելի բանաւոր փափաք մը ունենալ մատենադարաններու տեղը գոնէ վերձանութեան թանգարաններ ունենալու, որ

1 Ազգային մատենադարան մը տանալու մէկ հնար մը կայ, որ միտք ունինք զառ կերպով ազգին առաջարկելու ուրիշ անգամ:

ընթերցասիրութիւնը հասարակաց մէջ տարածելու խիստ հզօր հնարքներուն մէկն է, ինչպէս որ վարը պիտի քննենք :

Դ. « Եւրոպայի քաղաքներն » :

Այս գիրքին մէջ քանի քանի անգամ լեզուագիտութեան օգուաններուն վրայ խօսեցայ, աժան և պիտանի գիրքեր ունենալու մասին : Այն երկու գլխաւոր օգուաններուն վրայ, ախորժելի ու զուարճալի գիրքերուն ընթերցողին վրայ ունեցած ազդեցութիւնն ալ աւելցունելու ըլլանք, անհնար է որ լեզուագիտութիւնն ալ հասարակութեան մէջ ընթերցասիրութիւնը տարածելու զօրաւոր հնարք մը չի ճանչնանք : Հատ անգամ տեսեր ենք, որ ախորժելի գիրքի մը ընթերցումը որչափ կ'ազդէ ամենեւին ընթերցման ախորժակ չունեցող մարդուն անգամ հետաքրքրութիւնը արթնցունելու : Այս ցանկալի ազդեցութիւնը կրկնուելով կամ շարունակելով՝ վերջապէս ունակութիւն կ'ըլլայ ու անանկով ընթերցասիրաց թիւը որ աւուր վրայ կը շատնայ :

Ե . « Թանգարան Չերժանու-թեան : Ան-
 րէնգարան շրջաբերական » :

Թանգարան վերժանու-թեանները
 քանի մը կերպով կրնան ըլլալ : Կան
 որ բարեսէր անձանց ջանքովը կը հաս-
 տատուին հասարակաց օգտին համար ,
 ու ընթերցասէր մարդիկ ձրի կ'եր-
 թան կը վայելեն այն բարեսէր ան-
 ձանց շնորհքը :

Աւրիշներ ալ կան , որ մասնաւոր
 մարդկանց ծախիւքը կը շինուին իրենց
 սպրեւու միջոց մը ըլլալու համար :
 Այս վերջիններուն մէկ տեսակը մէջի
 գիրքերը գուրս կուտայ ու ան ժա-
 մանակը կ'ըսուի « Աստե՛նագարան
 » շրջաբերական » :

Վերժանու-թեան Թանգարանները
 ինչ կերպով կ'ըլլան թող ըլլան , ա-
 նանկ երկիրներու մէջ , ուր գիր-
 քերը սուղ են և պիտանի գիրքեր
 գանալը գիւրին չէ , շատ մեծ օգուտ
 կ'ընեն սոգգին և ընթերցասիրու-թիւ-
 նը տարածելու զօրաւոր միջոցներ
 են : Այսին թէ բաւական է որ մէջի
 գրուած գիրքերը ընտիր ըլլան , այս-
 ինքն , յարմար ըլլան ընթերցողներուն
 խելքը կըթելու , անոնց մոլու-թիւն-

ները քաղցրութեամբ բուժելու, զանոնք աշխատու թեան յորդորելով զատարկութենէ ետ կեցընելու, ամեն մարդ իր առանձին պարտականութեանցը վրայ լուսաւորելու ու զանոնք կատարելու յորդորելով ընկերութեան գաշնակութիւնը անխռով պահել տալու: Արդի կանոնի և օրինաց հնազանդութեան սգի ազդելու, վերջապէս անանկ հնարքներ ու միջոցներ սորվեցունելու, որ բնութեան հաւասար և եղբայր բրած մարդիկը երջանիկ ըլլան: Այս կերպով հաստատուած Արծանութեան թանգարաններուն օգուտը ասոնք են:

Ա. Բաղմաթիւ օգտակար գիրքեր մէկ տեղ ժողովելով, անոնց մէջ պարունակուած խելքն ու հմտութիւնը իբր թէ մէկ խմոր մէկ գուժար ընելով անոնց չափը մեծցունել ու հետեւաբար ալ աննողներուն տգիտութիւնը իրենց աչքին աւելի զգալի ընել, որ լուռ կերպով մը իբր թէ անոնք յանդիմանել ու անանկով սրտերնուն մէջ քրքիռ մը իղձ մը պատճառել ըսելէ ուսանելու: Հաճախ փորձուած է

որ փառաւոր մատենադարաններու
ազդեցութիւնը մեծ է տեսնողնե-
րուն վրայ :

Բ. Ուսման հետ միացած դըժ-
ուարութիւններէն գլխաւորներուն
մէկ քանին թեթեւցունել :

Մնթերցասիրութիւնը մէկու մը
ցանկալի ընել տալէն ետքը , անկէ
ալ աւելի մեծ բարիք չըլլար , երբոր
կարգալու ցանկացած բաները՝ գոնէ
մեծ մասամբ ձեռքին տակը հաւաք-
ուած կամ իրեն համար պատրաստա-
կը գտնէ մէկը ոչինչ ծախքով : Արչափ
դժբաղդ մարդիկ կան , որ ուսման կամ
ընթերցանութեան ճաշակը շատ ա-
ղէկ առած են , բայց կամ բաւական
ստակ չունենալով և կամ ուզած գիր-
քերնին իրենց քովը չի գտնալով՝ չեն
կրնար իրենց փափաքը լեցունել . . .
ուստի քանի որ ազդերնուս գրոց վե-
ճակը այսպէս է , մեծ բարիք մը ե-
ղած կ'ըլլայ ազդերնուս համար , թէ
որ գոնէ տեղ տեղ բազմամարդ կեդ-
րոններու մէջ մէյմէկ Արեւմտութե-
թանգարան հաստատուած ըլլան ,
պիտանի գիրքերով լեցուած . որ հա-
տարակութիւնը պարապ գտած ժա-

մանակը իր կարօտած գիրքերը պատ-
րաստ գտնայ ոչինչ ծախքով մը :

Գ. Վերձանութեան Թանգարանը
թէ որ ամեն օր կամ մանաւանդ իրի-
կուրները բաց ըլլայ, մինչեւ գիշեր-
ուան ժամը չորսն ու հինգը, նոյն
ծառայութիւնը կ'ընէ ազգին ընթեր-
ցասէր մարդոցը, որն որ կ'ընեն կոր
հիմայ Աւրոպայի մէջ « Խնայութեան
» Գանձարանները » : Այսինքն, ինչ-
պէս որ աս վերջինները հարստութե
կողմանէ ազքատ եղողին շնչին երեւ-
ցած մէկ երկու դահեկանը հաւա-
քելով՝ ժամանակէ մը ետքը մեծ գու-
մար մը կ'ընեն ձեռքը կուտան, ասանկ
ալ Թանգարան Վերձանութեանները
ժամանակի կողմանէ ազքատ եղողին
սուղ երեւցած կէս ժամերու և մէկ
ժամերու ընթերցմունքները իրարու
միացունելով՝ ատենին մեծ գումար մը
հմտութիւն կը կազմեն ու կուտան
ընթերցողին :

Այս նմանութիւնը այնքան ճիշդ
է, որ մինչեւ անգամ, ինչպէս որ ըս-
տակի կողմէ եղած խնայութիւնները
քանի որ մեծնան աւելի մարդուն ա-
խորժակը կը գրգռեն աւելի շատ

խնայելու և խնայելու ալ հնարքներ
 դուրսնել կուտան, ասանկ ալ, ըն-
 թերցողը իր պարապ ունեցած կէս
 ժամերը քանի որ շատցունէ ու անոնց
 համը առնէ, այնքան աւելի իղձը կը
 սաստկանայ ժամանակ խնայելու, որ
 ընթերցանութեան հեշտութիւնը ծաւ-
 խէ, և իրօք ալ հնարքներ կը գտնէ
 խնայելու :

Դ. Վերջանութեան թանգարան-
 ները ընթերցողները թր-իւն կը սոր-
 վեցունեն : Վասն զի, անոնց միջոցով
 ստացուած գիտութիւնը կամ մտա-
 ւոր մշակութիւնը ամեն մարդուն իր
 առանձնական աշխատութեամբը ե-
 դած կ'ըլլայ, որ գործունէութիւն սո-
 վորեցունելու միակ հնարքն է : « Տա-
 ղացքի մը բոլորը դարձող ձին, ու
 իր ամեն սորվածին մէջ կանխաւ հո-
 գացուած և առաջնորդուած տղան
 գործունեայ չեն : Աս գործունեայ
 չեմ սեպեր մէկ ճախարակ մը՝ որ
 յիսուն անգամ կը դառնայ վայր-
 կեանի մը մէջ : Գործունէութիւնը
 մտաւոր հանգամանք մըն է : Աւ-
 տի թէ որ կ'ուզես ժրութեան սո-
 վորութիւն մը տալ տղու մը, թող

» տուր որ տղան գիտու թեան շաւիղը
 » ինքնիրեն փնտրուէ՝ » :

Վ. յս սկզբունքը չափահաս մար-
 գոց ընթերցանութեանը յարմարցու-
 նելով, սա կրնանք հեանւցունել, որ
 Թանգարանին մէջ եղած գիրքերը ըն-
 թերցողին իբր գործիք իրեն առջին
 դնելով և հոն յաճախող միւս ընթեր-
 ցակիցներն ալ իբր օգնական կամ
 դասակից իրեն տալով, թէպէտ ուս-
 ման դժուարութեց մեծ մասը պակ-
 սեցուցած կ'ըլլանք, բայց անոնցմէ
 շահելու համար պէտք եղած ջանքը
 աշխատութիւնը և յարատւութիւնը
 իր վրայէն բնաւ վերցուցած չենք
 ըլլար :

Ե. Թէ որ Թանգարանին յաճա-
 խողներէն մէկ քանի հոգի մի և նոյն
 գիրքը կարդան և որոշեալ ժամանակի
 մը մէջ միանալու համար խօսք մը ը-
 նեն ու հոն ամեն մէկը իր կարդացա-
 ծին վրայ ըրած գիտողութիւնները
 մէջ բերելով՝ փոխանակաւ իր կարծիքը
 զուրցէ, ու հեղաբար անոր վրայ վե-
 ճաբանութիւններ ըլլան, հարկաւ այն

գիրքին ընթերցումը աւելի օգտակար կ'ըլլայ ընթերցողին, և մէջի դժուար կտորներն ալ գիւրաւ կը լուծուին :

Զ. Արովհետեւ, հասարակ մարդիկ առ հասարակ չեն կրնար գիրքի մը անուն լսելով կամ վրան կարճ քրննութիւն մը ընելով անոր պիտանի կամ անպիտան բան մը ըլլալը հասկընալ, ուստի թանգարանները խիստ շատ ժամանակ կը խնայեն ընթերցողներուն՝ միշտ աղէկ գիրքեր ձեռվրնուն տակը պատրաստած իրենց գտցնելով, վասն զի, հարկաւ թանգարաններուն մէջի գիրքերը ընտրանօք կ'առնուին և հասարակութեան միտքը մշակելու արժան նիւթերու վրայ գրուած կ'ըլլան. ասով հասարակութիւնը պարապ ժամանակ չի կորսնցուներ գէշ աղէկէն որոշելու, որուն մէջ շատ անգամ յաջողին ալ տարակուսելի է :

Է. Վերջապէս, Վերջանութեան թանգարանները շատ մարդիկ մէկէն իր մէջ ժողվելով՝ հասարակութեան մէջ ընթերցասիրութեան յօժարութիւնը տարածելու ամենէն յաջող հնարքներուն մէկը կ'ըլլան :

Արդարեւ ուրիշի օրինակին հետեւ

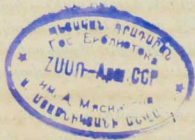
Լիլը այնքան բնական է մարդուս, որ
կեանքերնուս մէջ կատարած գործքեր-
նուս բոլորը ուրիշի օրինակովն է :

« Մարդս նմանող է, վասն զի գոր-
ծունեայ է . և օրինակը իր գործքը
աւելի զիւրին կ'ընէ : Կր տարտամ'
և անորոշ գործունէութիւնը նմա-
նողութեամբ կ'առաջնորդուի . . . :
Վմանողութիւնը մէկ կողմէն, ու
կարծիքը միւս կողմէն անհատներն
ու ազգերը իրարու կը կապեն, հո-
գիններն ու մարմինները, գաղափար-
ներն ու զգացումները մի և նոյն կա-
նոնի կը հպատակեն . . . : Արչափ
առաւել շրջակայ անձինքը բազմա-
թիւ ըլլան, այնքան աւելի սաստիկ
կ'ըլլայ նմանողութեան յօժարուիլ .
և կ'երևայ թէ մէկէն 'ի մէկ ելած
քաղաքական խռովութիւններն ալ
գոնէ կէս մը այս սրատճառէն յա-
ռաջ կուգան . . . : Վմանողութե
յօժարութիւնը թէ մարդոց և թէ
կենդանեաց համար այն սկզբունքն
է, որով իրենց դաստիարակութիւր
առաջնորդուած է : Բանական և ան-
բան՝ մենք կը յօժարինք ուրիշի
ըրածը ընելու, և ուրիշի գացած

" տեղը երթալու . բոլորովին նման են
 " իրարու հօտ մը ոչխարն՝ որ դահաւ
 " վէճի մը մէջ կը նետուի , իր մէջէն
 " մէկը նետուելուն համար , ու խումբ
 " մը ցրուելու սկսող զօրքը , մէջեր
 " նուն մէկ քանի վախկոտ փախչելու
 " սկսելուն համար : Իրերաւ
 " վարժ-ի-նը այսքան շուտ յաջողու
 " թիւն գտնելուն գլխաւոր պատ
 " ճառներուն մէկն ալ այն է , որ ուս
 " մունքը վերածեալ է վարժութիւնե
 " բու և նման օրինակ գործքերու , որ
 " ներկայ գտնուողները կը կրկնեն կր
 " թութեան մէջ եղող զօրաց շարժ
 " մանցը պէս՝ :

Աւրեմն ո՞վ կրնայ տարակուսիլ , որ
 մարդկանց այս նմանողութեան բնա
 կան յօժարութիւնը , թէ որ ընթերցա
 նութեան մասին ալ բանեցունելու
 առ ի՞մ տանք , շատ յաջողութեամբ մեր
 նպատակին հասած կ'ըլլանք . որ էր ,
 ընթերցասիրութիւնը տարածել հա
 սարակութեան մէջ միտքերնին մշակե
 լու համար . ուստի հաստատուն կեր
 պով համոզուած եմ , որ ընթերցասի

բութիւնը տարածելու համար խիստ մեծ է այս տեսակ թանգարաններուն օգուտը ու ամեն քաղմամարդ կեդրոններու մէջ մէյ մէկ թանգարանը՝ քրսան ատենախօսութենէ և 10 հասոր գիրքէ աւելի օգուտ կ'ընէ լրսողին մտքին վրայ, որովհետեւ անոր մտքին հետ խօսողը՝ ոչ միայն բնութիւնն է որ ճարտարախօսութեան բուն իսկ աղբիւրն է, այլ և միանգամայն օրինակին ազդեցութիւնն ալ կայ, որուն ձեռքէն չի կրնար և ոչ մէկ աչք ազատ մնալ:

Վ Ե Ր Զ Ա Բ Ա Ն Ո Ի Թ Ի Ի Ն

“ ԼՆՏԵՆՕՔ Ֆիորէնցայի մէջ
” ձուլիչ (տէօքմէճի) մը կար , շատ
” հայրենասէր էր , որ բոլոր կենացը
” մէջ աղէկութիւն փնտրուեց ու յու
” սահատութեամբ մեռաւ գտնալ
” չի կրնալուն համար : Օր մը ուզեց
” որ դիւցազունի մը արձան ձուլէ
” ու զանիկայ իր հայրենեացը պար
” գեւ ընէ . դժբաղդաբար իր գոր
” ծարանին մէջ ձիու մը կաղապարէն
” (գալըս) ուրիշ կաղապար չունէր :
” Ասիկայ հոգ չէ՛ , ըսաւ , ինքնիրեն ,
” ես նիւթերս անանկ մը կը կարգադ
” րեմ , որ այն պակասութեանը տեղը
” կը լենայ : Այլ արդարեւ , կաղապա
” րին մէջ ամենէն պատուական մե
” տաղներ լեցուց , ինչպէս են՝ ոսկի ,
” արծաթ , զարմանալի վարպետու
” թեամբ :

” Արբոր գործը լըմնցաւ , ասիկայ
” զարմանալու բան է ըսաւ . ես դիւ

Գազուն մը ուղեցի, ձի եղաւ : Ան
 շուշտ իմ բրած կարգադրութիւնս
 պակասաւոր է : Արձանը կտորեց,
 յանցանքը ոսկիին ու արծաթին
 տալով, պղինձը (թուճ) փորձէր
 ըսաւ. արձանագործին բուն մե-
 տաղը աս է : Անեցած բոլոր ինչքն
 ալ (մալ) տուաւ խիստ ընտիր տե-
 սակէն պղինձ առաւ. ու այն նոր
 մետաղը կրկին կաղապարին մէջ ձու-
 լելով, խել մը ժամանակ մեծ անձ-
 կութեան մէջ ինկաւ, մինչեւ որ
 մետաղը պաղեցաւ. բայց ինչ է աս
 պօռաց ամբշելով, երբոր կրկին ան-
 գամ ձի տեսաւ. միթէ բնաւ չի
 պիտի կրնամ գիւցազուն մը ստա-
 նալ. բաղգը երգում է ըրեր իմ
 տունս փղցունելու : Այն պղինձէ
 արձանն ալ կտորեց, ինչպէս որ ու-
 կին ըրեր էր :

Այս թանկագին մետաղները
 նենգաւոր են, ըսաւ ինքնիրեն, իմ
 միտքս անկեղծութեամբ ներկայա-
 ցունելու նիւթը՝ մաքուր կաւը՝
 երկրին այն անմեղ ծնունդն է :

Աստի իր հին կաղապարը կա-
 լով լեցունելէն ետեւ բաւական

« Ժամանակ կեցաւ որ չորնայ : Յե-
 « րոյ , անսպասուելի անձկութեամբ
 « աչքը նորէն իր գործքին վրայ նե-
 « ակեց . և նայեցաւ որ դիւցազուն
 « ըլլալու տեղը նորէն ձի եզեր էր :
 « Նորէն կտարեց արձանը , փոշի դար-
 « ձուց և այս անգամ յուսահատու-
 « թեան մէջ ինկաւ : Ի՞նչ ըսել է ,
 « կ'ըսէր . արարածոց բոլոր կարողու-
 « թիւնը գործածեցի ու չի կրցի հին
 « ձեւը փոխել : Իմ վրաս անէ՛ծք կայ :
 « Եւ յայտն , իր ճակատագրէն կը
 « դանդաղէր ու իր բոլոր բարեկամ-
 « ները չի կրցին իրեն հասկըցունե-
 « լու , որ ձեւ մը փոխելու համար
 « անոր կաղապարը փոխելու է՝ » :

Իհա՛ սիրելի ընթերցող , ես ալ
 հիմայ քու վիճակդ կամ քու ձեւդ
 փոխելու համար 400 երեսու բան գը-
 րեցի , արդէն շատ գրողներ ալ եղան
 և ինձմէ շատ յաջողակ ու ընտիր գը-
 րիչներ ալ պիտի գրեն . բայց մինչեւ
 որ քու հին կաղապարդ՝ այսինքն քու
 անփոյթութիւնդ՝ քու անուշադրու-
 թիւնդ՝ քու անխոհեմ կեանքդ ու

հինցած նախապաշարմունքներդ գիտութեան և ուսման լուսով չի փոխես ու չի փոքրատես, այս և ասոր պէս հարիւրաւոր հասոր գիրքեր ու անթիւ խրատներ ալ չի պիտի կրնան բուցանկացած բարիքդ քեզի ստացունել, որ է խաղաղ, գոհ ու առաքինի կեանք մը :

Գուցէ կը կարծես, որ քու ախող ու իմ առաջարկած դեղս իրարու հետ վերաբերութիւն չունին, դուն խեղճ ես, անօթի ես, ծարաւ ես, մերկ ես, անհանգիստ ես, ասանք աւմենն ալ նիւթական կարօտութիւններ են. ասոնց դէմ ի՞նչ կ'ընէ կ'ըսես մտաւորական մշակութիւնը կամ մանաւանդ գիրք կարդալը, բայց տես ի՞նչ կ'ըսէ սա առակը :

Մարդուն մէկը բժիշկին գնաց ու խնդրեց որ իրեն փորին ցաւին դեղ մը ընէ : Բժիշկը հարցուց, թէ ի՞նչ կերար ասոր. սպտասխանեց հիւանդը — հացի էրուք : Այս պատասխանին վրայ բժիշկը դեղ մը հանեց ու երբոր կ'ուզէր աչքին վրայ դնել, հիւանդը պօռաց թէ՛ ի՞նչ կ'ընես, աչքս ի՞նչ վերաբերութիւն

ունի փորիս ցաւին հետ . պատաս-
խան տուաւ բժիշկը . — նախ աչքդ
պէտք է բժշկել . ինչու որ , եթէ ա-
նոնք ուղիղ տեսնէին , հացին է-
րուքը չէիր ուտեր ու հիւանդա-
նար :

Ահա՛ ասանկ ալ , սիրելի ընթեր-
ցող , թէ որ կ'ուզես մարմինդ զար-
դարել , մարմնոյդ քաղցն ու ծարաւը
յապեցընել , ջանա՛ որ նախ միտքդ
զարդարես ու հոգւոյդ անօթու թիւնը
լեցընես . վասն զի ամեն չարիք անոր
կարօտու թենէն կը ծագին :

Վ Ե Ր Թ

Յ ԵՆ Կ

ՈՒՂԵՐ Զ	Երես 7
Յ ԱՌ ԱԶ ԱԲ ԱՆ ՈՒԹ Ի ԻՆ	" ԺԿ
ԳԼԽ Ա. Մտաւորական մշակութի՛ն հար-	
հաւորութիւնը	" 1
ԳԼԽ Բ. Մտաւորական մշակութի՛ն դրա-	
մական օգուտը	" 32
ԳԼԽ Գ. Չքաւորութիւնն ու զբաղ-	
մունքը շէն կրնար երբէք արգելք ը-	
լալ միտքը մշակել ու զուլն	" 63
ԳԼԽ Դ. Մէկը որչափ շատ զբաղմունք	
ունենայ, շի կրնար իր միտքը մշակե-	
լու ժամանակ շի գտնալ	" 93
ԳԼԽ Ե. Մտաւորական մշակութի՛ն հաս-	
նելու գլխաւոր միջոցները որո՞նք են	" 134
Ա. Դիպուղութիւն	" 134
Բ. Խօսակցութիւն	" 140
Գ. Ունիւղրութիւն	" 146
Դ. Ընկերցում	" 148
ԳԼԽ Զ. Ընթերցման երեք ընդհանուր	
օգուտները՝ իբր կարողութի՛ն, իբր զարգ	
և իբր զուարճութիւն	" 152
Ա. Ընթերցման օգուտը իբր կարողութիւն	" 153

Բ.	Անկերտի ման օգոստոսի 175	175
Գ.	Անկերտի ման օգոստոսի 188	188
ԳԼԽ Է.	Անկերտի ման օգոստոսի ման շա- րունակալիք և մտաւորական մշակութեան չորս գլխաւոր միջոցներուն բաղդա- տութիւնը	198
ԳԼԽ Ը.	Ուսման ընթացքին մէջ կար- գալու նիւթերուն կարգին և առ հա- սարակ գրոց ընթացքի վրայօք	216
ԳԼԽ Թ.	Մարդու մտքին վրայ ուսման կամ ընթացքի նիւթերուն մասնաւոր ազդեցութիւնը	244
Ա.	Անգլիայի լեզու	245
Բ.	Լեզուագիտութիւն	260
Գ.	Չափաքերութիւն	265
Դ.	Տօմարախալութիւն	269
Ե.	Տրամաբանութիւն	274
Զ.	Աշխարհագրութիւն	280
Է.	Պատմութիւն	286
Ը.	Մասնաւոր վարչութիւն	297
Թ.	Բնական պատմութիւն	301
Ժ.	Բարոյական իմաստասիրութիւն	311
ԺԱ.	Քաղաքական փնտրութիւն	314
ԺԲ.	Բանաստեղծութիւն	320
ԺԳ.	Լրագրութիւն	325
ԳԼԽ Ժ.	Անկերտի ման շահաւոր ընկեր- քանի մը հնարքներ	334
Ա.	Ուսուցչութիւն	338
Բ.	Դաստիարակ	346
Գ.	Յիշատակութիւն	353
Դ.	Ստատիստիկ	360

Գ.ԼԽ. ԺԱ. Հասարակութեան մեջ ըն.
 թերցասիրութիւնը տարածելու քանի
 մը գլխաւոր հնարքներուն վրայ . . . էրես 570

Ա. Գիւրգիւնի իւրաքանչեւ ժամանակ .
 զիտոյնից և ախարձիկի յարմարելու . . . " 570

Բ. Գրոյ աշխատակից " 574

Գ. Հասարակաց գործածութեանը համար
 հասարակաց ժամանակաւորակներ . . . " 579

Դ. Լեւոնապետութիւն " 585

Ե. Թանգարան լեւոնապետութեան : Մտքի
 նպարտան շրջաբերութիւն " 584

ՎԵՐԶԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ " 594

